

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

«КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ВАДИМА ГЕТЬМАНА»

Навчально-науковий інститут «Юридичний інститут»

КИЇВСЬКИЙ ЧАСОПИС ПРАВА

№ 4

Видавничий дім
«Гельветика»
2025

Засновник
«Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»

Адреса редакції:
03057, Україна, м. Київ, просп. Берестейський, 54/1
адреси електронної пошти: documents@kneu.edu.ua, office@kneu.edu.ua,
тел.: (044) 371-6112
Навчально-науковий інститут «Юридичний інститут»
«Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»

Реєстрація суб'єкта у сфері друкованих медіа: Рішення Національної ради України
з питань телебачення і радіомовлення № 1525 від 09.05.2024 року
(ідентифікатор медіа - R30-04590)

Суб'єкт у сфері друкованих медіа – Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана (просп. Берестейський, буд. 54/1, м. Київ, 03057,
documents@kneu.edu.ua, office@kneu.edu.ua, тел. +380 (66) 650-89-80).

На підставі наказу Міністерства освіти і науки України
№ 1017 від 27 вересня 2021 року (додаток 3) журнал внесений
до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б»)
у галузі юридичних наук (D8 – Право)

Рекомендовано до друку Вченою Радою
«Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»
Протокол № 3 від 27 листопада 2025 р.

Головний редактор – О. В. Кузьменко, доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри публічного та міжнародного права,
Навчально-науковий інститут «Юридичний інститут»
«Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана».

Редакційна колегія:

Т. О. Гуржій, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права, Київський національний торговельно-економічний університет; *Е. С. Дмитренко*, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри публічного та міжнародного права, Навчально-науковий інститут «Юридичний інститут» «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»; *Л. О. Кожура*, доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри теорії та історії права, «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»; *Н. В. Ортинська*, доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри теорії та філософії права, конституційного та міжнародного права, Інститут права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка»; *О. Г. Стрельченко*, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри публічного управління та адміністрування, Національна академія внутрішніх справ; *В. Г. Фатхутдінов*, доктор юридичних наук, професор, начальник, Головне управління Пенсійного фонду України у Київській області; *В. Г. Чорна*, доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри публічного та міжнародного права, Навчально-науковий інститут «Юридичний інститут» «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»; *Д-р Войцех Войтила*, доктор гуманітарних наук, науковий співробітник, Технологічно-гуманітарний університет ім. Казимера Пуласького в Радомі, Польща.

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення
StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Офіційний сайт видання: kyivchasprava.kneu.in.ua

Мови видання: українська, англійська, німецька, французька, італійська, польська, литовська.

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

Дударєва Л. О., Ляшук Р. М. СПЕЦІАЛЬНІ МЕТОДИ У ДОСЛІДЖЕННЯХ ПРАВОВИХ ЯВИЩ.....	7
Костюкевич О. К. МЕТОДОЛОГІЧНІ ТА СВІТОГЛЯДНІ ЗАСАДИ ПРАВОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ.....	13

КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

Мосійчук Л. М. ПРИЗНАЧЕННЯ СУДДІВ ПРЕЗИДЕНТОМ УКРАЇНИ: ОСНОВНІ АСПЕКТИ ВІТЧИЗНЯНОЇ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ.....	19
Рудік Н. В. КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ТА ДОКТРИНАЛЬНІ ПІДХОДИ В КРАЇНАХ ЄС.....	27

ЦИВІЛЬНЕ ТА ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

Верес І. Я. ПРАВОВА ПРИРОДА ДОВІРНОСТІ ЯК ОДНОСТОРОННЬОГО ПРАВОЧИНУ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ.....	34
Князь О. І. ПРИНЦИПИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ОБ'ЄКТІВ КОМЕРЦІЙНОЇ НЕРУХОМОСТІ В УКРАЇНІ.....	41
Коломієць Я. Л. ПРАВОВА ПРИРОДА ТА ЕФЕКТИВНІСТЬ СУДОВОГО ОСКАРЖЕННЯ ВІДМОВИ У ВЧИНЕННІ НОТАРІАЛЬНОЇ ДІЇ.....	48
Посполітак В. В., Савченко Є. Ю. МОМЕНТ НАБУТТЯ ПРАВА ВЛАСНОСТІ НА ВІРТУАЛЬНІ АКТИВИ ЗА ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИМ ДОГОВОРОМ.....	57
Холод В. С. ПРАВОСУБ'ЄКТНІСТЬ ІНОЗЕМНИХ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ ЯК БОРЖНИКІВ У ВИКОНАВЧОМУ ПРОВАДЖЕННІ.....	64

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС, ФІНАНСОВЕ ПРАВО, ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

Багмет А. А. АНАЛІЗ МІЖНАРОДНОГО ДОСВІДУ ВЗАЄМОДІЇ ОМБУДСМАНІВ З ОРГАНАМИ ПУБЛІЧНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДЛЯ УКРАЇНИ.....	70
Двейрін Д. І. ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕЛЕКТРОЕНЕРГЕТИЧНОЇ БЕЗПЕКИ В УКРАЇНІ.....	78
Ковальчук О. М. ПРАВА АДВОКАТА ЯК ЕЛЕМЕНТ СТРУКТУРИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ.....	86
Константинов С. Ф. АДМІНІСТРАТИВНО-ДЕЛІКТНЕ ПРАВО ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ.....	92
Костенко Ю. О., Абрамов Д. О., Фролов В. О. ПРОБЛЕМИ РОЗМЕЖУВАННЯ ПІДСТАВ ЗАСТОСУВАННЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО АРЕШТУ МАЙНА ТА АРЕШТУ КОШТІВ НА РАХУНКАХ ПЛАТНИКА ПОДАТКІВ.....	98
Крупко Я. М. СТРУКТУРА ПРАВОВОГО СТАТУСУ ОРГАНІВ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ (НА ПРИКЛАДІ ДЕРЖАВНОЇ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ).....	106
Кузьменко О. В., Кожура Л. О., Замрига А. В. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ РИНКУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ В УКРАЇНІ.....	112
Маркін С. І., Пустовий О. О. ЗНАЧЕННЯ ЗДІЙСНЕННЯ ІСТОРИКО-ПРАВОВОГО АНАЛІЗУ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА В УКРАЇНІ.....	119
Мацелюх І. А., Берлач А. І. ТРАНСФОРМАЦІЯ ЗАКОНОДАВЧИХ ПРІОРИТЕТІВ У СФЕРІ РЕАБІЛІТАЦІЇ ВETERANІВ США: ВІД КОМПЕНСАТОРНОЇ МОДЕЛІ ДО КОМПЛЕКСНОЇ СИСТЕМИ ВІДНОВЛЕННЯ.....	125
Пилип'як В. В. ПУБЛІЧНІ ФІНАНСИ ТА ЕЛЕКТРОННЕ УРЯДУВАННЯ: ПРАВОВИЙ СТАТУС БЮДЖЕТНИХ УСТАНОВ У ЦИФРОВІЙ ЕКОНОМІЦІ.....	133
Ричка Д. О. КІБЕРСИЛИ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ: НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОЕКТУ ЗАКОНУ УКРАЇНИ «ПРО КІБЕРСИЛИ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ» У ПОРІВНЯННІ З МОДЕЛЯМИ НАТО.....	139

Руденко М. М. АДМІНІСТРАТИВНИЙ КОНТРОЛЬ (НАГЛЯД) У ДІЯЛЬНОСТІ МВС УКРАЇНИ.....	144
Черненко О. В. ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА ЩОДО УПРАВЛІННЯ ПОБУТОВИМИ ВІДХОДАМИ.....	150

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНОЛОГІЯ

Дрозд О. Ю. ПОНЯТТЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ КОЛАБОРАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ПОВНОМАСШТАБНОЇ ВІЙСЬКОВОЇ АГРЕСІЇ.....	156
Климович В. А. СУБ'ЄКТИВНА СТОРОНА КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТ. 245 КК УКРАЇНИ «ЗНИЩЕННЯ АБО ПОШКОДЖЕННЯ ОБ'ЄКТІВ РОСЛИННОГО СВІТУ».....	161
Мороз Ю. А. УХИЛЕННЯ ВІД СПЛАТИ ПОДАТКІВ І ЗБОРІВ ЯК ПІДҐРУНТЯ КРИМІНОЛОГІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАПОБІГАННЯ ПРАВОПОРУШЕННЯМ.....	167

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС, КРИМІНАЛІСТИКА

Коваль Г. С. ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ОСНОВИ СТАТУСУ ОСОБИ, ЗНИКЛОЇ БЕЗВІСТИ ЗА ОСОБЛИВИХ ОБСТАВИН.....	174
--	-----

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

Голубєва В. О., Головка Є. М. МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ СПІВВІДНОШЕННЯ МЕХАНІЗМУ КОРИГУВАННЯ ВУГЛЕЦЕВИХ ВИКИДІВ НА КОРДОНІ ЄС (СВАМ) З ПРИНЦИПАМИ МІЖНАРОДНОЇ ТОРГІВЛІ.....	179
Замрига А. В., Мушенко С. І. МІЖНАРОДНА ПРАКТИКА НАДАННЯ МІЖНАРОДНОЇ ГУМАНІТАРНОЇ ДОПОМОГИ.....	189
Павко Я. А. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ В КОНТЕКСТІ КЛІМАТИЧНИХ ЗМІН.....	194
Поп-Стасів В. Г. ПЕРШІ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ СТАНДАРТИ СУПУТНИКОВОГО ЗВ'ЯЗКУ (1960-ТІ – 1980-ТІ РОКИ).....	203
Шевцова А. В. ФОРМУВАННЯ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ СТАНДАРТІВ ГУМАННОГО ПОВОДЖЕННЯ ІЗ ПОРАНЕНИМИ ПІД ЧАС ВІЙНИ: ГЕНЕЗА ТА ЗНАЧЕННЯ ЖЕНЕВСЬКОЇ КОНВЕНЦІЇ 1864 РОКУ.....	213

CONTENTS

THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW

Dudarieva L. O., Liashuk R. M. SPECIAL METHODS IN THE STUDY OF LEGAL PHENOMENA.....	7
Kostiukevych O. K. METHODOLOGICAL AND WORLD-OPTICAL PRINCIPLES OF LEGAL ACTIVITY IN MODERN SOCIETY.....	13

CONSTITUTIONAL AND MUNICIPAL LAW

Mosiichuk L. M. APPOINTMENT OF JUDGES BY THE PRESIDENT OF UKRAINE: KEY ASPECTS OF DOMESTIC JUDICIAL PRACTICE.....	19
Rudik N. V. CONSTITUTIONAL AND LEGAL REGULATION OF REGIONAL DEVELOPMENT: FOREIGN EXPERIENCE AND DOCTRINAL APPROACHES IN EU MEMBER STATES	27

CIVIL AND ECONOMIC LAW AND PROCESS

Veres I. Ya. THE LEGAL NATURE OF A POWER OF ATTORNEY AS A UNILATERAL TRANSACTION IN THE CIVIL LAW OF UKRAINE.....	34
Kniaz O. I. PRINCIPLES OF LEGAL REGULATION OF COMMERCIAL REAL ESTATE IN UKRAINE.....	41
Kolomiets Ya. L. LEGAL NATURE AND EFFECTIVENESS OF JUDICIAL APPEAL AGAINST A NOTARY'S REFUSAL TO PERFORM A NOTARIAL ACT.....	48
Pospolitak V. V., Savchenko Ye. Yu. THE MOMENT OF ACQUISITION OF OWNERSHIP OF CRYPTOCURRENCY UNDER A CIVIL LAW CONTRACT.....	57
Kholod V. S. LEGAL CAPACITY OF FOREIGN LEGAL ENTITIES AS DEBTORS IN ENFORCEMENT PROCEEDINGS.....	64

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS, FINANCIAL LAW, CYBERLAW

Bagmet A. A. ANALYSIS OF THE INTERNATIONAL EXPERIENCE OF INTERACTION BETWEEN OMBUDSMEN AND PUBLIC ADMINISTRATION BODIES AND ITS PROSPECTS FOR UKRAINE.....	70
Dveirin D. I. CONCEPT AND TYPES OF LEGAL REGULATION OF ELECTRICITY SAFETY IN UKRAINE.....	78
Kovalchuk O. M. RIGHTS OF A LAWYER AS AN ELEMENT OF THE STRUCTURE OF ADMINISTRATIVE-LEGAL STATUS.....	86
Konstantinov S. F. ADMINISTRATIVE-DELICT LAW AS A TOOL FOR ENSURING STATE SECURITY.....	92
Kostenko Yu. O., Abramov D. O., Frolov V. O. PROBLEMS OF DISTINGUISHING THE GROUNDS FOR APPLYING ADMINISTRATIVE SEIZURE OF PROPERTY AND THE SEIZURE OF FUNDS ON A TAXPAYER'S BANK ACCOUNTS.....	98
Krupko Ya. M. EXECUTIVE AGENCIES' LEGAL STATUS STRUCTURE (ON THE EXAMPLE OF THE STATE PENITENTIARY SERVICE OF UKRAINE).....	106
Kuzmenko O. V., Kozhura L. O., Zamryha A. V. ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF THE AGRICULTURAL LAND MARKET IN UKRAINE.....	112
Markin S. I., Pustovyi O. O. THE IMPORTANCE OF CONDUCTING A HISTORICAL AND LEGAL ANALYSIS OF THE DEVELOPMENT OF THE ADMINISTRATIVE JUSTICE SYSTEM IN UKRAINE.....	119
Matseliukh I. A., Berlach A. I. TRANSFORMATION OF LEGISLATIVE PRIORITIES IN THE SPHERE OF U.S. VETERANS REHABILITATION: FROM A COMPENSATORY MODEL TO A COMPREHENSIVE RECOVERY SYSTEM	125
Pylyp'yak V. V. PUBLIC FINANCES AND E-GOVERNMENT: LEGAL STATUS OF BUDGETARY INSTITUTIONS IN THE DIGITAL ECONOMY.....	133
Rychka D. O. CYBERFORCES OF THE ARMED FORCES OF UKRAINE: SCIENTIFIC AND PRACTICAL ANALYSIS OF THE DRAFT LAW OF UKRAINE "ON CYBERFORCES OF THE ARMED FORCES OF UKRAINE" IN COMPARISON WITH NATO MODELS.....	139

Rudenko M. M. ADMINISTRATIVE CONTROL (SURVEILLANCE) IN THE ACTIVITIES OF THE MINISTRY OF INTERNAL AFFAIRS OF UKRAINE.....	144
Chernenko O. V. STATE POLICY ON HOUSEHOLD WASTE MANAGEMENT.....	150

CRIMINAL LAW, CRIMINOLOGY

Drozd O. Yu. THE CONCEPT AND FEATURES OF COLLABORATIVE ACTIVITY IN CONDITIONS OF FULL-SCALE MILITARY AGGRESSION.....	156
Klymovych V. A. THE SUBJECTIVE ELEMENT OF THE CRIMINAL OFFENSE PROVIDED FOR IN ARTICLE 245 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE “DESTRUCTION OR DAMAGE OF OBJECTS OF THE PLANT WORLD”.....	161
Moroz Yu. A. TAX EVASION AS A BASIS FOR CRIMINAL PROTECTION OF OFFENCES.....	167

CRIMINAL PROCEDURE, CRIMINALISTICS

Koval H. S. ORGANIZATIONAL AND LEGAL BASIS OF THE STATUS OF A PERSON WHO HAS DISAPPEARED UNDER SPECIAL CIRCUMSTANCES.....	174
--	-----

INTERNATIONAL LAW

Holubieva V. O., Holovko Ye. M. INTERNATIONAL LEGAL ASPECTS OF THE RELATIONSHIP OF THE EU CARBON BORDER ADJUSTMENT MECHANISM WITH THE PRINCIPLES OF INTERNATIONAL TRADE.....	179
Zamryha A. V., Mushenok S. I. INTERNATIONAL HUMANITARIAN ASSISTANCE: INTERNATIONAL PRACTICE OF PROVIDING HUMANITARIAN AID.....	189
Pavko Ya. A. RELEVANT ISSUES OF INTERNATIONAL LEGAL PROTECTION OF HUMAN RIGHTS IN THE CONTEXT OF CLIMATE CHANGE.....	194
Pop-Stasiv V. H. FIRST INTERNATIONAL LEGAL STANDARDS OF SATELLITE COMMUNICATIONS (1960S–1980S).....	203
Shevtsova A. V. FORMATION OF INTERNATIONAL LEGAL STANDARDS OF HUMANE TREATMENT OF THE WOUNDED DURING WAR: GENESIS AND SIGNIFICANCE OF THE GENEVA CONVENTION OF 1864.....	213

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 340.12:001.8

DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2025.4.1>

Дударєва Л. О.,

слухач факультету професійної освіти на лідерства
Національної академії Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького
ORCID: 0009-0004-0199-6863

Ляшук Р. М.,

доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри теорії права та кримінально-процесуальної діяльності
Національної академії Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького
ORCID: 0000-0003-0137-0989

СПЕЦІАЛЬНІ МЕТОДИ У ДОСЛІДЖЕННЯХ ПРАВОВИХ ЯВИЩ

Анотація. Статтю присвячено дослідженню загальних і спеціальних методів, що застосовуються у процесі вивчення правових явищ. Метою дослідницької роботи є з'ясування змісту та особливостей використання методологічного інструментарію юридичної науки, визначення його ролі в отриманні об'єктивного, науково обґрунтованого знання про функціонування права. У статті розкрито природу методології правових досліджень, наведено підходи до класифікації методів, окреслено взаємозв'язок між загальнонауковими та спеціальними методами. Особливу увагу зосереджено на аналізі сутності формально-юридичного, порівняльно-правового, методу правового моделювання, соціально-правового експерименту та статистичного методу. Підкреслено, що спеціальні методи є важливим інструментом для глибокої інтерпретації правових процесів та встановлення закономірностей їх розвитку. Окремо акцентовано значення системного підходу та міждисциплінарного характеру правових досліджень, які забезпечують комплексний розгляд права як складної соціальної системи. У роботі обґрунтовано доцільність застосування статистичного методу у дослідженнях діяльності Державної прикордонної служби України (далі ДПСУ), оскільки саме він дозволяє ідентифікувати тенденції у прикордонній сфері та оцінювати результативність правозастосування. Також окреслено потенціал контент-аналізу як допоміжного засобу кількісного й якісного вивчення нормативних документів. Зроблено висновок, що поєднання спеціальних методів значно підвищує наукову цінність та об'єктивність правових досліджень.

Ключові слова: методологія дослідження; спеціальні методи; статистичний метод; формально-юридичний метод; порівняльно-правовий аналіз; правове моделювання; ДПСУ.

Dudarieva L. O., Liashuk R. M. Special methods in the study of legal phenomena

Abstract. The article examines the general and special methods used in the study of legal phenomena. The purpose of the research is to clarify the essence and specifics of applying methodological tools in legal science and to determine their role in obtaining objective and scientifically grounded knowledge about the functioning of law. The article outlines the concept of research methodology and presents approaches to the classification of methods, emphasizing the relationship between general scientific and special methods. Particular attention is paid to the analysis of the formal-legal method, the comparative-legal method, legal modeling, socio-legal experimentation, and the statistical method. It is emphasized that special methods serve as an essential instrument for interpreting legal processes, identifying their internal patterns, and ensuring a deeper understanding of legal reality. The paper highlights the importance of the systemic approach and the interdisciplinary nature of legal research, which enable the consideration of law as a complex social system. The article substantiates the relevance of applying the statistical method in the study of the State Border Guard Service of Ukraine, as this method makes it possible to identify trends in the border sphere, assess the effectiveness of legal practice, and support evidence-based decision making. Additionally, the potential

of content analysis as an auxiliary method for conducting quantitative and qualitative examination of legal documents is outlined. It is concluded that the combination of special methods significantly enhances the scientific quality, reliability, and depth of legal research.

Key words: *research methodology; special methods; statistical method; formal-legal method; comparative-legal analysis; legal modeling; State Border Guard Service of Ukraine.*

Постановка проблеми. Методологічна оснащеність науки й чіткість наукових методів дають змогу дослідникам відкривати нові підходи до пізнання процесів і явищ. Будь-яка наукова галузь існує та розвивається завдяки власній методологічній основі. В юриспруденції для методологічного інструментарію характерна наявність значної кількості різноманітних методів, що використовуються для проведення дослідження. Не існує єдиного підходу до систематизації та класифікації цих методів. Проблематика методології правових досліджень зумовлена вибором відповідних методів (загальнонаукових, спеціальних, конкретних) для вивчення складних суспільних явищ. Внаслідок швидких змін в правовій системі виникає потреба ретельного аналізу правових процесів та явищ, тому вибір методу буде обґрунтованим.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сьогодні існує велика кількість наукових досліджень присвячених методам вивчення правових явищ, серед них роботи таких вітчизняних вчених як В. Аверьянов П. Онопенко, А. Комзюк, Н. Кушніренко Л, О. Скакун, Токарчук, В. Шейко та інших, однак питання застосування спеціальних методів дослідження правових явищ у діяльності ДПСУ є недостатньо вивченими.

Серед зарубіжних дослідників методології правової науки внесок у розроблення теоретико – методологічних підходів зробили Р. Алексі Р. Дворкін, Г. Кельзен, Г. Харт, та інші. Їхні праці присвячені формальному, соціологічному, системному та інтерпретативному методі аналізу правових явищ, що створило світову методологічну базу сучасних юридичних досліджень.

Дослідження спрямоване на аналіз специфіки та ефективності спеціальних методів вивчення правових явищ, визначення доцільності їх застосування та обґрунтування вибору статистичного методу для комплексного аналізу діяльності Державної прикордонної служби України. (далі – ДПСУ).

Виклад основного матеріалу. Методологія наукового дослідження – це теорія пізнання, орієнтована на конкретні етапи розвитку наукового знання. Вона досліджує пізнавальні процеси, що відбуваються в науці, методи і форми наукового пізнання [1, с. 9].

Згідно з національною юридичною наукою, методологія являє собою учення про наукові методи пізнання та перетворення світу; вона зосереджена на теоретичній основі. Методологія є сукупністю методів дослідження, які застосовуються в науці відповідно до специфіки об'єкта пізнання. Більшість науковців розглядають методологію як теорію методів дослідження, систему знань про теорію науки; або систему методів дослідження. При цьому методика означає сукупність прийомів дослідження, що враховує техніку і різноманітні операції з фактичним матеріалом.

Вивчаючи методи розуміється зумовлена певним методологічним підходом процедура інтерпретації досліджуваного явища. Конкретні методи юридичних наук означають сукупність принципів, прийомів, правил, способів або засобів, за допомогою яких досліджуються конкретні об'єкти (явища, предмети, факти тощо). Вони є сукупністю частини пізнавальних прийомів, певною їх комбінацією, набір яких залежить від природи об'єкта й умов процесу пізнання. Прийомом дослідження називається операція, зумовлена конкретним дослідницьким підходом і відповідними йому методами, яка спрямована на виявлення й інтерпретацію досліджуваного явища [2, с. 9].

Узагальнюючи наведене, можна зазначити, що загальні методи визначають загальні принципи пізнання правових явищ, тоді як подальший аналіз потребує залучення спеціальних методів, які дозволяють виявити особливості конкретних правових процесів.

Після розгляду загальних методів пізнання постає необхідність у зверненні до спеціальних методів, які застосовуються для дослідження окремих аспектів правових явищ.

Спеціальні методи дослідження являють собою методи, які є специфічними для кожної окремої науки. Вони використовуються певною галуззю задля розв'язання конкретних задач, таких як дослідження правових явищ.

Визначення методологічного підходу є важливим етапом наукового дослідження, який обумовлює його зміст і висновки. Системний підхід є одним із ключових напрямів методології спеціального наукового пізнання та соціальної практики. Його мета і завдання полягають в дослідженні певних об'єктів як складних систем. За допомогою системного підходу відбувається відповідне адекватне формулювання суті досліджуваних проблем у конкретних науках, а також вибір найефективніших шляхів для їх вирішення. В цьому випадку такий підхід дозволяє розглядати правові явища як частину правової системи.

На вибір методу наукового дослідження впливають характер наукової проблеми, а також її зміст. Він спрямований на пошук найефективнішого способу вирішення проблем. Методи проведення наукового дослідження обираються свідомо. Цей вибір здійснюється серед відомих науці методів дослідження з передбаченням як змісту, так і можливості застосування визначеного способу для конкретного завдання дослідження. Варто розглянути окремі спеціальні методи правових досліджень такі як формально-юридичний метод, порівняльно-правовий метод, правового моделювання, соціально-правовий експеримент та статистичний метод.

Формально-юридичний метод полягає в тому, що право вивчається як таке; в процесі дослідження його ні з чим не порівнюють, не узгоджують з економікою, політикою, мораллю та іншими соціальними явищами. Цей метод дозволяє визначити формальний зміст міжнародно-правових норм, сприяє розкриттю внутрішньої структури міжнародно-правового явища та формулюванню понять в рамках досліджуваного правового явища [3, с. 23]. Основні функції формально-юридичного методу наукового дослідження полягають в отриманні юридичних знань про державно-правову дійсність та формуванні системи відповідних наукових положень. Використання формально-юридичного

методу дає змогу отримувати достовірну інформацію відносно стану певної галузі правового регулювання суспільних відносин. За його допомогою встановлюють наявність правотворчих та правозастосовних помилок, а також формулюють конкретні висновки по завершенню дослідження [4, с. 129].

Порівняльно-правовий метод передбачає комплексне вивчення правової культури в зіставленні досвіду різних країн і народів, з'ясуванні традицій і новацій в розвитку державних і правових інститутів. Порівняльно-правовий метод є сукупністю прийомів виявлення загальних та специфічних закономірностей формування, розвитку, а також функціонування правових систем через порівняння. Останнє означає пізнавальну операцію, яка дає можливість на основі фіксованої ознаки встановити схожість та відмінність об'єктів шляхом парного зіставлення [4, с. 129].

За допомогою порівняльно-правового методу можливо зіставлення будь-якого правового інституту або сфери права за різні історичні періоди в одного народу (діахронний аналіз) та правових інститутів, які існують одночасно в різних державах (синхронний аналіз). Застосування такого методу дозволяє здійснювати порівняння таких державно-правових явищ як правозастосування та правотворчість, виявити їх подібні та відмінні риси. В результаті встановлюється генетичний зв'язок між поняттями механізм соціального управління та механізмом правозастосування, виявляється взаємозалежність та взаємообумовленість ефективності механізму правозастосування [4, с. 96].

Метод правового моделювання зумовлює необхідність вивчення об'єкта (оригіналу) шляхом створення і дослідження його моделі, що замінює оригінал із певних сторін, які цікавлять суб'єкта пізнання [5, с. 39]. Процес здійснення правового моделювання дає можливість оцінювати об'єктивні процеси, які мають місце в суспільстві, країні на прикладі певних об'єктів (процесів, явищ), конкретної створеної моделі поведінки. За допомогою методу виявляються проблемні ситуації, ліквідуються певні прогалини та колізії в правовому регулюванні. Цей метод дозволяє уніфікувати законодавство, а це сприятиме

прийняттю виваженого, науково обґрунтованого та своєчасного рішення. Динаміка розвитку суспільних процесів, кризові явища, що мають місце в світі, ускладнення соціальних систем вимагають оперативності в осмисленні цих явищ та прийнятті відповідних рішень [6, с 54].

Метод соціально-правового експерименту являє собою метод вивчення соціально-правових явищ і процесів, який здійснюється шляхом спостереження за зміною досліджуваного об'єкта під впливом факторів, що контролюють і направляють їх розвиток. Вказаний метод є дієвим способом перевірки наукових гіпотез або проекту будь-якого рішення. Окрім спостереження за досліджуваним процесом у визначених умовах, метод дає можливість регламентовано впливати на них. Так, наприклад, експериментатор може встановити (змінити) територіальні межі проведення експерименту, визначити дію тестованих норм в часі і але колу осіб. Даний метод дає можливість корегувати менш вдалі приписи, виявлені в процесі експерименту, під час подальшого ухвалення відповідного правового акта. Виправлення направлене на підвищення його ефективності, запобігання можливим негативним наслідкам, досягнення високої якості нормативного акта.

Одним із розповсюджених спеціальних методів дослідження є статистичний метод. Використання статистичних методів у суспільних науках має об'єктивну основу, оскільки характер дії соціальних закономірностей, які проявляються як статистичні тенденції, не може бути зафіксований у вигляді динамічних законів. З точки зору статистичних закономірностей, що характеризують соціальні процеси, акти поведінки окремих осіб не можуть бути пояснені безпосередньо дією цих закономірностей. Такі акти поведінки виглядають як випадкові. У той же час загальні дані, що характеризують сукупність цих явищ, відрізняються відносною стійкістю і в певних межах передбачувані. Статистичні методи дослідження дозволяють з різних точок зору вивчити державу й право, оцінити ефективність роботи правоохоронних органів, розуміти особливості соціально-економічного розвитку держав та їх правових систем. Особливості методології пізнання статистики дають можливість поєднати теорію та практику. Отже, за допомогою статистичних методів можливо сформулювати наукові висновки, які будуть мати високу ступінь достовірності [2, с. 11].

Для наочності порівняння спеціальних методів їх характеристики доцільно показати у таблиці.

Таблиця 1

Порівняння спеціальних методів

Метод	Суть і призначення	Результати використання
Формально-юридичний	Вивчення права як самостійного явища без порівняння з іншими соціальними факторами	Визначення змісту норм, розкриття структури правових явищ, формулювання понять, виявлення правотворчих і правозастосовних помилок.
Порівняльно-правовий	Зіставлення правових систем і інститутів різних країн або різних історичних періодів	Виявлення подібностей і відмінностей правових явищ, аналіз розвитку правових систем (діахронний та синхронний аналіз), встановлення взаємозв'язків між механізмами правозастосування та ефективністю норм.
Правове моделювання	Створення моделі досліджуваного об'єкта для його глибшого пізнання й прогнозування	Виявлення проблем і колізій у правовому регулюванні, уніфікація законодавства, науково обґрунтовані пропозиції для прийняття рішень.
Соціально-правовий експеримент	Спостереження та контрольований вплив на правові явища в спеціально створених умовах	Перевірка гіпотез, тестування проектів нормативних актів, корекція недоліків правового регулювання, підвищення ефективності майбутніх норм.
Статистичний	Вивчення масових соціально-правових процесів через кількісний аналіз даних	Виявлення статистичних закономірностей у праві та суспільстві, оцінка ефективності діяльності державних органів, формування достовірних наукових висновків.

Для дослідження правоохоронної діяльності ДПСУ одним із методів доцільним є статистичний метод. Він забезпечує комплексне та об'єктивне вивчення масштабних процесів, пов'язаних із прикордонною безпекою та правозастосуванням. ДПСУ постійно працює з великими обсягами даних: кількість перетинів кордону, виявлені правопорушення, динаміка нелегальної міграції, випадки контрабанди чи порушень режиму державного кордону. Статистичний підхід дозволяє системно збирати, обробляти й аналізувати ці показники, виявляти закономірності та тенденції, прогнозувати ризики й розробляти управлінські рішення на основі достовірних емпіричних даних. Завдяки статистиці можна оцінювати ефективність чинних нормативно-правових актів, визначати напрями удосконалення правового регулювання, а також своєчасно виявляти нові виклики, що впливають на прикордонну безпеку.

Доцільним також є застосування прийому контент-аналізу. У вітчизняній дослідницькій традиції контент-аналіз визначається як кількісний аналіз текстів і текстових масивів з метою подальшої змістовної інтерпретації виявлених закономірностей. Контент-аналіз застосовується при вивченні джерел, інваріантних щодо структури або суті змісту досліджуваного об'єкта. Сенс контент-аналізу як дослідницького методу полягає у сходженні від різноманіття текстового матеріалу до абстрактної моделі змісту тексту (понятійно – категоріальний апарат, колізії, парадокси) [1, с. 180]. За його допомогою можна кількісно та якісно проаналізувати, які правові категорії, терміни й проблемні теми найчастіше зустрічаються у документах, простежити зміни у формулюваннях норм, виявити акценти законодавця щодо безпеки кордону, прав людини чи міжнародного співробітництва.

Для предмета наукового пізнання у структурі правоохоронної діяльності характерні багатовимірність та динамічність. Він охоплює взаємодію правових норм, суспільних

відносин і практичних механізмів захисту правопорядку. Юридичні, соціальні та інші питання, що поєднуються в предметі, вимагають міждисциплінарного підходу до дослідження. Особливістю є тісний зв'язок із державною владою та необхідність забезпечення законності, що зумовлює постійну залежність від змін у правовій системі, політичній ситуації та рівні суспільної безпеки. Наукове пізнання потребує аналізу практики правозастосування, роботи правоохоронних органів та оцінки ефективності нормативних актів. Крім того, треба врахувати наявність конфліктних ситуацій і ризиків.

Висновки. Для оцінювання ефективності використання статистичного методу в дослідженні правових явищ у ДПСУ варто застосувати критерії достовірності та повноти зібраних даних, що і забезпечують ефективність результатів. За допомогою репрезентивності вибірки гарантується відображення реальної картини правозастосовної практики. Наукова новизна отриманих висновків застосовується для вдосконалення правового регулювання прикордонної діяльності. Точність розрахунків та подальша інтерпретація та аналіз інформації дають змогу своєчасно реагувати на нові виклики у сфері прикордонної безпеки.

Отже для дослідження правових явищ необхідна чітка методологічна основа, а також використання спеціальних наукових методів такі як формально-юридичний метод, порівняльно-правовий метод, правове моделювання, соціально-правовий експеримент, статистичний метод, які дозволяють глибоко й об'єктивно аналізувати правові процеси. Такими ефективними методами – статистичний метод. Так, статистичний метод забезпечує збір і систематизацію великого масиву даних. За його допомогою виявляють закономірності та прогнозують тенденції у правоохоронній сфері ДПСУ.

Більш детального вивчення інших спеціальних методів дослідження правових явищ у прикладному аспекті є перспективою подальших наукових розвідок у цій сфері.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Зеленко І.П. Спеціальні методи дослідження державно-правових явищ: сучасний погляд. *Наукові записки*. 2022. № 13. С. 9-14.
2. Данильян О. Г. *Методологія наукових досліджень* : підручник О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань. Харків : Право, 2019. 368 с.
3. Філатов В. Загальнонаукові та спеціальноправові методи дослідження моделі перехідного правосуддя. *Юридичний вісник*. 2022. № 2. С. 23-29.
4. Канзафарова І. С., Корнеєва Є. М. Формально-юридичний метод у наукових правових дослідженнях. *Матеріали 77-ї наук. конф. професорсько-викладацького складу і наукових працівників економіко-правового факультету Одеського національного університету імені І. І. Мечникова* (23–25 листоп. 2022 р., м. Одеса) / відп. ред. О. В. Побережець. Одеса: Олді+, 2022. С. 128-131.
5. Одарій В. В. Порівняльно-правовий метод у застосуванні права. *Європейські орієнтири розвитку України в умовах війни та глобальних викликів XXI століття: синергія наукових, освітніх та технологічних рішень* : у 2 т. : матеріали Міжнар. наук. – практ. конф. (м. Одеса, 19 травня 2023 р.) / за заг. ред. С. В. Ківалова. Одеса, 2023. Т. 1. С. 96-99.
6. Тарахонич Т. І. Метод моделювання як засіб оптимізації правового регулювання. *Правова держава*. 2019. Вип. 30. С. 52-58.
7. Паталаха І.О. *Методологія дослідження права на справедливий суд та механізму його забезпечення*. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 11. С. 38-44.

Дата першого надходження рукопису до видання: 19.11.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 15.12.2025

Дата публікації: 30.12.2025

УДК 340

DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2025.4.2>**Костюкевич О. К.,**

кандидат юридичних наук,

асистент кафедри кримінального правосуддя та правоохоронної діяльності

Волинського національного університету імені Лесі Українки

ORCID: 0009-0000-1685-4578

МЕТОДОЛОГІЧНІ ТА СВІТОГЛЯДНІ ЗАСАДИ ПРАВОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Анотація. У статті здійснено комплексний аналіз правової діяльності як динамічного соціокультурного явища, що функціонує на стику філософії, юриспруденції та соціальних наук. Дослідження актуалізує проблему постійної трансформації правової діяльності під впливом сучасних глобальних викликів, зокрема цифровізації, кіберзагроз, міграційних криз та змін у суспільній свідомості. Автор обґрунтовує необхідність переосмислення традиційних підходів до розуміння правової діяльності через призму її методологічних, онтологічних та аксіологічних засад.

Особлива увага приділяється аналізу діяльності як філософської категорії, що пройшла еволюцію від класичних метафізичних уявлень до сучасних інтерпретацій як відкритої, динамічної системи. У правовому вимірі ця категорія розглядається через три взаємопов'язані аспекти: правотворчість (нормотворчі процеси), правореалізацію (механізми застосування норм) та правозастосування (судову та адміністративну практику). Доводиться, що кожен з цих аспектів має власну онтологічну специфіку, але підпорядкований загальним закономірностям правової діяльності.

Методологічний блок дослідження включає критичний аналіз традиційних (формально-юридичний, історико-правовий) та інноваційних (соціологічний, когнітивний) підходів до вивчення правової діяльності. Автор пропонує інтегративну модель методології, що поєднує філософсько-правову рефлексію з емпіричними соціальними дослідженнями. Підкреслюється роль міждисциплінарності у сучасних правових дослідженнях, зокрема використання досягнень когнітивних наук, штучного інтелекту та соціальної психології.

Важливий розділ присвячено світоглядним детермінантам правової діяльності. Доводиться, що ціннісні орієнтири суб'єктів права (законодавців, суддів, правозастосовників) є ключовим фактором формування правових норм та їх реалізації. На прикладах ліберального, комунітарного та постмодерністського дискурсів показано, як світоглядні парадигми впливають на праворозуміння та правозастосування.

Стаття містить цікаву позицію щодо перспектив розвитку правової діяльності в умовах цифрової трансформації. Особливо цінним є аналіз новітніх викликів, таких як автоматизація правозастосування, кіберзлочинність, проблеми регулювання штучного інтелекту. У висновках обґрунтовується необхідність розробки нової методології дослідження правової діяльності, яка б враховувала динамічний характер сучасних соціальних процесів.

Ключові слова: *правова діяльність, методологія, світогляд, онтологія права, правотворення, правореалізація.*

Kostiukevych O. K. Methodological and world-optical principles of legal activity in modern society

Abstract. The article provides a comprehensive analysis of legal activity as a dynamic socio-cultural phenomenon operating at the intersection of philosophy, jurisprudence and social sciences. The study highlights the problem of constant transformation of legal activity under the influence of modern global challenges, in particular, digitalization, cyber threats, migration crises and changes in public consciousness. The author substantiates the need to rethink traditional approaches to understanding legal activity through the prism of its methodological, ontological and axiological foundations.

Particular attention is paid to the analysis of activity as a philosophical category which has evolved from classical metaphysical concepts to modern interpretations as an open, dynamic system. In the legal dimension, this category is considered through three interrelated aspects: lawmaking (rule-making processes), law implementation (mechanisms for applying rules) and law enforcement (judicial and administrative practice). It is proved that each of these aspects has its own ontological specificity, but is subject to the general laws of legal activity.

The methodological block of the study includes a critical analysis of traditional (formal legal, historical and legal) and innovative (sociological, cognitive) approaches to the study of legal activity.

The author proposes an integrative model of methodology that combines philosophical and legal reflection with empirical social research. The author emphasizes the role of interdisciplinarity in modern legal research, in particular, the use of achievements of cognitive sciences, artificial intelligence and social psychology.

An important section is devoted to the ideological determinants of legal activity. The author argues that the value orientations of legal actors (legislators, judges, and law enforcement officers) are a key factor in the formation of legal norms and their implementation. The author uses the examples of liberal, communitarian and postmodern discourses to show how worldview paradigms influence law understanding and law application.

The article contains an original position on the prospects for the development of legal activity in the context of digital transformation. The analysis of the latest challenges, such as automation of law enforcement, cybercrime, and the problems of regulating artificial intelligence, is particularly valuable. The article concludes by substantiating the need to develop a new methodology for researching legal activity which would take into account the dynamic nature of modern social processes.

Key words: *legal activity, methodology, worldview, ontology of law, lawmaking, law enforcement.*

Вступ. Правова діяльність є одним із базових механізмів організації суспільного життя, оскільки саме через неї держава забезпечує формування, інтерпретацію, систематизацію та реалізацію права [9, с. 20]. Вона є фундаментом правопорядку та передумовою стабільного розвитку суспільства. Правова діяльність охоплює широкий спектр явищ – від нормотворення до правозастосування – і є тим середовищем, у якому право набуває реального змісту та стає інструментом регулювання соціальних відносин.

Однак у сучасному світі відбуваються процеси, що суттєво змінюють природу права та механізми його функціонування. Глобалізація розмиває державні кордони у сфері правового регулювання, створює наднаціональні правові системи, трансформує традиційні уявлення про суверенітет і юрисдикцію. Цифровізація спричиняє появу нових об'єктів правового регулювання: цифрової ідентичності, віртуальних активів, алгоритмічних рішень, штучного інтелекту. Паралельно відбувається зміна соціальних норм та етичних уявлень, що формує нові очікування суспільства щодо ролі держави та права [2, с. 210–235]. У таких умовах інститути, методи та форми правової діяльності потребують критичного переосмислення.

Окремий пласт актуальності становить трансформація суб'єктності у праві. Сьогодні учасниками правової взаємодії стають не лише традиційні соціальні актори – людина, держава, організації, – але й цифрові агенти, автоматизовані системи, платформи, які здатні моделювати або навіть частково здій-

снювати правозастосовні функції. Це ставить під сумнів сталий підхід до правової діяльності як до статичної взаємодії між фіксованими суб'єктами. Водночас ускладнення соціальної структури призводить до зміни мотивів, ціннісних орієнтацій і світоглядних установок учасників правової діяльності, що впливає на процеси правотворчості, інтерпретації норм і прийняття рішень.

Важливим компонентом актуальності є й те, що філософське та методологічне осмислення діяльності зазнало значних змін. Якщо класичні філософські школи визначали діяльність як незмінний і універсальний атрибут людського буття [1], то сучасні концепції підкреслюють її динамічність, процесуальність, контекстуальність та залежність від середовища [3, с. 31–64]. Людська діяльність, зокрема правова, дедалі частіше розуміється як система взаємопов'язаних практик, що залежать від комунікації, соціальних структур, технологічних засобів та плінних культурних норм.

У правовій площині це означає, що правова діяльність не може розглядатися як застигла або однозначно визначена категорія. Її природа, функції та інструменти змінюються залежно від соціального контексту, політичної системи, рівня технологічного розвитку та правової культури суспільства. Більше того, зміст правової діяльності дедалі частіше формується в умовах правового плюралізму, коли поряд із державним правом діють міжнародні стандарти, корпоративні регуляції, професійні кодекси, алгоритмічні процедури та неформальні соціальні практики.

Важливим аспектом сучасного етапу є переосмислення методології правової діяльності. Методи аналізу права, що були ефективними у традиційній правовій системі, виявляються недостатніми в умовах цифрових трансформацій і глобальних викликів. Сьогодні дослідження правової діяльності потребує міждисциплінарних підходів, поєднання формально-юридичного, філософсько-правового, соціологічного, антропологічного, комунікативного та когнітивного аналізу [5, с. 120–145; 3, с. 31–64].

Таким чином, актуальність дослідження правової діяльності зумовлена сукупністю чинників: трансформацією правового середовища, появою нових суб'єктів і форм правової взаємодії, зміною світоглядних і ціннісних орієнтацій учасників правових процесів, а також необхідністю оновлення методологічних підходів до аналізу правових явищ. Усе це потребує комплексного розгляду правової діяльності як феномену, що не лише відображає сучасні тенденції розвитку суспільства, але й сам стає інструментом його трансформації.

У цьому контексті дослідження, спрямоване на аналіз правової діяльності через призму методології та світоглядних засад, є вкрай актуальним, оскільки дозволяє виявити її онтологічні характеристики, внутрішню структуру та динаміку розвитку в умовах сучасних глобальних змін.

Метою статті є аналіз правової діяльності через призму методології та світоглядних засад, а також виявлення її онтологічних характеристик у сучасному суспільстві. Для досягнення цієї мети поставлено такі завдання: дослідити діяльність як філософську та соціальну категорію [1, с. 145-170], проаналізувати методологічні підходи до вивчення правової діяльності, визначити роль світогляду суб'єктів права у правотворенні та правореалізації, оцінити вплив сучасних соціальних трансформацій на еволюцію правової діяльності [8, с. 148-180].

Виклад основного матеріалу. Діяльність є фундаментальною складовою людського буття, однак її зміст і форма не залишаються сталими, а змінюються відповідно до суспільних умов, наукових уявлень та культурно-істо-

ричних чинників. У класичній філософії діяльність трактувалася як стабільний атрибут соціалізованого індивіда, що проявляється через усвідомлену, цілеспрямовану і вольову активність [1]. Водночас сучасна філософська антропологія та соціологія діяльності наголошують на її динамічності, процесуальності та багаторівневості, вказуючи, що діяльність не лише відображає об'єктивні умови, але й формує їх, будучи інструментом постійного соціального конструювання реальності [2, с. 210–235; 3, с. 31–64].

У правовому контексті діяльність набуває особливої специфіки, оскільки право одночасно є і результатом людської діяльності, і її регулятором.

Правова діяльність проявляється через такі ключові форми, як:

- правотворчість, що охоплює нормотворчі процеси, процедури формування ідеї та тексту норми, її концептуальне та змістовне обґрунтування [5, с. 120–145];
- правореалізація, яка включає практики застосування норм права уповноваженими суб'єктами та їх імплементацію у поведінці членів суспільства [6, с. 200–230];
- правозастосування, що охоплює судову, адміністративну та іншу правозастосовну практику, яка, по суті, є творчим процесом інтерпретації та конкретизації норм.

Кожна з цих форм виступає не ізольованим явищем, а елементом єдиної системи правової діяльності.

Методологія є ключовим інструментом пізнання правових явищ.

У дослідженні правової діяльності застосовуються:

- формально-юридичний метод, що дозволяє встановити структуру норми, її логічні зв'язки та місце в системі права [2, с. 30];
- філософсько-правовий підхід, що забезпечує аксіологічний, онтологічний та телеологічний аналіз змісту правової діяльності [5, с. 120–145];
- соціологічні методи, які дають змогу виявити вплив соціальних процесів на трансформацію правових інститутів і форм діяльності [3, с. 31–64].

Важливо, що методологія не є статичною. Вона трансформується разом із суспільством,

що зумовлює зміну підходів до розуміння ролі суб'єкта, його волі, цінностей, когнітивних установок, а також способів інтерпретації права [2, с. 210].

Сучасний дискурс методології характеризується міждисциплінарністю, яка дозволяє поєднувати правовий аналіз з інструментами когнітивних наук, соціальної антропології, психології прийняття рішень, комунікативної філософії та теорії аргументації.

Присутність права в суспільстві, державному управлінні, житті людини та інституційних процесах здійснюється через діяльність [6, с. 200]. Це аксіома, однак уявлення про діяльність, її структуру, ціннісні й онтологічні основи зазнають змін разом із розвитком світоглядних та наукових уявлень [1, с. 145].

Навіть якщо трактувати діяльність як атрибутивне явище людського буття, її конкретна форма не може бути незмінною. Діяльність – це завжди взаємодія суб'єкта з середовищем, а середовище ХХІ століття характеризується безпрецедентною динамікою, високою складністю, гетерогенністю та інформаційною насиченістю.

У цьому контексті постає питання: чи має правова діяльність константні властивості, чи її природа змінюється разом із соціальними трансформаціями?

З одного боку, правова діяльність базується на універсальних категоріях: воля, ціль, норма, відповідальність, інтерес, можливість і необхідність. З іншого боку, зміна технологій, комунікаційних моделей, типів соціальності та форм ідентичності спричиняє появу нових способів:

- створення норм (наприклад, алгоритмічна нормотворчість),
- реалізації права (електронні адміністративні послуги),
- правозастосування (використання штучного інтелекту у судовій практиці).

Усвідомлення діяльності як структурно-цільового утворення стало можливим лише після формування теорії пізнання, що дозволила описати її внутрішню логіку, мотивацію та цільову детермінацію [3, с. 31–64]. Відтак діяльність не зводиться до сукупності дій – вона включає:

- внутрішній план ідеальних моделей,
- систему цінностей,
- структуру мотивів,
- когнітивні стратегії суб'єкта.

У правовій діяльності це проявляється особливо виразно: законодавець, суддя, правозастосовник, науковець здійснюють діяльність, що завжди має когнітивний, оцінний і цільовий вимір.

Методологію можна визначити як «вчення про метод», що описує способи організації цілеспрямованої діяльності [2, с. 223]. Вона охоплює комплекс інструментів пізнання, розкриття і пояснення правових явищ, а також системи правил, що визначають порядок дій суб'єкта.

Філософське розуміння методології дозволяє побачити її межі: методологія не лише визначає структуру діяльності, але й сама залежить від рівня розвитку культури, науки, інституцій та світоглядних орієнтирів суб'єктів [5, с. 129].

Методологія і діяльність нерозривні: метод забезпечує можливість досягнення результату, а діяльність є способом реалізації методу [6, с. 200].

У вивченні правової діяльності світогляд суб'єкта відіграє вирішальну роль. Світогляд – це сукупність поглядів, оцінок та уявлень людини про світ, своє місце в ньому, норми поведінки та принципи взаємодії [4, с. 46].

Він є умовою, що задає ціннісні орієнтири діяльності, незалежно від того, усвідомлює це суб'єкт чи ні. У правовій сфері світогляд визначає:

- вибір цінностей, покладених в основу законопроєкту;
- стиль судового мислення;
- інтерпретацію правових норм;
- етичні стандарти діяльності;
- моделі оцінки соціальних наслідків правового рішення.

Правотворення та правореалізація ніколи не є нейтральними щодо світогляду. Ліберальна, консервативна, комунітарна, технократична або постмодерністська модель світогляду приводить до різних результатів правової діяльності.

Це означає, що правова діяльність детермінована не лише нормами, але й глибин-

ними ідеями, переконаннями, цінностями суб'єктів, що її здійснюють.

Висновки. Правова діяльність постає як складне, багаторівневе та динамічне явище, яке не може бути зведене лише до механічного виконання юридичних процедур. Її природа обумовлюється широким спектром соціальних, політичних, культурних і технологічних чинників, що постійно змінюються. Тому правова діяльність еволюціонує разом із суспільством, відображаючи його структуру, цінності, світоглядні орієнтири та рівень розвитку правової культури.

Проведений аналіз засвідчив, що правова діяльність не є константною категорією, а має процесуальний, відкритий та адаптивний характер. Навіть її базові онтологічні параметри – суб'єктність, цілеспрямованість, нормативність, ціннісність – можуть проявлятися по-різному залежно від історичного етапу, домінуючих ідей, типу праворозуміння, а також рівня соціальної взаємодії. Ця змінність не заперечує універсальних властивостей діяльності як філософської категорії, але вказує на необхідність урахування соціокультурного контексту під час оцінки та дослідження правових процесів.

Методологічний аналіз показав, що ефективне дослідження правової діяльності неможливе в межах одного підходу. Юридична наука потребує поєднання формально-юридичних методів з філософсько-правовими, аксіологічними, соціологічними, антропологічними та міждисциплінарними підходами. Лише така інтегрована методологія дозволяє збагнути не тільки зовнішню, нормативну структуру правової діяльності, а й її внутрішню – ціннісну, ментальну та світоглядну – складову. Сучасна методологія правових досліджень має бути динамічною, чутливою до змін у суспільстві й відповідати новим викликам, пов'язаним із глобалізацією, цифровізацією, зміною моделей комунікації та соціальної поведінки.

Особливе значення в структурі правової діяльності належить світогляду її суб'єктів. Світогляд визначає не лише теоретичні орієнтири та способи правового мислення, але й впливає на практичні рішення: формування законодавчих актів, інтерпретацію норм, здійснення правосуддя, характер адміністративних процедур. Правова діяльність ніколи не є ідеологічно чи ціннісно нейтральною. Вона завжди детермінована системою поглядів, переконань та уявлень тих, хто створює і застосовує право. Усвідомлення цього чинника дозволяє пояснити різноманіття правових систем, законодавчих моделей та підходів до правозастосування у різних країнах і в різні історичні періоди.

Важливо також відзначити, що суб'єкт правової діяльності не існує у вакуумі. Він є відкритою системою, включеною в численні соціальні зв'язки. Кожен акт правової діяльності, навіть індивідуальний за формою, має колективну значущість і соціальну спрямованість. Це підтверджує необхідність розуміння правової діяльності як комунікативного, соціально орієнтованого процесу.

У майбутньому особливої уваги потребує дослідження впливу цифровізації, штучного інтелекту, алгоритмізації прийняття рішень, глобальних мережевих комунікацій і транснаціональних процесів на структуру, методи, цінності та результати правової діяльності. Ці фактори вже сьогодні змінюють механізми правотворення, моделі правореалізації та характер взаємодії суб'єктів права. Глобалізація, у свою чергу, формує нові типи правових зв'язків, гібридні форми правових систем та нові виклики для методології правознавства.

Отже, правова діяльність є динамічним, багатовимірним та ціннісно насиченим явищем, що потребує всебічного, міждисциплінарного осмислення. Її дослідження повинно враховувати не лише традиційні інструменти юридичної науки, але й філософські, соціологічні й культурологічні підходи, які дозволяють зрозуміти глибинні механізми трансформації правової реальності. Лише за таких умов можливо сформувати адекватну наукову картину природи правової діяльності у сучасному, швидкозмінному світі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Гегель Г. В. Ф. Феноменологія духу / пер. з нім. К.: Основи, 2002. 500 с.
2. Хайдеггер М. Буття і час / пер. з нім. Львів: Літопис, 2013. 480 с.
3. Бурдьє П. Практичний розум: про теорію дії / пер. з фр. К.: Вид-во КПІ, 2015. 288 с.
4. Бержель Ж.-Л. Загальна теорія права / пер. з фр. К.: Юрінком Інтер, 2006. 576 с.
5. Кельзен Г. Чиста теорія права / пер. з нім. К.: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2004. 352 с.
6. Рабінович П. М. Філософія права: проблеми теорії та практики. Львів: ЛьвДУВС, 2018. 420 с.
7. Поппер К. Логіка наукового дослідження / пер. з англ. К.: Наукова думка, 2004. 380 с.
8. Хабермас Ю. Моральна свідомість і комунікативна дія / пер. з нім. К.: Дух і літера, 2018. 400 с.
9. Фуко М. Воля до знання / пер. з фр. К.: Ніка-Центр, 2016. 240 с.

Дата першого надходження рукопису до видання: 14.11.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 11.12.2025

Дата публікації: 30.12.2025

КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 342.56

DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2025.4.3>

Мосійчук Л. М.,
аспірант кафедри конституційного, адміністративного
та міжнародного права
Волинського національного університету імені Лесі Українки
ORCID: 0000-0002-5338-0380

ПРИЗНАЧЕННЯ СУДДІВ ПРЕЗИДЕНТОМ УКРАЇНИ: ОСНОВНІ АСПЕКТИ ВІТЧИЗНЯНОЇ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ

Анотація. Дана наукова стаття присвячена актуальним проблемам реалізації процедури призначення суддів Президентом України після конституційної реформи 2016 р., зокрема основним аспектам судової практики по позовах щодо визнання протиправною бездіяльності Президента України, яка полягала у невидачі указу про призначення на посаду судді у встановлені законом строки.

Конституція України та Закон України «Про судоустрій і статус суддів» закріплюють виключне повноваження Президента України призначати суддів за поданням ВРП у тридцятиденний строк шляхом видання указу. Порушення Президентом України передбаченого законом тридцятиденного строку видання указу про призначення на посаду судді стало причиною подання позовів про оскарження такої бездіяльності та сприяло формуванню відповідної судової практики, ключові моменти якої відобразились у правових позиціях Великої Палати Верховного Суду.

Аналіз судової практики та правових позицій Великої Палати Верховного Суду після судової реформи 2016 р. показує різні підходи до оцінки несвоєчасного видання указів. Спочатку несвоєчасне видання указу Президентом України про призначення особи на посаду судді не завжди визнавалось протиправною бездіяльністю та бралась до уваги завантаженість глави держави. Згодом зроблено акцент на посиленні захисту прав позивачів, визнавши бездіяльність Президента як триваюче порушення, що може бути оскаржене незалежно від строків. Водночас незмінною лишилась позиція про те, що належним способом захисту порушеного права є вимога визнання протиправною бездіяльністю Президента України щодо невидання указу про призначення на посаду судді та зобов'язання Президента України розглянути подання Вищої ради правосуддя. Зазначена динаміка судової практики свідчить про посилення ролі судової влади у забезпеченні верховенства права та балансу між гілками влади.

Ключові слова: суддя, призначення на посаду судді, Президент України, правова позиція, Верховний Суд, Вища рада правосуддя.

Mosiichuk L. M. Appointment of judges by the President of Ukraine: key aspects of domestic judicial practice

Abstract. This scientific article is devoted to the topical issues of the implementation of the procedure for the appointment of judges by the President of Ukraine after the 2016 constitutional reform, in particular, the main aspects of judicial practice in lawsuits regarding the recognition of the inaction of the President of Ukraine as unlawful, which consisted in the failure to issue a decree on the appointment of a judge within the time limits established by law.

The Constitution of Ukraine and the Law of Ukraine “On the Judicial System and Status of Judges” establish the exclusive power of the President of Ukraine to appoint judges upon the recommendation of the High Council of Justice within thirty days by issuing a decree. The violation by the President of Ukraine of the thirty-day period provided for by law for issuing a decree on the appointment of a judge gave rise to lawsuits challenging such inaction and contributed to the formation of relevant judicial practice, the key points of which are reflected in the legal positions of the Grand Chamber of the Supreme Court.

An analysis of the judicial practice and legal positions of the Grand Chamber of the Supreme Court after the 2016 judicial reform shows different approaches to assessing the untimely issuance of decrees. Initially, the untimely issuance of a decree by the President of Ukraine appointing a person to the position of judge was not

always recognized as unlawful inaction, and the workload of the head of state was taken into account. Further emphasis was placed on strengthening the protection of plaintiffs' rights, recognizing the President's inaction as a continuing violation that can be appealed regardless of the time limits. At the same time, the position remained unchanged that the proper way to protect the violated right is to demand that the inaction of the President of Ukraine regarding the failure to issue a decree on the appointment of a judge be recognized as unlawful and that the President of Ukraine be obliged to consider the submission of the High Council of Justice. This dynamic in judicial practice indicates a strengthening of the role of the judiciary in ensuring the rule of law and balance between the branches of government.

Key words: *judge, appointment to the position of judge, President of Ukraine, legal opinion, Supreme Court, High Council of Justice.*

Актуальність дослідження. Конституційно-правове регулювання формування суддівського корпусу виступає одним з ключових елементів забезпечення верховенства права та забезпечення доступу до правосуддя. Призначення суддів варто розглядати не тільки як процедурний аспект кадрової політики, а як важливий інструмент утвердження незалежності судової влади. Конституційні зміни 2016 року та прийняття Закону України «Про судоустрій та статус суддів» заклали нові засади добору та призначення суддів, визначивши роль Президента України та Вищої ради правосуддя у цьому процесі. Водночас практика застосування цих норм виявила низку проблем, пов'язаних із бездіяльністю суб'єктів владних повноважень, зокрема невиданням указів про призначення суддів у встановлені строки. Це зумовило необхідність формування правових позицій Верховного Суду, які поступово набувають нормативного значення та сприяють єдності судової практики. Таким чином, дослідження порядку призначення суддів та судової практики щодо оскарження бездіяльності Президента України має не лише теоретичне, а й значне практичне значення для забезпечення стабільності правової системи.

Мета дослідження полягає у аналізі конституційно-правового регулювання призначення суддів в Україні, а також дослідження судової практики щодо оскарження бездіяльності Президента України у цьому процесі. Особлива увага приділяється ролі Верховного Суду у формуванні правових позицій, які забезпечують єдність правозастосування та утвердження принципу верховенства права. В хронологічному вимірі акцент зроблено на судову практику після судової реформи 2016 року.

Виклад основного матеріалу. В Україні базове конституційно-правове регулювання порядку призначення на посаду судді визначене ст. 128 ч. 1 і 2 Конституції України [1], в яких вказується, що призначення на посаду судді здійснюється Президентом України за поданням Вищої ради правосуддя в порядку, встановленому законом, водночас призначення на посаду судді здійснюється за конкурсом, крім випадків, визначених законом. Зазначеним бланкетним конституційно-правовим нормам кореспондує Закон України «Про судоустрій та статус суддів» [2], що визначає організацію судової влади та здійснення правосуддя в Україні, що функціонує на засадах верховенства права відповідно до європейських стандартів і забезпечує право кожного на справедливий суд. Зокрема, Розділ IV «Порядок зайняття посади судді» Закону України «Про судоустрій та статус суддів» регламентує вимоги до кандидата на посаду судді, добір на посаду судді місцевого суду, конкурс та призначення на посаду судді, переведення судді до іншого суду [2].

Зазначене законодавче врегулювання порядку призначення на посаду судді було закріплене в Конституції України у зв'язку з внесенням змін щодо правосуддя у 2016 році [3]. Як вказувалось у пояснювальній записці, метою запропонованих змін є удосконалення конституційних основ правосуддя для практичної реалізації принципу верховенства права і забезпечення кожному права на справедливий судовий розгляд справи незалежним і безстороннім судом. Засобами досягнення цієї мети є утвердження незалежності судової влади, зокрема, шляхом її деполітизації, посилення відповідальності судової влади перед суспільством, а також запровадження належних конституційних засад кадрового оновлення суддівського кор-

пусу. Крім того, призначення на посаду судді, здійснюване Президентом України за поданням Вищої ради правосуддя, забезпечить виключно церемоніальну роль Глави держави у цьому процесі [4].

В контексті нашого дослідження ключовими є положення ст. 80 Закону України «Про судоустрій та статус суддів» [2], що стали логічним продовженням ст. 128 ч. 1 Конституції України [1] і були прийняті одночасно з конституційними змінами. Відтак, призначення на посаду судді здійснюється Президентом України на підставі та в межах подання Вищої ради правосуддя, без перевірки додержання встановлених цим Законом вимог до кандидатів на посаду судді та порядку проведення добору чи кваліфікаційного оцінювання кандидатів. Будь-які звернення стосовно кандидата на посаду судді не перешкоджають його призначенню на посаду. Викладені в таких зверненнях факти можуть бути підставою для порушення Президентом України перед компетентними органами питання про проведення в установленому законом порядку перевірки таких фактів (ст. 80 ч. 1 Закону України «Про судоустрій та статус суддів») [2]. Крім того, ст. 80 ч. 2 Закону України «Про судоустрій та статус суддів» встановлює темпоральні рамки призначення судді, вказуючи, що Президент України видає указ про призначення судді не пізніше 30 днів з дня отримання відповідного подання Вищої ради правосуддя [2].

Таким чином, законодавець на конституційному рівні закріпив виключне конституційне повноваження Президента України призначати на посаду судді, доповнивши його положеннями Закону України «Про судоустрій та статус суддів», в яких визнав, що: підстава та межі призначення судді окреслюється поданням Вищої ради правосуддя; до повноважень Президента України не належать перевірки додержання встановлених законом вимог до кандидатів на посаду судді та порядку проведення добору чи кваліфікаційного оцінювання кандидатів; будь-які звернення стосовно кандидата на посаду судді не є перешкодою його призначенню на посаду; при наявності будь-яких звернень стосовно кандидата Президент України може порушувати перед компе-

тентними органами питання про проведення в установленому законом порядку перевірки таких фактів; видом нормативно-правового акта, що фіксує таке призначення є указ про призначення судді; указ Президента України про призначення судді видається не пізніше 30 днів з дня отримання відповідного подання Вищої ради правосуддя, тобто юридичне значення має дата отримання відповідного подання Президентом України.

Тож з виконанням Вищою радою правосуддя та Президентом України дій, передбачених ст. 80 Закону України «Про судоустрій та статус суддів», пов'язується набуття особою повноважень судді із здійснення правосуддя (ст. 81 ч. 1 Закону України «Про судоустрій та статус суддів») [2]. Конституційно-правові засоби оновлення складу суддівського співтовариства є визначальним елементом правового статусу суддів та передбачають використання механізмів призначення та виборності. В Україні після внесення змін до законодавства про судоустрій та статус суддів передбачено виключно процедуру призначення на посади суддів [5, с. 338]. Передбачений чинним законодавством порядок призначення судді на посаду – важлива складова правового статусу судді, адже передує безпосередньому виникненню правосуб'єктності судді [6, с. 164]. Проте, бездіяльність одного з суб'єктів даного процесу, носія владних повноважень, може сповільнювати процес формування суддівського корпусу. Зокрема, прикладом такої бездіяльності, оскаржуваної в судовому порядку, є невидання Президентом України у тридцятиденний термін указу про призначення судді на підставі та в межах подання Вищої ради правосуддя.

Розглядаючи судову практику по оскарженню бездіяльності Президента України щодо невидання у тридцятиденний термін указу про призначення судді, зазначимо, що така практика стала предметом узагальнення Верховного Суду і спонукала до формування ряду правових позицій. Варто підкреслити, що поступове набуття регуляторного значення судовою практикою та позиціями Верховного Суду в Україні зумовлене потребою в уніфікації правозастосування, заповненні правових прогалів та забезпеченні верховен-

ства права. Правові позиції Верховного Суду безпосередньо не лише впливають на процес правозастосування під час розгляду окремих категорій справ, а й слугують орієнтиром для судів нижчих інстанцій. Не заглиблюючись у наукову дискусію щодо природи правових позицій як джерела права, погодимось з думкою науковців про те, що правові позиції Верховного Суду мають нормативне значення, оскільки сприяють єдності судової практики та усувають прогалини у чинному законодавстві. Вони забезпечують прогнозованість судових рішень та сприяють стабільності правової системи. Судова практика відіграє ключову роль у тлумаченні правових норм, особливо у випадках, коли закон містить оціночні поняття або неоднозначні положення. Отже, Верховний Суд виступає не лише гарантом правової визначеності, а й активним учасником правотворчого процесу [7, с. 459].

Відтак, в даній категорії позовів деякі позивачі вимагали визнати протиправною бездіяльність Президента України, яка полягає у невидачі указу про призначення на посаду судді та зобов'язати Президента України видати указ про призначення на посаду судді [8; 9; 10 та ін.]. Інші позивачі – вимагали визнати протиправною бездіяльність Президента України щодо невидання указу про призначення на посаду судді та зобов'язати Президента України розглянути подання Вищої ради правосуддя [11; 12 та ін.]. При цьому деякі позивачі вказували третьою особи, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору, на стороні позивача Вищу раду правосуддя [8, 14 та ін.]. Практика розгляду даної категорії позовів спонукала Верховний Суд сформулювати ряд правових позицій.

Серед перших правових позицій Великої Палати Верховного Суду в даній категорії справ варто виділити висновок, відображений в Постанові від 6 жовтня 2021 р. у справі N 9901/191/19. Позивач просив визнати протиправною бездіяльність Президента України, яка полягала в невидачі указу про призначення на посаду судді. Велика Палата Верховного Суду у своїх постановах неодноразово визначала, що протиправну бездіяльність суб'єкта владних повноважень слід розуміти як зовнішню форму поведінки (діяння) цього

органу, що полягає (проявляється) у неприйнятті рішення чи у нездійсненні юридично значимих й обов'язкових дій на користь заінтересованих осіб, які на підставі закону та/або іншого нормативно-правового регулювання віднесені до компетенції суб'єкта владних повноважень, були об'єктивно необхідними і реально можливими для реалізації, але фактично не були здійснені. Водночас для визнання бездіяльності протиправною недостатньо одного лише факту несвоєчасного виконання обов'язкових дій, а важливими є також конкретні причини, умови та обставини, через які дії, що підлягали обов'язковому виконанню відповідно до закону, фактично не були виконані чи були виконані з порушенням строків. Значення мають юридичний зміст, значимість, тривалість та межі бездіяльності, фактичні підстави її припинення, а також шкідливість бездіяльності для прав та інтересів особи. Самі собою строки поза зв'язком з конкретною правовою ситуацією, набором фактів, умов та обставин, за яких розгорталися події, не мають жодного значення. Сплив чи настання строку набувають (можуть набути) правового сенсу в сукупності з подіями або діями, для здійснення чи утримання від яких встановлюється цей строк [13].

Тож Велика Палата Верховного Суду, беручи до уваги обставини щодо надходження великої кількості подань щодо призначення на посаду судді за короткий час, суттєве навантаження на Президента України як главу держави та його Адміністрацію, а також те, що пропущений строк є незначним, вважала, що невчинення відповідачем дій у передбачений законом строк наразі не має характеру протиправної бездіяльності та не може бути визнане такою, оскільки обумовлене сукупністю обставин, які об'єктивно унеможливили своєчасне вчинення відповідних дій, а не безпідставним зволіканням чи небажанням їх вчиняти [13].

Велика Палата Верховного Суду погоджується з висновком суду першої інстанції, що з огляду на об'єктивну неможливість підписання указу Президентом України у тридцятиденний строк, протиправної бездіяльності останнім не встановлено, а лише можна констатувати факт недотримання відповідачем

передбаченого законом строку щодо видання певного акта [13].

Водночас заслуговує на увагу окрема думка суддів Великої Палати Верховного Суду Ситнік О. М., Власова Ю. Л., Гудими Д. А. на постанову Великої Палати Верховного Суду від 06 жовтня 2021 року у справі N 9901/191/19 (провадження N 11-2663ai21). Відтак, судді підкреслили, що з такими висновками погодитися не можна, оскільки вони не враховують принцип верховенства права, передбачений статтею 6 КАС України. Зокрема, обставини щодо надходження великої кількості подань за короткий час, суттєве навантаження на Президента України як главу держави та його Адміністрацію, а також незначний пропуск строку не мають впливати на законність, обґрунтованість та справедливність при вирішенні цього спору, не повинні применшувати значимість і важливість питання формування органів судової влади, а саме призначення кандидатів на посади суддів. Особа, яка претендує на призначення на посаду судді, вправі легітимно очікувати від уповноваженого органу розгляду подання та підписання указу в передбачені законом строки, з урахуванням того, що Президент України при виданні указу про призначення судді не витрачає час на перевірку додержання встановлених законом вимог до кандидатів на посаду судді та перевірку дотримання порядку проведення добору чи кваліфікаційного оцінювання кандидатів. Бездіяльність відповідача, яка полягала в невіданні указу з 01 лютого по 16 травня 2019 року (включно) про призначення на посаду судді, мала бути визнана протиправною, оскільки факт порушення Президентом України строків на видання указу є встановленим та не спростованим у ході розгляду справи [13].

Нові виклики виникли при розгляді даної категорії позовів у зв'язку з повномасштабним вторгненням російської федерації 24 лютого 2022 року. Так, при розгляді у 2023 році апеляційної скарги щодо позову про визнання протиправною бездіяльність Президента України щодо невидання указу про призначення на посаду судді (подання ВРП надійшло до Офісу 09.09.2021), представник відповідача (Президента України) доводить відсутність

бездіяльності Президента України з огляду на неможливість видання указу внаслідок щільного графіка Президента України, який пов'язаний із відбиттям збройної агресії росії, що зумовлене об'єктивними обставинами і не може свідчити про протиправність бездіяльності Президента України на час ухвалення рішення у справі (п. 59 Постанови Великої Палати Верховного Суду 30 травня 2024 р. N 9901/506/21) [14].

Відтак, Велика Палата Верховного Суду погодилась, що повномасштабна військова агресія, яка супроводжується частковим захопленням суверенної території України, численними ракетними атаками, протиправними діями, направленними на фізичне знищення керівництва України, створює для Президента України виняткову завантаженість щодо реалізації ним своїх повноважень, проте наголосила, що строк з 09.09.2021 по 24.02.2022 був достатнім і розумним для розгляду подання ВРП від 07.09.2021 про призначення особи на посаду судді відповідно до вимог статі 80 Закону «Про судоустрій і статус суддів». Велика Палата Верховного Суду визнала, що Президентом України допущено бездіяльність, яка полягає у нерозгляді подання ВРП про призначення особи на посаду судді у строк більше ніж 30 днів з дня внесення подання ВРП [14].

На підставі подальшої практики розгляду такого типу позовів, Велика Палата Верховного Суду в Постанові від 20 лютого 2025 р. у справі N 9901/396/21 сформулювала відповідну правову позицію. Відтак, Велика Палата Верховного Суду зробила висновок, що повноваження Президента України щодо видання указу про призначення на посаду судді є конституційними повноваженнями та належать до виключної компетенції його як глави держави. Виходячи з принципу розподілу влади втручання судової влади в реалізацію главою держави своїх повноважень обмежене законом. Ураховуючи конституційно визначений обов'язок участі Президента України у формуванні судової влади, а також суспільне значення належного формування цієї влади, беручи до уваги вимоги частини другої статті 9 КАС України, Велика Палата Верховного Суду вважає, що суд

першої інстанції правильно визначив спосіб захисту прав позивача шляхом зобов'язання Президента України відповідно до статті 80 Закону «Про судоустрій і статус суддів» розглянути подання ВРП про призначення позивача на посаду судді [10].

Формування в цій же Постанові Великої Палати Верховного Суду від 20.02.2025 № 9901/396/21 правової позиції «Щодо строку звернення до суду з позовом про визнання протиправною бездіяльності Президента України стосовно невідачі указу про призначення на посаду судді» пов'язана з позовом, в якому представник відповідача (Президента України) також подав апеляційну скаргу, у якій просив скасувати судові рішення першої інстанції та залишити без розгляду позовну заяву до Президента України про визнання бездіяльності протиправною та зобов'язання вчинити певні дії. На переконання представника відповідача, строк оскарження бездіяльності Президента України сплинув (строк 30 днів на прийняття Президентом України відповідного рішення та місячний строк на звернення до суду у разі відсутності такого рішення), а позивач подав позов через шість місяців.

Відтак, Велика Палата Верховного Суду констатувала, що строк звернення до суду існує не для того, щоб надавати можливість суб'єкту владних повноважень уникнути відповідальності. Триваюче право повинно бути захищено, а триваюче порушення – припинено, тобто протиправна бездіяльність суб'єкта владних повноважень може бути оскаржена до суду в будь-який час за весь період, протягом якого вона триває. В іншому разі суб'єкт владних повноважень отримав би легітимацію з боку держави у формі забезпечення можливості зловживання правом та безкінечне продовження протиправної поведінки з огляду на відсутність дієвого механізму спонукання до виконання обов'язку. Отже, Велика Палата Верховного Суду вважає необґрунтованими доводи представника Президента України, наведені в апеляційній скарзі, про те, що позивач пропустив строк звернення до адміністративного суду із позовом про визнання протиправною бездіяльності Президента України, яка полягає у неви-

данні Указу про призначення на посаду судді на підставі подання ВРП, та зобов'язання Президента України видати Указ про призначення на посаду судді, оскільки бездіяльність відповідача має триваючий характер [10].

Більше того, Велика Палата Верховного Суду наголосила, що строк звернення до адміністративного суду – це проміжок часу після виникнення спору в публічно-правових відносинах, протягом якого особа має право звернутися до адміністративного суду із заявою за вирішенням цього спору і захистом своїх прав, свобод чи інтересів. Водночас перебіг такого строку починається з дня, коли особа дізналася або повинна була дізнатися про порушення своїх прав, свобод чи інтересів. Ураховуючи те, що в цій справі оскаржується саме протиправна бездіяльність Президента України щодо невідачі указу про призначення позивача на посаду судді, видати який відповідач повинен не пізніше 30 днів із дня отримання відповідного подання ВРП, то предметом спору в цій справі є триваюче порушення прав позивача у виді невиконання суб'єктом владних повноважень свого обов'язку протягом законодавчо визначеного строку. Бездіяльність – це триваюча пасивна поведінка суб'єкта, яка виражається у формі невчинення дії (дій), яку він зобов'язаний був і міг вчинити. Тобто бездіяльність не має чітко окреслених часових меж, а саме явище бездіяльності є триваючим. Отже, вчинена відповідачем бездіяльність фактично є триваючим правопорушенням, оскільки відсутність дій щодо розгляду відповідного подання ВРП триває з 2020 року (пп. 60-63 Постанови Великої Палати Верховного Суду від 20.02.2025 № 9901/396/21) [10]. Враховуючи, що в чинному законодавстві України не визначено поняття «триваюче правопорушення», беручи до уваги його загальноприйняте у теорії права визначення, Велика Палата Верховного Суду підкреслює, що протиправна бездіяльність не закінчується після спливу законодавчо визначеного строку, а продовжує тривати доти, доки не будуть встановлені обставини, які дозволять визначити, чи були дотриманні приписи закону в точному його розумінні. (пп. 64-66 Постанови Великої Палати Верховного Суду від 20.02.2025 № 9901/396/21) [10].

Висновки. Відтак, Конституція України та Закон України «Про судоустрій і статус суддів» закріплюють виключне повноваження Президента України призначати суддів за поданням Вищої ради правосуддя. Зазначене виключне повноваження Президента України має темпоральне обмеження у 30 днів з дня отримання відповідного подання Вищої ради правосуддя. Проте, порушення Президентом України вказаного строку стало причиною подання позовів про оскарження такої бездіяльності та сприяло формуванню відповідної судової практики, ключові моменти якої відобразились у правових позиціях Великої Палати Верховного Суду.

Аналіз судової практики та правових позицій Великої Палати Верховного Суду після судової реформи 2016 року показує різні підходи до оцінки несвоєчасного видання указів. Спочатку несвоєчасне видання указу

Президентом України про призначення особи на посаду судді не завжди визнавалось протиправною бездіяльністю та бралося до уваги завантаженість глави держави. Згодом зроблено акцент на посиленні захисту прав позивачів, визнавши бездіяльність Президента як триваюче порушення, що може бути оскаржене незалежно від строків. Водночас незмінною лишилась позиція про те, що належним способом захисту порушеного права є вимога визнання протиправною бездіяльністю Президента України щодо невидання указу про призначення на посаду судді та зобов'язання Президента України розглянути подання Вищої ради правосуддя.

Зазначена динаміка судової практики свідчить про посилення ролі судової влади у забезпеченні верховенства права та балансу між гілками влади.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Конституція України прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року, з наступними змінами. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр/ed19960628> (дата звернення: 24.10.2025)
2. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 2 червня 2016 р., з наступними змінами / Верховна Рада України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1402-19/print1465331835457898> (дата звернення: 29.10.2025)
3. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя): Закон України від 2 червня 2016 р. змінами / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1401-19#n6> (дата звернення: 29.10.2025)
4. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 26.01.2016. URL: https://w2.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=3524&skl=9 (дата звернення: 29.10.2025)
5. Кравчук В.М. Теоретичні основи конституційно-правового статусу суддів в Україні: дисертація. Ужгород: Ужгородський національний університет міністерства освіти і науки України. 2020. 507 с.
6. Мосійчук Л. М. Правове регулювання порядку призначення на посаду судді. Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління. 2022, № 2(20), С. 156-164. [https://doi.org/10.32689/2617-9660-2022-2\(20\)-156-164](https://doi.org/10.32689/2617-9660-2022-2(20)-156-164)
7. Юзько Т.М., Слугоцька В. М., Швець Л.В. Судова практика та правові позиції Верховного Суду як джерела права в умовах правової невизначеності. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету, 2025. Серія ПРАВО. Випуск 89: частина 1. С. 454-460. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2025/07/67.pdf>
8. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 27.02.2025 у справі № 9901/424/21 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125774452> (дата звернення: 26.11.2025)
9. Рішення Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 07.04.2025 у справі № 9901/374/21 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/126453737#> (дата звернення: 26.11.2025)
10. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 20.02.2025 у справі № 9901/396/21 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125326419> (дата звернення: 26.11.2025)
11. Рішення Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 19.02.2025 у справі № 990/284/24 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125378220> (дата звернення: 26.11.2025)
12. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 17.07.2025 у справі № 990/282/24 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/129086916> (дата звернення: 26.11.2025)

13. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 06.10.2021 у справі № 9901/191/19 URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/100704611> (дата звернення: 26.11.2025)

14. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 30.05.2024 у справі № 9901/506/21 URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/119776605> (дата звернення: 26.11.2025)

Дата першого надходження рукопису до видання: 22.11.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 18.12.2025

Дата публікації: 30.12.2025

Рудік Н. В.,

аспірант кафедри державного будівництва
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
ORCID: 0009-0008-3878-0715

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ТА ДОКТРИНАЛЬНІ ПІДХОДИ В КРАЇНАХ ЄС

Анотація. У статті здійснено комплексний аналіз конституційно-правового регулювання регіонального розвитку держав – членів Європейського Союзу з урахуванням сучасних викликів, що постають перед Україною в умовах євроінтеграційного поступу та повоєнного відновлення.

Актуальність дослідження зумовлена стратегічним пріоритетом України щодо набуття членства в ЄС та необхідністю гармонізації національного законодавства із європейськими стандартами, зокрема *acquis communautaire* у сфері регіональної політики. У роботі проаналізовано ключові моделі конституційно-правового регулювання, що функціонують у державах – членах ЄС: централізовану, децентралізовану та змішану, які визначають специфіку розподілу повноважень між центральною владою та регіонами, ступінь автономії територій, інституційні механізми формування та реалізації регіональної політики. Особливу увагу приділено доктринальним підходам і практичним інструментам, що формувалися під впливом політики згуртування ЄС, спрямованої на зменшення диспропорцій розвитку, підтримку проблемних територій, розширення можливостей для інновацій та сталого зростання.

Здійснений огляд дозволяє визначити релевантні для України елементи зарубіжних моделей, серед яких – багаторівневе врядування, розвиток ендегенного потенціалу регіонів, стратегічне планування, державно-приватне партнерство та інституційна підтримка через регіональні агентства розвитку. Показано, що успішна адаптація цих інструментів можлива лише з урахуванням українських реалій: нерівномірності соціально-економічного розвитку, екологічних загроз, необхідності постконфліктної відбудови та дотримання принципів субсидіарності.

Стаття формує теоретичну основу для модернізації національної моделі регіонального розвитку, акцентуючи на важливості конституційно-правового забезпечення децентралізаційних процесів, зміцнення місцевого самоврядування та підвищення конкурентоспроможності територій. Отримані результати можуть слугувати базою для розробки практичних рекомендацій, спрямованих на формування ефективної, стійкої та інтегрованої з європейськими стандартами регіональної політики України.

Ключові слова: *регіональний розвиток, конституційно-правове регулювання, Європейський Союз, децентралізація, євроінтеграція.*

Rudik N. V. Constitutional and legal regulation of regional development: foreign experience and doctrinal approaches in EU Member States

Abstract. The article presents a comprehensive analysis of the constitutional and legal regulation of regional development in the Member States of the European Union, taking into account the contemporary challenges facing Ukraine in the context of its European integration progress and post-war recovery. The relevance of the study is conditioned by Ukraine's strategic priority of obtaining EU membership and the need to harmonize national legislation with European standards, in particular the *acquis communautaire* in the field of regional policy. The paper examines the key models of constitutional and legal regulation functioning in EU Member States – centralized, decentralized, and mixed – which determine the specifics of the distribution of powers between central authorities and regions, the degree of territorial autonomy, and the institutional mechanisms for shaping and implementing regional policy. Special attention is devoted to doctrinal approaches and practical instruments shaped under the influence of the EU cohesion policy aimed at reducing development disparities, supporting disadvantaged territories, and expanding opportunities for innovation and sustainable growth.

The conducted review makes it possible to identify elements of foreign models that are relevant for Ukraine, including multilevel governance, development of endogenous regional potential, strategic planning, public-private partnerships, and institutional support through regional development agencies. It is demonstrated that successful adaptation of these instruments is feasible only with consideration of Ukraine's specific

circumstances: uneven socio-economic development, environmental threats, the need for post-conflict reconstruction, and adherence to the principles of subsidiarity.

The article provides a theoretical foundation for modernizing the national model of regional development, emphasizing the importance of constitutional and legal support for decentralization processes, strengthening local self-government, and enhancing territorial competitiveness. The findings may serve as a basis for developing practical recommendations aimed at shaping an effective, resilient, and EU-aligned regional policy for Ukraine.

Key words: regional development, constitutional and legal regulation, European Union, decentralization, European integration.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження теми конституційно-правового регулювання регіонального розвитку через призму зарубіжного досвіду та доктринальних підходів в державах-членах Європейського союзу (далі – ЄС) зумовлена стратегічним пріоритетом України щодо європейської інтеграції, визначеним після «Революції Гідності» та закріпленням в Угоді про асоціацію з ЄС. У контексті сучасних викликів, таких як нерівномірність соціально-економічного розвитку регіонів, зростання диспропорцій, екологічні проблеми та необхідність постконфліктного відновлення, аналіз європейських моделей – від централізованих у Франції та Греції до децентралізованих у Німеччині, Бельгії та змішаних у Польщі та Угорщині – набуває критичного значення. Цей досвід дозволяє адаптувати принципи субсидіарності, партнерства та багаторівневого врядування для вдосконалення вітчизняного законодавства, посилення ролі місцевих територіальних громад та оптимізації ресурсного потенціалу, що сприяє не лише зменшенню міжрегіональних нерівностей, але й формуванню стійкої моделі сталого розвитку, узгодженої з європейськими стандартами.

Станом на листопад 2025 року актуальність теми посилюється динамікою євроінтеграційних процесів: попри перешкоди з боку Угорщини, яка блокує перехід України до наступного етапу приєднання, ЄС активно підтримує діалог з українським суспільством на шляху до членства та обговорює реформи для відкриття кластерів переговорів. Такі ініціативи, як моніторинг реформ та підготовка експертів для нагляду за приєднанням, підкреслюють потребу в гармонізації регіональної політики з *acquis communautaire*, де конституційно-правове регулювання відіграє ключову роль у децентралізації та згуртуванні

територій, забезпечуючи стійкість держави в умовах геополітичних викликів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема конституційно-правового регулювання регіонального розвитку в державах-членах ЄС та його адаптації для України є добре розробленою в науковій літературі, що підтверджується численними доктринальними дослідженнями та емпіричними аналізами, представленими в працях вітчизняних і зарубіжних авторів. Ця тема активно вивчається в контексті принципів децентралізації та субсидіарності, з детальним розглядом централізованих, децентралізованих та змішаних моделей, що дозволяє не лише систематизувати унікальні національні риси, але й сформулювати практичні рекомендації для подолання диспропорцій у посттрансформаційних економіках. Водночас, попри високу ступінь науково-теоретичної розробки, залишаються прогалини в аналізі впливу сучасних викликів, що підкреслює актуальність подальших наукових досліджень для гармонізації українського законодавства з європейськими стандартами.

Метою цієї статті є здійснення системного аналізу конституційно-правового регулювання регіонального розвитку держав членів ЄС із акцентом на виокремленні основних моделей такого регулювання. У межах дослідження обґрунтовується можливість адаптації окремих європейських практик до українських реалій з урахуванням євроінтеграційного курсу, потреб поствоєнного відновлення та внутрішніх викликів, пов'язаних із нерівномірністю розвитку територій та екологічними проблемами. Отримані результати покликані не лише розширити теоретичну основу дослідження, але й надати практичні рекомендації щодо вдосконалення національного конституційного законодавства

у сфері регіонального розвитку, що сприятиме формуванню ефективної моделі регіонального розвитку, зміцненню соціальної стабільності, економічному зростанню та гармонізації з європейськими стандартами конституційно-правового регулювання.

Виклад основного матеріалу. Сталий регіональний розвиток є однією з провідних тенденцій сучасного суспільства, що забезпечується комплексом узгоджених заходів у економічній, соціальній та екологічній сферах. Він передбачає формування суспільних відносин, заснованих на довірі, солідарності, рівності поколінь та збереженні безпечного довкілля. ЄС демонструє значні досягнення у впровадженні принципів сталого регіонального розвитку, розробивши власну модель економіки, яка поєднує історичні традиції та сучасні стратегічні підходи, спрямовані на перехід до «зеленої економіки». Підходи до сталого регіонального розвитку в країнах ЄС постійно вдосконалюються з урахуванням нових глобальних і регіональних викликів [9, с. 2].

Для України, яка визначила європейську інтеграцію стратегічним пріоритетом, важливим завданням є формування ефективної моделі сталого регіонального розвитку як на національному, так і на регіональному рівнях. Саме тому дослідження європейського досвіду конституційно-правового регулювання регіонального розвитку набуває особливої актуальності.

Після «Революції Гідності» Україна обрала шлях політичної та соціально-економічної модернізації, що реалізується через виконання Угоди про асоціацію з Європейським Союзом та прагнення до членства в ЄС і НАТО [1]. У цьому контексті модернізація регіональної політики є одним із ключових пріоритетів реформ, зумовлених як євроінтеграційними цілями, так і внутрішніми викликами. Досвід наднаціональної регіональної політики ЄС має значний потенціал для України, оскільки пропонує як теоретичні підходи, так і практичні механізми та методики, які можуть бути адаптовані для розробки та впровадження ефективної регіональної політики, що відповідає європейським соціально-економічним і політичним стандартам [5, с. 121-122].

У більшості європейських держав децентралізація базується на принципах ефективного конституційно-правового регулювання, які формуються під впливом регіональної політики ЄС. Стійкість розвитку територій залежить від підтримання динамічної рівноваги між економічними, соціальними, політичними та правовими параметрами. Порушення балансу в одній зі сфер неминуче впливає на інші, що потребує вчасного виявлення загроз та ефективного використання ресурсного потенціалу [2, с. 166].

В Україні, як і в більшості держав-членах ЄС, регіональний розвиток дедалі більше спирається на ініціативу самих регіонів. Європейська конституційна практика свідчить, що акценти зміщуються від централізованого планування та державних інвестицій до розвитку внутрішнього (ендогенного) потенціалу територій, який базується на конкурентних перевагах – як-от рівень життя, якість трудових ресурсів чи сприятливі екологічні умови. Такий підхід відповідає новому регіоналізму, що виходить за межі національних держав і стимулює регіони до конкурентної боротьби за інвестиції, інновації та людський капітал [7].

Особливого значення для України набуває досвід ЄС та його держав у подоланні регіональних диспропорцій. Регіональна політика ЄС, відома як політика «згуртування», спрямована на підтримку депресивних, старопромислових і слаборозвинених територій, зменшення соціально-економічних диспропорцій і запобігання міжрегіональним дисбалансам. Для цього застосовуються як фінансові механізми, так і програми стимулювання інновацій, розвитку інфраструктури та підвищення кваліфікації робочої сили [13, с. 56-57]. Для України, що характеризується значною нерівномірністю соціально-економічного розвитку територій, цей досвід є надзвичайно цінним, оскільки може бути використаний для створення ефективної стратегії збалансованого розвитку, спрямованої на зменшення регіональних відмінностей і підвищення конкурентоспроможності місцевих економік [13, с. 57; 10, с. 124].

Дослідження зарубіжного досвіду дозволяє виокремити три основні доктринальні підходи

до організації структури конституційно-правового регулювання регіонального розвитку в ЄС: централізований, характерний для «інтегрованих країн»; децентралізований; змішаний, притаманний постсоціалістичним країнам [7; 6, с. 207]. Ці підходи не лише ілюструють різноманітність правових моделей, але й надають практичні уроки для країн, що прагнуть до європейської інтеграції, таких як Україна.

Централізований підхід, який передбачає ухвалення основних рішень на загальнодержавному рівні, притаманний так званим «інтегрованим країнам», зокрема Ірландії, Португалії та Греції. У цих країнах регулювання регіональної політики здійснюється в умовах порівняно нижчого рівня економічного розвитку відносно інших держав-членів ЄС. У зв'язку з цим пріоритет надається завданням національного економічного зростання, тоді як питання регіонального розвитку відіграють другорядну роль, що зумовлено необхідністю концентрації ресурсів для подолання загальних викликів [7; 6, с. 207].

У Греції, Португалії та Ірландії відповідальність за формування та реалізацію регіональної політики покладається переважно на центральні органи влади. Наприклад, у Греції основна відповідальність за реалізацію регіональної політики покладається на Міністерство національної економіки. У 1989 році була зроблена спроба делегувати частину повноважень на регіональний рівень у рамках окремих невеликих проєктів, але ця ініціатива зіткнулася з труднощами через недостатній досвід регіональних структур. В Ірландії індустріальна політика здійснюється через державні агентства, такі як IDA-Ireland та Enterprise Ireland, які підпорядковуються Міністру підприємництва та зайнятості. У Португалії функції розробки та впровадження регіональної політики зосереджені в Генеральному директораті з регіонального розвитку при Міністерстві планування і регіонального розвитку, що відображає централізований унітарний характер державного управління [6, с. 135; 7].

У Франції регіональна політика координується відповідним міністром на основі рекомендацій Міжвідомчого комітету з надання підтримки (CIALA). Ключову роль у розви-

тку територій відіграє орган DATAR. Згідно із законом 1995 року, регіональна політика формулюється на національному конституційному рівні, але її реалізація відбувається у співпраці з місцевими органами влади. Франція активно використовує систему державних планових контрактів між центральною владою та регіонами, спрямованих на підтримку економічно слабших територій, що забезпечує певну гнучкість у централізованому підході [7; 8, с. 137].

У Люксембурзі рішення щодо регіональної політики ухвалюються спільно Міністром економіки та Міністром фінансів на основі рекомендацій Консультативної комісії, підкреслюючи роль колегіального прийняття рішень на центральному рівні. У Фінляндії відповідальність за реалізацію регіональної політики покладено на Міністерство внутрішніх справ, яке координує діяльність центральних міністерств різних сфер. Хоча регіони Фінляндії мають обмежену автономію для ухвалення рішень у рамках окремих невеликих проєктів, ключові рішення залишаються за центральною владою. Координація регіональної політики здійснюється через різні центральні міністерства [7; 11, с. 46].

Регіональна політика Швеції зосереджена на розв'язанні проблем віддалених північних регіонів та забезпеченні рівномірного економічного розвитку. У країні створено систему, в якій регіональні адміністрації виконують централізоване загальнонаціональне законодавство у сфері регіональної політики. Центральним органом у цій сфері виступає Міністерство промисловості і торгівлі, у складі якого функціонують підрозділи, відповідальні за розробку політики розвитку слаборозвинутих територій, контроль за її виконанням і взаємодію з Європейською Комісією. Важливу роль відіграють Адміністративні ради графств (CAB), що розробляють регіональні стратегії та отримують фінансування з державного бюджету для їх реалізації [7; 8, с. 136; 2, с. 167-168].

Децентралізований підхід до конституційно-правового регулювання регіонального розвитку передбачає передачу значної частини повноважень від центральних органів влади до місцевих або регіональних струк-

тур, що дозволяє їм самостійно ухвалювати рішення щодо економічного, соціального та адміністративного розвитку своїх територій. Цей підхід сприяє підвищенню ефективності управління, врахуванню місцевих особливостей і потреб, а також залученню регіональних громад до формування та реалізації політики розвитку, що забезпечує більш гнучке та адаптоване до локальних умов вирішення проблем, узгоджене з принципами субсидіарності ЄС [10, с. 118].

Так, конституційне регулювання регіональної політики в Німеччині значно відрізняється від підходів, характерних для «інтегрованих країн» [7]. У Німеччині відповідальність за впровадження регіональної політики покладено на федеральні землі.

У Бельгії питання регіональної політики вирішуються на рівні регіональних адміністрацій, таких як Фландрія та Валлонія, у рамках федеративної системи. Водночас країна обережно ставиться до концепції «Європи регіонів» через ризик надмірного адміністративного поділу, балансуючи між федералізмом та національною єдністю. Данія відмовилася від цілеспрямованої підтримки окремих проблемних регіонів, натомість застосовуючи ринковий підхід, який сприяє створенню умов для їх самостійного розвитку, акцентуючи на економічній свободі. Нідерланди вирізняються високим рівнем децентралізації, а їхня регіональна політика орієнтована на формування сприятливого бізнес-середовища для залучення інвестицій. У Нідерландах ключовими суб'єктами регіональної політики є Міністерство економіки та адміністрації провінцій. Міністерство відповідає за реалізацію масштабних інвестиційних проєктів, тоді як інші програми виконуються на децентралізованій основі [7; 11, с. 46; 6, с. 211].

Підхід постсоціалістичних країн до конституційно-правового регулювання регіонального розвитку характеризується змішаним характером, що поєднує елементи централізації та децентралізації, зумовленими історичними, економічними та політичними особливостями їхнього розвитку після переходу від соціалістичного ладу. Такі країни як Польща, Румунія, Угорщина, Чехія, прагнуть балансувати між збереженням силь-

ної центральної влади для забезпечення стабільності та поступовим делегуванням повноважень місцевим органам влади, щоб стимулювати регіональний розвиток і врахувати локальні потреби. Особливістю цього підходу є поступова адаптація до стандартів ЄС, що передбачає впровадження децентралізованих механізмів, однак часто з обмеженою автономією регіонів через недостатній досвід самоврядування та економічні обмеження, що вимагає гнучкого поєднання національних і регіональних пріоритетів у конституційних рамках [10, с. 121-122; 4, с. 516-517].

Досвід постсоціалістичних країн має особливе значення для України завдяки спільному соціалістичному минулому та подібним стартовим умовам для трансформації, що робить їх доктринальні підходи релевантними для формування національної моделі [4, с. 516-517]. Польща демонструє успішне впровадження реформ у сфері регіональної політики, зокрема через розвиток Агентств регіонального розвитку, які отримують значну фінансову підтримку від ЄС. У цій країні активно застосовуються угоди щодо регіонального розвитку як ефективний інструмент підтримки депресивних територій. Водночас Угорщина зосереджується на зменшенні економічної та адміністративної домінації Будапешта, регулюючи регіональний розвиток через укладання двосторонніх угод про співпрацю між центральним урядом і місцевими органами влади, що сприяє збалансованому розвитку регіонів і слугує прикладом переходу до змішаної моделі [4, с. 515; 10, с. 123].

Незважаючи на єдину наднаціональну політику ЄС, кожна держава-член ЄС має та реалізує власне національне конституційне законодавство щодо регіонального розвитку, яке визначається особливостями її державного устрою, політичними традиціями та економічними характеристиками.

Висновки. Загалом, зарубіжний досвід держав-членів ЄС у конституційно-правовому регулюванні регіонального розвитку демонструє широкий спектр доктринальних підходів – від жорсткої централізації до гнучкого федералізму в розвинених державах та перехідних змішаних моделей у постсоці-

лістичних країнах. Цей досвід є надзвичайно цінним для України, дозволяючи адаптувати найкращі практики для зменшення міжрегіональних диспропорцій, посилення децентралізації та прискорення євроінтеграційних процесів з урахуванням національних особливостей, таких як постконфліктне відновлення та етнічна різноманітність. У контексті внутрішніх викликів України, таких як нерівномірність розвитку територій, зростання соціально-економічних диспропорцій та екологічні проблеми, зарубіжний досвід підкреслює необхідність координації зусиль місцевих органів влади, самоврядування та бізнесу через удосконалення конституційних механізмів. Аналіз європейських практик, зокрема зростання ролі стратегічного планування в умовах глобальної конкуренції, надає інструменти для вирішення соціальних проблем і переходу від централізованих інвестицій до ендogenous розвитку, враховуючи локальні конкурентні переваги.

Для реформування системи регіонального розвитку в Україні доцільно поєднувати державні ініціативи з механізмами соціально орієнтованого ринку, створюючи державні фонди для фінансування інфраструктури, програми інноваційних кластерів та «угоди про розвиток» на основі державно-приватного партнерства. Європейський досвід агентств регіонального розвитку демонструє ефективність децентралізації фінансових ресурсів і пайового фінансування за участю всіх рівнів влади, що сприятиме стимулюванню підприємництва, пільговому оподаткуванню, залученню інвестицій та раціональному використанню ресурсів. Створення спеціалізованих координаційних органів і диференційованої економічної політики, адаптованої до специфіки регіонів, забезпечить збалансований розвиток, економічне пожвавлення депресивних територій та соціальну стабільність, збагачуючи теоретичну базу практичними рекомендаціями для сталого зростання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (дата звернення: 17.11.2025).
2. Арушанян Т. Г. Роль влади в розвитку ресурсного потенціалу регіону на прикладі європейських країн. *Молодий вчений*. 2018. № 12(1). С. 166-169. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2018_12\(1\)_45](http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2018_12(1)_45) (дата звернення: 17.11.2025).
3. Гало М. Регіональна політика розвитку Угорщини та її реалізація в рамках програм Європейського Союзу. *Регіональна економіка*. 2011. № 4. С. 160-168. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/regek_2011_4_20 (дата звернення: 17.11.2025).
4. Гнатенко А. І. Зарубіжний досвід державного регулювання розвитку регіонів країн Центральної та Східної Європи. *Теорія та практика державного управління*. 2012. Вип. 4. С. 512-519. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Trpu_2012_4_73 (дата звернення: 17.11.2025).
5. Гринько О. Історія формування та етапи розвитку регіональної політики Європейського Союзу. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія*. 2016. Вип. 17. С. 121-129. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vmdu_ip_2016_17_16 (дата звернення: 17.11.2025).
6. Ковальчук В. Г. Державне управління в європейських моделях регіонального розвитку: досвід для України. *Актуальні проблеми державного управління*. 2015. № 1. С. 205-212. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdu_2015_1_29 (дата звернення: 17.11.2025).
7. Ковальчук В. Г. Основні функції державного управління в європейських моделях регіонального розвитку та можливості їх запровадження в Україні. *Теорія та практика державного управління*. 2013. Вип. 2. С. 294-301. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Trpu_2013_2_43 (дата звернення: 17.11.2025).
8. Ковальчук В. Європейський досвід державного управління регіональним розвитком. *Вісник Національної академії державного управління при Президенті України*. 2013. № 2. С. 132-139. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadu_2013_2_18 (дата звернення: 17.11.2025).
9. Лелеченко А. П. Підходи щодо формування регіональної політики сталого розвитку в країнах Європейського Союзу. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2019. № 12. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2019_12_16 (дата звернення: 17.11.2025).

10. Мельнишин Л. В. Регіональна політика стосовно сталого розвитку України в контексті європейської інтеграції. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2020. Вип. 2. С. 118-126. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/dums_2020_2_16 (дата звернення: 17.11.2025).

11. Савчин І. З. Міжнародний досвід регулювання конвергенції регіонального розвитку. *Бізнес Інформ*. 2024. № 5. С. 43-49. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2024_5_6 (дата звернення: 17.11.2025).

12. Фетько Ю. І. Правові засади становлення та розвитку транскордонного та регіонального співробітництва між Україною та Європейським Союзом. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. № 1. С. 959-962. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/anpor_2025_1_163 (дата звернення: 17.11.2025).

13. Ярошенко І. В. Аналіз і оцінка тенденцій соціально-економічного розвитку країн Європейського Союзу та їх регіонів. *Проблеми економіки*. 2016. № 1. С. 56-67. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Rekon_2016_1_8 (дата звернення: 17.11.2025).

Дата першого надходження рукопису до видання: 17.11.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 15.12.2025

Дата публікації: 30.12.2025

ЦИВІЛЬНЕ ТА ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

УДК 347.441

DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2025.4.5>**Верес І. Я.,**кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права та процесу
Львівського національного університету імені Івана Франка
ORCID: 0009-0003-9610-6378**ПРАВОВА ПРИРОДА ДОВІРЕНОСТІ ЯК ОДНОСТОРОННЬОГО ПРАВОЧИНУ
У ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ**

Анотація. Стаття присвячена комплексному дослідженню правової природи довіреності як одностороннього правочину у системі цивільного права України. Довіреність традиційно розглядається як ключовий інструмент підтвердження повноважень представника, однак у теорії та практиці тривалий час зберігається дискусія щодо її змістовної та юридичної природи. У центрі аналізу – співвідношення довіреності та договору доручення, питання їх взаємозв'язку та автономності, а також проблема того, чи може довіреність існувати без попередньої домовленості про представництво. Розкрито різні доктринальні підходи: концепцію довіреності як одностороннього правочину, що створює лише право представника; та позицію, відповідно до якої довіреність невід'ємно пов'язана з попередньою угодою між сторонами і лише фіксує обсяг погоджених повноважень. Значну увагу приділено аналізу сучасної судової практики Верховного Суду, який послідовно відходить від формального розуміння довіреності та визнає її підтвердженням укладення договору доручення. Досліджено істотні умови довіреності, вимоги до форми, нотаріального посвідчення та визначення юридичних дій представника, а також питання нікчемності за відсутності дати. Окремо розглянуто проблему моменту вчинення довіреності та її правових наслідків, обґрунтовано необхідність комплексного підходу, що враховує як документальну форму, так і фактичне доведення волі довірителя до відома адресата. Зроблено висновок про фидуціарний характер добровільного представництва та про доцільність тлумачення довіреності не як ізольованого волевиявлення, а як елемента зобов'язальних відносин, спрямованих на реалізацію інтересів довірителя.

Ключові слова: довіреність, договір доручення, представництво, односторонній правочин, усна форма договору, юридичні дії, представник, повірений, особа, яку представляють, довіритель.

Veres I. Ya. The legal nature of a power of attorney as a unilateral transaction in the civil law of Ukraine

Abstract. This article is devoted to a comprehensive study of the legal nature of a power of attorney (PoA) as a unilateral legal transaction within the system of civil law of Ukraine. The PoA is traditionally viewed as a key instrument for confirming the powers of the representative; however, a long-standing discussion persists in theory and practice regarding its substantive and legal nature. The analysis focuses on the correlation between the power of attorney and the mandate agreement (agency contract), the issues of their interconnection and autonomy, as well as the problem of whether a PoA can exist without a prior agreement on representation.

Various doctrinal approaches are explored: the concept of the PoA as a unilateral transaction that creates only the right of the representative; and the position according to which the PoA is inseparably linked to a prior agreement between the parties and only fixes the scope of the agreed-upon powers. Significant attention is focused on the analysis of contemporary decisions of the Supreme Court, which consistently shifts away from a formal understanding of the PoA and recognizes it as confirmation of the of a mandate agreement conclusion.

The essential terms of the PoA, requirements for its form, notarization, and the determination of the representative's legal actions are investigated, as is the issue of nullity due to the absence of a date. The problem of the moment of execution of the PoA and its legal consequences is considered separately. The necessity of a comprehensive approach is substantiated, one that takes into account both the documentary form and the actual communication of the principal's will to the addressee.

It is concluded that voluntary representation has a fiduciary nature and that it is advisable to interpret the power of attorney not as an isolated expression of will, but as an element of obligatory relations aimed at realizing the interests of the principal.

Key words: *power of attorney (PoA), mandate agreement (agency contract), representation, unilateral transaction, oral form of contract, legal actions, representative, attorney-in-fact (agent), person being represented (principal), principal (mandator).*

Інститут представництва посідає важливе місце у цивільному праві, забезпечуючи можливість здійснення особою своїх прав і виконання обов'язків через іншу особу. Незважаючи на усталену практику застосування довіреності у приватноправових відносинах, питання її правової природи залишаються дискусійними. У цивілістиці немає однозначного підходу до визначення того, чи є довіреність самостійним одностороннім правочином, який породжує правові наслідки виключно з моменту вираження волі довірителя, чи її наявність підтверджує попередню домовленість сторін щодо здійснення представництва та обсягу повноважень. Тому опрацювання доктринальних підходів, узагальнення судової практики та виявлення прогалин у законодавстві становлять важливе наукове й практичне завдання.

Окремі проблеми правового регулювання договору доручення та довіреності досліджені у наукових працях В.А. Васильєвої, Н.В. Федорченко, З.В. Ромовської, С.Я. Фурси, І.В. Спасибо-Фатєєвої та інших вчених.

ЦК України [1] розмежовує договір доручення та довіреність. Відповідно до ч.3 ст.244 ЦК України, довіреністю є письмовий документ, що видається однією особою іншій особі для представництва перед третіми особами. Довіреність на вчинення правочину представником може бути надана особою, яку представляють (довірителем), безпосередньо третій особі. За договором доручення одна сторона (повірений) зобов'язується вчинити від імені та за рахунок другої сторони (довірителя) певні юридичні дії. Правочин, вчинений повіреним, створює, змінює, припиняє цивільні права та обов'язки довірителя (ч.1 ст. 1000 ЦК України). У ст. 1007 ЦК України передбачено, що довіритель зобов'язаний видати повіреному довіреність на вчинення юридичних дій, передбачених договором доручення. Отже, довіреність видається на підставі договору доручення для підтвер-

дження повноважень повіреного перед третіми особами.

Необхідно також розмежовувати форму укладення договору доручення та вчинення довіреності. ЦК України не передбачає спеціальних норм щодо форми договору доручення, тому застосовуються загальні положення про форму правочинів відповідно до ст. 204-208 ЦК України. Довіреність вчиняється у письмовій формі, враховуючи ч.3 ст. 244 ЦК України. Аналіз ст. 245 ЦК України свідчить про те, що довіреність підлягає нотаріальному посвідченню у двох випадках: 1. якщо правочин, який уповноважений вчинити представник має бути нотаріально посвідченим, 2. довіреність, що видається у порядку переддоручення, крім випадків, встановлених ч.4 ст. 245 ЦК України. Отже, законодавець більші вимоги передбачає саме до довіреності.

Варто зазначити, що відповідно до ст. 1003 ЦК України, у договорі доручення або у виданій на підставі договору довіреності мають бути чітко визначені юридичні дії, які належить вчинити повіреному. Тому, якщо в договорі доручення зазначені юридичні дії, і форма договору відповідає вимогам закону про договір доручення, вважаю, що повноваження повіреного перед третіми особами можуть підтверджуватися договором доручення без обов'язкової видачі довіреності. ЦК України передбачає спеціальну норму щодо підтвердження повноважень комерційного представника, зокрема вони можуть бути підтвержені письмовим договором між ним та особою, яку він представляє, або довіреністю (ч.3 ст. 243 ЦК України). Представництво, яке ґрунтується на договорі, може здійснюватися за довіреністю (ч.1 ст. 244 ЦК України).

При цьому, варто зазначити, що у договорі доручення регулюються також права та обов'язки довірителя і повіреного, підстави припинення, відповідальність сторін, тощо. Відповідно, розголошення змісту договору

доручення третім особам може не відповідати інтересам сторін.

Варто також проаналізувати правові наслідки видачі довіреності. Слід виділити наступні позиції, які висловлені в юридичній літературі щодо правової природи довіреності:

1. довіреність як односторонній правочин може створювати обов'язок лише для особи, яку представляють. Зокрема, особа, яку представляють, зобов'язується визнати правові наслідки дій, які вчинені представником у межах наданих йому повноважень. Щодо представника, то він лише вправі вчинити дії, передбачені в довіреності. Зокрема, Н. В. Федорченко вказує, що основна відмінність між договором доручення (двосторонній правочин) і довіреністю (односторонній правочин) полягає в тому, що за договором доручення у повіреного виникає обов'язок виконати від імені довірителя певні юридичні дії, а за довіреністю у повіреного не виникає обов'язку вчинити дії, а лише право [2; с. 13];

2. довіреність слугує підтвердженням укладення усного договору доручення. Зокрема, В. А. Васильєва підкреслює, що якщо видається довіреність, яка ґрунтується на зобов'язальних правовідносинах, а не на імперативній нормі закону, тоді за цим юридичним фактом завжди вбачається усна домовленість двох осіб. Інакше втрачається сенс її видачі. Коли довіритель передає за одностороннім правочинном тільки право на вчинення дій у своїх інтересах, не зрозуміла мета «такої роздачі» при умові відсутності будь-яких зобов'язань із боку повіреного [3; с. 128]. З. В. Ромовська також заперечує розуміння довіреності як одностороннього правочину, який надає представнику лише право вчинити правочин. Запропоновано трактувати довіреність як документ, який ґрунтується на попередній домовленості між двома особами про представництво та обсяг повноважень. Без такої домовленості довіреність – простий папірець, який нікого ні до чого не зобов'язує [4; с. 450-451].

У судовій практиці позиція щодо правової природи довіреності також зазнав змін. У постанові Верховного Суду [5] зазначено, що «довіреність, видана на ім'я відповідача

на підставі усної домовленості, не свідчить про укладення між сторонами договору доручення, оскільки лише підтверджує повноваження відповідача діяти від імені позивача, визначає перелік прав, якими останній наділяється у зв'язку з цим та не містить переліку юридичних дій, які відповідач зобов'язаний вчинити на користь позивача. Подібних правових висновків дійшов Верховний Суд, зокрема, у постанові від 17 березня 2021 року [6]. Верховний Суд у складі Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду відступив від висновків щодо застосування норм права (глав 17 та 66 ЦК України) у подібних правовідносинах. Видача довіреності на підставі усного договору доручення є підтвердженням укладення договору доручення [7].

З позицією Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду варто погодитися, оскільки тлумачення довіреності як виключно одностороннього правочину, що не передбачає жодних обов'язків представника, не має жодного сенсу для довірителя, адже наділення особи лише правом, без кореспондуючого обов'язку, створює невинуватий ризик та правову невизначеність. Цілком логічним є висновок про те, що видача довіреності є елементом виконання та підтвердження договору доручення.

ЦК України передбачає вимоги щодо умов довіреності, як одностороннього правочину. Істотними умовами є: перелік юридичних дій, які вправі здійснювати повірений та дата вчинення довіреності.

1. Юридичні дії. Відповідно до ч.1 ст. 1003 ЦК України, дії, які належить вчинити повіреному, мають бути правомірними, конкретними та здійсненими.

Правомірними є дії, які не суперечать актам цивільного законодавства, моральним засадам суспільства. У контексті довіреності це також означає, що представник може бути уповноважений лише на ті дії, які сам довіритель має право вчинити.

Конкретні – це такі дії, характер, обсяг і межі яких чітко визначені у тексті довіреності. Не допускаються надто загальні повноваження: «представляти інтереси при укладенні цивільно-правових договорів». Вимога конкретності забезпечує визначеність

ність наслідків, оскільки повірений може діяти лише в межах, чітко встановлених довірителем. Однак у судовій практиці зазначається, що довіреність не завжди може містити деталізований та виключний перелік дій, на вчинення яких довіритель уповноважує представника. Тому з урахуванням того, що за загальним правилом представник має завжди діяти у найкращих інтересах довірителя, та враховуючи, що відповідно до ч.3 ст. 238 ЦК України представник не може вчиняти правочин від імені особи, яку він представляє, у своїх інтересах або в інтересах іншої особи, представником якої він одночасно є, за винятком комерційного представництва, а також щодо інших осіб, встановлених законом, суди мали дослідити питання добросовісності представника[8]. Вказана позиція безпосередньо впливає із фідучіарного характеру добровільного представництва [9, С. 35].

Здійсненими є такі дії, які можуть бути реально виконані в об'єктивних умовах, не можна уповноважити на дії, які не існують у правовій системі або не підлягають здійсненню довірителем (наприклад, «визнати особу недієздатною», «відмінити рішення суду»). Здійсненність – це вимога реальної можливості виконання переданих повноважень.

2. Дата вчинення довіреності. Довіреність, у якій не вказана дата її вчинення, є нікчемною (ч.3 ст. 247 ЦК України). При цьому, помилка в даті вчинення довіреності не свідчить про її нікчемність. Колегія відхиляє аргумент касаційної скарги про те, що довіреність на повноваження представника відповідача у суді першої інстанції – нікчемна, оскільки не містить реальної дати її видання (зазначено «четверте липня тисячі вісімнадцятого року»), що явно не узгоджується з датою утворення відповідача згідно Витягу з ЄДР, з таких підстав. У ч.3 ст. 247 ЦК України передбачено, що довіреність, у якій не вказана дата її вчинення, є нікчемною. Тобто нікчемність пов'язується із відсутністю вказівки дати вчинення довіреності [10].

У довіреності також можуть бути вказані: строк довіреності та місце вчинення довіреності.

Відповідно до ст. 247 ЦК України, строк довіреності встановлюється у довіреності. Якщо строк довіреності не встановлений, вона зберігає чинність до припинення її дії. Отже, строк довіреності не є істотною умовою правочину.

Місце нотаріального посвідчення та місце вчинення правочину є сутнісно різноплановими категоріями, що виконують різне змістовне навантаження в правовому регулюванні. Перша встановлена для нотаріусів на рівні імперативної публічно-правової норми. У свою чергу, друга закріплена на рівні диспозитивної, яку має можливість змінювати сторона (сторони) правочину. Правила визначення місця вчинення правочину передбачені статтею 211 ЦК є диспозитивними. Місце вчинення правочину встановлюється, за загальним правилом, у правочині стороною (сторонами), і тільки за умови відсутності такої вказівки для його визначення застосовуються положення ЦК України. При цьому воно пов'язується з місцем: вираження волі сторони одностороннього правочину; проживання фізичної або місцезнаходження юридичної особи, яка зробила пропозицію укласти договір. З огляду на те, що законодавець у диспозитивному порядку урегулював місце вчинення правочину, у цивільному законодавстві йому відводиться незначна роль. Наприклад, порядок видачі, строк дії, припинення та правові наслідки припинення довіреності визначаються правом держави, в якій видана довіреність (ст.34 ЗУ «Про міжнародне приватне право») [11].

У ч.2 ст. 207 ЦК України зазначено, що правочин вважається таким, що вчинений у письмовій формі, якщо він підписаний його стороною (сторонами). Оскільки видача довіреності односторонній правочин, то необхідний підпис довірителя. Важливо проаналізувати правові наслідки у випадку підроблення підпису на довіреності. У судовій практиці склалася усталена практика, що підроблення підпису однієї із сторін означає, що сторони згоди з будь-яких умов договору не досягали, такий договір є неукладеним. Такий спосіб захисту, як визнання правочину неукладеним, не є способом захисту прав та інтересів, установленим законом. У випадку оспорю-

вання самого факту укладення правочину, такий факт може бути спростований не шляхом подання окремого позову про недійсність правочину, а під час вирішення спору про захист права, яке позивач вважає порушеним шляхом викладення відповідного висновку про неукладеність спірних договорів у мотивувальній частині судового рішення [12].

В юридичній літературі по-різному визначають також момент вчинення довіреності, як одностороннього правочину, зокрема:

– складення (оформлення) довіреності (документа) особою, яку представляють, в передбаченій цивільним законодавством формі. Склавши довіреність і навіть не передавши її представнику, особа, яку представляють, засвідчила свою волю на вчинення юридичної дії і наділення представника повноваженнями. Саме односторонній характер правочину особи, яку представляють, свідчить, що він не потребує будь-якого волевиявлення зі сторони комерційного представника,

– прийняття довіреності комерційним представником або третьою особою, по відношенні до якої будуть здійснюватись юридичні дії,

– повідомлення представника або третіх осіб про існування довіреності (вручення довіреності) [13, С. 58-59].

У судовій практиці зазначається, що залежно від сприйняття волі сторони одностороннього правочину такі правочини, відповідно, поділяються на: суворо односторонні – не адресовані нікому та без потреби в прийнятті їх іншою (іншими) особами. До них відноситься, зокрема, відмова від права власності, відмова від спадщини, прийняття спадщини; такі, що розраховані на їх сприйняття іншими особами, до яких можливо віднести, зокрема, оголошення конкурсу, публічну обіцянку винагороди, відмову від спадщини на користь іншої особи, видачу довіреності, видачу векселя, розміщення цінних паперів, односторонню відмову від договору [14].

Проблема визначення моменту вчинення довіреності як одностороннього правочину демонструє концептуальну напругу між її документальною формою та фактичними умовами реалізації представництва. Аналіз

існуючих доктринальних підходів дає підстави стверджувати, що жоден із них окремо не здатен повністю пояснити практичну природу довіреності. Тому доцільно сформулювати комплексне бачення.

1. Довіреність як правочин не може вважатися вчиненою лише в момент її складання. Попри аргумент щодо одностороннього характеру волевиявлення довірителя, формальне оформлення документа не створює реальних юридичних наслідків, якщо повноваження не стали відомими адресату – представнику або третій особі. Довіреність за своєю сутністю є інструментом, який забезпечує можливість впливу на права та обов'язки довірителя через дії інших осіб. Тому ізольоване «внутрішнє» волевиявлення, яке ніким не сприйняте, не може породжувати правового результату. Інакше це суперечило б природі представництва, що завжди передбачає зовнішній прояв волі довірителя.

2. Прийняття довіреності представником саме по собі не може визнаватися універсальним моментом вчинення правочину. Теза про необхідність «акцептування» одностороннього правочину суперечить його правовій природі. Однак у випадку довіреності поняття «прийняття» не слід ототожнювати з акцептом у договірному праві. Йдеться радше про ознайомлення та фактичне сприйняття волевиявлення довірителя, оскільки без усвідомленого прийняття повноважень представник не здатний об'єктивно діяти в інтересах довірителя.

3. Найбільш обґрунтованим є визначення моменту вчинення довіреності через факт доведення волевиявлення довірителя до адресата. Довіреність є одностороннім правочинном, адресованим конкретній особі або невизначеному колу третіх осіб, щодо яких буде вчинено юридичні дії. Тому момент її вчинення має визначатися **моментом сприйняття відповідною особою волі довірителя**, а саме: врученням документа представнику; або повідомленням відповідних третіх осіб про існування повноважень (зокрема, шляхом пред'явлення довіреності). Такий підхід узгоджується з практикою Верховного Суду, який відносить довіреність до адресованих односторонніх правочинів, наслідки

яких виникають лише за умови сприйняття іншими особами.

Висновки. Договір доручення та довіреність мають самостійну юридичну природу, але є функціонально взаємопов'язаними. Договір доручення регулює внутрішні відносини сторін, тоді як довіреність підтверджує повноваження представника у зовнішніх відносинах із третіми особами. Правова природа довіреності не може бути зведена до простого одностороннього правочину, який надає представнику лише право. Видача довіреності логічно передбачає наявність обов'язку представника діяти в інтересах довірителя. Тому видана довіреність підтверджує укладення договору доручення в усній формі. Підтвердження повноважень одним лише договором доручення можливе за умови чіткої конкретизації юридичних дій та з дотриманням вимог закону про форму довіреності. Проте така модель несе ризики розголошення конфіденційних умов договору третім особам.

Істотними умовами довіреності є юридичні дії, які уповноважений здійснювати повірений та дата її вчинення. Вимоги до юридичних дій

(правомірність, конкретність і здійсненність дій) є ключовими для забезпечення правої визначеності та добросовісності представництва. Судова практика, яка визнає можливість певної гнучкості у визначенні обсягу повноважень, та підкреслює необхідність оцінки добросовісності представника не сприяє принципу визначеності і є недостатньо обґрунтованою. Підробка підпису на довіреності означає невчинення правочину. Момент вчинення довіреності слід визначати через доведення волевиявлення довірителя до адресата – представника або третіх осіб. Такий підхід найповніше узгоджується з природою довіреності як адресованого одностороннього правочину та практикою Верховного Суду.

Аналіз законодавства, доктрини та судової практики свідчить про необхідність уточнення законодавчих положень щодо співвідношення довіреності та договору доручення, а також уніфікації підходів до моменту вчинення та форми довіреності, що сприятиме підвищенню правої визначеності у сфері представництва

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
2. Федорченко Н. В. Договір доручення: автореф дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес, сімейне право, міжнародне приватне право». Київ, 2004. С. 30.
3. Васильєва В. А. Цивільно-правове регулювання діяльності з надання посередницьких послуг. Монографія. Івано-Франківськ, 2006. 346 с.
4. Українське цивільне право: Загальна частина. Академічний курс. Підручник. За ред. З. В. Ромовська. К. 2005. 560 с.
5. Постанова Верховного Суду від 30 червня 2021 року у справі № 761/34272/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118109072>
6. Постанова Верховного Суду від 17 березня 2021 року у справі № 360/1742/18, URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/oglyady/Oglyad_KCS_03_2024.pdf
7. Постанова Верховного Суду від 25.03.2024 р. у справі №:458/229/18. URL: <https://lpd.court.gov.ua/legal-position/10301/document/43525>
8. Постанова ВП ВС від 22.10.2019 у справі № 923/876/16, URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_prezent/2023_06_30_Prezent_dovirenist.pdf
9. Односторонні правочини: монографія. І.В. Спасибо-Фатєєва, С.О. Глотов, О.І. Зозуляк та ін.: за ред. І.В. Спасибо-Фатєєвої. Харків, 2024., 480 с.
10. Постанова КЦС ВС від 12.11.2020 у справі № 226/1658/18. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_prezent/2023_06_30_Prezent_dovirenist.pdf
11. Постанова КЦС ВС від 06.07.2022 у справі № 681/196/20, URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_prezent/2023_06_30_Prezent_dovirenist.pdf
12. Постанова ВП ВС від 16 червня 2020 року у справі № 145/2047/16-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90933484>

13. Верес І.Я. Цивільно-правове регулювання комерційного представництва. Дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес, сімейне право, міжнародне приватне право». Київ, 2010. 200 с.

14. Постанова КЦС ВС від 10.11.2021 у справі № 756/2312/18, https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_prezent/2023_06_30_Prezent_dovirenist.pdf.

Дата першого надходження рукопису до видання: 20.11.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 18.12.2025

Дата публікації: 30.12.2025

Князь О. І.,

аспірант

Київського університету інтелектуальної власності та права

ORCID: 0009-0006-1666-7856

ПРИНЦИПИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ОБ'ЄКТІВ КОМЕРЦІЙНОЇ НЕРУХОМОСТІ В УКРАЇНІ

Анотація. У статті визначено та узагальнено принципи правового регулювання комерційної нерухомості в Україні як комплексна система засад, що формують зміст, спрямованість і межі регулятивного впливу держави та приватних суб'єктів у сфері нерухомого майна. Розкривається значення поняття «принцип» у теоретико-правовому аспекті, підкреслюється його фундаментальний характер та роль як вихідного нормативного орієнтира, що забезпечує єдність і стабільність правової системи. Показано, що загальнотеоретичні принципи права, включно з законністю, справедливістю, пропорційністю, юридичною визначеністю та добросовісністю, формують основу для галузевого та спеціального регулювання відносин щодо комерційної нерухомості. Проаналізовано принципи адміністративного права, які визначають діяльність публічної влади у сфері нерухомості, підкреслюючи вимоги відкритості, підзвітності, ефективності, недискримінації та належного врядування. Особливу увагу приділено теоретичним підходам до розуміння принципів правового регулювання як автономної юридичної категорії, що забезпечує системність та результативність регулятивного впливу. Розкрито особливості реалізації загальних цивільно-правових принципів рівності учасників, непорушності права власності, свободи договору, розумності й справедливості у контексті обороту комерційної нерухомості. Проаналізовано спеціальні принципи, закріплені в законодавстві про державну реєстрацію речових прав та оренду землі, які забезпечують достовірність, публічність, реєстраційну визначеність, єдність земельної ділянки та об'єкта нерухомості, а також стабільність правового режиму. У роботі підкреслено, що ринок нерухомості зазнає значного впливу кризових явищ, воєнних факторів і макроекономічної нестабільності, що підвищує важливість чітких і системних принципів регулювання. Узагальнено, що комплексне поєднання адміністративних, цивільних і спеціальних принципів створює підґрунтя для формування прозорого, передбачуваного й захищеного середовища функціонування ринку комерційної нерухомості та забезпечує стабільність правовідносин у відповідній сфері.

Ключові слова: адміністративне право, баланс інтересів, державна реєстрація, добросовісність, комерційна нерухомість, належне врядування, нормативні засади, оренда землі, право власності, правове регулювання, пропорційність, публічність, реєстраційна визначеність, рівність суб'єктів, свобода договору, справедливість, юридична визначеність.

Kniaz O. I. Principles of legal regulation of commercial real estate in Ukraine

Abstract. The article identifies and summarizes the principles of legal regulation of commercial real estate in Ukraine as a complex system of foundations that shape the content, direction, and limits of regulatory influence exercised by the state and private actors in the sphere of real property. The meaning of the concept of “principle” is revealed in a theoretical and legal dimension, emphasizing its fundamental character and role as an initial normative guideline ensuring unity and stability of the legal system. It is demonstrated that general theoretical principles of law, including legality, justice, proportionality, legal certainty, and good faith, constitute the basis for sectoral and special regulation of relations concerning commercial real estate. The principles of administrative law that determine the activities of public authorities in the real estate sector are analyzed, with emphasis on openness, accountability, efficiency, non-discrimination, and good governance. Particular attention is paid to theoretical approaches to understanding the principles of legal regulation as an autonomous legal category that ensures the systemic and effective nature of regulatory influence. The study outlines the specific application of general civil-law principles—such as equality of participants, inviolability of property rights, freedom of contract, reasonableness, and fairness—in the context of commercial real estate circulation. Special principles enshrined in legislation on state registration of proprietary rights and land lease are examined, including reliability, publicity, registration certainty, unity of the land plot and the property on it, and stability of the legal regime. The article highlights that the real estate market is significantly affected by

crises, wartime conditions, and macroeconomic instability, increasing the importance of clear and systematic regulatory principles. It is concluded that the integrated application of administrative, civil, and special principles forms the basis for establishing a transparent, predictable, and secure environment for the functioning of the commercial real estate market and ensures the stability of legal relations in the respective domain.

Key words: *accountability balance, administrative law, commercial real estate, good faith, good governance, land lease, legal certainty, legal regulation, ownership right, proportionality, publicity, registration certainty, rule of law, equality of actors, fairness, freedom of contract, state registration.*

Вступ. Правове регулювання об'єктів комерційної нерухомості в Україні становить складну та багатофакторну систему, у межах якої перетинаються публічно-владні та приватноправові інтереси. Комерційні об'єкти нерухомості є ключовими елементами економічної інфраструктури, визначаючи умови розвитку підприємництва, інвестиційної діяльності та регіонального планування. Ефективність правового впливу у цій сфері значною мірою залежить від чіткості та узгодженості принципів, які спрямовують регулятивні процеси.

Теоретико-правова основа дослідження принципів правового регулювання комерційної нерухомості ґрунтується на розумінні принципу як вихідного, фундаментального положення, що визначає логіку й спрямованість правового впливу. У правовій доктрині такі засади виконують інтегруючу та стабілізуючу функції, забезпечуючи внутрішню узгодженість правової системи. Вони формують методологічну основу для розбудови галузевих і спеціальних норм, що регулюють майнові та організаційні відносини у сфері нерухомості.

Принципи адміністративного, цивільного та спеціального законодавства становлять основу правового режиму комерційної нерухомості, визначаючи критерії законності, обґрунтованості, пропорційності та добросовісності рішень. У сфері публічного управління вони забезпечують відкритість, підзвітність, юридичну визначеність і недискримінаційність діяльності органів влади. У цивільно-правовому вимірі ці засади гарантують рівність учасників обороту, непорушність права власності, свободу договору та добросовісне користування майном. Спеціальні засади державної реєстрації та орендних відносин спрямовані на забезпечення достовірності правового статусу об'єктів, стабільності речових прав і передбачуваності правових наслідків.

Проблематика правового регулювання комерційної нерухомості зумовлена фрагментарністю законодавства, відсутністю належної узгодженості між адміністративними, цивільними й спеціальними нормами та низьким рівнем стандартів правової визначеності в окремих процедурах. Воєнні дії та економічні кризи посилюють проблеми нестабільності правового середовища, знижують інвестиційну активність та створюють додаткові ризики порушення майнових прав. Непослідовність державної політики, складність реєстраційних процесів, дублювання функцій органів влади та недоліки кадастрових процедур ускладнюють доступ до ринку та стримують його розвиток.

Актуальність дослідження принципів правового регулювання комерційної нерухомості зумовлена трансформаційними процесами, що відбуваються в економіці, сфері управління майном і державній політиці після початку повномасштабної агресії проти України. У сучасних умовах саме принципи стають ключовими орієнтирами, які визначають якість правового регулювання, його стабільність та ефективність. Вони дозволяють забезпечити передбачуваність дій суб'єктів, підвищити довіру до ринку та гарантувати захист майнових прав.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сфері правового регулювання об'єктів комерційної нерухомості демонструється зростання наукової уваги до концептуальних засад регулятивного впливу, що простежується у працях О. Мухіної, О. Юрченко, Т. Кіта та Н. Саглаєвої. Дослідники акцентують на потребі узгодження адміністративних, цивільних і спеціальних норм, підкреслюючи роль принципів у забезпеченні стабільності та прозорості ринку нерухомості. Їхні праці формують сучасний науковий підхід до розуміння принципів правового регулювання як ключового інструменту впорядкування публічно-

приватних відносин у сфері комерційної нерухомості.

Мета статті полягає в тому щоб на основі теорії права, адміністративного та цивільного права, а також законодавчих актів виявити та узагальнити принципи правового регулювання комерційної нерухомості в Україні.

Виклад основного матеріалу. Згідно із тлумачним словником української мови поняття «принцип» визначається як вихідне, основоположне положення певної наукової системи, теорії чи ідеології; як особливість або правило, покладене в основу створення, функціонування чи організації певного явища чи діяльності; а також як внутрішня переконаність, норма чи правило поведінки, яким керується особа. Це поняття відображає фундаментальні засади, на яких вибудовується система знань, діяльність чи життєва позиція, і підкреслює стабільність, послідовність та нормативний характер таких засад [1]. В контексті написання нашої роботи є найбільш доречним є тлумачення принципу як основоположного, вихідного положення, що лежить в основі правового регулювання, діяльності органів публічної влади чи конкретної галузі права. Саме таке розуміння дозволяє розглядати принципи як нормативно закріплені орієнтири, що визначають зміст, спрямованість і межі застосування права.

Принципи права в теорії права розкриваються як вихідні, найбільш загальні та абстрактні юридичні ідеї, що спрямовані на утвердження й захист суспільних цінностей та визначають спрямованість, характер і зміст правового регулювання. Вони формують основу системи права, забезпечуючи її єдність, внутрішню узгодженість і підґрунтя для розвитку окремих галузей, підгалузей та інститутів. Принципи права мають підвищений рівень нормативної стійкості, оскільки залишаються незмінними незалежно від трансформацій окремих норм. Вони визначають пріоритет над нормами права, що означає неможливість суперечності між ними та конкретизованими правилами поведінки. Принципи впливають зі змісту правових норм або формулюються у їх неписаній формі, відображаючи дух права та ідеї, що лежать в основі правової системи. Їхнє значення про-

являється в тому, що вони є мірилом законності, орієнтиром для правозастосування та засобом забезпечення справедливості. Принципи поділяються на загальні, міжгалузеві та галузеві залежно від рівня їх поширеності у правовій системі [2, С. 123-133].

Принципи адміністративного права визначаються як фундаментальні, стабільні та об'єктивно зумовлені засади, що розкривають сутність адміністративного права і спрямовують діяльність адміністративних органів. Вони забезпечують пріоритет прав і свобод людини, підзвітність публічної влади та її залежність від закону. Принципи охоплюють вимоги законності, справедливості, пропорційності, юридичної визначеності, рівності перед законом, доступу до правосуддя та запобігання зловживанням повноваженнями. У матеріалі також підкреслено значення належного врядування, яке ґрунтується на відкритості, участі, відповідальності, ефективності та узгодженості політик. Зазначено стандарти належного врядування, що охоплюють індекси урядування, належне законодавство, доступ до інформації та ефективно використання ресурсів. Принципи етичної поведінки та доброчесності визначають моральні та професійні вимоги до службових осіб. Окремо акцентовано на ролі компетентності, спроможності адміністративних органів і повазі до прав людини та культурної різноманітності [3, С. 50-80].

Н. Саглаєва обґрунтувала актуальність принципів правового регулювання як самостійної юридичної категорії, оскільки в науці та законодавстві відсутнє їх чітке визначення. Доводиться, що ці принципи не можна ототожнювати з принципами права, адже вони відображають специфіку правового регулювання та пов'язані з його стадіями правоутворенням, правореалізацією та правозастосуванням. Показується, що принципи правового регулювання функціонують як активні моделі впливу на конкретні юридичні ситуації. Зазначено, що ці принципи охоплюють систему юридичних засобів та певний метод правового регулювання, відображаючи регулятивну сторону права. Формується власне визначення принципів правового регулювання як теоретичних моделей, що забезпечують узгодженість

і результативність регулятивного впливу [4].

Отже, поняття принципу охоплює вихідні, основоположні положення, що становлять фундамент наукових систем, правового регулювання чи діяльності органів публічної влади, а також відображають внутрішню нормативну переконаність, яка спрямовує поведінку та визначає зміст правових явищ. У правовій доктрині принципи постають як найзагальніші юридичні ідеї, що забезпечують єдність і стабільність правової системи, визначають орієнтири правозастосування та виступають мірилом законності й справедливості. У сфері адміністративного права вони формують засади діяльності публічної влади, спрямовані на пріоритет прав людини, законність, пропорційність, відкритість та належне врядування. У теоретичному вимірі принципи правового регулювання розглядаються як окрема юридична категорія, що відображає специфіку регулятивного впливу, охоплює систему юридичних засобів і методів та забезпечує узгодженість регулювання.

О. Мухіна та О. Юрченко підкреслюють, що ринок нерухомості в Україні є динамічним і складним сектором, на який суттєво впливають нестабільність, кризові явища та макроекономічні чинники. Визначається, що держава відіграє ключову роль у забезпеченні законодавчого підґрунтя, формуванні концептуальних засад розвитку ринку та встановленні уніфікованих вимог для учасників. Систематизовано функціонал державних формацій, який охоплює контроль за безпекою ринку, фінансовою стійкістю та інформаційним забезпеченням. Виділено принципи державного регулювання, серед яких: ефективна реалізація правил через законодавчий інструментарій, поетапність формування управлінського механізму та мінімізація бюджетних витрат. Окремо акцентовано на інформаційно-організаційній синергії управлінської системи та індивідуалізованому підході до кожного об'єкта нерухомості. Також наголошується на важливості організації кадастрового та технічного обліку, забезпеченні легітимної реєстрації прав і створенні доступної системи моніторингу. Детально описано функції держави планування, організацію, моніторинг, інвентаризацію та контроль [5].

Т. Кіт проаналізував сучасний стан правового регулювання ринку нерухомості в Україні, зосереджуючи увагу на ключових нормативно-правових актах та проблемах їх практичного застосування. Показується, що чинне законодавство, включаючи Цивільний кодекс та спеціальні закони про іпотеку, реєстрацію прав і оренду землі, формує основу регулювання, однак залишається фрагментарним та узгодженим. Підкреслено, що ринок нерухомості вразливий до правової невизначеності, складності процедур, дублювання норм і недостатньої захищеності учасників ринку. Наголошено, що воєнна агресія росії суттєво дестабілізувала ринок через знищення житла, переміщення населення, скорочення інвестицій і падіння будівництва. Визначаються перспективні напрями реформування, серед яких цифровізація процесів, уніфікація реєстраційних процедур, зміцнення гарантій права власності та імплементація стандартів ЄС. Акцент зроблено на необхідності комплексного оновлення законодавчої бази з урахуванням потреб безпеки й післявоєнної відбудови [6].

Отже, ринок нерухомості в Україні функціонує в умовах нестабільності, кризових явищ та значного макроекономічного впливу, які визначають потребу у сильному державному регулюванні. Наголошується, що держава забезпечує законодавче підґрунтя, формує концептуальні засади розвитку ринку, встановлює уніфіковані вимоги та здійснює контроль за безпекою, фінансовою стійкістю й доступністю інформації. У роботах систематизовано функції публічного управління, які охоплюють планування, організацію, моніторинг, інвентаризацію та контроль у сфері нерухомості. Зазначається, що чинне законодавство, попри наявність базових актів, залишається фрагментарним, узгодженим і недостатньо ефективним у забезпеченні правової визначеності та захисту учасників ринку.

Згідно із Законом України «Про адміністративну процедуру» принципи визначені як нормативні засади, що спрямовують діяльність адміністративних органів при розгляді та вирішенні справ. Вони охоплюють верховенство права, у тому числі законності та юридичної

визначеності, що забезпечує пріоритет прав людини та вимогу діяти лише в межах закону. Принцип рівності перед законом гарантує однаковий підхід до всіх осіб незалежно від їхніх характеристик. Обґрунтованість вимагає від адміністративного органу повного й належного з'ясування обставин справи та мотивування прийнятих актів. Безсторонність забороняє неправомірну заінтересованість і передбачає запобігання конфлікту інтересів. Добросовісність і розсудливість установлюють обов'язок діяти логічно та морально з дотриманням мети закону. Пропорційність вимагає збалансованості між наслідками для особи та цілями акта, забезпечуючи мінімізацію негативних наслідків. Принципи відкритості, своєчасності, ефективності, презумпції правомірності дій особи, офіційності та гарантування участі й правового захисту завершують систему засад, які повинні забезпечувати справедливе та правомірне адміністративне провадження згідно із Законом [7].

Цивільний кодекс України визначає низку загальних принципів, які прямо застосовуються до регулювання комерційної нерухомості як різновиду майнових цивільних відносин. По-перше, встановлено юридичну рівність учасників, що унеможлиблює привілейовані умови для окремих суб'єктів при укладенні договорів щодо нерухомого майна. По-друге, закріплено непорушність права власності, яка забороняє свавільне позбавлення або обмеження прав на комерційну нерухомість, окрім випадків, визначених законом. По-третьє, визначено свободу договору, яка дозволяє сторонам вільно визначати умови оренди, купівлі-продажу чи іншого розпорядження об'єктами комерційної нерухомості в межах закону. По-четверте, підкреслено справедливість, добросовісність і розумність, які мають бути дотримані при здійсненні прав щодо нерухомого майна. По-п'яте, закріплені межі здійснення прав, що забороняють зловживання правом власності, у тому числі дії, спрямовані на шкоду іншим учасникам або конкуренції. По-шосте, встановлено обов'язковість державної реєстрації прав та обтяжень нерухомості як умову правової визначеності правочинів. По-сьоме, передбачено рівність усіх суб'єктів у здат-

ності набувати і здійснювати майнові права, у тому числі щодо комерційної нерухомості. По-восьме, визначено судовий захист цивільних прав, що гарантує можливість відновлення порушених прав на об'єкти нерухомого майна та оскарження незаконних актів органів влади [8].

Закон України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» визначає, що принципи правового регулювання комерційної нерухомості формуються через загальні засади державної реєстрації речових прав, які прямо поширюються на нежитлові приміщення та інші об'єкти комерційної нерухомості. Закон встановлює гарантування державою об'єктивності, достовірності та повноти відомостей про зареєстровані права, що забезпечує юридичну визначеність для учасників обороту комерційних об'єктів. Обов'язковість державної реєстрації прав у Державному реєстрі прав означає, що будь-які дії щодо набуття, зміни чи припинення прав на комерційну нерухомість є дійсними лише після реєстрації. Також проголошено публічність, відкритість та доступність відомостей Реєстру, що створює можливість перевірки історії правового статусу майна. Закон передбачає внесення відомостей виключно в порядку, визначеному законом, що забезпечує дотримання встановленої процедури та запобігає свавільним діям. Принцип одночасності нотаріальної дії та державної реєстрації у визначених випадках гарантує захист інтересів сторін правочинів щодо комерційної нерухомості. Визнання дійсними прав, що виникли до 2013 року, за умов відповідності тодішньому законодавству, забезпечує безперервність юридичних титулів. Нарешті, Закон встановлює, що прийняття, виконання та оскарження адміністративних актів у сфері реєстрації прав здійснюється за правилами Закону «Про адміністративну процедуру», що забезпечує формалізованість і захищеність процесу для всіх суб'єктів комерційної нерухомості [9].

В Законі України «Про оренду землі» принципи правового регулювання комерційної нерухомості впливають із загальних положень про оренду земельних ділянок як об'єктів, що можуть використовуватися для

підприємницької діяльності. Закон визначає, що оренда землі є строковим платним володінням і користуванням земельною ділянкою, необхідною для ведення діяльності, що встановлює принцип платності та цільового використання. Регулювання орендних відносин ґрунтується на виключному застосуванні норм Земельного кодексу України, Цивільного кодексу України, цього Закону та договору, що відображає принцип законності та договірної свободи. Закон встановлює, що об'єктами оренди можуть бути земельні ділянки будь-якої форми власності, що відображає принцип рівності суб'єктів та універсальності правового режиму. Визначення орендодавців і орендарів ґрунтується на принципах чіткості компетенції та визначеності суб'єктів, що забезпечує прозорість правовідносин. Закріплено положення про перехід права оренди разом із нерухомим майном, розташованим на ділянці, що демонструє принцип єдності земельної ділянки та розміщеного на ній об'єкта. Передача земельної ділянки в суборенду допускається лише за умов дотримання вимог договору та закону, що забезпечує принцип стабільності та передбачуваності орендних прав[10].

Отже, принципи правового регулювання об'єктів комерційної нерухомості формуються через загальні засади адміністративного, цивільного та спеціального законодавства, які визначають вимоги до діяльності органів влади та учасників майнових відносин. Наголошується, що ці засади охоплюють верховенство права, юридичну визначеність, рівність суб'єктів і непорушність майнових прав, забезпечуючи прозорість і передбачуваність регулятивних процесів. Підкреслюється важливість обґрунтованості, пропорційності, добросовісності та розумності як вимог, що спрямовують прийняття рішень щодо нерухомого майна та встановлюють межі здійснення майнових прав. Значну увагу приділено публічності та офіційності реєстраційних процедур, які забезпечують достовірність відомостей про права та обтяження на об'єкти комерційної нерухомості. У матеріалі відображено роль держави у створенні чіткої компетенції суб'єктів, формуванні процедур

і підтриманні стабільності правового режиму щодо земельних ділянок, що використовуються у підприємницькій діяльності.

Висновки. Отже, принципи регулювання є фундаментальними положеннями, які визначають зміст, межі та спрямованість правового впливу у сфері комерційної нерухомості. Вони виступають критерієм законності та справедливості, забезпечуючи цілісність правової системи й узгодженість регулятивних рішень. Такі принципи мають підвищену нормативну стійкість і не втрачають своєї актуальності навіть за зміни окремих норм. Їхнє значення полягає у формуванні орієнтирів для органів влади та учасників ринку.

У сфері публічного адміністрування об'єктів комерційної нерухомості засади законності, юридичної визначеності, пропорційності, обґрунтованості та відкритості забезпечують справедливість і передбачуваність дій адміністративних органів. Вони гарантують, що управлінські рішення ухвалюються безсторонньо, з повним з'ясуванням обставин і належним мотивуванням. Принципи рівності та недискримінації забезпечують однаковий підхід до всіх учасників ринку. Вимоги добросовісності та розсудливості спрямовують органи на уникнення надмірного втручання та зловживань владою.

У цивільно-правовій площині принципи юридичної рівності, свободи договору та непорушності права власності формують базу для стабільного обороту комерційної нерухомості. Справедливість, добросовісність і розумність забезпечують етичний стандарт поведінки сторін під час укладення та виконання договорів. Межі здійснення суб'єктивних прав забороняють зловживання власністю та порушення інтересів інших учасників ринку. Обов'язковість державної реєстрації прав створює систему правової визначеності й безпеки обороту.

У спеціальному законодавстві щодо державної реєстрації прав визначено принципи достовірності, об'єктивності та повноти реєстраційних відомостей, які гарантують безпечність операцій з комерційною нерухомістю. Публічність і відкритість даних забезпечують можливість перевірки правового статусу

об'єктів і зменшують ризики шахрайства. Обов'язковість реєстрації визначає момент виникнення правових наслідків і виключає правову невизначеність. Дотримання процедур, встановлених законом, унеможливорює свавільність та підвищує формалізованість регулятивних процесів.

У правовому регулюванні оренди земельних ділянок, які використовуються для комерційних цілей, принципи платності, строковості та цільового використання встановлюють упорядкований режим користування землею. Законність і договірність визначають межі та процедури укладення, зміни й припинення орендних правовідносин. Рівність суб'єктів і чіткість компетенції орендодавців та орен-

дарів гарантують прозорість і стабільність взаємин. Єдність земельної ділянки та розміщеного на ній майна забезпечує логічність та узгодженість переходу прав.

Узагальнюючи наведені підходи, можна зробити висновок, що принципи правового регулювання об'єктів комерційної нерухомості утворюють багаторівневу систему, яка охоплює адміністративні, цивільні та спеціальні норми. Їхнє узгоджене застосування забезпечує юридичну визначеність, стабільність, прозорість і захист прав усіх учасників ринку. Принципи встановлюють межі діяльності органів влади, стандарти поведінки приватних суб'єктів і процедури легітимності майнових операцій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Принцип. Словник української мови: в 11 т. Т. 7. 1976. Slovnyk.ua. URL: <https://slovnyk.ua/index.php?sword=принцип>
2. Теорія держави і права : підручник / О. В. Петришин, С. П. Погребняк, В. С. Смородинський та ін. ; за ред. О. В. Петришина. Харків. Право, 2015. 368 с.
3. Адміністративне право та адміністративний процес. Повний курс : підручник / В. Галуцько, П. Діхтієвський, А. Берлач та ін. ; за заг. ред. В. Галуцька, В. Фелика. – Вид. 5-те. – Одеса : Видавництво «Юридика», 2025. – 700 с.
4. Саглаєва Н. О. Принципи правового регулювання як самостійна юридична категорія. Актуальні проблеми держави і права. 2012. № 16 С. 110-116.
5. Мухін О. О., Юрченко О. Ю. Державне регулювання ринку нерухомості в Україні. Сталий розвиток конеоміки. 2024. № 3(50). DOI: <https://doi.org/10.32782/2308-1988/2024-50-77>
6. Кіт Т. Г. Правове регулювання ринку нерухомості в Україні: сучасний стан та перспективи реформування. Економіка. Фінанси. Право. 2025. № 5. DOI: <https://doi.org/10.37634/efp.2025.5.3>
7. Про адміністративну процедуру : Закон України від 17 лютого 2022 № 2073-ІХ. Верховна Рада України. 2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2073-20>
8. Цивільний кодекс України : Кодекс України; Закон, Кодекс від 16 січня 2003 № 435-ІV. Верховна Рада України. 2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/435-15>
9. Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень : Закон України від 01 липня 2004 № 1952-ІV. Верховна Рада України. 2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1952-15>
10. Про оренду землі : Закон України від 06 жовтня 1998 № 161-ХІV. Верховна Рада України. 2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/161-14>

Дата першого надходження рукопису до видання: 24.11.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 22.12.2025

Дата публікації: 30.12.2025

Коломієць Я. Л.,

кандидат юридичних наук,

асистентка кафедри цивільної юстиції та адвокатури

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ORCID: 0009-0006-7653-0165

ПРАВОВА ПРИРОДА ТА ЕФЕКТИВНІСТЬ СУДОВОГО ОСКАРЖЕННЯ ВІДМОВИ У ВЧИНЕННІ НОТАРІАЛЬНОЇ ДІЇ

Анотація. Стаття присвячена комплексному дослідженню правової природи та ефективності судового оскарження відмови у вчиненні нотаріальної дії, що є одним із ключових інструментів забезпечення законності в нотаріальній діяльності та доступу громадян до реалізації їхніх цивільних прав. Актуальність теми зумовлена тим, що відмова нотаріуса у вчиненні нотаріальної дії нерідко створює реальні перешкоди у здійсненні суб'єктивних прав особи, а судове оскарження відповідно до статті 50 Закону України «Про нотаріат» виступає єдиним механізмом правового захисту в ситуаціях, коли звернення до іншого нотаріуса є неможливим.

У статті проаналізовано історичний розвиток нормативного регулювання оскарження нотаріальних дій, трансформацію процесуальної природи цієї категорії справ від окремого до позовного провадження, а також ключові наукові підходи до визначення предмета спору та меж судового контролю. Автор обґрунтовує, що спір у таких справах має виключно процесуальний характер, оскільки стосується не змісту чи існування цивільного права, а можливості його реалізації через нотаріальну дію.

Особливу увагу приділено аналізу позовних вимог, які містяться в позовах про оскарження нотаріальної дії: про визнання постанови нотаріуса незаконною та зобов'язання нотаріуса вчинити нотаріальну дію. На основі усталеної практики Верховного Суду доведено, що вимога про визнання постанови незаконною є належним і ефективним способом судового захисту, оскільки судові рішення усуває конкретні процесуальні перешкоди та унеможлиблює повторну відмову з тієї самої підстави. Натомість вимога про зобов'язання нотаріуса вчинити нотаріальну дію визнається неналежним способом захисту.

Підкреслюється, що суди у своїх рішеннях часто обмежуються посиланням на неможливість втручання у компетенцію нотаріуса, проте недостатньо наголошують на неналежності обраного способу захисту. Автор обґрунтовує необхідність прямо зазначати цю обставину в мотивувальних частинах рішень для уникнення хибного уявлення про «неефективність» судового захисту та про відсутність судового впливу на діяльність нотаріуса.

Ключові слова: *нотаріальна дія, відмова у вчиненні нотаріальної дії, судове оскарження, судовий захист, ефективність судового захисту.*

Kolomiets Ya. L. Legal nature and effectiveness of judicial appeal against a notary's refusal to perform a notarial act

Abstract. The article offers a comprehensive study of the legal nature and effectiveness of judicial appeals against a notary's refusal to perform a notarial act, which constitutes one of the key mechanisms for ensuring legality in notarial practice and safeguarding citizens' access to the exercise of their civil rights. The relevance of the topic arises from the fact that a notary's refusal to perform a notarial act often creates real obstacles to the exercise of an individual's subjective rights, while judicial appeal under Article 50 of the Law of Ukraine "On Notariat" serves as the sole means of legal protection in situations where recourse to another notary is impossible.

The article examines the historical development of the regulatory framework governing challenges to notarial actions, the transformation of the procedural nature of such cases from separate proceedings to adversarial litigation, as well as the principal scholarly approaches to defining the subject matter of the dispute and the limits of judicial review. The author substantiates that disputes in such cases are strictly procedural in nature, as they concern not the content or existence of a civil right, but the possibility of its exercise through a notarial act.

Special attention is devoted to the analysis of two common claims: the claim to declare a notary's refusal unlawful and the claim to compel a notary to perform a notarial act. Based on the established case law of the

Supreme Court, it is demonstrated that the claim to declare a refusal unlawful constitutes an appropriate and effective means of judicial protection, as a court decision removes concrete procedural obstacles and prevents repeated refusal on the same grounds. Conversely, the claim to compel a notary to perform a notarial act is recognised as an improper remedy.

It is emphasised that courts often limit their reasoning to stating the impossibility of interfering in the professional competence of a notary, while insufficiently stressing the impropriety of the chosen means of protection. The author argues for the need to expressly highlight this aspect in the reasoning of judicial decisions in order to prevent misconceptions regarding the alleged “ineffectiveness” of judicial protection and the supposed lack of judicial oversight over notarial activity.

Key words: *notarial act, refusal to perform a notarial act, judicial appeal, judicial protection, effectiveness of judicial protection.*

Постановка проблеми. Конституція України у статті 59 гарантує кожному право на отримання професійної правничої допомоги [5]. У цьому контексті нотаріус виступає одним із ключових суб'єктів правової системи, який забезпечує громадянам доступ до такої допомоги та сприяє реалізації їхніх прав.

Нотаріальна діяльність є важливою складовою забезпечення правової визначеності, зокрема у відносинах, що потребують нотаріального посвідчення.

Законодавство встановлює чіткі вимоги до діяльності нотаріусів, включаючи обов'язок неухильного дотримання принципу законності й обґрунтованості рішень. Одним із ключових елементів правового регулювання є заборона безпідставної відмови у вчиненні нотаріальної дії, що гарантує рівний доступ громадян до нотаріальних послуг. Водночас відмова нотаріуса у вчиненні нотаріальної дії не є його правом, а виступає обов'язком у разі невідповідності цієї дії законодавству України або міжнародним договорам [13].

В той же час стаття 50 закону України «Про нотаріат» від 02.09.1993 № № 3425-XII (далі Закон) передбачає можливість оскарження як нотаріальної дії, так і відмови у її вчиненні. Підтримуємо думку науковців, які вказують, що право на оскарження такої відмови має на меті забезпечити законність у нотаріальній діяльності та гарантувати правомірність цивільного обігу. [6, с. 185].

Аналіз актуальної судової практики демонструє, що особи, звертаючись до суду з метою оскарження відмови у вчиненні нотаріальної дії на підставі статті 50 Закону, зазвичай в позові заявляють дві позовні вимоги: (1) визнати постанову нотаріуса про відмову у вчиненні нотаріальної дії незаконною, (2) зобов'язати нотаріуса вчинити від-

повідну нотаріальну дію. Проте суди, спираючись на правові позиції Верховного Суду, у разі порушення нотаріусом вимог нотаріального законодавства задовольняють вимогу щодо визнання нотаріальної дії незаконною проте відмовляють у зобов'язанні нотаріуса вчинити нотаріальну дію. В мотивувальній частині судових рішень зазначається, що суд не може підмінити собою нотаріуса або втручатися у сферу його професійної компетенції [9,10].

Таким чином, постає ключове питання: чи забезпечує процедура оскарження постанови про відмову у вчиненні нотаріальної дії ефективний судовий захист? Чи відбувається у цьому випадку реальне відновлення порушеного або невизнаного права, і чи є вимога про визнання постанови нотаріуса незаконною та зобов'язання нотаріуса вчинити нотаріальну дію належним способом захисту для позивача?

Метою статті є дослідження мотивів звернення осіб до суду з позовами про оскарження відмови нотаріуса у вчиненні нотаріальної дії та аналіз правових наслідків судового розгляду таких справ для позивача. Особлива увага приділяється вивченню актуальної судової практики та правових позицій Верховного Суду, а також встановленню того, чи забезпечує передбачений статтею 50 закону України «Про нотаріат» механізм оскарження постанови про відмову у вчиненні нотаріальної дії ефективний захист прав громадян.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження проблематики судового оскарження відмови у вчиненні нотаріальної дії привертало увагу багатьох науковців. Так, Баранкова В.В. здійснила комплексний аналіз юрисдикційних аспектів розгляду відповідної категорії справ, а також особливостей їх

суб'єктного складу [1]. Давидова І.В. зосередила увагу на вдосконаленні механізму оскарження відмови у вчиненні нотаріальних дій та здійснила систематизацію підстав, що обумовлюють таку відмову [2]. Джуга М.В. досліджував теоретико-правову природу спору про право у судових справах щодо оскарження нотаріальних дій або відмови у їх вчиненні [3]. Окремі аспекти механізму оскарження постанови нотаріуса про відмову у вчиненні нотаріальної дії розглядали Менджул М.В., Заборовський В.В. та Феннич В.П. [6] та інші автори. Водночас, попри наявність значної кількості досліджень, науковці здебільшого зосереджувалися на процедурних аспектах та підставах оскарження, тоді як питання правових наслідків задоволення чи відмови у задоволенні таких позовів, а також оцінки ефективності механізму судового захисту залишаються малодослідженими.

Виклад основного матеріалу. З метою комплексного дослідження такого інституту як судове оскарження відмови у вчиненні нотаріальної дії пропонуємо звернутися до історії оскарження таких постанов. За редакцією Цивільного процесуального кодексу 1963 року такі справи розглядалися як безспірні у порядку окремого провадження, а їх процесуальний порядок був закріплений у 39-й главі, статтях 285–288 [15]. Формою звернення до суду була скарга або заява, яку подавали до нотаріуса протягом 10 днів із дня відмови. Нотаріус передавав скаргу до суду разом зі своїми поясненнями та, за потреби, документами. У разі задоволення скарги суд скасовував вчинену нотаріальну дію або зобов'язував нотаріуса її вчинити.

Сьогодні чинний ЦПК України вже не передбачає такої можливості, з окремого провадження вилучена така категорія справ, як оскарження нотаріальних дій або відмови у їх вчиненні [16, с. 189], а спори розглядаються у позовному провадженні. Така зміна свідчить про трансформацію процесуальної природи цих справ та впливає на оцінку ефективності судового захисту. Яка ж правова природа справ щодо оскарження відмови у вчиненні нотаріальної дії?

У науковій спільноті поширена думка, відповідно до якої передання цієї категорії справ

до позовного провадження є обґрунтованим, оскільки в них убачається наявність спору щодо цивільного права. Так, Джуга М.В. зазначає, що, відмовляючи у вчиненні нотаріальної дії, нотаріус своєю поведінкою демонструє особі, яка звернулася до нього, що вона наразі не може претендувати на суб'єктивне право. Указана ситуація, на думку дослідника, наочно доводить існування спору про право [3, с. 157].

Проте вважаємо, що така позиція є хибною з огляду на такі обставини. Особа, звертаючись до нотаріуса з наміром реалізувати своє цивільне право, вступає з ним у процесуальні, а не матеріальні правовідносини. Між нотаріусом і заявником цивільні матеріальні правовідносини не виникають. Такої позиції дотримується і Верховний Суд. Так, у постанові ВС зазначено, що під час учинення нотаріальних дій нотаріус діє неупереджено, не може діяти в інтересах будь-якої зі сторін та не стає учасником цивільних правовідносин між ними, а відтак не може порушувати цивільні права, що становлять зміст таких правовідносин [11].

Аналіз положень статті 49 Закону свідчить, що нотаріус відмовляє у вчиненні нотаріальної дії не тому, що вважає відсутнім у особи певне цивільне право, а через відсутність передумов для вчинення конкретної нотаріальної дії, необхідної для реалізації цього права. Наприклад, коли особою не подано відомості (інформацію) чи документи, необхідні для вчинення нотаріальної дії; коли із заявою звернулася особа, яка в установленому порядку визнана недієздатною; або коли уповноважений представник не має достатніх повноважень [13].

Таким чином, спір у подібних ситуаціях виникає не щодо самого цивільного права, з наміром реалізації якого звернулася особа, оскільки з дій нотаріуса не впливає заперечення чи невизнання ним цього права. Предмет спору фактично стосується можливості реалізації особою свого права, тобто з'ясування, чи може нотаріус у конкретному випадку вчинити відповідну нотаріальну дію: чи подано всі необхідні документи, чи відповідають вони вимогам законодавства, чи не порушує вчинення такої дії законодавчо вста-

новлених обмежень. У цьому сенсі нотаріус вказує не на відсутність у особи матеріального права, а на існування процесуальних перешкод, передбачених статтями 47 і 49 Закону, які унеможливають вчинення відповідної нотаріальної дії на даний момент.

Предметом розгляду таких справ у суді є правомірність/неправомірність дій нотаріуса щодо відмови у вчиненні нотаріальної дії в конкретному випадку: чи існували підстави для відмови відповідно до статей 47 та 49 Закону, чи є постанова про відмову у вчиненні нотаріальної дії обґрунтованою. Суд не перевіряє наявності чи відсутності у особи певного цивільного права за реалізацією якого вона звернулася до нотаріуса.

Аналіз законодавства дозволяє зробити висновок, що відмова у вчиненні нотаріальної дії зумовлена перешкодами процесуального характеру тобто у випадку усунення таких перешкод нотаріус може вчинити нотаріальну дію. Таким чином виникає питання: що саме спонукає особу звертатися до суду з позовом про оскарження нотаріальної дії, чому особа не може подолати ці перешкоди.

У науковій літературі підкреслюється, що процедура оскарження спрямована на виправлення нотаріальних помилок, забезпечення дотримання законності та тлумачення законодавства [2, с. 512]. Проте вважаємо, що формулювання такої мети є достатньо загальним оскільки судові оскарження нотаріальних дій чи відмови у їх вчиненні не відбувається автоматично, його завжди ініціює конкретна особа, яка вважає, що така відмова є незаконною

Мета звернення до суду з позовом про оскарження відмови у вчиненні нотаріальної дії визначаються особливостями нотаріальної діяльності та законодавчими вимогами. Фізичні та юридичні особи зазвичай можуть обирати будь-якого нотаріуса до якого звернутися за вчиненням нотаріальних дій. Також Закон встановлює виключну територіальну юрисдикцію нотаріуса у певних випадках (відповідно до ч. 6 ст. 55 Закону, посвідчення договорів про відчуження, іпотеку житлового будинку, квартири, дачі, садового будинку, гаража, земельної ділянки, іншого нерухомого майна, об'єкта незавершеного будів-

ництва чи майбутнього об'єкта нерухомості здійснюється за місцезнаходженням такого майна, місцезнаходженням юридичної особи або за зареєстрованим місцем проживання фізичної особи – сторони відповідного договору). Тобто, навіть якщо один нотаріус відмовив у вчиненні нотаріальної дії, особа може звернутися до іншого нотаріуса в межах того ж нотаріального округу.

Однак, коли нотаріальне провадження відкрито у певного нотаріуса (наприклад, спадкова справа або були прийняті у депозит грошові суми), передати таке провадження іншому нотаріусу неможливо. У таких випадках відмова нотаріуса створює перешкоду для реалізації цивільних прав, і судові оскарження стає єдиним механізмом реалізувати своє право цивільне.

Отже, основною метою позивача при зверненні до суду є усунення перешкод для реалізації цивільних прав, тобто *визнання можливості вчинення нотаріальної дії* в даних обставинах за даних умов, а не визнання саме цивільного права. Це, своєю чергою, зумовлює необхідність визначити межі судового контролю: які саме вимоги може заявити позивач і які повноваження має суд при їх розгляді – чи обмежується він оцінкою законності відмови, чи вправі втручатися у власне процес вчинення нотаріальної дії. Що в цілому дозволить визначити ефективність такого звернення.

Науковцями слушно наголошується, що переважне право визначати належний спосіб захисту порушеного чи невизнаного права належить позивачеві. Саме позивач має визначати спосіб захисту, який, на його думку, є найбільш ефективним, доцільним та належним для відновлення порушеного права [4, с. 95].

Верховний Суд в постановках зазначає що: обраний позивачем спосіб захисту цивільного права має бути ефективним, тобто призводити до захисту порушеного чи оспорюваного права або інтересу [8]. Звернемось до аналізу способів захисту у справах про оскарження відмови у вчиненні нотаріальної дії.

Як було зазначено вище, в даній категорії справ позивач, як правило, заявляє дві позовні вимоги. Перша вимога – визнати поста-

нову про відмову незаконною. Також наявні приклади судової практики, в яких позивачі просять визнати постанову про відмову у вчиненні нотаріальної дії протиправною. Терміни «протиправний» та «незаконний» часто вживаються як синоніми, але мають відмінності в контексті застосування: «протиправний» означає будь-яке діяння, що суперечить нормам права (як писаному, так і загальноновизнаним принципам), тоді як «незаконний» це діяння, що суперечить виключно писаному закону. Таким чином, юридично правильною буде все ж таки вимога визнати постанову про відмову – незаконною.

Друга вимога яка зазначається в позові – зобов'язати нотаріуса вчинити відповідну нотаріальну дію.

Пропонуємо звернутися до теоретичних аспектів інституту позову щоб проаналізувати вказані способи захисту. У науці цивільного процесу позови традиційно класифікуються на три види залежно від способу захисту цивільних прав: позови про присудження, позови про визнання та перетворювальні позови. У досліджуваній категорії справ заявник вважає, що перешкод для вчинення нотаріальної дії не існувало, і просить визнати постанову нотаріуса незаконною з метою забезпечення можливості реалізації свого цивільного права в майбутньому. Позови про визнання пред'являються у випадках, коли порушення права як такого відсутнє, однак між сторонами виникають сумніви щодо існування чи дійсності правовідносин, які мають юридичні наслідки. Метою позивача у таких позовах є не матеріальне присудження, а усунення сумнівів щодо наявності або характеру спірних правовідносин [14, 155]. Саме це повністю відповідає природі розглядуваної категорії спорів: нотаріус не порушує цивільного права заявника, а лише вказує на існування процесуальних перешкод, тобто на неможливість виникнення відповідних нотаріальних процесуальних правовідносин, від яких залежить реалізація цивільного права. Отже, позов про оскарження відмови у вчиненні нотаріальної дії за своїми ознаками є класичним позовом про визнання.

При розгляді таких справ суд, дослідивши постанову про відмову у вчиненні нотаріаль-

ної дії та інші подані докази, встановлює, чи існували на момент звернення заявника об'єктивні процесуальні перешкоди для вчинення нотаріальної дії, чи ж таких перешкод не було і нотаріус мав вчинити нотаріальну дію. Таким чином, судова перевірка зводиться не до оцінки змісту чи обсягу цивільного права заявника, а до визначення законності дій нотаріуса в конкретній ситуації. Це дозволяє дійти висновку, що формулювання позовної вимоги про визнання постанови нотаріуса про відмову у вчиненні нотаріальної дії незаконною є належним і, що важливо, ефективним способом судового захисту. Ефективність такого способу полягає в тому, що в разі ухвалення судового рішення про незаконність відмови його юридичні наслідки поширюються безпосередньо на нотаріуса: встановлений судом факт відсутності перешкод фактично усуває підстави, які стали причиною відмови, і створює умови для подальшого вчинення нотаріальної дії за заявою особи.

Судова практика свідчить про те, що у разі встановлення відсутності перешкод для вчинення нотаріальної дії суди, як правило, визнають постанови про відмову у її вчиненні незаконними. Такий підхід є стабільним і усталеним, що додатково підтверджує правильність обраного способу захисту та відповідність позовної вимоги про визнання відмови незаконною завданню забезпечення ефективного поновлення можливості реалізації цивільного права заявника.

Цікавою з точки зору визначення належного та ефективного способу судового захисту є друга позовна вимога позивача, а саме: вимога про зобов'язання нотаріуса вчинити нотаріальну дію.

На сьогодні позиція цивільних судів щодо цієї вимоги є усталеною та однозначною. Навіть у випадках, коли суд визнає постанову про відмову у вчиненні нотаріальної дії незаконною, він відмовляє у задоволенні вимоги про зобов'язання нотаріуса вчинити відповідну дію. Обґрунтуванням такого підходу є посилання на виключну компетенцію нотаріуса щодо вирішення питання про можливість вчинення нотаріальної дії. Так, у постанові від 10 квітня 2019 року у справі № 161/9939/17 (провадження № 61-40053св18), розгляда-

ючи позов про оскарження постанови про відмову, Верховний Суд у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду зазначив, що суд не може підмінити орган, до повноважень якого належить ухвалення рішення, яке є предметом оскарження, а також не може приймати рішення замість нього чи надавати вказівки, що фактично означали б вирішення питань, які належать до компетенції відповідного суб'єкта [12].

Аналогічну правову позицію Верховний Суд висловив і в постановях від 19 березня 2018 року у справі № 754/16825/15-ц (провадження № 61-3156св18) та від 17 березня 2021 року у справі № 761/36415/18 (провадження № 61-15155св20), у яких наголошено, тлумачення статті 50 Закону України «Про нотаріат» свідчить, що при задоволенні позову про оспорення постанови про відмову у вчиненні нотаріальної дії суд не може зобов'язати нотаріуса вчинити нотаріальні дії, оскільки такі дії вчиняються нотаріусом відповідно до Закону України «Про нотаріат» і належать до його компетенції. [9, 10].

На перший погляд може здаватися, що навіть позитивне для заявника судове рішення, яким встановлюється незаконність постанови нотаріуса, не забезпечує досягнення фактичного результату, адже суд прямо не зобов'язує нотаріуса вчинити нотаріальну дію. Звідси може виникати помилкове враження про «неефективність» захисту.

Однак таке уявлення є помилковим. Для його спростування варто знову звернутися до правової природи позовів. Характерною особливістю позовів про визнання є те, що рішення по цих справах не потребують примусового виконання, а захист права здійснюється безпосередньо рішенням суду. [14, с. 155]. На відміну від них, примусове виконання судового рішення є ознакою позовів про присудження, у яких держава гарантує виконання обов'язку відповідача шляхом примусового впливу, якщо останній не виконує рішення добровільно.

Примусове здійснення обов'язку відповідача є характерною ознакою позовів про присудження, в яких судові рішення забезпечуються примусовим виконанням з боку держави, якщо відповідач добровільно судове

рішення не винокує. Таким чином, якщо в судовому рішенні буде міститись зобов'язання нотаріусу вчинити нотаріальну дію, а нотаріус її не вчинить тобто не виконає рішення суду, забезпечити примусове виокнання такого рішення не можливо. Справи між нотаріусами передаватися не можуть також не передбачено іншого органу, який зможе виконати таке судове рішення.

Таким чином можна зробити висновок, що формулювання вимоги щодо зобов'язання нотаріуса вчинити нотаріальну дію є неправильно обраним способом захисту в справах про оскарження відмови нотаріуса.

У цьому контексті вимога про зобов'язання нотаріуса вчинити нотаріальну дію суперечить самій конструкції позовів про визнання. Навіть у разі зазначення такого обов'язку в резолютивній частині судового рішення його фактичне виконання не може бути забезпечене примусово оскільки передавати справи між нотаріусами закон не дозволяє, і також відсутній інший орган, уповноважений виконати нотаріальну дію замість конкретного нотаріуса. Тобто виконання нотаріусом нотаріальної дії примусово є юридично неможливим, оскільки суперечить природі нотаріальної функції.

Отже, вимога про зобов'язання нотаріуса вчинити нотаріальну дію не відповідає природі цього способу захисту та не може вважатися належним у справах про оскарження відмови нотаріуса.

Другим аргументом на користь правильності судової практики щодо відмови в задоволенні вимоги про зобов'язання нотаріуса вчинити нотаріальну дію є зміст принципу диспозитивності нотаріального процесу. Даний принцип виключає можливість покладення на нотаріуса обов'язку діяти без відповідного волевиявлення заінтересованої особи. Закон передбачає необхідність особистої ініціативи особи в охороні її прав та інтересів. Принцип диспозитивності у нотаріальному процесі передбачає, що нотаріальне провадження, як правило, може виникнути лише за ініціативою заінтересованої особи, а не з волі нотаріального органу. Нотаріус уповноважений вчинити нотаріальні дії лише за наявності письмової або усної заяви такої особи [7, с. 124].

У разі задоволення позову та покладення на нотаріуса обов'язку вчинити нотаріальну дію судове рішення фактично суперечило б законодавству, оскільки чинні норми не передбачають можливості вчинення нотаріальної дії лише на підставі судового рішення, без письмового чи усного звернення заінтересованої особи. Виконання такого рішення означало б ініціювання нотаріального провадження з волі нотаріуса, що прямо заборонено нормативними актами, які регулюють нотаріальну діяльність.

Третім аргументом, що підтверджує неможливість покладення на нотаріуса обов'язку вчинити нотаріальну дію, є неможливість наперед гарантувати відсутність інших законних підстав для відмови на момент повторного звернення заявника. Процедура вчинення нотаріальної дії є суворо регламентованою і передбачає перевірку цілого комплексу документів, відомостей та юридичних фактів. Тому навіть якщо постанова про відмову у вчиненні нотаріальної дії буде визнана судом незаконною, це свідчить лише про неправомірність конкретної відмови у конкретних фактичних обставинах, але не створює для нотаріуса обов'язку вчинити дію за інших, потенційно змінених умов.

У разі повторного звернення позивача до нотаріуса неможливо наперед виключити інші обставини, які відповідно до закону можуть бути законною підставою для чергової відмови. Отже, механічне «зобов'язання» нотаріуса вчинити нотаріальну дію може поставити його перед необхідністю порушити закон. Крім того, рішення суду про визнання незаконною постанови нотаріуса усуває лише ту «конкретну» процесуальну перешкоду, яка була предметом спору, і не створює автоматичного «дозволу» на вчинення нотаріальної дії незалежно від подальших юридичних обставин. Предмет судової перевірки в таких справах стосується обґрунтованості чи необґрунтованості, чи наявна була підстава для відмови чи ні.

Все це свідчить про те, що позовна вимога в частині зобов'язати нотаріуса вчинити нотаріальну дію не є належним способом захисту в даній категорії справ. Якщо такий спосіб захисту не є належним, звісно він не може

відповідати критерію «ефективності» судового захисту.

Тобто відмова суду у задоволенні вимоги про зобов'язання нотаріуса вчинити нотаріальну дію є повністю правомірною та обґрунтованою. При цьому слід зауважити, що, мотивуючи такі рішення, суди зазвичай акцентують на неможливості втручання у компетенцію нотаріуса та, відповідно, на відсутності повноважень покласти на нього обов'язок учинити певну дію. Однак вони здебільшого *не підкреслюють*, що сам спосіб захисту у вигляді «зобов'язання вчинити нотаріальну дію» є неналежним у цій категорії справ, а саме ця характеристика і зумовлює відмову в задоволенні відповідної позовної вимоги. Відсутність такого роз'яснення може формувати у заявників хибне уявлення про нібито неефективність судового захисту та про те, що нотаріуси залишаються поза контролем судової влади.

Насправді ж, судове рішення про визнання постанови про відмову незаконною має обов'язкову силу та виключає можливість повторної відмови з тієї самої підстави. Саме тому судам доцільно прямо зазначати у своїх рішеннях, що після встановлення незаконності відповідної підстави для відмови нотаріус не вправі повторно посилатися на неї під час нового звернення заявника. Такий підхід усуває сумніви щодо ефективності обраного способу судового захисту та підтверджує належне функціонування механізму контролю за нотаріальною діяльністю.

Висновки. Дослідження правової природи судового оскарження відмови у вчиненні нотаріальної дії дозволяє констатувати, що предметом спору у таких справах є процесуальна можливість реалізації цивільного права, а не саме цивільне право. Тобто, звернення до суду спрямоване на усунення перешкод для вчинення нотаріальної дії, а не на визнання чи встановлення матеріального права особи.

Формулювання позовної вимоги про визнання постанови нотаріуса незаконною є **належним способом судового захисту**, оскільки дозволяє усунути процесуальні перешкоди для реалізації цивільних прав заявника. Судове рішення у такій формі безпосередньо впливає на нотаріуса, встанов-

люючи відсутність підстав для відмови та створюючи умови для подальшого вчинення нотаріальної дії за ініціативою заявника тобто такий спосіб судового захисту є ефективним.

Позовна вимога про **зобов'язання нотаріуса вчинити нотаріальну дію** не є належним способом захисту у справах цієї категорії. Такий спосіб не відповідає природі позовів про визнання та порушував би ключові засади нотаріальної діяльності, зокрема необхідність ініціативи заявника у нотаріальному провадженні. Крім того, неможливо передбачити, що при наступному зверненні до нотаріуса також не виникнуть законні підстави для відмови у вчиненні нотаріальної дії. Тому пряме зобов'язання нотаріуса діяти могло б призвести до порушення закону та підриву правової автономії нотаріуса. Відповідно, якщо спосіб захисту не є належним, він не може бути ефективним.

Ефективність судового захисту у справах про оскарження відмови нотаріуса є багатогранною та багатокомпонентною категорією. Основним елементом є застосування в остаточному судовому рішенні ефективних, належних, справедливих способів захисту, таких, які сприятимуть отриманню реаль-

ного захисту позивачем, відновленню його порушених чи визнанню оспорюваних прав та справедливій сатисфакції у разі неможливості повернення до попереднього становища [4, с. 97]. Ефективність судового захисту в цій категорії справ слід оцінювати через призму **реального усунення правових перешкод та відновлення можливості реалізації права**, а не через пряме зобов'язання нотаріуса діяти. У випадку оскарження відмови нотаріуса та встановлення незаконності постанови суд усуває процесуальні перешкоди для вчинення нотаріальної дії, створюючи умови для реалізації цивільних прав заявника та забезпечуючи практичний результат судового розгляду.

Узагальнюючи, можна стверджувати, що процедура оскарження відмови у вчиненні нотаріальної дії, передбачена статтею 50 Закону України «Про нотаріат», **забезпечує ефективний судовий захист**, якщо позивач формулює належну позовну вимогу про визнання постанови незаконною. Правильне застосування такого способу захисту гарантує усунення процесуальних перешкод та створює умови для реалізації цивільних прав без необхідності прямого втручання суду у нотаріальні дії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Баранкова В.В. Оскарження нотаріальних дій або відмови в їх вчиненні. *Право і державне управління*. 2018. № 2 (31) Том 1. С. 49-56
2. Давидова І.В. До питання про оскарження відмови вчиненні нотаріальних дій в суді. *Право і суспільство*. 2024. № 4. С. 509-515.
3. Джуга М.В. Спир про право за позовом про оскарження нотаріальних дій чи відмови в їх вчиненні. Електронне наукове видання. *“Аналітично-порівняльне правознавство”*. С. 155-162. URL: <https://apjournal.in.ua/wp-content/uploads/2024/10/26.pdf> (дата звернення 20.11.2025).
4. Колісник О.В. Проблеми визначення ефективних способів захисту цивільних прав. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 10/2023. С. 95-97 URL: http://lsej.org.ua/10_2023/20.pdf (дата звернення 20.11.2025).
5. Конституція України України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
6. Менджул М.В., Заборовський В.В., Феннич В.П. Оскарження постанови нотаріуса про відмову вчинення нотаріальної дії. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. Серія Право. Випуск 86: частина 5. 2024. С. 181-186.
7. Нотаріат: підручник / В.В. Комаров, В.В. Баранкова. Харків : Право, 2019. 416 с.
8. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 07 липня 2020 р. судова справа № 438/610/14-ц (провадження № 14-577ц19). URL: <https://iPLEX.com.ua/doc.php?regnum=91466482&red=10000349783e7da7edba38214f566d3ea29a5a&d=5>
9. Постанова Верховного Суду від 17 березня 2021 року судова справа № 761/36415/18 (провадження № 61-15155св20) URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95642841> (дата звернення 20.11.2025).

10. Постанова Верховного Суду від 19 березня 2018 року судова справа № 754/16825/15-ц (провадження № 61-3156св18) URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/72909122> (дата звернення 20.11.2025).

11. Постанова Верховного Суду від 19 січня 2019 року судова справа № 227/5540/18 (провадження № 61-3521св20) URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94328530> (дата звернення 20.11.2025).

12. Постанова Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 10 квітня 2019 р. судова справа 161/9939/17 URL: <https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=81394430&red=100003387c2e8f20bb7b73fb4cabfb06034be1&d=5> (дата звернення 20.11.2025).

13. Про нотаріат: Закон України від 02.09.1993 № 3426-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 39. Ст. 384

14. Цивільний процес : навч. посіб. для підгот. до іспитів / [М. В. Жушман, Т. А. Цувіна, О. І. Попов та ін.]. Харків : Право, 2024. 288 с. ISBN 978-617-8518-48-6.

15. Цивільний процесуальний кодекс: Закон Української Радянської Соціалістичної республіки від 18.07.1963 *Відомості Верховної Ради України*. 1963. № 30. Ст. 464 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1501-06#Text> (дата звернення 20.11.2025).

16. Я. П. Панталієнко Правове регулювання питання оскарження неправильно вчинених нотаріальних дій чи відмови у їх вчиненні з урахуванням змін у цивільному процесуальному законодавстві. Актуальні проблеми юридичної науки: Збірник тез Міжнародної наукової конференції «Шості осінні юридичні читання» (м. Хмельницький, 26-27 жовтня 2007 року): У 3-х частинах. Частина друга: Цивільне право. Сімейне право. Міжнародне приватне право. Комерційне право. Цивільний процес. Трудове право. Право соціального забезпечення. Хмельницький: Видавництво Хмельницького університету управління та права, 2007. 360 с.

Дата першого надходження рукопису до видання: 21.11.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 19.12.2025

Дата публікації: 30.12.2025

Посполітак В. В.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри приватного права
Національного університету «Києво-Могилянська академія» (за сумісництвом),
завідувач кафедри гуманітарного розвитку
ПВНЗ «Міжнародний інститут менеджменту (МІМ-Київ)»
ORCID: 0009-0007-5088-7219

Савченко Є. Ю.,

аспірант кафедри приватного права
Національного університету «Києво-Могилянська академія»
ORCID: 0009-0001-3217-350X

МОМЕНТ НАБУТТЯ ПРАВА ВЛАСНОСТІ НА ВІРТУАЛЬНІ АКТИВИ ЗА ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИМ ДОГОВОРОМ

Анотація. Авторами розглянуто проблематику визначення моменту переходу права власності на віртуальні активи за цивільно-правовим договором через призму традиції українського приватного права, особливостей природи віртуальних активів як об'єктів цивільних прав та положень чинного законодавства, що є актуальною з огляду на відсутність законодавчо встановлених особливостей правового режиму віртуальних активів та відсутністю ґрунтовних досліджень вітчизняних науковців на запропоновану тематику.

Під час дослідження встановлено, що момент переходу права власності на віртуальні активи пов'язується з моментом їх прив'язки до публічної адреси набувача, в результаті чого віртуальні активи стають доступними для користування та розпорядження за допомогою приватного ключа.

Дослідження дозволило зробити висновок про недоцільність підходу щодо визначення переходу права власності на віртуальні активи, який передує «передачі» віртуального активу, адже набувач в такому разі не матиме змоги реалізувати власні майнові права за окремими різновидами віртуальних активів, матиме істотно обмежений правовий інструментарій захисту власних прав щодо витребування віртуального активу у разі відмови продавця переказувати такий віртуальний актив, а технологія блокчейн не забезпечуватиме реалізацію одного з базових елементів її призначення – усунення елемента довіри.

Аналіз запропонованої проблематики також дозволив визначити випадки, коли технологічні особливості існування віртуальних активів створюють складнощі під час визначення моменту переходу права власності. Це релевантно для випадків втрати набувачем, який забезпечує самостійне зберігання приватних криптографічних ключів, паролю до цифрового гаманця та сід-фрази¹, що автоматично зумовлює втрату можливостей реалізувати правомочності власника щодо цифрового володіння, користування та розпорядження віртуальними активами, не дивлячись на те, що всі юридично значимі дії, спрямовані на набуття права власності (укладення договору, яке відповідає волі сторін, здійснення переказу віртуальних активів та забезпечення отримання зустрічного задоволення), можуть бути належним чином виконані обома сторонами правочину.

Ключові слова: цивільне право, момент набуття права власності, договірне право, цифрові речі, віртуальні активи, криптоактиви.

Pospolítak V. V., Savchenko Ye. Yu. The moment of acquisition of ownership of cryptocurrency under a civil law contract

Abstract. The authors examine the issue of determining the moment of transfer of ownership of virtual assets under a civil-law contract through the lens of the tradition of Ukrainian private law, the specific nature of virtual assets as objects of civil rights, and the provisions of current legislation. This matter is particularly relevant given the absence of legislatively established special rules governing the legal regime of virtual assets and the lack of comprehensive domestic scholarly research on the subject.

¹ В межах даної статті розглянуті випадки зберігання віртуальних активів лише на цифрових гаманцях.

The study establishes that the moment of transfer of ownership of virtual assets is linked to the moment they are definitively associated with the acquirer's public address, as a result of which the virtual assets become available for use and disposition through the private key.

The analysis further leads to the conclusion that the approach under which the transfer of ownership of virtual assets is deemed to occur prior to the actual "transfer" of the virtual asset is inappropriate. In such a scenario, the acquirer would be unable to exercise his proprietary rights in respect of certain categories of virtual assets; would possess significantly limited legal instruments for the protection of his rights, including the recovery of a virtual asset in the event of the transferor's refusal to perform the transfer; and the blockchain technology would fail to fulfil one of its foundational purposes – eliminating the need for trust.

The examination of the issue also made it possible to identify circumstances in which the technological characteristics of virtual assets complicate the determination of the moment of transfer of ownership. This is particularly relevant where the acquirer, who independently stores his private cryptographic keys, loses the seed phrase, which automatically results in the loss of the ability to exercise the powers of the owner with respect to digital possession, use, and disposition of virtual assets, despite the fact that all legally significant actions aimed at acquiring ownership (concluding a contract that reflects the parties' will, transferring the virtual asset, and ensuring the receipt of counter-performance) may have been duly performed by both parties to the transaction.

Key words: *civil law, the moment of acquisition of the right of ownership, contract law, digital objects, virtual assets, crypto-assets.*

Вступ. Концепція договору стала одним із найвидатніших досягнень світової правової культури. Станом на сьогодні, цивільно-правовий договір є безсумнівно центральним елементом приватного права, оскільки він виступає унікальним правовим засобом, який, завдяки принципу приватної автономії, надає можливість суб'єктам цивільних прав самостійно регулювати власні взаємні правові відносини й безпосередньо впливати на конкретне оформлення своїх обов'язків та прав, крім випадків, коли інше прямо передбачено актами цивільного законодавства або якщо обов'язковість для сторін положень актів цивільного законодавства впливає з їх змісту або із суті відносин між сторонами. Більш того, в економічних відносинах договір відіграє роль найраціональнішої правової форми посередництва ринкових відносин: функціонування ринкового механізму можливе лише за умови наявності свободи економічної діяльності та підприємництва, які реалізуються на товарних ринках на договірних засадах [1, с. 17-18; 2; 3, с. 50].

Цивільно-правові договори є однією з найпоширеніших підстав набуття права власності, зокрема і серед учасників приватних відносин. У свою чергу, право власності є центральним інститутом речового права, що регулює переважну більшість майнових відносин у їх статичній [4, с. 120]. У контексті переходу права власності на майно за договором особливого значення набуває питання

моменту набуття права власності, адже саме з ним пов'язується юридичний факт виникнення та припинення абсолютних прав на річ.

З розвитком технологій, у приватно-правовому обороті з'явилися нові безтілесні об'єкти, зокрема, віртуальні активи. Їх популярність в Україні складно переоцінити – наша держава посіла перше місце у рейтингу Глобального індексу прийняття криптовалют у 2025 році, скоригованого з урахуванням чисельності населення, та восьме – у загальному [5], що вказує на суттєву поширеність даних цифрових речей у цивільно-правовому обороті.

Вказаний інтерес разом з особливостями майново-технологічної природи віртуальних активів, зумовлює необхідність та актуальність аналізу можливості застосування до віртуальних активів класичних підходів цивільного права щодо визначення моменту набуття права власності, із використанням як загальнонаукових, так і спеціально-правових методів дослідження.

Актуальність даної статті посилюється наявністю в ЦК України лише загальних положень щодо застосування до віртуальних активів положень про речі, якщо інше не впливає із сутності цифрової речі [6] та відсутністю встановлених особливостей правового режиму віртуальних активів в інших актах цивільного законодавства.

Питанню моменту набуття права власності за договором присвячено немало досліджень

вітчизняних науковців, зокрема, І. В. Спасибо-Фатєєвої, І. А. Спасибо, В. В. Луця, Н. В. Міловської, М. М. Гудими, Н. В. Вороніної, І. П. Лихолат, К. Б. Дудорової, В. В. Дубовика, І. В. Яремової. Водночас у зазначених працях не розглядаються особливості моменту набуття права власності саме на віртуальні активи як новітній об'єкт цивільних прав. Натомість питання правового режиму власності на цифрові речі та віртуальні активи були предметом досліджень Р. А. Майданіка, К. Г. Некіт, С. Б. Булеци, Є. О. Мічуріна, Є. Ю. Савченка та інших. Однак більшість досліджень стосується цифрових речей або віртуальних об'єктів як узагальнених категорій цифрових об'єктів і зосереджена головним чином на з'ясуванні сутності права власності та особливостей права володіння ними.

Як наслідок, правовий контекст дослідження характеризується недостатнім станом як нормативної, так і наукової розробки.

У статті досліджено проблематику визначення моменту переходу права власності на віртуальні активи за цивільно-правовим договором. Автор розглядає зазначену проблематику через призму традиції українського приватного права, особливостей природи віртуальних активів як об'єктів цивільних прав та положень чинного законодавства. Такий підхід забезпечує отримання як теоретично обґрунтованих, так і прикладних результатів дослідження.

Метою статті є з'ясування можливості застосування традиційної концепції моменту набуття права власності за договором до віртуальних активів у контексті вітчизняного приватного права.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до частини першої статті 328 ЦК України право власності набувається на підставах, що не заборонені законом, зокрема із правочинів. Класичним прикладом двосторонніх правочинів, що являють собою погоджені дії двох сторін, є цивільно-правові договори, зокрема договори купівлі-продажу, міни, дарування тощо.

Для набуття права власності має бути наявною така тріада: намір, рішення (як формування волі), волевиявлення [7, с. 77]. Це означає, що саме по собі укладення договору

як вираження бажання суб'єкта цивільних прав набути право власності, є недостатнім: необхідним є також учинення ним фактичних дій, належних для відповідного типу правовідносин і зумовлених характером об'єкта договору.

Однією з особливостей віртуальних активів є цифрове середовище їх існування, яким переважно є блокчейн [8, с. 229; 9, с. 123, 129, 131; 9]. Блокчейн є найбільш розповсюдженим різновидом технології розподіленого реєстру, яка забезпечує функціонування та використання розподілених реєстрів, що являють собою спільне для набору вузлів² інформаційне сховище, призначене для фіксації інформації про транзакції [10, 11, 12, 13]. Найпоширеніші блокчейн-системи ґрунтуються на децентралізації³. Водночас через її складність учасники мережі часто користуються підтримкою спеціалізованих третіх осіб. Залучення посередників є можливим, але не обов'язковим для забезпечення функціонування мережі. Особливе значення серед таких сервісних провайдерів займають постачальники гаманців, що надають технічний функціонал для зберігання клієнтом власних приватних ключів та оператори торговельних платформ, які зберігають приватні ключі або віртуальні активи від імені клієнтів [14, с. 14-16]. Цифрові гаманці використовуються для зберігання публічних і приватних ключів та для взаємодії з блокчейном з метою надання користувачам можливості надсилати й отримувати віртуальні активи та відстежувати свої баланси [15, с. 9]. Однак, оскільки гаманець зазвичай зберігає лише ключ, за допомогою якого здійснюється доступ до віртуальних активів, а не самі віртуальні активи, тобто не їх вартість, порівняння з фізичним гаманцем є певною мірою неточним. Більш доречним видається термін «(цифрова) в'язка ключів» [14, с. 15]. Варто зазначити, що публічні ключі є необхідними для ідентифікації в блокчейні, тоді як приватні ключі (які їхні власники зберігають у таєм-

² Пристрій або процес, що є частиною мережі та містить повну або часткову копію записів усіх транзакцій у розподіленому реєстрі.

³ Крім децентралізованих блокчейнів існують повністю або частково централізовані блокчейни, які не є предметом даного дослідження.

ниці) застосовуються для автентифікації та шифрування [15, с. 8].

Нематеріальність віртуальних активів зумовлює неможливість фактичного володіння ними в розумінні класичної цивільно-правової доктрини. Це зумовлено тим, що віртуальні активи існують у межах технології розподіленого реєстру, що, з технічної точки зору, унеможлиблює: (i) існування, оборот та зберігання віртуальних активів поза межами технології розподіленого реєстру; (ii) прямиий доступ особи до віртуальних активів та відповідно можливість безпосереднього панування над ними; (iii) безпосередню передачу віртуальних активів від однієї особи до іншої: передача фактично відбувається шляхом зміни адреси, до якої прив'язаний запис про актив у розподіленому реєстрі [16, с. 63]. Зазначене дає можливість дійти до висновку про те, що доступ до віртуальних активів, які не мають ідентифікованого емітента, і, як наслідок, можливість користуватися та розпоряджатися ними, втрачається внаслідок втрати паролю до цифрового гаманця та сід-фрази⁴, яка слугує джерелом (seed), з якого генеруються приватні ключі, потрібні для доступу до гаманця та підписання транзакцій. Це актуально для випадків, коли особа забезпечує самостійне зберігання приватних ключів з використанням апаратних засобів (наприклад, USB-носія) або програмних гаманців (наприклад, веб-застосунку чи веб-сторінки). У такому разі у постачальника гаманця немає доступу ані до самого гаманця, ані до сід-фрази, а тому він не може змінити чи відновити її для користувача; відповідальність за її збереження повністю покладається на власника гаманця. Крім того, особа може самостійно створити приватний ключ і зберігати його на папері або на комп'ютері в незахищеному вигляді – у такому разі втрата цього ключа спричинятиме той самий ефект.

Відповідно до положень частини першої статті 334 ЦК України, право власності у набу-

вача майна за договором виникає з моменту передання майна, якщо інше не встановлено договором або законом. При цьому, переданням майна вважається вручення його набувачеві або перевізникові, організації зв'язку тощо для відправлення, пересилання набувачеві майна, відчуженого без зобов'язання доставки. До передання майна прирівнюється вручення коносаменту або іншого товарно-розпорядчого документа на майно (частина друга статті 334 ЦК України).

Враховуючи зазначене, під час укладення цивільно-правового договору купівлі-продажу або міни, окрім волі сторін, важливу роль відіграє питання фактичної «передачі» покупцем віртуальних активів адреси його цифрового гаманця або, залежно від обраної сторонами моделі, сід-фрази⁵ для отримання доступу до цифрового гаманця чи приватного ключа, що надасть змогу продавцю виконати власні зобов'язання щодо переказу або передачі відповідного обсягу віртуальних активів.

Водночас можлива й інша ситуація: володіючи адресою цифрового гаманця обдаровуваного, яка стала йому відома поза межами волевиявлення останнього (наприклад, унаслідок отримання в результаті вчинення інших правочинів), дарувальник може переказати віртуальні активи без будь-якого наміру обдаровуваного отримати дарунок. Згідно з положеннями статті 722 ЦК України, право власності обдаровуваного на дарунок виникає з моменту його прийняття, а якщо дарунком направлено обдаровуваному без його попередньої згоди, він вважається прийнятим, якщо обдаровуваний негайно не заявить про відмову від його прийняття. Разом з тим, у відносинах дарування віртуальних активів відсутній дієвий механізм відмови від прийняття дарунка, оскільки доступ до віртуальних активів та, відповідно, можливість розпорядження ними, у обдаровуваного виникає автоматично за фактом надходження віртуальних активів на адресу гаманця, незалежно від волі та волевиявлення обдаровуваного та без можливості повідомити будь-якого посередника, а цілком можливо й самого дару-

⁴ Сід-фраза – це певним чином згенерована послідовність слів, яка використовується для відновлення доступу до криптовалютного гаманця. Вона генерується при створенні гаманця і слугує своєрідним майстер-ключем, дозволяючи користувачу відновити свої активи у разі втрати доступу до пристрою або паролю [17].

⁵ У разі, якщо адресу цифрового гаманця або сід-фрази не зазначено в договорі або вона стала неактуальною.

вальника (у випадку, коли дарувальник не повідомив обдаровуваного про переказ віртуальних активів), про відмову від прийняття подарунка. В результаті виникає ситуація, коли обдарований не приймав подарунок, проте автоматично отримав всі правомочності власника віртуальних активів, які, до того ж, не були набуті ним недобросовісно, без можливості відмови від них.

Неоднозначним є і визначення моменту виникнення права власності на віртуальні активи за договором купівлі-продажу або міни у випадку втрати покупцем паролю до цифрового гаманця та сід-фрази, за допомогою якої він отримує доступ до власного цифрового гаманця, на момент переказу віртуальних активів продавцем. Обидві сторони можуть укласти відповідний цивільно-правовий договір, здійснити фактичні дії щодо переказу віртуальних активів та забезпечити отримання зустрічного задоволення продавцем за договором (оплата ціни за придбану річ, отримання речі взамін на іншу річ за договором міни), що також є необхідним елементом визначення моменту договірного переходу права власності [18, с. 192]. Проте у разі втрати паролю до цифрового гаманця та сід-фрази покупець, який забезпечує зберігання криптографічних ключів, фактично втрачає можливість реалізації правомочностей власника щодо цифрового володіння, користування та розпорядження віртуальними активами, не дивлячись на те, що всі юридично значимі дії, спрямовані на набуття права власності, були належним чином виконані як самим покупцем, так і продавцем.

Фундаментальним є питання застосування до цивільно-правових договорів, об'єктом яких виступають віртуальні активи, диспозитивних положень частини першої статті 334 ЦК України щодо права сторін самостійно визначати момент правонабуття. Загальне правило, відповідно до якого право власності у набувача майна за договором виникає з моменту передання майна та отримання зустрічного задоволення (для оплатних договорів) або прийняття речі (для безоплатних договорів) [2; 18, с. 193], є по своїй природі застосовним до приватно-правових догово-

рів, за якими здійснюється відчуження віртуальних активів⁶: після того як валідатори системи блокчейн здійснили успішну перевірку ініційованої транзакції та додали її до масиву транзакцій нового блоку, віртуальні активи прив'язуються до публічної адреси набувача та стають доступними для користування та розпорядження за допомогою приватного ключа [14, с. 12].

ЦК України допускає перехід права власності без передання майна. Так, перехід володіння може не відбуватися, зокрема, при укладанні договору довічного утримання, предметом якого є майно, котрим відчужувач продовжує володіти та користуватися, або у випадку зворотнього лізингу, коли власник відчужує майно, що є предметом лізингу, й одночасно бере його в лізинг, який іноді навіть називають альтернативою заставній операції [7, с. 120-121].

Разом з тим, сторони цивільно-правового договору мають враховувати юридичні та технічні особливості віртуальних активів, які зумовлюють загальноприйнятні або єдиноможливі для такого роду майна способи його передачі, описані вище⁷. Сумнівним є надання законодавцем права обирати момент переходу права власності на віртуальні активи, який передуює «передачі» віртуального активу, адже набувач в такому разі не матиме змоги реалізувати власні майнові права за токенами корисності (надання доступу до товару або послуги), інвестиційними токенами, які відповідають правовій природі та базовим характеристикам цінних паперів (отримання дивідендів або процентів) або стейблкоїнами (отримання активу (грошей, інших товарів), у відношенні до якого здійснюється стабілізація вартості токена або їх ринкову вартість) [19, с. 88-89], а також користуватися та розпоряджатися віртуальними активами⁸. Проблематика посилюється тим фактом, що у випадку ухи-

⁶ Враховуючи, що в такому випадку самі віртуальні активи не передаються аналогічному тому як це відбувається з рухомими речами: змінюється лише запис у блокчейн про те, хто має право розпоряджатися конкретним токеном.

⁷ Для випадків передачі віртуальних активів з використанням блокчейну.

⁸ Зазначене, в тому числі, стосується випадків передачі віртуальних активів поза блокчейном.

лення продавця від переказу віртуальних активів, покупець має істотно обмежений правовий інструментарій захисту власних прав: завдяки особливостям технології блокчейн, віртуальний актив практично неможливо витребувати або обтяжити без волі такої недобросовісної сторони, яка забезпечує зберігання віртуальних активів на власному цифровому гаманці⁹. Ще одним аргументом на користь позиції щодо недоцільності права обирати момент переходу права власності на віртуальні активи, який передує «передачі» віртуального активу, можна назвати мету та сутність самої технології блокчейн, яка була створена, в тому числі, для того, щоб довіряти результатам функціонування системи, не покладаючись на довіру до будь-якого її учасника [19, с. 71-72, 20, с. 8].

Заслуговує на увагу підхід, відповідно до якого момент набуття права власності на віртуальний актив визначається з моменту, коли здійснено необхідну та достатню кількість підтверджень від валідаторів, внаслідок чого транзакція з передачі віртуального активу технічно не підлягає відміні (скасуванню) [13], адже він, з одного боку, розширює межі довірливої автономії сторін, а з іншого – враховує технічну специфіку віртуальних активів та об'єктивні особливості їх обігу в цифровому середовищі. Проте такий підхід не вирішує проблематику з реалізацією правомочностей за віртуальними активами, їх користуванням та розпорядженням, описану вище: те, що транзакція не підлягає відміні (скасуванню) не є рівносильним автоматичному або миттєвому її «зарахуванню» на цифровий гаманець. Крім того, вказаний підхід потенційно створює невизначеності для учасників приватно-правових відносин, наглядових державних органів та органів судової влади в контексті встановлення моменту «достатньої кількості підтверджень від валідаторів».

Висновки. Момент переходу права власності на віртуальні активи пов'язується

з моментом їх прив'язки до публічної адреси набувача, в результаті чого віртуальні активи стають доступними для користування та розпорядження за допомогою приватного ключа. Недоцільним в контексті природи віртуальних активів, середовища їх обороту та правовідносин щодо їх відчуження є підхід щодо визначення переходу права власності на віртуальні активи, який передує «передачі» віртуального активу, адже набувач в такому разі не матиме змоги реалізувати власні майнові права за окремими різновидами віртуальних активів, матиме істотно обмежений правовий інструментарій захисту власних прав щодо витребування віртуального активу у разі відмови продавця переказувати такий віртуальний актив, а технологія блокчейн не забезпечуватиме реалізацію одного з базових елементів її призначення – усунення елемента довіри. Окремо слід зазначити, що технологічні особливості існування віртуальних активів можуть створювати складнощі під час визначення моменту переходу права власності, зокрема, у випадку втрати набувачем паролю до цифрового гаманця та сід-фрази, за допомогою якої він отримує доступ до власного цифрового гаманця, на момент переказу віртуальних активів контрагентом. Обидві сторони можуть укласти відповідний цивільно-правовий договір, здійснити фактичні дії щодо переказу віртуальних активів та забезпечити отримання зустрічного задоволення, проте, у разі втрати паролю до цифрового гаманця та сід-фрази, набувач, який забезпечує зберігання криптографічних ключів, автоматично втрачає можливість реалізації правомочностей власника щодо цифрового володіння, користування та розпорядження віртуальними активами, не дивлячись на те, що всі юридично значимі дії, спрямовані на набуття права власності, були належним чином виконані обома сторонами правочину.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Договір, як універсальна правова конструкція. Монографія. / А.П. Гетьман, В.І. Борисова, О. П. Євсєєв та ін., за ред. професорів А.П. Гетьмана та В.І. Борисової. Х., Право. 2012. 432 с.
2. Цивільний кодекс України : Кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV : станом на 5 жовт. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 09.11.2025).

⁹ Зазначене, в тому числі, стосується випадків передачі віртуальних активів поза блокчейном.

3. Luts V. V. Phenomenon Of Contract In Civil Law. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*. 2018. Т. 25, № 2. С. 130–141. URL: <https://doi.org/10.31359/1993-0909-2018-25-2-130> (дата звернення: 09.11.2025).
4. Ісаєв А. Право власності на гроші. *Право України*. 2021. № 2021/05. С. 119-134. URL: <https://doi.org/10.33498/louu-2021-05-119> (дата звернення: 15.11.2025).
5. The Chainalysis 2025 Global Adoption Index. *Chainalysis*. URL: <https://www.chainalysis.com/blog/2025-global-crypto-adoption-index/#top-20> (дата звернення: 15.11.2025).
6. Про внесення змін до Цивільного кодексу України щодо розширення кола об'єктів цивільних прав : Закон України від 10.08.2023 № 3320-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3320-20#Text> (дата звернення: 15.11.2025).
7. Цивільний кодекс України: науково-практичний коментар. Т. 3: Право власності та інші речові права / за ред. І. В. Спасибо-Фатєєвої. – Харків : ЕКУС, 2023. – 808 с. – (Серія «Коментарі та аналітика»).
8. Самсін Р. І. Причини популяризації криптовалют // *Current challenges of science and education*. Proceedings of the 11th International scientific and practical conference. MDPC Publishing. Berlin, Germany. 2024. С. 228-231. URL: <https://sciconf.com.ua/xi-mizhnarodna-naukovo-praktichna-konferentsiya-current-challenges-of-science-and-education-1-3-07-2024-berlin-nimechchina-arhiv/> (дата звернення: 22.11.2025).
9. Jenweeranon, P. (2022). Cryptocurrency, Stablecoins, and Blockchain. In: Chen, H.Y., Jenweeranon, P., Alam, N. (eds) *Global Perspectives in FinTech*. С. 117–154. Palgrave Macmillan, Cham. URL: https://doi.org/10.1007/978-3-031-11954-5_7 (дата звернення: 22.11.2025).
10. Academy B. What Is Cryptocurrency and How Does It Work?. <https://www.binance.com>. URL: <https://www.binance.com/en/academy/articles/what-is-a-cryptocurrency> (дата звернення: 22.11.2025).
11. Blog W. Що таке блокчейн і як він працює?. <https://blog.whitebit.com/>. URL: <https://blog.whitebit.com/uk/what-is-blockchain-technology/> (дата звернення: 22.11.2025).
12. Regulation (EU) 2023/1114 of the European Parliament and of the Council of 31 May 2023 on markets in crypto-assets, and amending Regulations (EU) No 1093/2010 and (EU) No 1095/2010 and Directives 2013/36/EU and (EU) 2019/1937. Official Journal of the European Union. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A020> (дата звернення: 22.11.2025).
13. Проект Закону про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законодавчих актів України щодо врегулювання обороту віртуальних активів в Україні : Проект Закону від 17.11.2023 № 10225-д. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/56271> (дата звернення 22.11.2025)
14. Appel, H. (2023). Basic Knowledge regarding Crypto Assets. In: *Quick Guide Crypto Assets*. Springer Gabler, Wiesbaden. С. 1-23. URL: https://doi.org/10.1007/978-3-658-40462-8_1 (дата звернення: 22.11.2025).
15. European Banking Authority. Report on crypto assets with advice for the European Commission. 2019. 30 с. URL: <https://www.eba.europa.eu/sites/default/files/documents/10180/2545547/67493daa-85a8-4429-aa91-e9a5ed880684/EBA%20Report%20on%20crypto%20assets.pdf> (дата звернення: 22.11.2025).
16. Савченко Є.Ю. Природа віртуальних активів: чи можливо застосувати традиційну концепцію володіння?. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 8. С. 62-64. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-8/11> (дата звернення: 22.11.2025).
17. Academy T. Seed-фраза або Фраза Відновлення: все, що вам потрібно знати. *Trustee*. URL: <https://trusteglobal.com/academy/seed-fraza-abo-fraza-vidnovlennya-vse-shho-vam-potribno-znaty/> (дата звернення: 22.11.2025).
18. Гудима М. М. Новий погляд на визначення моменту переходу права власності за договором. *South Ukrainian Law Journal*. 2020. № 4. С. 188–193. URL: <https://doi.org/10.32850/sulj.2020.4.32> (дата звернення: 22.11.2025).
19. Gorkhali A., Chowdhury R. Blockchain and the Evolving Financial Market: A Literature Review. *Journal of Industrial Integration and Management*. 2021. С. 1–35. URL: <https://doi.org/10.1142/s242486222150024x> (дата звернення: 23.11.2025).
20. Nakamoto, Satoshi, Bitcoin: A Peer-to-Peer Electronic Cash System (August 21, 2008). С. 1-9. URL: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3440802> (дата звернення: 23.11.2025).

Дата першого надходження рукопису до видання: 15.11.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 12.12.2025

Дата публікації: 30.12.2025

Холод В. С.,аспірант кафедри цивільної юстиції та адвокатури
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
ORCID: 0009-0005-5556-0632

ПРАВОСУБ'ЄКТНІСТЬ ІНОЗЕМНИХ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ ЯК БОРЖНИКІВ У ВИКОНАВЧОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Анотація. У даній статті досліджено питання правосуб'єктності іноземних юридичних осіб, як боржників у виконавчому провадженні. Враховуючи світові тенденції глобалізації суспільних правовідносин, широке поширення транскордонної господарської діяльності компаній, корпорацій, тощо, у вітчизняного законодавця виникла потреба врегулювати правовідносини з іноземним елементом. Таким чином, іноземна юридична особа, в процесі своєї діяльності, на території України може бути учасником різних видів правовідносин, у тому числі і в межах виконавчого провадження. Дослідження правового регулювання діяльності і правового статусу іноземних юридичних осіб має своє місце у вітчизняній науковій літературі, однак ще не набуло достатнього обсягу. Відтак, актуальність даного дослідження зумовлена необхідністю доповнення здобутків колег-науковців, зокрема в частині правового статусу іноземної юридичної особи, як боржника у виконавчому провадженні.

Переважно, увага дослідження була сконцентрована на елементах правосуб'єктності таких осіб, а саме правоздатності, дієздатності та деліктоздатності. Кожен з елементів розкрито окремо, з ухилом на специфіку вітчизняного законодавства у сфері примусового виконання рішень. Проаналізовано правовий статус іноземних юридичних осіб, їх правовий режим та законодавчу регламентацію діяльності на території України.

Крім того, було звернуто увагу на особливості реалізації елементів правосуб'єктності іноземними юридичними особами. Відтак, було досліджено проблематику визначення дієздатності юридичної особи у контексті відсутності у неї легальної можливості самостійно реалізовувати власні права. У зв'язку з цим, також було досліджено питання представництва юридичної особи, як єдиного способу реалізації правосуб'єктності у відповідних правовідносинах.

Дане дослідження об'єднало в собі вивчення правового статусу юридичних осіб, у тому числі іноземних, як у площині цивільних правовідносин, так і в межах виконавчого провадження, де вони можуть виступати боржниками на території України. Завдяки цьому, вдалося у повній мірі з'ясувати обсяг правосуб'єктності саме іноземної юридичної особи як боржника у виконавчому провадженні, визначити особливості її реалізації та підкреслити певну проблематику.

Ключові слова: виконавче провадження, боржник, іноземна юридична особа, правосуб'єктність, представництво.

Kholod V. S. Legal capacity of foreign legal entities as debtors in enforcement proceedings

Abstract. This article examines the issue of the legal capacity of foreign legal entities as debtors in enforcement proceedings. Given the global trends of globalization of social legal relations and the widespread cross-border economic activities of companies, corporations, etc., domestic legislators have felt the need to regulate legal relations with a foreign element. Thus, a foreign legal entity, in the course of its activities, may be a participant in various types of legal relations on the territory of Ukraine, including within the framework of enforcement proceedings. Research into the legal regulation of the activities and legal status of foreign legal entities has its place in domestic scientific literature, but has not yet reached a sufficient volume. Therefore, the relevance of this study is determined by the need to supplement the achievements of fellow scientists, in particular with regard to the legal status of a foreign legal entity as a debtor in enforcement proceedings.

The study focused mainly on the elements of legal personality of such entities, namely legal capacity, capacity to act, and capacity to commit a tort. Each of these elements is discussed separately, with an emphasis on the specifics of domestic legislation in the field of enforcement of decisions. The legal status of foreign legal entities, their legal regime, and legislative regulation of activities on the territory of Ukraine are analysed.

In addition, attention was paid to the peculiarities of the implementation of the elements of legal personality by foreign legal entities. Consequently, the issue of determining the legal capacity of a legal entity in the

context of its lack of legal ability to independently exercise its own rights was examined. In this regard, the issue of representation of a legal entity as the only way to exercise legal personality in relevant legal relations was also examined.

This study combined the study of the legal status of legal entities, including foreign ones, both in the sphere of civil legal relations and within the framework of enforcement proceedings, where they may act as debtors on the territory of Ukraine. Thanks to this, it was possible to fully determine the scope of legal capacity of a foreign legal entity as a debtor in enforcement proceedings, identify the peculiarities of its implementation, and highlight certain issues.

Key words: *enforcement proceedings, debtor, foreign legal entity, legal capacity, representation.*

Юридична особа виступає правовою конструкцією, через яку певне коло фізичних осіб може реалізовувати власні інтереси від імені однієї особи [1, с. 131]. Призначення юридичної особи має специфічний характер, адже її створення обумовлене насамперед специфікою інтересів фізичних осіб, які її створюють в залежності від мети їх діяльності. Правосуб'єктність юридичних осіб є їх динамічною властивістю, що надає можливість бути суб'єктом тих чи інших правовідносин. Зміст правосуб'єктності юридичної особи виражається у її здатності мати права та обов'язки, реалізовувати їх через відповідні органи або представників, а також нести відповідальність за вчинені нею порушення.

Відтак, серед складових елементів правосуб'єктності юридичної особи можна виокремити: правоздатність, дієздатність та деліктоздатність. Разом з тим, Фролов В.Д. також виділяв такі елементи правосуб'єктності юридичної особи як: правочиноздатність – здатність здійснювати правочин та бізнесдієздатність – здатність займатися підприємницькою діяльністю юридичної особи [2, с. 5-6]. Таким чином, правосуб'єктність юридичної особи є свого роду віддзеркаленням її правового статусу в системі правовідносин, визнає її роль та правове становище.

Погоджуючись із думкою Остапенко Л.О., варто відзначити, що характер правосуб'єктності юридичної особи зумовлений легальними вимогами до неї. Зокрема, мова йде про загальні вимоги, а саме відповідність цілям діяльності, визначеним в установчих документах, та зв'язок обов'язків із цією діяльністю [3, с. 11]. Разом з тим, варто зауважити, що правосуб'єктність юридичної особи не може обмежуватись виключно відповідності цілям її діяльності, адже з моменту свого створення юридична особа може

потрапити у різні види правовідносин незалежно від цілей своєї діяльності. До прикладу, в момент створення юридичної особи малоімовірно цілями її діяльності була можливість набути статусу боржника у виконавчому провадженні за шкоду завдану її робітником під час виконання ним своїх трудових обов'язків. Потрапити в схожі правовідносини цілком можливо незалежно від спрямованості діяльності юридичної особи. Протилежний підхід до характеристики правосуб'єктності відносив би нас в застарілі, такі що не відповідають викликам сучасності, часи СРСР, де за ст. 26 ЦК УРСР юридична особа могла мати права та обов'язки виключно відповідно до цілей її діяльності [4]. Інакше кажучи, в умовах сьогодення, юридична особа має динамічну правосуб'єктність, яка хоч і орієнтована на цілі діяльності, але точно ними не обмежується.

Наразі, вітчизняне законодавство не містить легального визначення поняття «іноземна юридична особа», однак його дефініцію, як власне і юридичної особи, можна вивести через її законодавчо закріплені ознаки. Спираючись на статтю 25 закону України «Про міжнародне приватне право», іноземними є юридичні особи, які зареєстровані або іншим чином створені згідно з правом іноземної держави. За відсутності таких умов або якщо їх неможливо встановити, застосовується право держави, у якій знаходиться виконавчий орган управління юридичної особи [5]. В свою чергу, Юлдашев О.Х. вказував на сучасну правову доктрину, за якою під юридичною особою розуміють організацію, що створюється в порядку, передбаченому законодавством, має власне найменування, характеризується організаційною єдністю, має відокремлене майно, права та обов'язки, переважно майнові, самостійно

(від свого імені) виступає у цивільних правовідносинах та господарському обороті, відповідає за зобов'язаннями договорів та деліктів [6, с. 51]. Крім того, Фурса С.Я., Бичкова С.С., та деякі інші вчені виділяють також ознаку місця знаходження іноземної юридичної особи за межами України [7, с. 81; 8, с. 803].

Враховуючи думку названих вчених, можемо висувати, що іноземна юридична особа є організацією, створеною за законодавством іноземної держави і на території іноземної держави, має власне найменування, організаційну єдність та правосуб'єктність.

Очевидно, що правосуб'єктність іноземної юридичної особи більшою мірою залежить від домовленостей держави, в якій така особа була створена, та держави в якій їй дозволяється здійснювати свою діяльність. Перш за все, мова йде про торгівельно-економічні договори, угоди, тощо, які визначають режим для іноземних юридичних осіб. Зокрема, він може бути заснований на засадах всебічного сприяння або ж національного режиму.

В той же час, згідно статті 26 закону України «Про міжнародне приватне право» цивільна правоздатність та дієздатність іноземної юридичної особи визначається її особистим законом. Однак, стаття 74 закону України «Про міжнародне приватне право» вказує, що процесуальна правоздатність і дієздатність іноземних осіб в Україні визначаються відповідно до права України [5]. Таким чином, якщо розглядати іноземну юридичну особу як боржника у виконавчому провадженні на території України, то її процесуальна правоздатність і дієздатність в межах такого виконавчого провадження має регулюватися виключно за вітчизняним законодавством.

Якщо зупинитись на елементах правосуб'єктності іноземної юридичної особи, то почати слід перш за все з правоздатності. Як вже неодноразово було визначено, правоздатність є здатністю мати суб'єктивні права та обов'язки. Згідно з ч.1 статті 91 ЦК України, юридична особа здатна мати такі ж цивільні права та обов'язки (цивільну правоздатність), як і фізична особа, крім тих, які за своєю природою можуть належати лише людині [9]. Отже, законодавець надає юридичним особам, у тому числі і іноземним, загальну (уні-

версальну) правоздатність, подібну до правоздатності фізичних осіб, за винятком тих прав і обов'язків, які властиві лише людині. Таким чином, з одного боку, правоздатність юридичної особи є вузькою, оскільки вона не може бути носієм прав, пов'язаних із людською індивідуальністю, а з іншого – ширшою, оскільки охоплює права, недоступні для фізичних осіб.

Що стосується правоздатності іноземної юридичної особи як боржника у виконавчому провадженні, то очевидно, що йдеться про її здатність мати права та обов'язки боржника в межах такого провадження. Відповідно до частини другої статті 15 Закону України «Про виконавче провадження», ключовою ознакою правоздатності юридичної особи як боржника є її здатність мати обов'язок щодо виконання рішення [10]. Отже, можна зробити висновок, що наявність правоздатності іноземної юридичної особи перевіряє орган або особа, уповноважена приймати рішення зобов'язуючого характеру. Таким чином, у межах виконавчого провадження іноземна юридична особа вважається такою, що має відповідну правоздатність за замовчуванням, адже статус боржника вона набуває лише за умови здатності виконувати рішення.

Складовою частиною правоздатності, окрім можливості набуття прав і обов'язків, є також здатність їх реалізовувати самостійно або через уповноважених представників. У контексті іноземної юридичної особи, участь у виконавчому провадженні та реалізація відповідних прав і обов'язків здійснюється шляхом представництва. Відповідно до частини третьої статті 16 Закону України «Про виконавче провадження», представництво юридичних осіб у виконавчому провадженні здійснюється їх керівниками, органами чи посадовими особами, які діють у межах повноважень, визначених законом або установчими документами юридичної особи, а також через представників юридичної особи [10].

Варто зауважити, що юридична особа, незалежно від її організаційно-правової форми, позбавлена можливості особисто реалізовувати власні права. Дана особливість обумовлена природою такого утво-

рення, а Закон України «Про виконавче провадження» не містить жодної згадки про можливість реалізації прав юридичної особи-боржника самостійно.

На думку Жильцова О.Л., під дієздатністю юридичної особи маємо розуміти її здатність своїми діями набувати цивільних прав та здійснювати їх, а також створювати для себе цивільні обов'язки та виконувати їх [11, с. 200].

Визначальна ознака дієздатності іноземної юридичної особи полягає в тому, що вона реалізується виключно у представницький спосіб. Зокрема, уповноважені особи, які діють від імені іноземної юридичної особи, здійснюють її права та обов'язки лише в межах повноважень, визначених відповідним документом. Іншими словами, представник іноземної юридичної особи діє в обсязі повноважень, наданих йому статутом, положенням, довіреністю чи іншим установчим документом. З вказаного випливає проблематика за якою виходить, що юридична особа, у тому числі й іноземна, самостійно не є дієздатною. Відтак, постає питання чи спроможне взагалі таке утворення брати участь в цивільних правовідносинах. Враховуючи правову природу юридичної особи, можна сказати що юридична особа, у тому числі іноземна, позбавлена можливості самостійно брати участь в цивільних правовідносинах. Водночас, погоджуючись із позицією Шишки О. Р. та Шишки Н.В., слід зазначити, що юридична особа не діє самостійно, а реалізує свою діяльність через інших осіб, які мають повноваження набувати для неї цивільні права та обов'язки, а також здійснювати їх реалізацію [12, с. 147].

Зазначений підхід фактично закріплений і в інших нормативно-правових актах. Як уже зазначалося вище, стаття 16 Закону України «Про виконавче провадження» передбачає участь юридичної особи у виконавчому провадженні виключно у формі представництва. Варто звернути увагу на те, що наведена норма фактично не ділить юридичних осіб на види, а формулювання дає підстави вважати, що мова йде як про юридичних осіб створених за вітчизняним законодавством, так і про іноземних юридичних осіб, створених за законодавством і на території іноземної держави. Інакше кажучи, правосуб'єктність

іноземної юридичної особи, як боржника в межах виконавчого провадження, реалізується виключно у формі представництва. Підхід до цього питання достатньо логічний та очевидний, адже за своєю природою обидва види утворень є однаковими, а відрізняє їх лише місцезнаходження та законодавство держав в яких вони були створені. Поділяючи думку Бичкової С. С., варто зазначити, що представництво у виконавчому провадженні є правовідношенням, у межах якого одна сторона (представник) здійснює у виконавчому провадженні права та обов'язки іншої сторони, від імені якої вона діє [13, с. 114].

Підхід законодавця до визначення дієздатності юридичної особи є доволі суперечливим, адже за такої регламентації логічним постає висновок про фактичну недієздатність юридичної особи без участі її представника. Якщо виходити з припущення, що юридична особа є недієздатною самостійно, виникає питання, чи може вона бути учасником цивільних правовідносин, зокрема боржником у виконавчому провадженні. З огляду на специфіку правової природи юридичної особи, у тому числі іноземної, вона може бути учасником цивільних правовідносин, зокрема у межах виконавчого провадження, проте лише за умови наявності уповноваженого представника. Відсутність такого представника фактично унеможливує участь юридичної особи у будь-яких правовідносинах.

До прикладу, згідно положень частини першої статті 73 закону України «Про міжнародне приватне право» іноземні юридичні особи мають право звертатися до судів України для захисту своїх прав, свобод чи інтересів [5]. Згідно положень статей 19 та 74 закону України «Про виконавче провадження» іноземна юридична особа, як боржник у виконавчому провадженні має право оскаржувати рішення, дії чи бездіяльність виконавця до суду, який видав виконавчий документ [10]. Отже, з системного аналізу вітчизняного законодавства видно, що іноземна юридична особа, на рівні з юридичними особами створеними на території України, має тіж самі права боржника в межах виконавчого провадження.

Деліктоздатність також є складником правосуб'єктності іноземної юридичної

особи. Цей елемент означає здатність юридичної особи нести відповідальність за вчинені правопорушення. Питання деліктоздатності юридичної особи є дискусійним, оскільки будь-яке правопорушення, як передумова настання відповідальності, здійснюється виключно внаслідок волевиявлення людини або групи осіб. Водночас, Цьомра В.Ю. зазначав, що воля юридичної особи формується і реалізується через уповноважених фізичних осіб [14, с. 68]. Тобто, постає питання доцільності притягати до відповідальності юридичну особу, у випадку коли саме порушення вчинила фізична особа-представник.

Відповідно до статті 77 закону України «Про виконавче провадження» під час виконання рішень стосовно іноземців, осіб без громадянства та іноземних юридичних осіб, які відповідно проживають (перебувають) чи зареєстровані на території України або мають на території України власне майно, яким володіють самостійно або разом з іншими особами, застосовуються положення цього Закону [10].

З аналізу наведеної норми можна зробити висновок, що іноземна юридична особа може бути боржником в розумінні закону України «Про виконавче провадження» і відповідно нести відповідальність за вчинені нею порушення. Зокрема, згідно з статтею 75 закону України «Про виконавче провадження»: У разі невиконання без поважних причин у встановлений виконавцем строк рішення, що зобов'язує боржника виконати певні дії, та рішення про поновлення на роботі виконавець виносить постанову про накладення штрафу на боржника – фізичну особу у роз-

мірі 100 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, на посадових осіб – 200 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, на боржника – юридичну особу – 300 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян та встановлює новий строк виконання. У разі повторного невиконання рішення боржником без поважних причин виконавець у тому самому порядку накладає на нього штраф у подвійному розмірі та звертається до органів досудового розслідування з повідомленням про вчинення кримінального правопорушення [10]. Таким чином, іноземну юридичну особу, як боржника у виконавчому провадженні, може притягнуто до відповідальності у випадку вчинення нею тих чи інших порушень передбачених відповідним законодавством.

Підсумовуючи, можна сказати, що хоч поняття іноземної юридичної особи і не знайшло свого легального визначення у вітчизняному законодавстві, проте у певній мірі розкривається через законодавчо встановлені ознаки. Перш за все, ідентифікацію іноземної юридичної особи законодавець проводить за її створенням відповідно до права іноземної держави, поза межами території України. Разом з тим, іноземна юридична особа має власну правосуб'єктність, яка складається з правоздатності, дієздатності та деліктоздатності. Свою правосуб'єктність іноземна юридична особа реалізує виключно через уповноваженого представника. В межах виконавчого провадження іноземна юридична особа-боржник має такі ж права і обов'язки, як і юридична особа, створена на території України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Жорнокуй Ю. М. Проблематика конструкції «юридичної особи». Ознаки юридичної особи. Цивільна правосуб'єктність юридичної особи // Сучасні проблеми цивільного права та процесу : навч. посіб. / С. О. Сліпченко, О. В. Синегубов, В. А. Кройтор та ін. ; за ред. Ю. М. Жорнокуя та Л. В. Красицької. Харків : Право, 2017. 808 с
2. Фролов В. Д. Правочиноздатність юридичної особи та її здійснення за цивільним законодавством України (цивілістичний аспект) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса. 2004. 20 с.
3. Остапенко Л.О. Проблемні питання цивільної правосуб'єктності юридичних осіб: теоретичний аспект. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 11/2021. С. 210–213.
4. Цивільний кодекс Української РСР: Закон України від 18.07.1963 р. № 1540-VI. Дата оновлення: 01.01.2004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1540-06#Text> (дата звернення 20.10.2025).
5. Про міжнародне приватне право: Закон України від 23.06.2005 р. № 2709-IV. Дата оновлення: 23.12.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15#Text> (дата звернення 20.10.2025).

6. Юлдашев О. Х. Міжнародне приватне право: Академічний курс : підручник для студ. вищ. навч. закл. / Юлдашев О. Х. – К. : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2004. – с. 528.
7. Фурса С.Я. Міжнародний цивільний процес України: навч. посіб. : практикум. / Київ: КНТ, 2010. 327 с.
8. Бичкова С.С. Цивільний процесуальний кодекс України [Текст] : науково-практичний коментар. Київ: Атіка, 2008. 840 с.
9. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.03.2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003, №№ 40-44, ст.356.
10. Про виконавче провадження: Закон України від 02.06.2016 р. № 1404-VII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19#Text> (дата звернення 20.05.2025 року).
11. Жильцов О.Л. Сучасний стан законодавчого регулювання правового статусу юридичних осіб публічного права в Україні. *Юридичний бюлетень*. Одеса. 2023. Вип.29. с. 197-203. DOI: <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2023.29.22>
12. Шишка О.Р., Шишка Н.В. Волездатність юридичної особи: аномалії правової визначеності ЦК України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 3. С. 146-149.
13. Бичкова С. С. Інститут представництва у виконавчому провадженні. *Проблеми теорії і практики виконання рішень судів та інших органів*: зб. наук. пр. за результатами третьої міжнар. наук. практ. конф., м. Хмельницький, 14–15 черв. 2012 р. Хмельницький: Хмельниц. ун-т управ. та права, 2012. С. 113–121.
14. Цьомра В. Ю. До питання формування волі юридичної особи. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 4/2023. С. 66–69.

Дата першого надходження рукопису до видання: 11.11.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 08.12.2025

Дата публікації: 30.12.2025

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС, ФІНАНСОВЕ ПРАВО, ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 342.9:352/354

DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2025.4.10>

Багмет А. А.,

аспірант кафедри публічного та міжнародного права
Київського національного економічного університету

імені Вадима Гетьмана

ORCID: 0009-0007-2532-465X

АНАЛІЗ МІЖНАРОДНОГО ДОСВІДУ ВЗАЄМОДІЇ ОМБУДСМАНІВ З ОРГАНАМИ ПУБЛІЧНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Анотація. Стаття присвячена аналізу міжнародного досвіду взаємодії інституцій омбудсмана з органами публічної адміністрації та визначенню перспектив його імплементації в українську правову систему в контексті триваючої збройної агресії та повоєнного відновлення. Обґрунтовується, що в умовах глибоких політичних, соціально-економічних і безпекових трансформацій ефективність інституту омбудсмана визначається не стільки формальним закріпленням його мандату, скільки практичною дієвістю інструментів впливу на органи публічної адміністрації. У зв'язку з цим ключового значення набуває здатність омбудсмана не лише фіксувати порушення прав людини, а й домагатися реального виконання його рекомендацій, усунення недоліків у роботі органів публічної адміністрації та ініціювати зміни нормативного регулювання.

Досліджено моделі взаємодії національних правозахисних інституцій України та Сербії із органами публічної адміністрації, широту їх мандату, визначені права профільними законами.

Охарактеризовано інституційне середовище, в якому функціонують український Уповноважений Верховної Ради України з прав людини та сербський Protector of Citizens на основі аналізу міжнародних індексів (акредитаційний статус GANHRI, Rule of Law Index, індекси Freedom House, Democracy Index, V-Dem, CIVICUS Monitor) Показано, що хоча обидві інституції мають статус «А» GANHRI, реальний рівень інституційної спроможності та результативності взаємодії з органами публічної адміністрації відрізняється, зокрема за показниками виконання рекомендацій.

Сформульовано на підставі компаративного аналізу пропозиції щодо вдосконалення української моделі: запровадження права Уповноваженого на обов'язкові до розгляду нормотворчі ініціативи, посилення механізмів дисциплінарної відповідальності за системне ігнорування рекомендацій, створення системи регулярного міжвідомчого моніторингу їх виконання та інституціоналізація участі Уповноваженого у формуванні політик у сфері прав людини. Робиться висновок, що імплементація відповідних інструментів у національне законодавство може суттєво підвищити ефективність парламентського контролю за дотриманням прав людини в Україні, особливо в умовах повоєнної відбудови та реформування публічної адміністрації.

Ключові слова: омбудсман; Уповноважений Верховної Ради України з прав людини; публічна адміністрація; міжнародні стандарти; Паризькі принципи; Венеційські принципи; акредитація GANHRI; виконання рекомендацій; дисциплінарна відповідальність; нормотворча ініціатива; Сербія.

Bagmet A. A. Analysis of the international experience of interaction between ombudsmen and public administration bodies and its prospects for Ukraine

Abstract. The article is devoted to the analysis of international experience in the interaction between ombudsman institutions and public administration bodies, as well as to identifying prospects for its implementation in the Ukrainian legal system in the context of ongoing armed aggression and post-war reconstruction.

It is substantiated that, amid profound political, socio-economic, and security transformations, the effectiveness of the ombudsman institution is determined not so much by the formal consolidation of its mandate as by the practical efficacy of its instruments of influence on public administration bodies. In this regard, the ombudsman's ability to not only record human rights violations but also to ensure the actual implementation

of its recommendations, the elimination of shortcomings in the work of public administration bodies, and the initiation of changes in normative regulation becomes of critical importance.

The article examines the models of interaction between the national human rights institutions of Ukraine and Serbia with public administration bodies, the scope of their mandates, and the rights granted by relevant legislation.

The institutional environment in which the Ukrainian Parliament Commissioner for Human Rights and the Serbian Protector of Citizens operate is characterized on the basis of an analysis of international indices (GANHRI accreditation status, Rule of Law Index, Freedom House indices, Democracy Index, V-Dem, CIVICUS Monitor). It is demonstrated that, although both institutions hold "A" status under GANHRI, the actual level of institutional capacity and the effectiveness of their interaction with public administration bodies differs significantly, particularly in terms of recommendation implementation rates.

On the basis of comparative analysis, proposals are formulated for improving the Ukrainian model, including: granting the Ukrainian Ombudsman the right to submit legislative initiatives that are mandatory for consideration; strengthening mechanisms of disciplinary liability for systematic disregard of recommendations; establishing a system of regular inter-agency monitoring of their implementation; and institutionalising the Ombudsman's participation in shaping human rights policy.

The conclusion is drawn that the incorporation of these instruments into national legislation could substantially enhance the effectiveness of parliamentary oversight over human rights observance in Ukraine, especially in the context of post-war reconstruction and the reform of public administration.

Key words: *ombudsman; Parliamentary Commissioner for Human Rights of Ukraine; public administration; international standards; Paris Principles; Venice Principles; GANHRI accreditation; implementation of recommendations; disciplinary liability; law-making initiative; Serbia.*

Вступ. У сучасних умовах розвитку демократичних держав інституція омбудсмана відіграє ключову роль у забезпеченні додержання прав і свобод людини і громадянина, контролі за діяльністю органів публічної адміністрації та формуванні довіри громадян до державних інститутів. Особливого значення ці питання набувають у країнах, що перебувають у стані активних трансформацій, зокрема під впливом політичних, соціально-економічних та безпекових викликів. Україна, яка з 2014 року перебуває у стані збройної агресії та масштабної перебудови державних інституцій, потребує ефективних механізмів захисту прав людини, що функціонують незалежно та здатні протидіяти зловживанням або недостатній результативності діяльності органів влади.

Актуальність дослідження взаємодії омбудсмана з органами публічної адміністрації визначається декількома аспектами. По-перше, міжнародні стандарти, визначені у Венеційських та Паризьких принципах, висувають чіткі вимоги до гарантій незалежності омбудсмана, широти його мандату та ефективності процедур контролю. Їх дотримання є умовою для формування дієвої національної інституції з прав людини та отримання акредитації GANHRI зі статусом «А». По-друге, практичний досвід зарубіжних країн

демонструє широкий спектр інструментів, за допомогою яких омбудсмани впливають на діяльність державних органів, сприяють усуненню порушень та запобіганню їх виникнення. По-третє, українське законодавство потребує змін, спрямованих на посилення інституційної спроможності Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини та підвищення рівня захисту прав громадян під час їх взаємодії із органами публічної адміністрації.

У контексті триваючої збройної агресії та повоєнного відновлення України інституція Уповноваженого має займати ключове місце у формуванні державної політики та ефективно здійснювати парламентський контроль за діяльністю органів влади. Тому аналіз міжнародного досвіду та вироблення рекомендацій щодо удосконалення української моделі стає нагальним науковим і практичним завданням, що визначає логіку і зміст даного дослідження.

Метою даної публікації є дослідження правових та фінансових аспектів функціонування інституту старост в умовах дії правового режиму воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Інститут національного правозахисника, або як його ще називають омбудсманом, у сучасних демократичних державах функціонує як уні-

версальний інструмент захисту прав і свобод людини і громадянина, спрямований на забезпечення ефективного контролю за діяльністю органів публічної влади та надання людині додаткових механізмів відновлення порушених прав.

Істотне значення для розуміння сутності взаємодії інституцій омбудсмана з органами влади мають рекомендації міжнародних організацій, зокрема Венеційської комісії та GANHRI, які в рамках вироблення універсальних стандартів діяльності національних правозахисних інституцій сформулювали низку принципів, спрямованих на зміцнення їх незалежності, ефективності та компетенцій. Одним із ключових документів є Венеційські принципи 2019 року [1], які визначають базові вимоги до інституту омбудсмана як ключової національної правозахисної інституції.

Принцип 13 Венеційських принципів визначає, що інституційна компетенція омбудсмана охоплює увесь комплекс державного управління незалежно від рівня, на якому воно здійснюється. Це означає, що мандат омбудсмана не може бути обмежений лише центральними органами виконавчої влади: він має поширюватися також на місцеві адміністрації, органи місцевого самоврядування, підпорядковані структури, а також приватні організації, які здійснюють публічні функції або надають послуги суспільного значення. Таким чином, міжнародний стандарт передбачає дуже широке коло суб'єктів, яке унеможливує виключення будь-яких видів діяльності публічної адміністрації з-під контролю омбудсмана.

Слід зауважити, що такі широкі повноваження омбудсмана не поширюється на судову владу. Венеційські принципи прямо визначають, що повноваження омбудсмана щодо судової системи мають бути обмежені лише питаннями її адміністративного функціонування, а не змістом судових рішень. Цей підхід ґрунтується на фундаментальному принципі поділу влади та покликаний забезпечити недоторканність незалежності суддів при збереженні можливості контролю за ефективністю адміністративних процедур у судах, умовами утримання людей у місцях попереднього ув'язнення, строками розгляду

справ, організацією роботи канцелярії тощо.

Значна увага у Венеційських принципах приділяється питанню інституційної незалежності. Принцип 14 передбачає імперативне положення: омбудсман не може отримувати вказівки чи інструкції від будь-якого органу державної влади. Незалежність поширюється як на організаційний, так і на функціональний рівень, що означає заборону будь-якого зовнішнього втручання у його діяльність, включаючи визначення пріоритетів, методів роботи, змісту розслідувань, підготовки висновків і рекомендацій. Така заборона забезпечує не тільки нейтральність інституції, але й довіру громадян, яка є визначальним чинником ефективності правозахисної інституції та рівня захищеності прав.

Одним із важливих міжнародних стандартів є забезпечення реального доступу омбудсмана до інформації, необхідної для виконання його функцій. Принцип 16 Венеційських принципів конкретизує це положення, зазначаючи, що омбудсман має право ініціювати розслідування як з власної ініціативи, так і за поданням скарг, при цьому органи влади зобов'язані забезпечити йому повний доступ до документів, баз даних, матеріалів та будь-якої іншої релевантної інформації, у тому числі такої, що має статус конфіденційної або секретної. Передбачається також право омбудсмана без перешкод відвідувати установи й місця несвободи, опитувати посадових осіб та вимагати письмові пояснення з метою з'ясування обставин справи.

В контексті впливу на роботу органів Венеційські принципи, зокрема принцип 17, закріплюються важливі положення, а саме омбудсман повинен мати юридично закріплене право направляти індивідуальні або загальні рекомендації будь-яким органам чи установам у межах своєї компетенції, а також право вимагати від цих органів письмової відповіді у розумний строк.

Паризькі принципи, ухвалені Генеральною Асамблеєю ООН у 1993 році [2], деталізують модель національних правозахисних інституцій та так само підкреслюють необхідність їх постійної та системної взаємодії з органами державної влади. Однією з найважливіших функцій омбудсмана, відповідно до Паризь-

ких принципів, є надання уряду й парламенту рекомендацій щодо вдосконалення законодавства, реагування на випадки порушення прав людини, участь у моніторингу стану прав людини та оприлюднення аналітичних матеріалів, що відображають тенденції та проблемні аспекти в цій сфері. Систематичне привернення уваги влади до фактів порушень прав людини та пропонування заходів для їх усунення становить фундаментальну частину мандату омбудсмана як захисника прав громадян.

Українська модель омбудсмана – Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, в цілому відповідає зазначеним міжнародним стандартам.

Закон України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини»[3] закріплює широке коло повноважень, необхідних для здійснення парламентського контролю у сфері захисту прав і свобод людини і громадянина. До таких повноважень належить право на невідкладний прийом першими посадовими особами держави, присутність на засіданнях колегіальних органів, безперешкодне відвідування органів влади та установ, незалежно від їхньої форми власності. Надзвичайно важливим повноваженням є право на доступ до документів, у тому числі тих, що містять інформацію з обмеженим доступом, а також право вимагати від органів влади сприяння у проведенні перевірок і забезпечення участі фахівців у здійсненні експертиз.

Уповноважений може ініціювати різні форми реагування на виявлені порушення прав людини, зокрема направляти акти реагування органам влади для усунення порушень, вносити рекомендації щодо вдосконалення їх діяльності. Закон також зобов'язує органи влади надавати Уповноваженому відповідь на його пропозиції у визначені строки, що на нормативному рівні закріплює механізм офіційного зворотного зв'язку.

Показовим прикладом взаємодії Уповноваженого з органами публічної адміністрації наведені у щорічній доповіді Уповноваженого за 2024 рік[4]. У цій доповіді міститься аналіз виконання рекомендацій за попередній період, що відображає практичну динаміку

співпраці з виконавчими органами влади. Зокрема, за результатами оцінювання 61 рекомендації було визначено, що 43 з них виконано, 7 – частково виконано, 36 – не реалізовано.

Позитивним прикладом є взаємодія з Міністерством охорони здоров'я України щодо реалізації Концепції розвитку охорони психічного здоров'я. У своїй попередній доповіді Уповноважений[5] вже звертав увагу на те, що в умовах повномасштабної збройної агресії питання психічного здоров'я населення набуло особливої актуальності, однак виконання плану заходів із реалізації Концепції відбувалося вкрай повільно: значна частина заходів була виконана частково або не виконана взагалі, а сам план не містив чітких критеріїв оцінки ефективності. Уповноважений надав згаданому міністерству низку рекомендацій, зокрема щодо необхідності розроблення оновленого плану дій на наступний період з урахуванням невиконаних заходів, а також удосконалення підходів до планування, моніторингу й оцінки виконання державних програм у сфері психічного здоров'я.

Подальший аналіз цієї ситуації засвідчив, що рекомендації Уповноваженого були враховані: Міністерство охорони здоров'я України підготувало проєкт нового плану дій, який був погоджений Уповноваженим, а надалі Кабінет Міністрів України затвердив відповідне розпорядження про план заходів на 2024–2026 роки з реалізації Концепції[7].

Цей приклад демонструє, як взаємодія на рівні рекомендацій та експертної оцінки може трансформуватися у конкретні нормативно-правові рішення, спрямовані на вдосконалення політики у сфері прав людини. Водночас статистика виконання рекомендацій (значна частка частково виконаних або невиконаних) свідчить про те, що потенціал взаємодії ще не реалізований повною мірою, а механізми примусу чи стимулювання органів виконавчої влади до системного врахування рекомендацій Уповноваженого потребують посилення.

Для комплексного аналізу діяльності інституцій омбудсмана та визначення їхнього фактичного впливу на стан прав людини доцільно враховувати низку міжнародних індикаторів,

які опосередковано відображають рівень додержання прав людини, незалежність правозахисних механізмів та ефективність взаємодії органів публічної адміністрації з національними інституціями з прав людини. Хоча спеціалізованого глобального рейтингу саме омбудсманів не існує, низка індексів дозволяє оцінити середовище, у якому функціонують НІПЛ, та можливості, якими вони фактично володіють.

Одним із ключових індикаторів є акредитаційний статус GANHRI, що визначає відповідність національної правозахисної інституції Паризьким принципам. Статус «А» засвідчує повну відповідність вимогам щодо незалежності, широти мандату, достатності фінансування та можливості здійснювати ефективний парламентський чи адміністративний контроль за забезпеченням прав людини. Статус «В» вказує на часткову відповідність стандартам. У світовій практиці цей індикатор вважається найбільш релевантним для характеристики потенціалу інституції омбудсмана, оскільки формально відображає її інституційний дизайн та рівень самостійності.

Загальний контекст функціонування омбудсманів також визначається показниками, що оцінюють стан прав людини та верховенства права. Такі індикатори, як World Justice Project Rule of Law Index, індекси громадянських і політичних прав (наприклад, Varieties of Democracy), а також індекси демократичних інституцій (зокрема Democracy Index), дозволяють оцінити, наскільки країна забезпечує доступ до правового захисту, обмежує дискрецію державної влади та гарантує інституційні механізми контролю. Для оцінки ефективності омбудсмана ці індекси важливі тим, що характеризують якість публічної адміністрації, з якою омбудсман взаємодіє, та визначають рівень системних викликів, на які необхідно звернути увагу та вживати заходи в межах мандату.

Аналіз відповідних міжнародних індикаторів дає змогу порівняти умови діяльності українського Уповноваженого та сербського Protector of Citizens. Обидві інституції мають статус «А» за GANHRI, що формально підтверджує їхню відповідність Паризьким принципам.

Водночас загальний стан прав людини та рівень інституційної спроможності державних органів демонструють відмінності. За індикаторами прав людини та верховенства права Україна перебуває у більш складних умовах, що зумовлено як тривалими системними викликами у сфері публічного адміністрування, так і наслідками повномасштабної збройної агресії. Сербія, відповідно до наявних даних міжнародних індексів, демонструє стабільніші показники у сфері забезпечення громадянських прав, що відображається і в результативності діяльності омбудсмана, зокрема у значно вищому відсотку виконання рекомендацій адміністративними органами.

Інститут омбудсмана Сербії має статус національної правозахисної інституції, акредитованої GANHRI зі статусом «А». Сербський омбудсман наділений широкими повноваженнями щодо контролю законності діяльності адміністративних органів. Він може здійснювати розслідування незаконних або неефективних дій органів управління, включаючи випадки порушень міжнародних договорів, законів чи підзаконних актів.

Аналіз профільного закону сербського омбудсмана [7] дозволяє побачити додаткові інструменти, які можуть бути використані для підвищення ефективності взаємодії між омбудсманом і публічною адміністрацією. Сербський Захисник громадян (Protector of Citizens) наділений широкими повноваженнями щодо контролю за законністю та належністю діяльності адміністративних органів. Його мандат поширюється на оцінку того, чи призвели акти, дії або бездіяльність органів управління до порушення прав громадян, гарантованих конституцією, міжнародними договорами та національним законодавством. При цьому він не контролює діяльність парламенту, президента, уряду як колегіального органу, судів і прокуратури, що відповідає принципу розподілу влади, але зосереджується на адміністративній сфері та органах, які безпосередньо застосовують закони у відносинах із громадянами.

Значущою рисою сербської моделі є поєднання «класичних» для омбудсмана повноважень із додатковими інструментами впливу на публічну адміністрацію. Положеннями

Таблиця 1

Міжнародний індекс / показник	Характеристика індикатора у контексті діяльності омбудсмена	Україна	Сербія
Статус акредитації GANHRI	Визначає відповідність НІПЛ Паризьким принципам (незалежність, мандат, повноваження, ресурси).	A-статус	A-статус
World Justice Project Rule of Law Index	Оцінює ефективність контролю влади, дотримання прав людини, рівень підзвітності адміністрації.	0,48	0,47
V-Dem Human Rights Index	Відображає стан дотримання базових прав і свобод	0,56	0,77
Freedom House – Freedom in the World	Вимірює рівень політичних прав і громадянських свобод; показує загальний рівень демократичних гарантій.	Країна віднесена до «частково вільних», 51/100	Країна віднесена до «частково вільних», 56/100
Democracy Index (The Economist)	Оцінює функціонування демократії, ефективність уряду, політичну участь, громадянські свободи.	4.90	6.26
Civil Society Participation Index (CIVICUS Monitor)	Відображає свободу громадянського простору	Простір «обмежений»; 50/100	Простір «обмежений», 49/100

статті 37 Закону про Захисника громадян, Захисник громадян має право рекомендувати звільнення посадової особи або ініціювати дисциплінарне провадження щодо працівника органу управління, якщо той порушив права громадян або допустив недолік, що спричинив шкоду. Він може звертатися до компетентних органів із ініціативами щодо порушення кримінальних, адміністративних чи інших проваджень, якщо виявляє ознаки правопорушення. Це посилює мотивацію органів влади виконувати рекомендації омбудсмена, оскільки ігнорування таких рекомендацій може мати персональні наслідки для посадових осіб.

Хоча такі повноваження не передбачені профільним законом про українського омбудсмена, на практиці мав місце випадок, пов'язаний з реагуванням на скаргу громадянки щодо невиконання судового рішення про її поновлення на роботі. Уповноважений вживав низку заходів, спрямованих на забезпечення її прав, проте Голова Держгеонадр відмовлявся виконувати як судові рішення, так і рекомендації омбудсмена. У подальшому Уповноважений звернувся до Прем'єр-міністра України щодо звільнення цієї посадової особи [8].

Сербський омбудсман статтею 20 свого закону наділений правом вносити ініціативи щодо змін до законів, підзаконних і загальних актів, а також пропонувати ухвалення

нових актів, якщо він вважає, що порушення прав громадян зумовлені недоліками нормативного регулювання. Парламент і уряд зобов'язані розглядати такі ініціативи та інформувати омбудсмена про результати в установленний строк. Фактично йдеться про квазі-законодавчу ініціативу спеціалізованого правозахисного органу, який, спираючись на результати своєї контрольної роботи, виявляє прогалини, колізії та недосконалість законодавства й транслює ці висновки в конкретні пропозиції щодо його вдосконалення.

Практика виконання рекомендацій сербського омбудсмена свідчить про високу результативність таких інструментів. Як убачається із регулярного щорічного звіту Захисника громадян за 2023 рік [9], протягом 2023 року було надіслано адміністративним органам загалом 831 рекомендацію, 372 – у рамках процедури контролю та 459 – у рамках процедури спрощеного контролю. Як представник Національного механізму запобігання катуванням, Омбудсмен надіслав 234 рекомендації. Відсоток виконання рекомендацій за процедурою контролю становить 78,20%, тоді як органи влади діяли за рекомендаціями спрощеної процедури у 100% випадків, оскільки вони одразу виявили порушення у своїй роботі після того, як дізналися про те, що Омбудсмен розпочав процедуру контролю за їхньою роботою. Рівень вико-

нання рекомендацій Омбудсмена як Національного механізму запобігання катуванням становить 93,42%.

Переважна більшість рекомендацій, наданих у рамках контрольних процедур, виконується органами публічної адміністрації, а за спрощеними процедурами – фактично у сто відсотковому обсязі. Це означає, що сам факт початку провадження та надсилання рекомендації сприймається адміністративними органами як серйозний сигнал до негайного виправлення виявлених недоліків. Важливо, що така ефективність досягається не через підпорядкування адміністрації омбудсману, а через поєднання інституційної незалежності омбудсмана, обов'язку органів влади співпрацювати з ним і наявності реальних наслідків для посадових осіб у випадку ігнорування рекомендацій.

Окремо слід звернути увагу на дієвість інструменту щодо необхідності внесення змін до законодавства. Приклад був продемонстрований у 2023 році, коли за ініціативи Захисника громадян було ухвалено зміни до законодавства про конфіскацію майна. Така практика свідчить про те, що розширення повноважень омбудсмана у сфері нормотворчої діяльності підвищує його вплив на формування політики, спрямованої на захист прав людини.

У контексті подальшого розвитку інституту українського парламентського омбудсмана актуальним є питання розширення його інструментів впливу на нормотворчі процеси та підвищення рівня обов'язковості реагування органів публічної адміністрації на його рекомендації. Доцільним є внесення до профільного закону таких змін:

1. Закріплення права Уповноваженого подавати Верховній Раді України та Кабінету Міністрів України ініціативи щодо вдосконалення законодавства у сфері прав людини. У законі варто передбачити, що такі ініціативи мають бути розглянуті у визначений строк (наприклад, 60 днів), а органи влади зобов'язані надати Уповноваженому мотивовану відповідь.

2. Надання Уповноваженому права звертатися до органів виконавчої влади з пропозиціями про застосування дисциплінарних

заходів щодо посадових осіб, якщо виявлено системне ігнорування рекомендацій або порушення прав людини, яке має повторюваний або грубий характер.

3. Створення системи регулярного міжвідомчого моніторингу виконання рекомендацій Уповноваженого, у межах якої органи державної влади надавали б Уповноваженому інформацію про вжиті заходи, а Уповноважений – узагальнював би результати взаємодії у щорічній доповіді.

Сербська модель демонструє, що наявність таких інструментів стимулює органи публічної адміністрації не лише виконувати рекомендації омбудсмана, а й активніше долучатися до виявлення та усунення системних недоліків у правозастосуванні. У випадку, коли омбудсман пропонує зміни у законодавстві на підставі аналізу своєї практики або результатів контрольної діяльності, його ініціатива сприймається як експертна пропозиція, в основі якої – фактичні дані про порушення прав людини або неефективність процедур. В Україні такі ініціативи також формулюються, але результат залежить від політичної волі окремих суб'єктів законодавчого процесу.

Особливо важливою є перспектива врядування міжнародних стандартів у контексті повоєнного відновлення України. Процеси, пов'язані з відбудовою інфраструктури, соціального захисту, реінтеграції окупованих територій, реабілітації постраждалих від воєнних злочинів, відновлення прав внутрішньо переміщених осіб та ветеранів, потребують якісної міжвідомчої взаємодії та залучення інституції омбудсмана до розробки нових, або актуалізації діючих політик.

У цих процесах роль омбудсмена є особливо важливою, контекст прав людини має лежати в основі рішень органів публічної адміністрації, що, у свою чергу, вимагає системного діалогу між Уповноваженим, міністерствами, органами місцевого самоврядування та міжнародними партнерами.

Висновки. Проведене дослідження засвідчує, що ефективність інституту омбудсмана в демократичних державах визначається не лише широтою його мандату та рівнем інституційної незалежності, але й наявністю дієвих механізмів взаємодії з органами публічної

адміністрації. міжнародний досвід взаємодії омбудсманів з органами публічної адміністрації демонструє кілька ключових закономірностей. По-перше, ефективність інституту омбудсмана на пряму залежить від рівня його інституційної незалежності та обсягу гарантій доступу до інформації, документів та посадових осіб. По-друге, дієвість рекомендацій та актив реагування значною мірою визначається наявністю механізмів обов'язкового та своєчасного реагування органів публічної влади на пропозиції омбудсмана. По-третє, надане омбудсману право ініціювати зміни до нормативних актів є ефективним інструментом запобігання повторюваним порушенням та усунення системних причин порушення прав людини. По-четверте, співпраця омбудсмана

з органами влади має перетворюватися на структурований та інституційно закріплений процес, що передбачає регулярний обмін інформацією, координацію політик і спільну участь у розв'язанні проблем.

Порівняння української та сербської моделей дозволяє встановити потенційні напрями вдосконалення національного законодавства, зокрема щодо:

1. Закріплення права омбудсмана на внесення обов'язкових до розгляду нормотворчих ініціатив;
2. Посилення механізмів дисциплінарної або адміністративної відповідальності за системне ігнорування рекомендацій;
3. Запровадження регулярного міжвідомчого моніторингу виконання рекомендацій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Principles on the protection and promotion of the ombudsman institution ("the venice principles"). URL: https://www.venice.coe.int/files/Publications/Venice_Principles_eng.pdf (дата звернення: 26.11.2025).
2. Principles relating to the Status of National Institutions (The Paris Principles) URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/principles-relating-status-national-institutions-paris> (дата звернення: 26.11.2025).
3. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини: Закон України 23 грудня 1997 року № 776/97-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1998. № 20. Ст.99.
4. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні у 2024 році, Доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини (б. д.) (Україна). URL: <https://ombudsman.gov.ua/report-2024/images/documents/annual-report-2024.pdf> (дата звернення: 26.11.2025).
5. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні у 2023 році, Доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини (б. д.) (Україна). URL: <https://ombudsman.gov.ua/report-2023/images/documents/annual-report-2023.pdf> (дата звернення: 26.11.2025).
6. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження плану заходів на 2024–2026 роки з реалізації Концепції розвитку охорони психічного здоров'я в Україні на період до 2030 року» від 28 травня 2024 р. № 572-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/572-2024-p> (дата звернення: 26.11.2025).
7. Закон Республіки Сербія «Про захисника громадян» (Law on the Protector of Citizens) від 19 листопада 2021 р., „Official Gazette RS“, № 105/2021. URL: <https://ombudsman.rs/attachments/article/643/D0%97%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%BD%20%D0%BE%20%D0%97%D0%B0%D1%88%D1%82%D0%B8%D1%82%D0%BD%D0%B8%D0%BA%D1%83%20%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%92%D0%B0%D0%BD%D0%B0%20%D0%BD%D0%B0%20%D0%B5%D0%BD%D0%B3%D0%BB%D0%B5%D1%81%D0%BA%D0%BE%D0%BC%20%D1%98%D0%B5%D0%B7%D0%B8%D0%BA%D1%83.pdf> (дата звернення: 26.11.2025).
8. Любінець Д. Безкарність і недоторканість: звернувся до Уряду з вимогою звільнити керівника Держгеонадр! Telegram, 29 вересня 2024 р. URL: https://t.me/dmytro_lubinetzs/5884 (дата звернення: 26.11.2025).
9. Protector of Citizens of the Republic of Serbia. Regular Annual Report of the Protector of Citizens for 2023. Belgrade, 2024. URL: <https://www.ombudsman.rs/attachments/article/7979/Regular%20Annual%20Report%20of%20the%20Protector%20of%20Citizens%20for%202023.docx> (дата звернення: 26.11.2025).

Дата першого надходження рукопису до видання: 13.11.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 10.12.2025

Дата публікації: 30.12.2025

Двейрін Д. І.,

аспірант

Київського університету інтелектуальної власності та права

ORCID: 0009-0008-9736-5693

ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕЛЕКТРОЕНЕРГЕТИЧНОЇ БЕЗПЕКИ В УКРАЇНІ

Анотація. У статті розкрито загальні аспекти правового регулювання електроенергетичної безпеки в Україні. Як складної складовою національної безпеки та публічного адміністрування у сфері функціонування енергетичного сектора. Показано, що поняття електричної енергії у мовній традиції поєднує фізичні характеристики, техніко-прикладні властивості та побутове використання, що формує підґрунтя для її юридичного осмислення. Розкрито загальнотеоретичний зміст правового впливу через визначеність норм права, юридичних фактів, правовідносин та поетапність формування й реалізації суб'єктивних прав і обов'язків. Окреслено критерії, за якими суспільні відносини можуть бути об'єктом правового регулювання, зокрема їх соціальна значущість, можливість зовнішнього контролю та здатність до правової формалізації. Приділено значну увагу нормативному впорядкуванню електроенергетичної безпеки через визначення вимог до операційної надійності, балансової стійкості, безпечної експлуатації мереж, належного паливного забезпечення та інформаційної захищеності. Показано, що ефективність функціонування енергосистеми залежить від системного щоденного моніторингу, який охоплює технічні параметри роботи обладнання, стан резервів, ринкову ситуацію та рівень кіберзагроз. Наголошено на важливості багаторівневого управління критичною інфраструктурою, що включає державний, регіональний, місцевий та об'єктовий рівні регулювання. Розкрито ключові нормативні акти, що визначають порядок організації ринку електричної енергії, вимоги до безпеки критичної інфраструктури, правила постачання, критерії операційної стійкості та процедури оцінювання кібербезпеки у паливно-енергетичному секторі. Показано, що правове регулювання поєднує превентивні, оперативні та довгострокові заходи реагування, спрямовані на запобігання загрозам, їх нейтралізацію та забезпечення безперервності роботи енергетичного сектора. Вказується, що сукупність нормативних інструментів формує цілісну модель правового впорядкування електроенергетичної безпеки, яка відповідає сучасним технічним вимогам та стандартам стійкості.

Ключові слова: безпека, баланс, відносини, енергетика, інфраструктура, кіберзахист, контроль, моніторинг, надійність, нормативність, обов'язки, постачання, правове регулювання, ринок, стійкість.

Dveirin D. I. Concept and types of legal regulation of electricity safety in Ukraine

Abstract. In the article, attention is paid to the legal regulation of electric power security in Ukraine as a complex system of structuring social relations within the functioning of the energy sector. It is shown that the concept of electrical energy in linguistic tradition combines physical characteristics, technical-applied properties, and everyday use, forming the basis for its legal interpretation. The general theoretical content of legal influence is revealed through the determinacy of legal norms, legal facts, legal relations, and the sequential formation and implementation of subjective rights and obligations. The criteria by which social relations may be subject to legal regulation are outlined, including their social significance, the possibility of external control, and the ability to undergo legal formalization. Considerable attention is paid to the normative structuring of electric power security through the establishment of requirements for operational reliability, balance stability, safe operation of networks, adequate fuel supply, and information protection. It is shown that the efficiency of the energy system depends on systematic daily monitoring, which covers technical equipment parameters, reserve capacity, market conditions, and the level of cyber threats. The importance of multi-level management of critical infrastructure is emphasized, including national, regional, local, and facility-level regulation. The key normative acts defining the organization of the electricity market, critical infrastructure security requirements, supply rules, operational stability criteria, and cybersecurity assessment procedures in the fuel-energy sector are outlined. It is demonstrated that legal regulation combines preventive, operational, and long-term response measures aimed at preventing threats, neutralizing them, and ensuring uninterrupted functioning of the energy

sector. It is noted that the set of normative instruments forms an integrated model of legal structuring of electric power security that meets modern technical requirements and resilience standards.

Key words: *balance, compliance, control, energy, infrastructure, legal regulation, monitoring, obligations, reliability, safety, security, stability, supply.*

Вступ. Електроенергетична безпека посідає центральне місце у системі національної безпеки, оскільки забезпечує безперервне функціонування економіки, стабільність соціальної сфери та захищеність життєво важливих процесів держави. Сфера електроенергетики характеризується високим рівнем технічної складності, технологічної залежності та чутливості до зовнішніх і внутрішніх загроз, що зумовлює потребу у чіткому нормативному впорядкуванні. Правове регулювання у цій галузі спрямоване на формування умов для безпечного, надійного та ефективного функціонування енергосистеми, а також на забезпечення балансу між інтересами споживачів, держави та суб'єктів ринку. Визначення змісту та видів правового впливу набуває значення як для створення стійкої системи управління, так і для дотримання принципів правової держави.

Проблематика правового регулювання електроенергетичної безпеки охоплює комплекс питань, пов'язаних із недостатньою узгодженістю нормативних актів, фрагментарністю окремих процедур, обмеженою імплементацією європейських стандартів та недостатнім розвитком системи моніторингу й оцінювання ризиків. Особливі труднощі виникають у забезпеченні стійкості енергетичної інфраструктури в умовах техногенних, природних, ринкових і кібернетичних викликів, що вимагає постійного вдосконалення механізмів реагування та попередження загроз. Неврегульованість окремих аспектів управління критичною інфраструктурою, зокрема у частині кіберзахисту, балансування системи та паливного забезпечення, також ускладнює формування комплексного підходу до електроенергетичної безпеки. Додатковою проблемою є невідповідність між темпами розвитку енергетичного ринку та оновленням нормативної бази, що створює прогалини у правовому регулюванні.

Складність правового регулювання електроенергетичної безпеки полягає також у багаторівневому характері управління,

що охоплює державний, регіональний, місцевий та об'єктовий рівні. Кожен із них має свої завдання, повноваження та інструменти впливу, які повинні бути узгоджені й взаємопов'язані. Правове забезпечення має враховувати технічні, організаційні, ринкові та інформаційні особливості енергетичного сектора, забезпечуючи єдність підходів до захисту, моніторингу та реагування на загрози. Саме тому важливим є окреслення видів правового регулювання, що дозволяють структуровано впорядкувати систему заходів, спрямованих на гарантування надійної роботи енергетичної інфраструктури та стабільності енергопостачання.

Актуальність теми зумовлена зростанням масштабів ризиків, які впливають на електроенергетичну систему, включно з кіберзагрозами, нестачею генеруючих потужностей, дефіцитом резервів, зношеністю мереж і поглибленням геополітичних викликів. Потреба у забезпеченні безперебійного постачання електроенергії в умовах нестабільності та воєнних дій висуває перед правовою системою вимогу до створення ефективних механізмів регулювання, реагування та захисту. У цих умовах чітке нормативне визначення змісту електроенергетичної безпеки та видів правового впливу стає ключовою передумовою для формування стійкої політики у сфері енергетики. Саме тому дослідження правових засад регулювання електроенергетичної безпеки є важливим не лише для наукової теорії, але й для практичної реалізації державної політики у сфері енергетики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У наукових працях, присвячених правовому регулюванню електроенергетичної безпеки, системність нормативного впливу висвітлюється через аналіз загальнотеоретичних положень права та прикладних аспектів функціонування енергетичного сектора. Дослідники акцентують увагу на визначенні критеріїв соціальної значущості та юридичної формалізованості відносин, що підлягають

правовому впорядкуванню, а також на стадійності формування й реалізації суб'єктивних прав та обов'язків, а саме А. Андреев, І. Губарева, В. Прилипка, Т. Салашенко та інші. В працях простежується тенденція до поєднання правових, організаційних і технічних підходів, що формують комплексне бачення правового регулювання електроенергетичної безпеки.

Мета статті полягає в тому, щоб шляхом узагальнення нормативних підходів, систематизації регулятивних інструментів і встановлення їх ролі у забезпеченні стійкого та безпечного функціонування енергетичного сектора визначити зміст та види правового регулювання електроенергетичної безпеки в Україні.

Виклад основного матеріалу. Згідно із тлумачним словником української мови поняття «електрика» визначається як форма енергії, зумовлена рухом заряджених частинок, що проявляється у специфічних фізичних процесах та явищах. У мовній традиції термін також охоплює цю ж енергію як об'єкт технічного, виробничого й побутового використання, а в окремих контекстах як позначення штучного освітлення, отриманого внаслідок її застосування. Поняття поєднує фізичний, техніко-прикладний та лексико-семантичний аспекти і фіксує стабільне значення, установлене у науковій і загальнонародній мові [1].

В теорії права правове регулювання суспільних відносин розкривається як упорядкування поведінки учасників за допомогою юридичних засобів, що забезпечують визначеність і стабільність соціальних зв'язків. Об'єктом регулювання визнається поведінка людей і їх об'єднань, яка має соціальну значущість і підлягає впливу норм права. Предметом регулювання є такі суспільні відносини, впорядкування яких можливе та доцільне юридичними засобами. Підкреслюється, що не всі відносини можуть підлягати правовому впливу, а лише ті, що відповідають визначеним ознакам соціальної значущості, можливості зовнішнього контролю та правової формалізації. Правове регулювання здійснюється через формування об'єктивного права, виникнення суб'єктивних прав і реалізацію норм у поведінці учасників. Його стадіями

є формування нормативної основи, виникнення суб'єктивних прав та обов'язків і фактичне втілення юридичних приписів у діяннях суб'єктів. У тексті також розмежовано нормативне й індивідуальне регулювання залежно від кола осіб, на яких поширюється дія правових приписів [2, С. 134-144].

В. Прилипка визначає правові відносини як врегульовані нормами права суспільні зв'язки, що виникають у процесі соціальної, економічної, політичної та культурної взаємодії людей. Підкреслюється, що саме правове регулювання перетворює загальні суспільні відносини на юридично оформлені зв'язки, забезпечені державним примусом і спрямовані на справедливе упорядкування поведінки суб'єктів. Наголошується, що правові відносини охороняються державою та відрізняються від інших тим, що ґрунтуються на юридичних правах і обов'язках сторін. Правові відносини постають результатом правового впливу, який формує визначені, нормативно закріплені моделі взаємодії між людьми [3].

Отже поняття енергії, зумовленої рухом заряджених частинок, у мовній традиції охоплює як фізичне явище, так і його технічне та побутове використання, включно зі штучним освітленням, що формує стале лексико-семантичне значення. У юридичній площині врегулювання поведінки учасників суспільних взаємодій розглядається як цілеспрямоване впорядкування соціально значущих зв'язків за допомогою юридичних засобів. Таке впорядкування можливе лише щодо відносин, які допускають зовнішній контроль, формалізацію та мають суспільну значущість. Юридичний вплив включає створення нормативної основи, виникнення прав і обов'язків та їх реалізацію у фактичній поведінці, що забезпечує стабільність і визначеність соціальних зв'язків.

А. Андреев визначає правове регулювання як узгоджену систему правових засобів і дій, спрямованих на впорядкування суспільних відносин відповідно до загальноновизнаних правових принципів. Наголошується, що сутність регулювання полягає у впливі права на суспільні зв'язки з метою забезпечення їх організованості, відповідності інтересам учасників і дотримання стандартів правової держави.

Простежується еволюція доктринальних підходів до розуміння цієї категорії, що варіюються від акценту на стабілізаційній функції права до бачення регулювання як стадійної послідовності правових засобів. Підкреслюється, що регулювання включає комплекс елементів, серед яких норми права, юридичні факти, правовідносини та акти реалізації правових приписів. Зазначається, що окремі елементи можуть виконувати основні або факультативні функції залежно від конкретної стадії правового впливу. Акцентується, що відсутність усталеності доктринальних підходів зумовлює різноманіття моделей опису регулятивної діяльності права. Правове регулювання також характеризується різними видами впорядкування, що відрізняються за обсягом правових засобів та їхнім практичним призначенням у конкретних сферах [4].

І. Губарєва та Т. Салашенко показали, що моніторинг електроенергетичної безпеки є ключовим інструментом публічного адміністрування ринку електроенергії, оскільки дозволяє своєчасно виявляти ризики та запобігати кризовим станам системи. Підкреслюється, що електроенергетична безпека передбачає збалансованість між споживанням, виробництвом і забезпеченням паливних ресурсів, які повинні щоденно оцінюватися за кількісними та якісними показниками. Запропонований методичний підхід включає синтез показників трьох ключових компонент споживчої, виробничої та паливної, що дозволяє отримувати комплексну характеристику стану енергосистеми. Демонструється, що реальний стан електроенергетичної безпеки України на дату аналізу був кризовим, переважно через дефіцит палива та нестачу адекватних потужностей. Також доводиться, що чинні нормативні вимоги не забезпечують необхідної системності моніторингу, оскільки українське законодавство лише частково імплементує європейські підходи. Уточнено, що енергетичні ризики повинні оцінюватися безперервно, оскільки періодичний моніторинг не відповідає сучасним стандартам енергетичної безпеки. Апробація методики показала її здатність оперативно виявляти критичні відхилення та моделювати їхній вплив на систему [5].

Отже, правові відносини постають як суспільні зв'язки, що набувають юридично оформленого характеру завдяки нормам права, які визначають права та обов'язки учасників і забезпечуються державним примусом. Правове регулювання розглядається як цілеспрямоване впорядкування значущих суспільних взаємодій за допомогою системи правових засобів, що включає норми права, юридичні факти, правовідносини та акти реалізації. Підкреслюється, що правовий вплив має стадійний характер і спрямований на забезпечення організованості, стабільності й передбачуваності соціальних зв'язків. У сфері електроенергетики безпека системи пов'язується зі щоденною оцінкою збалансованості між виробництвом, споживанням і забезпеченням паливних ресурсів на основі кількісних та якісних показників. Виявляється, що недостатня імплементція європейських підходів у національних нормативних актах обмежує ефективність моніторингу та не забезпечує комплексності оцінки ризиків. Ефективне публічне адміністрування енергетичної безпеки можливе лише за умови системного, безперервного моніторингу стану енергосистеми з використанням сучасного аналітичного інструментарію.

Поняття та види правового регулювання електроенергетичної безпеки в Законі України «Про ринок електричної енергії» розкриваються через установлені ним правові, економічні та організаційні засади функціонування ринку, що спрямовані на забезпечення надійного, безпечного та безперебійного постачання електричної енергії споживачам. Електроенергетична безпека визначається у законі через категорії безпеки постачання електричної енергії та енергетичної безпеки України, які закладені у принципах його дії (ст. 3). Закон закріплює, що функціонування ринку здійснюється на засадах забезпечення енергетичної безпеки, безпеки постачання, балансу між попитом і пропозицією та безпечної експлуатації об'єктів електроенергетики. Регулювання електроенергетичної безпеки включає встановлення стандартів операційної безпеки, правил диспетчерського управління та критеріїв роботи об'єднаної енергетичної системи, визначених у кодексах

системи передачі та розподілу. До видів правового регулювання віднесено також догвірне регулювання, оскільки Закон прямо передбачає перелік договорів, що забезпечують функціонування ринку та підтримання його стабільності (ст. 4). Окремим елементом регулювання є регуляторні механізми, що реалізуються через правила ринку, правила ринку «на добу наперед», внутрішньодобового ринку, кодекси та інші нормативно-правові акти, затверджені Регулятором [6].

Закон України «Про критичну інфраструктуру» розкриває правове регулювання електроенергетичної безпеки через установлені засади створення та функціонування національної системи захисту критичної інфраструктури, до складу якої належить енергетичний сектор як один із життєво важливих. Закон визначає, що безпека критичної інфраструктури полягає у забезпеченні її функціональності, безперервності роботи, відновлюваності, цілісності та стійкості, що безпосередньо охоплює електроенергетичні об'єкти. Нормативне впорядкування здійснюється через визначення ключових термінів, включно з поняттями загроз, інцидентів, стійкості, кризових ситуацій та категорій критичності об'єктів, що формує нормативну рамку для забезпечення електроенергетичної безпеки. Закон установлює види діяльності, спрямовані на своєчасне виявлення, запобігання та нейтралізацію загроз, а також на мінімізацію наслідків їх реалізації, що становлять зміст регулятивних заходів у сфері енергетичного сектора. Види правового регулювання проявляються через ідентифікацію та категоризацію об'єктів, ведення Реєстру, паспортизацію об'єктів, а також установлення обов'язкових вимог до їх безпеки та стійкості. Управління електроенергетичною інфраструктурою здійснюється на загальнодержавному, регіональному, місцевому та об'єктовому рівнях, що формує багаторівневу систему регулювання [7].

У Правилах про безпеку постачання електричної енергії, затверджених наказом Міністерства енергетики України від 27 серпня 2018 року № 448, правове регулювання електроенергетичної безпеки розкривається через визначення мінімальних критеріїв безпеки поста-

чання, системи моніторингу та обов'язкових вимог до учасників ринку. Правила встановлюють, що безпека постачання забезпечується за напрямками балансової надійності, паливного забезпечення, операційної безпеки, кіберзахисту, безперебійного функціонування ринку та захисту критичної інфраструктури. Види правового регулювання виявляються у визначенні критеріїв безпеки, які охоплюють межі операційної безпеки, баланс попиту й пропозиції, забезпеченість паливом, кіберстійкість та захист інфраструктури. Правила встановлюють класифікацію порушень, від відключень і пошкоджень електроустановок до критичного паливного дефіциту, втручання в ІТ-системи та призупинення роботи ринку. Нормативне регулювання включає оцінювання ризиків за техногенними, політичними, природними, ринковими, екологічними та соціальними факторами, що формує підставу для превентивних дій. Правила також визначають заходи короткострокової та довгострокової дії, включно з прогнозними балансами, диверсифікацією енергоресурсів та захистом критичної інфраструктури. Види регулятивних інструментів охоплюють зобов'язання учасників ринку, спеціальні обов'язки, плани захисту та відновлення енергосистеми, а також порядок дій під час порушень безпеки [8].

Стратегія енергетичної безпеки, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України, правове регулювання електроенергетичної безпеки визначає через комплекс норм, що визначають зміст енергетичної безпеки, її загрози, принципи та механізми забезпечення. Документ нормативно закріплює поняття енергетичної безпеки як захищеності національних інтересів у сфері доступу до надійних, стійких, доступних і сучасних джерел енергії в нормальних і кризових умовах, що формує загальне регулятивне визначення. Види правового регулювання виявляються через класифікацію загроз, яка охоплює кіберзагрози, вплив груп впливу, зношеність інфраструктури, дефіцит кадрів, відсутність резервів, недосконалість законодавства, зміну клімату, монополізаційні ризики й інші фактори, що потребують відповідних нормативних заходів. Документ визначає

механізми регулювання через систему стратегічних цілей, серед яких доступність джерел енергії, стійкість функціонування енергетичного сектору, економічна ефективність, енергоефективність, екологічність, інтеграція до європейського простору та незалежність енергетичної політики. Стратегія встановлює завдання органів державної влади щодо оцінки загроз, планування, моніторингу, реагування на кризові ситуації та забезпечення резервів, що становить інституційно-організаційні форми правового регулювання. Нормативний вплив реалізується також через принципи прозорості, конкурентності, недопущення монополізму, інноваційності та солідарної участі всіх суб'єктів енергетичних ринків. Документ закріплює сценарний підхід до регулювання, визначаючи три можливі моделі розвитку «без змін», «недружнього впливу» та «позитивної трансформації», що є формою стратегічного правового прогнозування [9].

Порядок проведення огляду стану кібербезпеки паливно-енергетичного сектору критичної інфраструктури, затверджений наказом Міністерства енергетики України, правове регулювання електроенергетичної безпеки розкривається через установлені організаційні засади огляду, спрямованого на дослідження систем, об'єктів критичної інформаційної інфраструктури та державних інформаційних ресурсів, що експлуатуються у паливно-енергетичному секторі. Порядок визначає види регулювання через поняття огляду та оцінювання стану кібербезпеки, що охоплюють аналіз документації, принципів роботи, наявних заходів кіберзахисту та результатів їх застосування. Регулятивний зміст конкретизується через визначення об'єктів і суб'єктів огляду, до яких належать інформаційні системи та підрозділи, відповідальні за кіберзахист на об'єктах критичної інфраструктури. Правове регулювання проявляється у встановлених цілях огляду, що включають виявлення реальних і потенційних кіберзагроз, оцінювання готовності до реагування на них та аналіз виконання нормативних вимог у сфері кіберзахисту. Види регулювання виражені також у завданнях огляду, які

охоплюють формування пропозицій щодо вдосконалення законодавства, розвитку кіберзахисту, планування заходів та забезпечення кіберстійкості паливно-енергетичного сектору [10].

Отже, правове регулювання електроенергетичної безпеки в Україні доцільно аналізувати через комплекс нормативно-правових актів, які встановлюють засади безпечного функціонування ринку електроенергії, захисту критичної інфраструктури, забезпечення безпеки постачання та кіберстійкості енергетичного сектору. Центральним змістом цього регулювання є визначення критеріїв надійності, безперебійності, балансової стійкості, операційної безпеки та здатності енергосистеми протистояти загрозам техногенного, природного, ринкового, соціального чи кібернетичного характеру. Нормативно-правові акти встановлюють багаторівневу систему адміністрування безпекою від загальнонаціонального до об'єктового рівня охоплюючи організаційні заходи, спеціальні обов'язки учасників ринку, правила оцінювання ризиків, категоризацію об'єктів та вимоги до їх стійкості. Важливу роль відіграють механізми моніторингу й контролю, які включають постійний аналіз балансу, стану мереж, паливних резервів, профілів кіберзахисту та дотримання вимог законодавства.

Висновки. Отже, правове регулювання електроенергетичної безпеки ґрунтується на багаторівневому нормативно-правовому впровадженні, яке охоплює як загальні принципи організації ринку електричної енергії, так і спеціалізовані правила щодо його безпечного функціонування. Основою такого регулювання є визначення суспільних відносин, що підлягають правовому впливу, з урахуванням критеріїв соціальної значущості, можливості зовнішнього контролю та формалізації. Простежується розмежування між нормативно-правовим і індивідуальним регулюванням, що дає змогу одночасно встановлювати загальні правила поведінки та реалізовувати їх у конкретних ситуаціях. Стадійність правового впливу забезпечує послідовний порядок формування норм, виникнення прав і обов'язків та їх фактичного втілення у поведінці суб'єктів.

Електроенергетична безпека розкривається через поєднання правових, технічних та організаційних компонентів, що разом забезпечують стабільне функціонування енергосистеми. Важливим елементом є система оцінка балансової стійкості, паливної забезпеченості та технічного стану мереж, які визначають здатність системи витримувати зовнішні та внутрішні загрози. Ключове значення має встановлення критеріїв операційної безпеки, правил диспетчерського управління та вимог до функціонування енергетичної інфраструктури. Нормативні акти регламентують порядок дій у разі порушень, включаючи класифікацію небезпечних подій, заходи реагування та механізми відновлення. Така сукупність забезпечує комплексне охоплення різних аспектів енергетичної безпеки на практичному рівні.

Значну роль у забезпеченні електроенергетичної безпеки відіграє система моніторингу та оцінювання ризиків, яка має здійснюватися безперервно та на основі об'єктивних даних. Нормативне регулювання встановлює обов'язкові процедури збирання, аналізу та узагальнення інформації щодо технічного стану систем, паливних резервів, ринкової ситуації та кіберзагроз. Важливими інструментами є огляд стану кібербезпеки, аудит інформаційної безпеки та формування планів усунення недоліків. Порядок моніторингу передбачає взаємодію різних суб'єктів від центральних органів влади до операторів енергетичних об'єктів.

Система правового регулювання електроенергетичної безпеки включає інституційні, договірні, організаційні та процедурні форми впливу, що разом забезпечують стійкість енергетичного сектору. Регулювання передбачає встановлення спеціальних обов'язків учасників ринку, вимог до їх поведінки, правил взаємодії та порядку виконання зобов'язань. Значну увагу приділено запровадженню механізмів диверсифікації ресурсів, плануванню резервів, прогнозуванню балансів і забезпеченню кіберстійкості. Важливе місце посідають принципи прозорості, недискримінаційності та пропорційності рішень, які забезпечують справедливість та ефективність регулювання.

Отже правове регулювання електроенергетичної безпеки в Україні це комплексна та багаторівнева система, що поєднує загальні принципи правового впливу, спеціальні норми для енергетичного ринку, вимоги до безпеки критичної інфраструктури та процедури кіберзахисту. Усі елементи цієї системи взаємодіють між собою, забезпечуючи баланс між стабільністю енергетичних процесів, технічною надійністю, захистом від загроз та здатністю швидкого реагування на кризові ситуації. Системність моніторингу, детальна регламентація поведінки учасників ринку, розвинуті механізми оцінювання ризиків та запобіжних дій створюють нормативне підґрунтя для безпечного функціонування енергетичного сектору.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Електрика. Орфографічний словник української мови. Slovnyk.ua. URL: <https://slovnyk.ua/index.php?sword=%D0%95%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%82%D1%80%D0%B8%D0%BA%D0%B0>
2. Теорія держави і права : підручник / О. В. Петришин, С. П. Погребняк, В. С. Смородинський та ін. ; за ред. О. В. Петришина. Харків. Право, 2015. 368 с.
3. Прилипко В.М. Правове регулювання суспільних відносин: їх типи та ефективність. Юридичний науковий електронний журнал. 2022. № 2. С. 63–64. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-2/14>
4. Андреев А. Механізм правового регулювання суспільних відносин: окремі аспекти щодо визначення поняття та особливостей. Адміністративне право і процес. 2019. № 6. С. 126–128. DOI: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.6.22>
5. Губарева І. О., Салашенко Т. І. Моніторинг електроенергетичної безпеки як інструмент державного регулювання ринку електроенергії України. Проблеми економіки. 2021. № 1. С. 11–20.
6. Про ринок електричної енергії : Закон України від 13 квітня 2017 № 2019-VIII. Верховна Рада України. 2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2019-19>
7. Про критичну інфраструктуру : Закон України від 16 листопада 2021 № 1882-IX. Верховна Рада України. 2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1882-20>

8. Про затвердження Правил про безпеку постачання електричної енергії : Наказ; Міненерговугілля України від 27 серпня 2018 № 448. Верховна Рада України. 2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z1076-18>

9. Про схвалення Стратегії енергетичної безпеки : Розпорядження Кабінету Міністрів України; Стратегія від 04 серпня 2021 № 907-р. Верховна Рада України. 2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/907-2021-%D1%80>

10. Про затвердження Порядку проведення огляду стану кібербезпеки паливно-енергетичного сектору критичної інфраструктури : Наказ; Міненерго від 10 вересня 2024 № 338. Верховна Рада України. 2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z1438-24>

Дата першого надходження рукопису до видання: 09.11.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 05.12.2025

Дата публікації: 30.12.2025

Ковальчук О. М.,

здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти
кафедри адміністративного та господарського права
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
ORCID: 0009-0000-4477-3046

ПРАВА АДВОКАТА ЯК ЕЛЕМЕНТ СТРУКТУРИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ

Анотація. Стаття присвячена комплексному аналізу прав адвоката як ключового елемента структури його адміністративно-правового статусу в системі публічно-правових відносин України. Адвокатура розглядається як невід'ємний інститут громадянського суспільства, діяльність якого спрямована на реалізацію конституційного права особи на правову допомогу та забезпечення верховенства права. Визначено, що права адвоката становлять фундамент його професійної діяльності, оскільки саме вони визначають межі, зміст і можливості реалізації адвокатських функцій у взаєминах із органами державної влади, місцевого самоврядування та іншими суб'єктами публічної адміністрації. У роботі досліджено сутність адміністративно-правового статусу адвоката, його елементи, зокрема правосуб'єктність, права, обов'язки, відповідальність і гарантії, а також окреслено особливості реалізації цих елементів у сфері адміністративного права. Особливу увагу приділено правам адвоката як центральному елементу статусу, без яких неможливе ефективне виконання функцій захисника та представника інтересів клієнта.

Здійснено класифікацію прав адвоката за змістом, характером і суб'єктами реалізації; проаналізовано нормативно-правові гарантії, передбачені Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» та міжнародними актами, зокрема Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод і Рекомендаціями Ради Європи № R(2000)21. Визначено, що наявність широкого переліку прав не забезпечує їх реальної ефективності без належних гарантій та механізмів захисту від протиправного втручання. Звернено увагу на типові проблеми практики, серед яких – відмови у наданні інформації на адвокатські запити, перешкоджання у доступі до матеріалів справ, тиск на адвокатів та формалізм з боку органів влади.

Автор доходить висновку, що права адвоката є системоутворюючим компонентом його адміністративно-правового статусу та одночасно важливим елементом механізму забезпечення прав і свобод людини. Ефективна реалізація цих прав прямо впливає на рівень доступу до правосуддя, довіру до правової системи й розвиток демократичної держави. Обґрунтовано необхідність удосконалення законодавства щодо гарантій діяльності адвокатів, запровадження дієвих механізмів відповідальності посадових осіб за порушення їхніх прав і гармонізації національних норм із європейськими правовими стандартами.

Ключові слова: адвокатура, права адвоката, адміністративно-правовий статус, гарантії адвокатської діяльності, правова допомога, доступ до правосуддя, публічне адміністрування, верховенство права.

Kovalchuk O. M. Rights of a lawyer as an element of the structure of administrative-legal status

Abstract. The article is devoted to a comprehensive analysis of the rights of a lawyer as a key element of the structure of his administrative and legal status in the system of public and legal relations of Ukraine. The legal profession is considered as an integral institution of civil society, the activity of which is aimed at the implementation of the constitutional right of a person to legal assistance and ensuring the rule of law. It is determined that the rights of a lawyer constitute the foundation of his professional activity, since they determine the boundaries, content and possibilities of implementing the lawyer's functions in relations with state authorities, local self-government and other subjects of public administration. The paper examines the essence of the administrative and legal status of a lawyer, its elements, in particular legal personality, rights, obligations, responsibilities and guarantees, and also outlines the features of the implementation of these elements in the field of administrative law. Special attention is paid to the rights of a lawyer as a central element of the status, without which the effective performance of the functions of a defender and representative of the client's interests is impossible.

The rights of a lawyer are classified by content, nature and subjects of implementation; The article analyzes the regulatory and legal guarantees provided for by the Law of Ukraine "On the Bar and Legal Activities" and international instruments, in particular the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms and the

Council of Europe Recommendations No. R(2000)21. It is determined that the presence of a wide list of rights does not ensure their real effectiveness without appropriate guarantees and mechanisms of protection against unlawful interference. Attention is drawn to typical problems of practice, including refusals to provide information to lawyers' requests, obstruction of access to case materials, pressure on lawyers and formalism on the part of the authorities. The author concludes that the rights of a lawyer are a system-forming component of his administrative and legal status and at the same time an important element of the mechanism for ensuring human rights and freedoms. The effective implementation of these rights directly affects the level of access to justice, trust in the legal system and the development of a democratic state. The need to improve legislation on guarantees for lawyers' activities, the introduction of effective mechanisms for holding officials accountable for violations of their rights, and the harmonization of national norms with European legal standards is substantiated.

Key words: *advocacy, lawyer's rights, administrative and legal status, guarantees for lawyer's activities, legal aid, access to justice, public administration, rule of law.*

Вступ. Адвокатура в сучасній Україні посідає ключове місце у механізмі забезпечення верховенства права, захисту прав і свобод людини та громадянина, а також у формуванні демократичних засад функціонування держави. Вона є невід'ємним інститутом громадянського суспільства, діяльність якого спрямована на реалізацію конституційного права кожної особи на правову допомогу. У цьому контексті важливого значення набуває питання визначення адміністративно-правового статусу адвоката, зокрема його прав, які формують фундаментальні засади здійснення професійної діяльності та визначають можливості адвоката у сфері публічно-правових відносин.

Актуальність теми зумовлена тим, що сучасні виклики, перед якими стоїть правова система України, потребують переосмислення ролі адвокатури у захисті прав громадян та забезпеченні справедливості. З одного боку, адвокат є незалежним професіоналом, який діє від імені клієнта та реалізує право на захист. З іншого боку, він є суб'єктом адміністративних правовідносин, наділеним певними правами та обов'язками у взаєминах із державними органами, органами місцевого самоврядування, правоохоронними структурами та судами. Такий дуалістичний характер статусу адвоката потребує ґрунтовного наукового аналізу, оскільки саме права адвоката забезпечують реальну можливість здійснення його функцій.

Слід відзначити, що останніми роками інститут адвокатури в Україні зазнає суттєвих трансформацій. Реформування правової системи, гармонізація законодавства із європейськими стандартами, прагнення до інтеграції у правовий простір Європейського

Союзу зумовлюють підвищення ролі адвоката як гаранта прав і свобод людини. Прийняття Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» 2012 року заклало основи для чіткішого визначення правового статусу адвоката. Проте наукова дискусія щодо змісту та структури адміністративно-правового статусу цього суб'єкта, а також належного рівня реалізації його прав, триває й досі.

Науковий інтерес до проблематики прав адвоката як елемента адміністративно-правового статусу пояснюється ще й тим, що в умовах розвитку демократичних інститутів та розбудови правової держави саме ефективна реалізація прав адвоката є запорукою доступу до правосуддя. Наявність прав, закріплених у законодавстві, ще не гарантує їх реального забезпечення на практиці. Часто у взаємодії з органами публічної влади адвокати стикаються з перешкодами, обмеженнями, формалізмом або відвертим нехтуванням їхніх процесуальних прав. Це створює дисбаланс у системі адміністративних відносин і суперечить міжнародним стандартам, визначеним у практиці Європейського суду з прав людини та рекомендаціях Ради Європи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання прав адвоката досліджувалися такими вченими як В. Б. Авер'янов, А. І. Берлач, Ю. П. Битяк, Л. Р. Біла-Тіунова, В. В. Гайворонський, С. Т. Гончарук, В. Л. Гранін, О. В. Гурич, Е. Ф. Демський, М. В. Завальний та ін. Втім, роль адвоката у суспільстві постійно збільшується, що обумовлює перегляд особливостей його правового статусу у адміністративних правовідносинах, які в юридичній літературі почали поділяти на три великі групи – матеріальні, процедурні та процесуальні. У всіх цих видах адміністра-

тивних правовідносин адвокат приймає специфічну участь, що потребує поглиблених досліджень як з теоретичної, так і практичної точки зору.

Метою статті є здійснення комплексного дослідження прав адвоката як складового елементу його адміністративно-правового статусу. Для досягнення поставленої мети необхідно розв'язати такі завдання: проаналізувати теоретичні підходи до визначення адміністративно-правового статусу адвоката; охарактеризувати систему прав адвоката у структурі цього статусу; дослідити нормативно-правові гарантії реалізації прав адвоката у сфері адміністративних відносин; окреслити перспективи вдосконалення законодавства та практики його застосування.

Виклад основного матеріалу. Поняття правового статусу є одним із фундаментальних у теорії права, адже воно відображає становище суб'єкта у системі правовідносин, визначає його права, обов'язки, повноваження та гарантії їх реалізації. У загальнотеоретичному сенсі правовий статус включає такі елементи, як правосуб'єктність, права та свободи, юридичні обов'язки, відповідальність, правові гарантії, а також певні принципи, на яких він ґрунтується. У сфері адміністративного права ці елементи набувають особливого змісту, оскільки адміністративно-правовий статус пов'язаний із взаєминами між суб'єктами приватної ініціативи та органами публічної влади, які мають владні повноваження.

Адміністративно-правовий статус адвоката є складним і багаторівневим явищем, оскільки адвокат водночас виступає і як незалежний професійний захисник прав і законних інтересів клієнта, і як учасник адміністративних процедур та процесів. На відміну від кримінального чи цивільного процесу, у сфері адміністративного права адвокат реалізує свої права у відносинах із органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, органами публічного адміністрування, а також у рамках адміністративного судочинства. Це зумовлює особливості його статусу, адже він має здійснювати професійну діяльність в умовах правової нерівності сторін: орган влади діє від імені держави й реалізує владні повноваження, тоді як адвокат пред-

ставляє приватну особу, яка потребує захисту від можливих зловживань чи помилок адміністративного апарату.

Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [1] визначає адвокатуру незалежним інститутом, який не входить до системи органів державної влади та місцевого самоврядування, проте виконує суспільно значущі функції. Це означає, що адвокат не є державним службовцем чи посадовою особою публічного органу, проте він постійно взаємодіє з адміністративними структурами, реалізуючи свої професійні права. Саме у цій площині постає питання про його адміністративно-правовий статус, який відрізняється від загального правового статусу тим, що окреслює положення адвоката саме у сфері публічно-правових відносин.

До структури адміністративно-правового статусу адвоката науковці зазвичай відносять кілька основних елементів:

- адміністративну правосуб'єктність (здатність мати права й обов'язки у сфері адміністративних відносин);
- права та свободи (право на отримання інформації, на звернення до органів влади, право брати участь у адміністративних процедурах, представляти інтереси клієнта тощо);
- юридичні обов'язки (дотримання законодавства, адвокатської етики, порядку подання документів, правил доступу до інформації, що містить державну таємницю);
- відповідальність (дисциплінарна, адміністративна, кримінальна у разі порушення закону чи зловживання статусом);
- правові гарантії, які забезпечують реальність і дієвість прав адвоката [2, с. 53-56].

Важливо наголосити, що права адвоката в адміністративно-правових відносинах є не просто його професійними можливостями, а й засобами реалізації конституційного права громадян на правову допомогу. Таким чином, захищаючи свої професійні права, адвокат одночасно опосередковано захищає права і свободи людини. Це робить його статус особливо вагомим для розвитку демократичної правової держави.

У науковій літературі існує кілька підходів до визначення адміністративно-правового статусу адвоката. Одні автори вважають його

похідним від загального правового статусу особи, акцентуючи увагу на тому, що адвокат у першу чергу залишається громадянином з відповідними конституційними правами та обов'язками [3]. Інші дослідники розглядають адміністративно-правовий статус як специфічний вид професійного статусу, що визначається особливостями діяльності адвоката у сфері публічної адміністрації [4]. Третя позиція полягає у тому, що адміністративно-правовий статус адвоката є інтегрованим явищем, яке поєднує елементи загального правового статусу громадянина, професійного статусу юриста та специфічних повноважень, пов'язаних із взаємодією з органами публічної влади [5, с. 296-298].

Особливістю адміністративно-правового статусу адвоката є те, що він має подвійний вимір: індивідуальний і представницький. Індивідуальний вимір полягає у наявності в адвоката власних прав і обов'язків у сфері адміністративних відносин (право на звернення з адвокатським запитом, право доступу до інформації тощо). Представницький вимір виявляється у тому, що адвокат реалізує свої права для забезпечення прав і законних інтересів клієнта, який виступає стороною адміністративних правовідносин. Цей дуалізм є визначальною рисою його статусу.

Необхідно також враховувати, що адміністративно-правовий статус адвоката формується не лише на основі національного законодавства, а й під впливом міжнародних стандартів. Європейський суд з прав людини у своїй практиці неодноразово наголошував на необхідності гарантувати адвокатам достатні права для належного виконання їхніх обов'язків, оскільки від цього залежить ефективність права на справедливий суд, передбаченого статтею 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [6]. Крім того, Рекомендації Ради Європи № R(2000)21 підкреслюють важливість забезпечення незалежності адвокатів і недопустимість будь-яких обмежень їхніх прав поза межами, визначеними законом.

У структурі адміністративно-правового статусу адвоката саме права виступають центральним елементом, оскільки вони забезпечують реальну можливість вико-

нання ним своїх професійних функцій. Права адвоката є правовим інструментом, завдяки якому він може здійснювати представництво та захист інтересів клієнта у відносинах із суб'єктами публічної влади. Якщо правосуб'єктність адвоката окреслює його здатність бути учасником адміністративних правовідносин, то конкретні права визначають межі та способи його діяльності. Саме тому дослідження системи прав адвоката дозволяє зрозуміти як сутність його адміністративно-правового статусу, так і реальний стан забезпечення конституційних прав і свобод громадян.

Відповідно до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», адвокат наділений широким колом прав, які можна розглядати у трьох взаємопов'язаних рівнях: 1) загальні професійні права, що визначають його статус у правовій системі; 2) спеціальні права, які забезпечують участь у різних провадженнях, зокрема адміністративних; 3) гарантії діяльності, які створюють умови для реальної реалізації цих прав [1].

До загальних професійних прав належать: право представляти і захищати права та інтереси клієнта у всіх органах державної влади, місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах і організаціях незалежно від форми власності; право збирати відомості, необхідні для надання правової допомоги; право вільного доступу до відкритої інформації, що міститься у державних реєстрах; право на збереження адвокатської таємниці. Ці права формують основу професійної діяльності адвоката й визначають його місце у правовій системі.

Особливу увагу слід приділити спеціальним правам адвоката у сфері адміністративних відносин. Вони проявляються, зокрема, у можливості звертатися з адвокатським запитом до органів державної влади й місцевого самоврядування з метою отримання необхідної інформації. Закон прямо зобов'язує відповідні органи надавати відомості на запит адвоката у визначені строки, за винятком інформації з обмеженим доступом. Цей інститут адвокатського запиту є одним із найважливіших інструментів професійної діяльності, оскільки дозволяє забезпечити оперативний

збір доказової бази. На практиці ж нерідко виникають ситуації, коли органи влади ухиляються від надання інформації, посилаючись на різні формальні підстави, що свідчить про недосконалість механізму реалізації цього права [7, с. 335-340].

Не менш важливим є право адвоката брати участь у адміністративних провадженнях та судових процесах, що стосуються його клієнта. У межах адміністративного судочинства адвокат має право знайомитися з матеріалами справи, робити копії документів, подавати клопотання, брати участь у засіданнях, оскаржувати рішення та дії суб'єктів владних повноважень. Таким чином, права адвоката у сфері адміністративного процесу безпосередньо спрямовані на реалізацію права особи на справедливий судовий розгляд і ефективний захист від незаконних чи необґрунтованих дій органів влади.

Суттєве значення мають також права адвоката у сфері взаємодії з правоохоронними органами. Зокрема, він має право бути присутнім під час розгляду справи про адміністративне правопорушення, надавати правову допомогу особі, щодо якої складено протокол, подавати докази, заявляти відводи та клопотання. Ці права особливо актуальні у ситуаціях, коли органи поліції чи інші адміністративні органи можуть зловживати своїм становищем. Реалізація прав адвоката у такому випадку виступає своєрідним запобіжником від свавілля адміністрації.

У теоретичному плані права адвоката можна класифікувати за кількома критеріями:

– за суб'єктами, стосовно яких вони реалізуються (права у відносинах із судами, органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами тощо);

– за характером діяльності (права на збір інформації, на участь у процесуальних діях, на звернення до органів влади, на правовий захист клієнта);

– за змістом (матеріальні права – наприклад, право на отримання винагороди за працю, та процесуальні – право брати участь у провадженнях, заявляти клопотання) [8].

Необхідно підкреслити, що права адвоката тісно пов'язані з гарантіями їх реалізації.

Адже навіть найширший перелік прав залишатиметься декларативним, якщо держава не створює реальних умов для їх ефективного використання. Тому законодавство України закріплює низку гарантій: заборону вимагати від адвоката чи його клієнта відомості, що становлять адвокатську таємницю; недопустимість втручання органів влади у професійну діяльність адвоката; право адвоката на безперешкодне спілкування з клієнтом; гарантії безпеки адвоката у разі загрози його життю чи здоров'ю у зв'язку з професійною діяльністю.

Разом із тим, аналіз чинного законодавства та практики його застосування свідчить про низку проблем, що перешкоджають ефективній реалізації прав адвоката. По-перше, наявна суперечність між окремими нормативними актами, коли формально закріплені права адвоката обмежуються відомчими інструкціями чи практикою застосування закону. По-друге, бракує ефективних механізмів відповідальності посадових осіб за порушення прав адвоката, що знижує дієвість наявних гарантій. По-третє, у суспільстві зберігається певний рівень недовіри до адвокатури, що також впливає на практичне сприйняття її правового статусу.

Таким чином, права адвоката є визначальним елементом його адміністративно-правового статусу. Вони не лише забезпечують можливість здійснення професійної діяльності, але й виконують важливу суспільну функцію – гарантують реалізацію права громадян на правову допомогу та захист у відносинах з органами публічної влади. Водночас реальне забезпечення цих прав потребує вдосконалення правозастосовної практики, посилення відповідальності за їх порушення та узгодження національного законодавства з міжнародними стандартами.

Дослідження прав адвоката як складової його адміністративно-правового статусу дозволяє дійти висновку, що саме права є системоутворюючим елементом, який визначає зміст і характер діяльності адвоката у взаємодії з органами публічної влади. Без належного обсягу прав адвокат не може ефективно реалізувати свої функції захисника і представника, а отже – забезпечити

конституційне право особи на правову допомогу, що гарантується статтею 59 Конституції України [9].

Система прав адвоката в Україні є розвиненою й охоплює як загальні професійні права (право представляти клієнта, збирати інформацію, користуватися адвокатською таємницею), так і спеціальні права, пов'язані з участю у провадженнях, зверненням до органів влади, збором доказів. Водночас ці права набувають реального змісту лише за умови їхнього поєднання з ефективними гарантіями та механізмами захисту.

Практика застосування законодавства свідчить, що незважаючи на широкий обсяг прав, адвокати нерідко стикаються з перешкодами у їх реалізації. Найпоширенішими проблемами є відмова органів влади у наданні інформації на адвокатські запити, обмеження доступу до матеріалів справ, затягування процесуальних дій, тиск на адвоката під час виконання ним професійних обов'язків. Такі явища знижують ефективність адвокатської діяльності та негативно впливають на рівень правового захисту громадян.

Висновки. Аналіз норм національного законодавства у поєднанні з міжнародними стандартами (зокрема, Основними принципами ООН щодо ролі юристів, рекомендаціями Ради Європи) дозволяє стверджувати, що в Україні існує необхідність подальшого вдосконалення правового регулювання прав адвоката. Це стосується як деталізації окремих процесуальних прав, так і запровадження більш ефективних механізмів відповідальності посадових осіб за порушення прав адвоката.

Отже, права адвоката є не лише елементом його адміністративно-правового статусу, а й важливою складовою системи гарантій прав і свобод людини. Від їх повноти та реального забезпечення залежить ефективність правової допомоги, рівень довіри до правосуддя та функціонування правової держави загалом. Подальший розвиток законодавчого регулювання у цій сфері має бути спрямований на забезпечення незалежності адвокатури, зміцнення гарантій її діяльності та гармонізацію національного законодавства з європейськими правовими стандартами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Про адвокатуру та юридичну практику: Закон України від 05.07.2012 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 62. Ст. 17.
2. Бакаянова Н. Права адвокатів як членів єдиної професійної організації. *Journalul jurid icnațional teorie i practică*. 2015. № 6. С. 53-56.
3. Заяць О. С. Іntenціональний аналіз професійної юридичної практики: філософсько-правовий дискурс: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.12; Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова. Хмельницький, 2022. 540 с.
4. Ненадання інформації на запит адвоката: чи можна його оскаржити до адміністративного суду: позиція Великої Палати Верховного Суду. URL: <https://sud.ua/uk/news/publication/248339-nenadannya-informatsiyi-na-advokatskiy-zapit-chi-mozhna-oskarzhiti-do-adminsudu-pozitsiya-velikoyi-palati-vs> (дата доступу: 15.10.2025).
5. Заборовський В. В., Гечка К. В. Проблеми правового захисту адвокатської таємниці та шляхи їх удосконалення. *Порівняльно-аналітичне право*. 2014. № 1 С. 296-298.
6. Європейська конвенція про захист прав людини та основоположних свобод від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата доступу: 16.10.2025).
7. Заборовський В. В., Манзюк В. В. Документальне підтвердження правового статусу адвоката як необхідна умова для реалізації права на запит. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2021. Випуск 64. С. 335-340.
8. Зберігання документів адвокатом: навіщо це потрібно: Адвокатське об'єднання «BARRISTERS PRIME GROUP». 2018. URL: www.barristers.com.ua/advokatske-zberigannya-dokumentiv-chomu-vam-tse-potribno/ (дата доступу: 17.10.2025).
9. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

Дата першого надходження рукопису до видання: 13.11.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 10.12.2025

Дата публікації: 30.12.2025

Константинов С. Ф.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри публічного та міжнародного права
Юридичного інституту
Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана
ORCID: 0000-0003-1192-2345

АДМІНІСТРАТИВНО-ДЕЛІКТНЕ ПРАВО ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

Анотація. У поданому матеріалі досліджується адміністративно-деліктне право як ключовий інструмент забезпечення державної безпеки, особливо в умовах воєнного стану. Акцент зроблено на актуальності цієї галузі права в сучасних умовах збройної агресії проти України, коли державі необхідно швидко реагувати на порушення правопорядку, забезпечувати мобілізаційну готовність, охороняти стратегічні об'єкти та підтримувати внутрішню стійкість суспільства. В роботі підкреслюється, що адміністративно-деліктне право виконує комплексні функції: регулятивну, превентивну та каральну, які спрямовані на підтримання дисципліни, забезпечення правопорядку, охорону публічної безпеки, захист обороноздатності держави та стабілізацію управлінських процесів.

Аналізуються нормативно-правові підстави адміністративної відповідальності у воєнний час, включаючи Конституцію України, Закон «Про правовий режим воєнного стану», Кодекс України про адміністративні правопорушення та спеціальні закони у сфері оборони і національної безпеки. Розкрито інституційний рівень реалізації адміністративно-деліктного права, що передбачає злагоджену взаємодію центральних органів виконавчої влади, органів сектору безпеки і оборони, державної служби з надзвичайних ситуацій, місцевих адміністрацій та органів територіальної оборони. Особлива увага приділяється процедурно-правовому рівню, що охоплює виявлення, документування та розслідування правопорушень, застосування адміністративних стягнень, контроль за виконанням рішень, а також профілактичні заходи і оцінку ефективності правозастосовчої практики.

Підкреслюється, що адміністративно-деліктне право у воєнний час відрізняється оперативністю та доступністю, що робить його критично важливим механізмом швидкого реагування на загрози державній безпеці. Превентивна функція спрямована на запобігання правопорушень через роз'яснювальну роботу, моніторинг дотримання правил та підготовку системи швидкого реагування. Каральна функція забезпечує притягнення до відповідальності осіб, які порушують правила воєнного стану або загрожують безпеці держави, з можливістю накладення штрафів, конфіскації предметів, тимчасового обмеження прав або інших адміністративних заходів. Регулятивна функція полягає у встановленні чітких правил поведінки для населення, організації діяльності органів влади та координації дій між центральними і місцевими структурами для забезпечення стабільності суспільних процесів.

Ключові слова: адміністративно-деліктне право, інструменти забезпечення державної безпеки.

Konstantinov S. F. Administrative-delict law as a tool for ensuring state security

Abstract. The presented material examines administrative tort law as a key tool for ensuring state security, especially in conditions of martial law. The emphasis is on the relevance of this branch of law in the modern conditions of armed aggression against Ukraine, when the state needs to quickly respond to violations of law and order, ensure mobilization readiness, protect strategic objects and maintain the internal stability of society. The work emphasizes that administrative tort law performs complex functions: regulatory, preventive and punitive, which are aimed at maintaining discipline, ensuring law and order, protecting public safety, protecting the defense capability of the state and stabilizing management processes.

The normative and legal grounds for administrative liability in wartime are analyzed, including the Constitution of Ukraine, the Law «On the Legal Regime of Martial Law», the Code of Ukraine on Administrative Offenses and special laws in the field of defense and national security. The institutional level of implementation of administrative tort law is revealed, which involves coordinated interaction of central executive bodies, security and defense sector bodies, state emergency service, local administrations and territorial defense bodies.

Particular attention is paid to the procedural and legal level, which includes the detection, documentation and investigation of offenses, the application of administrative penalties, control over the implementation of decisions, as well as preventive measures and assessment of the effectiveness of law enforcement practice. It is emphasized that administrative tort law in wartime is distinguished by its efficiency and accessibility, which makes it a critically important mechanism for rapid response to threats to state security. The preventive function is aimed at preventing offenses through explanatory work, monitoring compliance with the rules and preparing a rapid response system. The punitive function ensures the prosecution of persons who violate the rules of martial law or threaten the security of the state, with the possibility of imposing fines, confiscation of objects, temporary restriction of rights or other administrative measures. The regulatory function consists in establishing clear rules of conduct for the population, organizing the activities of government bodies and coordinating actions between central and local structures to ensure the stability of social processes.

Key words: *administrative tort law, instruments for ensuring state security.*

Постановка проблеми. Функціонування держави у воєнний час зумовлює необхідність удосконалення правових механізмів забезпечення державної безпеки, одним із яких є адміністративно-деліктне право. Ця галузь виступає важливим інструментом державного впливу на суспільні відносини, спрямованим на запобігання та припинення правопорушень, підтримання правопорядку і дисципліни, а також забезпечення стабільності управлінських процесів.

У сучасних умовах збройної агресії проти України адміністративно-деліктне право набуває нового змісту, оскільки покликане забезпечувати не лише традиційні завдання охорони громадського порядку, а й більш широкі функції – підтримання внутрішньої стійкості держави, захисту обороноздатності, публічної безпеки, прав і законних інтересів громадян. Метою цієї наукової доповіді є розкриття ролі адміністративно-деліктного права у системі забезпечення державної безпеки, аналіз наукових підходів до його функціонування у воєнний час, а також визначення організаційно-правових механізмів, які забезпечують ефективність цієї системи.

Метою статті є визначення місця та ролі адміністративно-деліктного права в системі забезпечення безпеки держави

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукова розробка проблем адміністративно-деліктного права в Україні має глибоке теоретичне підґрунтя. У працях В.Б. Авер'янова, Ю.П. Битяка, О.В. Кузьменко, В.К. Колпакова, І.П. Голосніченка, С.Г. Стеценка та інших дослідників сформульовано основні підходи до визначення сутності адміністративного правопорушення, адміністративної відповідальності та механізмів її реалізації [1–5].

У післявоєнний період значна увага приділяється дослідженню адміністративно-деліктних відносин у контексті забезпечення національної безпеки, охорони публічного порядку, діяльності військових адміністрацій та органів сектору безпеки і оборони. У цьому напрямі особливо помітними є праці С.М. Гусарова, Т.О. Коломоєць, О.В. Дьяченко, які розглядають адміністративно-правові засоби реагування на загрози державній безпеці [6–8]. Сучасні дослідження (2022–2025 рр.) підкреслюють, що адміністративно-деліктне право у воєнний час має виконувати не лише каральну, а й превентивну, стабілізаційну та регулятивну функції [9–10]. Це означає, що норми адміністративного права спрямовуються на зміцнення дисципліни, підвищення ефективності державного управління, мінімізацію деструктивних проявів у суспільстві та формування культури безпеки.

Виклад основного матеріалу. Адміністративно-деліктне право являє собою підгалузь адміністративного права, яка регулює відносини, пов'язані з виявленням, розслідуванням та притягненням до адміністративної відповідальності за порушення норм публічного права. Сутність цієї галузі полягає у поєднанні карального, превентивного та регулятивного впливу на суб'єктів адміністративних відносин. У науковій літературі адміністративно-деліктне право визначається як інструмент державного примусу, що спрямований на охорону публічного порядку, захист прав і свобод людини, власності, довкілля, а також конституційного ладу [1,3,5]. В умовах воєнного стану функції цієї галузі права набувають особливої значущості, оскільки охоплюють: захист державного суверенітету та територіальної цілісності; забезпечення

мобілізаційної готовності та обороноздатності; підтримання дисципліни та правопорядку у цивільному та військовому середовищі; контроль за дотриманням режиму надзвичайного або воєнного стану, включно з обмеженнями на пересування, комендантською годиною, світломаскуванням та використанням ресурсів. Важливою особливістю адміністративно-деліктного права є його доступність та оперативність. На відміну від кримінального права, яке передбачає тривалі процедури досудового розслідування та судового розгляду, адміністративні заходи можуть застосовуватися негайно, що є критично важливим у воєнних умовах. Принципи, на яких базується адміністративно-деліктне право: законність, співмірність, об'єктивність і неупередженість, превентивність.

Воєнний стан суттєво трансформує правові відносини у суспільстві, що накладає нові вимоги на систему адміністративно-деліктного права. В умовах воєнної агресії державі необхідно швидко реагувати на порушення правопорядку, забезпечувати мобілізаційну готовність, охороняти стратегічні об'єкти та забезпечувати внутрішню безпеку. Це зумовлює особливу значущість адміністративно-деліктного права, яке виконує комплексні функції: регулятивну, превентивну та каральну.

Регулятивна функція передбачає організацію і впорядкування суспільних відносин відповідно до вимог воєнного стану. До основних аспектів регулятивної функції належать:

- встановлення чітких правил поведінки для населення та суб'єктів господарської діяльності;

- визначення порядку використання ресурсів, доступу до стратегічних об'єктів та обмеження пересування;

- регулювання діяльності органів влади та військових адміністрацій у межах їх повноважень;

- координація дій між центральними і місцевими органами виконавчої влади з метою забезпечення стабільності суспільних процесів.

Превентивна функція спрямована на попередження правопорушень, мінімізацію ризиків для державної безпеки та забезпечення належного рівня дисципліни серед населення

та державних службовців. Основні інструменти превентивної функції:

- проведення роз'яснювальної роботи серед населення щодо правил поведінки під час воєнного стану;

- попередження порушень через моніторинг дотримання законів і нормативних актів;

- застосування профілактичних адміністративних заходів до суб'єктів, що перебувають у групі ризику (наприклад, за недотримання комендантської години, світломаскування, правил евакуації);

- підготовка системи швидкого реагування на порушення, що дозволяє зменшити шкоду та запобігти ескалації кризових ситуацій.

Каральна функція передбачає реагування на адміністративні правопорушення, пов'язані із загрозою безпеці держави. Це включає:

- застосування адміністративних стягнень за порушення правил воєнного стану, комендантської години, обмежень пересування та користування ресурсами;

- накладення штрафів, конфіскацію предметів, тимчасове обмеження прав або інших заходів адміністративного впливу;

- притягнення до відповідальності посадових осіб, які недбало виконують обов'язки, що загрожують безпеці держави;

- координацію з правоохоронними органами для швидкого розгляду випадків серйозних порушень.

Особлива увага приділяється швидкій комунікації та координації між різними органами влади:

- центральними органами виконавчої влади; правоохоронними структурами (Національна поліція, Національна гвардія, Служба безпеки України);

- органами місцевого самоврядування та військовими адміністраціями.

Ефективна координація передбачає:

- створення міжвідомчих штабів для моніторингу ситуації в реальному часі;

- використання сучасних технологій для збору, аналізу та обробки інформації про правопорушення;

- оперативне прийняття рішень щодо застосування адміністративних заходів;

- обмін досвідом та інформацією між регіонами та центральними органами для забез-

печення уніфікованої правозастосовчої практики.

На практиці функціонування адміністративно-деліктного права у воєнний час включає:

контроль за дотриманням правил пересування та комендантської години;

нагляд за забезпеченням безпеки критичних об'єктів (енергетика, транспорт, комунікації);

профілактику адміністративних правопорушень серед військовослужбовців та цивільного населення;

швидке реагування на інциденти, що загрожують безпеці, та оцінку ефективності прийнятих заходів.

Таким чином, функціонування адміністративно-деліктного права у воєнний час забезпечує комплексний підхід до захисту державної безпеки, підтримання дисципліни та стабільності суспільних відносин, поєднуючи превентивні, регулятивні та каральні механізми у рамках оперативної взаємодії органів влади.

Організаційно-правові механізми адміністративно-деліктного права у воєнний час є системою взаємопов'язаних заходів, спрямованих на ефективне реагування держави на правопорушення, що загрожують безпеці та стабільності суспільства. Вони включають три основні рівні: нормативно-правовий, інституційний та процедурно-правовий, кожен з яких виконує специфічні функції у забезпеченні державної безпеки.

Нормативно-правовий рівень передбачає наявність і застосування законів, кодексів та підзаконних актів, що визначають правові підстави для здійснення адміністративних заходів у надзвичайних умовах. Його основна функція – створення юридичної основи для діяльності органів влади, забезпечення законності та правової визначеності.

До ключових нормативно-правових актів належать:

Конституція України – гарант прав і свобод людини та громадянина, що визначає межі та обмеження державних повноважень у воєнний час, включаючи забезпечення прав на життя, безпеку, свободу пересування та інформацію.

Закон України «Про правовий режим воєнного стану» – встановлює процедури запровадження воєнного стану, права і обов'язки органів влади та населення, регламентує застосування обмежувальних заходів, таких як комендантська година, контроль за пересуванням, евакуація населення, охорона стратегічних об'єктів.

Кодекс України про адміністративні правопорушення (КУпАП) – визначає види адміністративних правопорушень, адміністративні стягнення та процедури притягнення до відповідальності, що застосовуються у сфері безпеки та оборони.

Закони у сфері оборони та національної безпеки – регулюють діяльність силових структур, порядок мобілізації, захист державних та стратегічних об'єктів, заходи контролю за дотриманням норм безпеки.

Нормативно-правовий рівень забезпечує правову визначеність, чітко окреслює компетенцію органів влади, підстави для застосування адміністративних заходів і гарантує захист прав людини навіть в умовах воєнного стану.

Інституційний рівень включає структурну взаємодію органів влади, які беруть участь у запобіганні та реагуванні на адміністративні правопорушення, що можуть загрозувати державній безпеці. Координація та взаємодія на цьому рівні забезпечують оперативність реагування та ефективність управлінських рішень. Основні учасники:

Центральні органи виконавчої влади – забезпечують розробку стратегій та методик застосування адміністративних заходів у сфері безпеки, контролюють дотримання законів на загальнодержавному рівні.

Органи сектору безпеки і оборони – включають Національну поліцію, Національну гвардію та Службу безпеки України. Вони здійснюють оперативне реагування на правопорушення, пов'язані з охороною публічного порядку, захистом державних об'єктів і територіальної цілісності.

Державна служба з надзвичайних ситуацій – відповідає за превентивні та аварійно-рятувальні заходи, забезпечує контроль за дотриманням правил безпеки в умовах воєнного стану.

Місцеві адміністрації та органи територіальної оборони – координують дії на регіональному рівні, забезпечують виконання наказів та рекомендацій центральних органів, проводять профілактичну роботу серед населення.

Ефективність інституційного рівня залежить від злагодженості дій органів влади, чіткого розподілу повноважень, а також оперативного обміну інформацією між центральними та місцевими структурами.

Процедурно-правовий рівень визначає конкретні дії органів влади щодо застосування адміністративно-деліктних заходів і реалізує правові засади, закріплені на нормативно-правовому рівні. Основні елементи процедурно-правового рівня:

Виявлення та документування порушень – моніторинг суспільних відносин, фіксація порушень норм безпеки, складання протоколів та актів.

Проведення перевірок і розслідувань – збирання доказової бази, встановлення обставин правопорушень, взаємодія з правоохоронними органами.

Застосування адміністративних стягнень – накладення штрафів, тимчасове обмеження прав або обов'язкове виконання приписів органів влади.

Контроль за виконанням рішень та профілактичні заходи – перевірка виконання стягнень, роз'яснювальна робота серед населення, заходи щодо запобігання повторним порушенням.

Аналіз ефективності та корекція правозастосовчої практики – оцінка результативності адміністративних заходів, удосконалення методик та процедур.

Особливе значення у сучасних умовах має використання інформаційних технологій, автоматизованих систем контролю та моніторингу правопорушень, що дозволяє швидко реагувати на загрози безпеці, ефективно документувати порушення та аналізувати їх динаміку.

Ефективність організаційно-правових механізмів залежить від:

компетентності посадових осіб;
правової обізнаності населення;
здатності органів влади діяти злагоджено і оперативно;

інтеграції сучасних технологій у процес моніторингу, контролю та профілактики порушень.

Таким чином, організаційно-правові механізми забезпечують комплексний, багаторівневий підхід до охорони державної безпеки та стабілізації суспільних відносин у воєнний час, поєднуючи законодавчі підстави, інституційну координацію та практичне застосування адміністративних заходів.

Висновки. Адміністративно-деліктне право є невід'ємною складовою системи забезпечення державної безпеки. Воно забезпечує правові механізми реагування на порушення публічного порядку, підтримання дисципліни, реалізацію принципу невідворотності відповідальності. У воєнний час ця галузь права набуває особливого значення, оскільки сприяє стабільності державного управління, зміцненню законності та довіри до влади. Ефективне застосування адміністративно-деліктних засобів дозволяє державі забезпечити внутрішню стійкість, знизити рівень правопорушень і підтримувати правопорядок навіть у кризових умовах.

З метою удосконалення адміністративно-деліктного праванеобхідно:

1. Посилити науково-методичне забезпечення розвитку адміністративно-деліктного права у сфері безпеки та оборони.

2. Удосконалити правове регулювання адміністративної відповідальності за порушення режиму воєнного стану.

3. Розширити повноваження органів публічної адміністрації щодо профілактики адміністративних правопорушень.

4. Забезпечити навчання працівників сектору безпеки щодо застосування адміністративно-правових заходів у надзвичайних умовах.

5. Активізувати міжвідомчу координацію у сфері реалізації адміністративно-деліктної юрисдикції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Авер'янов В. Б. Адміністративне право України : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2011. 592 с.
2. Битяк Ю. П. Адміністративне право України : підручник. Харків : Право, 2019. 512 с.
3. Колпаков В. К. Адміністративна відповідальність (адміністративно-деліктне право) : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2011. 368 с.
4. Ківалов С. В. Адміністративне право України : підручник. Одеса : Фенікс, 2013. 480 с.
5. Стеценко С. Г. Адміністративне право України : навч. посіб. Київ : Атіка, 2016. 320 с.
6. Гусаров С. М. Адміністративно-правові засади забезпечення державної безпеки України : монографія. Київ : НАДУ, 2017. 256 с.
7. Коломоєць Т. О. Адміністративне право України в умовах воєнного стану: виклики і перспективи : монографія. Запоріжжя : ЗНУ, 2023. 200 с.
8. Дьяченко О. В. Адміністративно-деліктна юрисдикція у сфері публічної безпеки : монографія. Харків : Право, 2022. 240 с.
9. Гриценко І. Сучасні тенденції розвитку адміністративної відповідальності в Україні. Юридична наука. 2024. № 2. С. 45–56.
10. Соловйов А. В. Функції адміністративного права у сфері безпеки держави. Державне управління та місцеве самоврядування. 2023. № 4. С. 112–125.
11. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 № 8073-Х. Відомості Верховної Ради УРСР. 1984. Додаток до № 51. Ст. 1122.

Дата першого надходження рукопису до видання: 18.11.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 15.12.2025

Дата публікації: 30.12.2025

УДК 347.73

DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2025.4.14>

Костенко Ю. О.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри господарського та адміністративного права
Донецького національного університету імені Василя Стуса
ORCID: 0000-0003-4079-694X

Абрамов Д. О.,

магістр
Донецького національного університету імені Василя Стуса
ORCID: 0009-0006-9136-6420

Фролов В. О.,

магістр
Донецького національного університету імені Василя Стуса
ORCID: 0009-0009-0779-6666

ПРОБЛЕМИ РОЗМЕЖУВАННЯ ПІДСТАВ ЗАСТОСУВАННЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО АРЕШТУ МАЙНА ТА АРЕШТУ КОШТІВ НА РАХУНКАХ ПЛАТНИКА ПОДАТКІВ

Анотація. У статті досліджено проблематику розмежування правових підстав застосування адміністративного арешту майна платників податків та арешту коштів на банківських рахунках, яка протягом тривалого часу залишається невирішеною у національній правовій системі. Визначено, що колізія між положеннями ст. 94 та пп. 20.1.33 п. 20.1 ст. 20 ПК України існує з моменту набрання ним чинності, що призвело до формування різноспрямованої судової практики, що, в свою чергу, ускладнює однакове застосування податкового законодавства та порушує принцип правової визначеності – фундаментальну складову верховенства права.

Проаналізовано еволюцію підходів судових органів, починаючи з Інформаційного листа Вищого адміністративного суду України від 29.04.2013р. № 642/12/13-13, у якому було здійснено першу спробу тлумачення співвідношення зазначених норм, до формування остаточної правової позиції Верховного Суду у постанові від 18 жовтня 2022 року у справі № 380/9147/21. З'ясовано, що в ході розвитку судової практики існували два підходи до кваліфікації арешту коштів: як складової адміністративного арешту майна (загальна норма) та як окремого, спеціального інституту. Остаточне розмежування здійснено саме у зазначеній постанові Верховного Суду, якою встановлено, що ст. 94 ПК України визначає загальні підстави для застосування адміністративного арешту майна, тоді як пп. 20.1.33 п. 20.1 ст. 20 ПК України регулює спеціальні підстави накладення арешту на кошти платника податків у банках.

Обґрунтовано, що єдиним належним шляхом усунення правової колізії є внесення змін до Податкового кодексу України, спрямованих на чітке нормативне визначення підстав і порядку застосування арешту коштів платників податків. Пропонується виокремити арешт коштів у самостійну норму, шляхом доповнення ст. 94 Податкового кодексу України окремим пунктом або прийняття нової статті, що унормує цей інститут як самостійний правовий засіб податкового регулювання.

Ключові слова: адміністративний арешт майна, арешт коштів платника податків, права визначеність, судова практика, Верховний Суд, податковий контроль, адміністративний спір, публічно-правові відносини, банківські рахунки.

Kostenko Yu. O., Abramov D. O., Frolov V. O. Problems of distinguishing the grounds for applying administrative seizure of property and the seizure of funds on a taxpayer's bank accounts

Abstract. The article examines the issue of distinguishing the legal grounds for the application of administrative seizure of taxpayers' property and seizure of funds in bank accounts, which has remained unresolved in the national legal system for a long time. It is determined that the conflict between the provisions of Art. 94 and Clause 20.1.33 of Clause 20.1 of Art. 20 of the Tax Code of Ukraine has existed since its entry into force, which has led to the formation of divergent judicial practice, which, in turn, complicates the uniform

application of tax legislation and violates the principle of legal certainty – a fundamental component of the rule of law.

The evolution of the approaches of judicial bodies is analyzed, starting from the Information Letter of the Supreme Administrative Court of Ukraine dated April 29, 2013 № 642/12/13-13, in which the first attempt was made to interpret the correlation of the specified norms, to the formation of the final legal position of the Supreme Court in the resolution of October 18, 2022 in case №. 380/9147/21. It was found that in the course of the development of judicial practice, there were two approaches to the qualification of the seizure of funds: as a component of the administrative seizure of property (general norm) and as a separate, special institution. The final distinction was made precisely in the aforementioned resolution of the Supreme Court, which established that Art. 94 of the Code of Criminal Procedure of Ukraine determines the general grounds for the application of the administrative seizure of property, while clauses 20.1.33 of clause 20.1 of Art. 20 of the Code of Ukraine regulates special grounds for imposing an arrest on taxpayer funds in banks.

It is substantiated that the only proper way to eliminate the legal conflict is to make amendments to the Code of Ukraine aimed at a clear normative definition of the grounds and procedure for applying the arrest of taxpayer funds. It is proposed to separate the arrest of funds into an independent norm by supplementing Art. 94 of the Code of Ukraine with a separate clause or creating a new article that would regulate this institution as an independent legal means of tax control.

Key words: *administrative arrest of property, arrest of taxpayer funds, legal certainty, case law, Supreme Court, tax control, administrative dispute, public-legal relations, bank accounts.*

Постановка проблеми. Принцип правової визначеності є однією з ключових засад верховенства права, що передбачає обов'язкову чіткість, узгодженість і передбачуваність правового регулювання. Закони та підзаконні акти мають бути сформульовані таким чином, щоб їхній зміст був зрозумілим, доступним для тлумачення та однаковим у застосуванні. Водночас відсутність внутрішньої узгодженості норм у чинному законодавстві, зокрема в актах податкового права, призводить до правової невизначеності та численних судових колізій, що ускладнює стабільність податкових правовідносин і підриває довіру платників до державних інституцій.

Адміністративний арешт майна платника податків є винятковим способом забезпечення виконання податкового обов'язку, який водночас виступає одним із найчутливіших інструментів податкового примусу. Його застосування без належного нормативного розмежування з арештом коштів на банківських рахунках платника податків породжує протиріччя у правозастосовній практиці, що нерідко призводить до порушення принципу пропорційності та необхідності судового захисту прав платників податків.

Актуальність дослідження зумовлена наявністю двозначності у визначенні правових підстав та процедур застосування арешту коштів, а також колізійним співвідношенням між ст. 94 та пп. 20.1.33 п. 20.1 ст. 20 Податкового кодексу України. Відсутність чіткого зако-

нодавчого розмежування між цими нормами створює ризики довільного тлумачення з боку контролюючих органів і неоднакової судової практики, що суперечить засаді єдності правозастосування та вимагає наукового переосмислення й нормативного вдосконалення механізмів правового регулювання арешту майна платників податків.

Метою статті є дослідження правової природи адміністративного арешту майна платника податків з метою уточнення підстав його застосування та розмежування з арештом коштів на банківських рахунках платника податків, визначення меж повноважень контролюючих органів під час реалізації цього заходу, а також встановлення оптимального співвідношення між положеннями ст. 94 та пп. 20.1.33 п. 20.1 ст. 20 Податкового кодексу України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед вітчизняних наукових досліджень, у яких підіймаються проблеми застосування засобів забезпечення виконання податкового обов'язку, зокрема, адміністративного арешту майна платника податків, слід виділити роботи: О. П. Мельник, Д. В. Коломієць, О. В. Покатаєвої, С. О. Колб, А. О. Беспалова тощо [1 – 4]. Проте, дискусійність низки положень зумовлюють подальший інтерес до окресленої проблематиці.

Виклад основного матеріалу. Податковий кодекс України (далі – ПК України) у системі правових засобів реагування контролюю-

чих органів на порушення платником податків встановлених законом обов'язків передбачає застосування арешту майна, який за своєю природою охоплює дві окремі правові категорії.

По-перше, відповідно до пп. 20.1.33 п. 20.1 ст. 20 ПК України, контролюючі органи, визначені пп. 41.1.1 п. 41.1 ст. 41 цього Кодексу, наділені правом звертатися до суду з позовом про накладення арешту на кошти та інші цінності платника податків, що перебувають у банках, інших фінансових установах, небанківських надавачах платіжних послуг або емітентах електронних грошей [5]. Таке звернення можливе у разі наявності у платника податкового боргу, за умови що у нього відсутнє інше майно, або балансова вартість наявного майна є меншою за суму податкового боргу, або ж таке майно не може бути джерелом погашення цього боргу. Отже, йдеться про судову форму арешту коштів як забезпечувального заходу примусового стягнення податкового боргу.

По-друге, ст. 94 ПК України регламентує інший вид заходу – адміністративний арешт майна платника податків, що застосовується в адміністративному порядку з метою забезпечення виконання податкового обов'язку та запобігання ухиленню від його реалізації [5]. На відміну від арешту коштів, адміністративний арешт майна може бути накладений без звернення до суду, за рішенням контролюючого органу, у випадках, визначених у частині першій цієї статті (зокрема, при перешкоджанні проведенню перевірки, відмові у допуску посадових осіб, відсутності реєстрації суб'єкта тощо).

Таким чином, в податковому законодавстві арешт майна та арешт коштів та інших цінностей, що знаходяться на рахунках в банку, іншій фінансовій установі, небанківському надавачу платіжних послуг, емітенті електронних грошей, мають різну правову природу, підстави та порядок застосування, що зумовлює необхідність чіткого розмежування цих інститутів у правозастосовній практиці.

Слід зауважити, що вперше дискусія щодо розмежування зазначених податкових заходів виникла ще з 2010-2011 років – фактично, з прийняттям ПК України. В той час норма

пп. 20.1.33 ст. 20 ПК України мала інше місце розташування – у пп. 20.1.17 ПК України, та була викладена у такій редакції: «органи Державної податкової служби мають право звертатися до суду щодо накладення арешту на кошти та інші цінності такого платника податків, що знаходяться в банку, у разі якщо у платника податків, який має податковий борг, відсутнє майно та/або його балансова вартість менша суми податкового боргу, та/або таке майно не може бути джерелом погашення податкового боргу» [6].

Масове виникнення проблемних питань у судовій практиці щодо застосування положень ПК України, які регламентують арешт майна та арешт коштів платників податків, зумовило необхідність вироблення єдиного підходу до їх тлумачення. З метою забезпечення єдності правозастосування Вищий адміністративний суд України сформулював узагальнену правову позицію щодо співвідношення зазначених норм, викладену в Інформаційному листі від 29 квітня 2013 року № 642/12/13-13 [7]. Зокрема, суд виходив із того, що статтею 94 ПК України встановлено універсальні підстави для застосування арешту будь-якого майна платника податків, у тому числі коштів, що перебувають на його рахунках (абз. 12-13 Інформаційного листа) [7]. Водночас, пп. 20.1.33 п. 20.1 ст. 20 ПК України визначає окремі, додаткові випадки накладення арешту саме на кошти платника податків (абз. 18-19) [7].

Таким чином, у вказаному Інформаційному листі Вищий адміністративний суд України дійшов висновку про співвідношення положень ст. 94 та пп. 20.1.33 п. 20.1 ст. 20 ПК України як загальної та спеціальної норми відповідно. Такий підхід забезпечував узгодженість правозастосування та виключав дублювання підстав для накладення арешту різних видів майна платників податків.

Водночас, 11 серпня 2013 року набрав чинності Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України у зв'язку з проведенням адміністративної реформи», яким було істотно змінено структуру ст. 20 ПК України [8]. У результаті проведеного реформатування змістовно близький за регулюванням пп. 20.1.17 ст. 20 набув нового нуме-

раційного позначення – пп. 20.1.33 ст. 20 ПК України – та був викладений у редакції, що переважно відповідає його сучасному змісту. Паралельно з цим втратив чинність і Наказ міністерства фінансів України «Про затвердження Порядку застосування адміністративного арешту майна платника податків» від 07.11.2011 № 1398 [9].

Проблематика розмежування підстав і порядку застосування адміністративного арешту майна та арешту коштів на рахунках платника податків знову набула актуальності у 2016–2017 роках, коли паралельно розглядалися кілька судових справ, у яких суди формували різні підходи до тлумачення ст. 20 та ст. 94 ПК України. Однією з показових стала справа № 826/8691/16, у якій, зрештою, було вироблено узагальнену позицію Верховного Суду [10; 11; 12].

Так, за обставинами справи Державна податкова інспекція у м. Полтаві Головного управління ДФС у Полтавській області звернулася до суду з позовом до ПАТ «Укрнафта» (НГВУ «Полтаванафтогаз») про накладення арешту на кошти відповідно до п. 94.2 ст. 94 ПК України. Підставою для подання позову стала відмова платника податків допустити податкового керуючого до опису майна в податкову заставу за договором № 999/97 від 24.12.1997 р., про що було складено акт № 3 від 06.06.2016 р.

Окружний адміністративний суд міста Києва, аналізуючи правову природу спору, виходив із положень пп. 20.1.33 п. 20.1 ст. 20 ПК України, яким визначено умови звернення контролюючого органу до суду із вимогою про арешт коштів. Зокрема, для такого звернення необхідна наявність податкового боргу, узгодженість суми боргу, відкриті рахунки у банках та відсутність майна, достатнього для погашення боргу. Суд установив, що вартість майна, описаного в податкову заставу згідно з актами № 9 від 27.05.2015 р., № 36 від 17.08.2015 р., № 4 від 28.01.2016 р. та № 11 від 03.02.2016 р., перевищує суму податкової заборгованості, у зв'язку з чим підстав для арешту коштів не існувало. У задоволенні позову було відмовлено [10].

Позивач посилався на положення пп. 94.2.3 п. 94.2 ст. 94 ПК України (відмова

платника від допуску посадових осіб контролюючого органу) та пп. 94.6.2 цієї ж статті (арешт коштів здійснюється лише за рішенням суду). Проте суд зазначив, що згідно з Порядком застосування адміністративного арешту майна платників податків, затвердженим наказом ДПС, накладенню арешту коштів у банку має передувати рішення керівника контролюючого органу. Оскільки такого рішення в матеріалах справи не було, суд дійшов висновку, що звернення податкового органу до суду відбулося з порушенням установленної процедури.

Київський апеляційний адміністративний суд ухвалою від 22.12.2016 р. залишив апеляційну скаргу без задоволення, а рішення суду першої інстанції – без змін [11].

Не погоджуючись із рішеннями попередніх інстанцій, податковий орган подав касаційну скаргу. Верховний Суд, здійснивши системний аналіз положень ст. 20 та 94 ПК України, у постанові від 6 лютого 2020 року сформував узагальнену правову позицію. Суд дійшов висновку, що законодавець передбачив два самостійні види арешту майна залежно від їх правових підстав і процедурного порядку застосування:

1. Адміністративний арешт майна, у тому числі грошових коштів на банківських рахунках – як засіб забезпечення виконання платником податків його податкових обов'язків, який може застосовуватись: а) за рішенням керівника (заступника, уповноваженої особи) контролюючого органу – щодо майна в цілому; б) за рішенням суду – щодо коштів на рахунках платника податків (ст. 94 ПК України).

2. Арешт коштів та інших цінностей платника податків, що перебувають у банках – як засіб забезпечення погашення податкового боргу, який застосовується виключно за рішенням суду у випадках, коли у платника відсутнє або недостатнє майно для погашення боргу (пп. 20.1.33 п. 20.1 ст. 20 ПК України).

Верховний Суд підкреслив, що норми пп. 20.1.33 п. 20.1 ст. 20 та п. 94.2 ст. 94 ПК України не суперечать одна одній, оскільки вони регулюють різні за предметом правовідносини. Положення п. 94.2 ст. 94 ПК України мають загальний характер і визначають під-

стави для застосування арешту будь-якого майна (у тому числі коштів), тоді як пп. 20.1.33 п. 20.1 ст. 20 ПК України є спеціальною нормою, що стосується арешту лише коштів та інших цінностей у банках у специфічній ситуації – за відсутності достатнього майна для погашення податкового боргу. Відповідно, касаційну скаргу Державної податкової інспекції у м. Полтаві залишено без задоволення, а рішення судів попередніх інстанцій – без змін.

Таким чином, у зазначеній постанові Верховний Суд остаточно закріпив підхід, згідно з яким адміністративний арешт майна (ст. 94 ПК України) та судовий арешт коштів (пп. 20.1.33 п. 20.1 ст. 20 ПК України) є різними за природою та функціональним призначенням правовими інструментами, що не підлягають ототожненню в правозастосовній практиці [12].

На відміну від попереднього випадку, спір у справі № 820/2312/17 [13; 14; 15] виник уже після набрання чинності новим Порядком застосування адміністративного арешту майна платника податків, затвердженим Наказом Міністерства фінансів України № 632 від 14 квітня 2017 року [16].

Так, у червні 2017 року ГУ ДФС у Харківській області звернулося до суду з позовом до ТОВ «Компані «Плазма», в якому просило: а) підтвердити обґрунтованість умовного адміністративного арешту майна, накладеного рішенням керівника від 02.06.2017 р. № 6235; б) накладити арешт на кошти на рахунках товариства шляхом зупинення видаткових операцій. Підставою звернення стала відмова платника податків допустити посадових осіб ДФС до документальної позапланової перевірки, призначеної наказом від 23.05.2017 р. № 2056.

Суд першої інстанції установив, що позивач звернувся до суду з позовом, а не з поданням, тому питання підтвердження арешту не було розглянуто в 96-годинний строк, що призвело до автоматичного припинення арешту майна згідно з пп. 94.19.1 п. 94.19 ст. 94 ПК України. Відтак, у цій частині позову відмовлено. Щодо арешту коштів суд зазначив, що підстави для арешту майна та коштів є універсальними, а різниця полягає лише у процедурі: арешт

майна здійснюється за рішенням керівника контролюючого органу, а арешт коштів – за рішенням суду. На цій підставі позов задоволено частково – у частині арешту коштів [13].

Апеляційний суд скасував це рішення, наголосивши, що арешт коштів є складовою загального арешту майна, а тому його застосування можливе лише за наявності чинного рішення про арешт майна. Оскільки такого рішення не було, у задоволенні позову відмовлено повністю (постанова від 02.02.2018 р.) [14].

Верховний Суд з цього приводу у постанові від 15 травня 2018 року погодився з висновками апеляційного суду, уточнивши при цьому правову природу співвідношення арешту майна і арешту коштів [15]. Суд наголосив, що хоча кошти є складовою майна платника податків, вони мають особливий правовий режим та окремі підстави застосування арешту. Арешт майна може бути накладений за рішенням керівника контролюючого органу, тоді як арешт коштів – виключно за рішенням суду, причому лише за наявності податкового боргу і відсутності майна, достатнього для його погашення. Суд підкреслив, що відмова у допуску до перевірки, передбачена п. 94.2.3 ст. 94 ПК України, не є підставою для арешту коштів, оскільки така підстава відсутня у пп. 20.1.33 п. 20.1 ст. 20 ПК України. Відповідно, касаційну скаргу ГУ ДФС у Харківській області залишено без задоволення, а постанову Харківського апеляційного адміністративного суду – без змін.

Таким чином, Верховний Суд послідовно розмежував два види арешту: 1) адміністративний арешт майна (ст. 94 ПК України) – застосовується з метою забезпечення виконання податкових обов'язків; 2) судовий арешт коштів (пп. 20.1.33 ст. 20 ПК України) – використовується виключно для забезпечення погашення податкового боргу.

Отже, норми ст. 94 ПК України регламентують виключно арешт майна, тоді як пп. 20.1.33 ст. 20 ПК України – арешт коштів у банках та інших фінансових установах, причому ці інститути відрізняються як за предметом, так і за процедурою застосування.

Внаслідок цього у судовій практиці склалися дві різні правові позиції Верховного

Суду: а) у постанові від 06.02.2020 р. у справі № 826/8691/16 – норми ст. 94 ПК України визначено як загальні, а пп. 20.1.33 п. 20.1 ст. 20 ПК України – як спеціальні; б) у постанові від 15.05.2018 р. у справі № 820/2312/17 – ст. 94 ПК України визначає виключні підстави для арешту майна, тоді як пп. 20.1.33 п. 20.1 ст. 20 ПК України – окремі підстави виключно для арешту коштів платників податків.

Таким чином, питання співвідношення зазначених норм продовжує залишатися дискусійним як у правозастосовній, так і в науковій площині, що обумовлює необхідність подальшого узгодження цих положень.

У 2022 році було опубліковано Збірник правових позицій Верховного Суду та висновків членів Науково-консультативної ради з питань оподаткування та публічної фінансової політики, у якому зазначене питання отримало подальший розвиток. Зокрема, підрозділ 1 розділу IV «Податковий контроль» присвячено саме проблемі розмежування підстав для застосування арешту майна та арешту коштів [17, с. 206]. У пункті 3.2 узагальнених висновків зазначено, що ст. 94 ПК України містить загальні процедурні норми, які регулюють порядок застосування адміністративного арешту майна платників податків як виняткового заходу, спрямованого на забезпечення виконання платником податкових обов'язків, установлених законом. Водночас, ст. 20 ПК України, зокрема пп. 20.1.33 п. 20.1, визначає додаткові підстави для звернення контролюючого органу до суду із вимогою про накладення арешту на кошти платника податків, що перебувають на рахунках у банках.

Таким чином, відповідно до зазначених висновків, норми ст. 94 ПК України застосовуються у частині процедурного регулювання арешту коштів платника податків на рахунках у банку, тоді як матеріально-правові підстави такого арешту визначаються ст. 20 ПК України. Такий підхід свідчить про поступове формування узгодженої судової та наукової позиції щодо співвідношення цих правових інститутів.

Проблема співвідношення положень ст. 94 та пп. 20.1.33 п. 20.1 ст. 20 ПК України отримала свій остаточний розвиток у постанові

Верховного Суду від 18 жовтня 2022 року у справі № 380/9147/21 [18; 19; 20], у якій суд сформулював уточнюючий висновок щодо розмежування зазначених норм.

Так, за обставинами справи ГУ ДПС у Львівській області звернулося до суду з позовом до МКП «Житлово-комунальне управління» про накладення арешту на кошти та інші цінності підприємства на суму 11,27 млн грн на підставі пп. 20.1.33 п. 20.1 ст. 20 ПК України, посилаючись на наявність у платника узгодженого податкового боргу. Суд першої інстанції відмовив у задоволенні позову, оскільки податковий орган не довів відсутність чи недостатність майна для погашення боргу [18]. Апеляційний суд, навпаки, визнав позов обґрунтованим і наклав арешт на кошти підприємства [19].

У касаційній скарзі відповідач доводив, що сума боргу занижена, а вартість майна (85 млн грн) є достатньою для його погашення. Верховний Суд постановою від 18 жовтня 2022 року задовольнив касаційну скаргу, скасував рішення апеляційного суду та направив справу на новий розгляд, вказавши на неповноту дослідження доказів [20]. Водночас Суд сформулював ключові правові висновки: 1) ст. 94 ПК України містить загальні підстави для адміністративного арешту майна (в тому числі коштів); 2) пп. 20.1.33 п. 20.1 ст. 20 ПК України – це спеціальна норма, яка регулює арешт коштів платника податків у банках. Суд також уточнив, що сума арешту за пп. 20.1.33 п. 20.1 ст. 20 ПК України не може перевищувати розмір податкового боргу, право на стягнення якого існує у контролюючого органу на момент ухвалення судового рішення.

Таким чином, постанова Верховного Суду від 18 жовтня 2022 року закріпила остаточний підхід до розмежування ст. 94 та пп. 20.1.33 п. 20.1 ст. 20 ПК України – як загальної та спеціальної норм відповідно. Разом з тим, подальша практика свідчить, що це рішення набуло регулятивного значення, фактично ставши орієнтиром обов'язкового характеру для правозастосування, що де-факто наблизило його до статусу нормативно-правового акта. Такий підхід, однак, суперечить ч. 2 ст. 4 Закону України «Про правотворчу діяльність» [21], згідно з якою судові рішення не можуть

замінювати законодавче регулювання, що вказує на потребу нормативного уточнення меж судового правотворення.

Висновки. Підсумовуючи проведений аналіз, слід констатувати, що проблема розмежування підстав застосування адміністративного арешту майна та арешту коштів на рахунках платника податків має тривалий системний характер, який простежується від моменту набрання чинності ПК України. Незважаючи на численні редакційні зміни до Кодексу, нормативна колізія між ст. 94 та пп. 20.1.33 п. 20.1 ст. 20 ПК України так і не була усунена законодавцем.

Органи судової влади, починаючи з 2016 року, намагалися виробити єдине тлумачення цих положень з метою забезпечення узгодженості судової практики. Однак стала судова позиція сформувалася лише у постанові Верховного Суду від 18 жовтня 2022 року у справі № 380/9147/21, де суд визначив спів-

відношення відповідних норм як загальної (ст. 94 ПКУ) та спеціальної (пп. 20.1.33 п. 20.1 ст. 20 ПК України).

Водночас вбачається доцільним усунення наявної законодавчої колізії шляхом внесення змін до ПК України, спрямованих на чітке нормативне розмежування підстав та процедур арешту коштів на банківських рахунках платника податків та арешту майна платника податків. Оптимальним вирішенням є закріплення арешту коштів на рахунках платника податків як окремого правового інституту шляхом доповнення ст. 94 ПК України спеціальним пунктом або прийняття нової статті, яка б комплексно регламентувала підстави та порядок застосування. Такий підхід сприятиме підвищенню системності правового регулювання, забезпеченню принципу правової визначеності та формуванню усталеної й однорідної судової практики у сфері застосування заходів податкового примусу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Мельник О. П., Коломієць Д. В. Умови застосування адміністративного арешту майна платника податків та його характеристика. Ірпінський юридичний часопис. 2025. № 1(18). С. 43-51. URL: <https://ojs.dpu.edu.ua/index.php/irplegchr/article/view/319/329>
2. Покатаєва О. В. Виконання податкового обов'язку: правові проблеми та шляхи вирішення. Право та державне управління. 2020. С. 104-109. URL: http://pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/1_2020/tom_1/18.pdf
3. Колб С. О. Еволюція судової практики в спорах про застосування податковими органами адміністративного арешту майна. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. 2024. С. 253-261. URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/310040>
4. Беспалова А. О. Правове регулювання адміністрування податків та зборів: дис. канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 /Нац. універ. «Одеська юридична академія». Одеса, 2015. 233 с. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/95cfbd6c-b64d-4628-a80b-6bb02f63fd79/content>
5. Податковий кодекс: Закон України від 02.12.10 р. № 2755-VI у редакції станом на 05.10.2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#>
6. Податковий кодекс: Закон України від 02.12.10 р. № 2755-VI у першій редакції. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17/ed20101202#Text>
7. Щодо застосування адміністративного арешту коштів: Інформаційний лист Вищого адміністративного суду України від 29.04.13 р. № 642/12/13-13. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/v0642760-13>
8. Про внесення змін до Податкового кодексу України у зв'язку з проведенням адміністративної реформи: Закон України від 04.07.13 р. № 404-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/404-18/ed20140101#n18>
9. Про визнання такими, що втратили чинність, деяких наказів Міністерства фінансів України та про внесення змін до наказу Міністерства фінансів України від 12.12.12 р. № 1315: Наказ Міністерства фінансів України від 25.10.2013 р. № 904. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1854-13#n6>
10. Постанова Київського окружного адміністративного суду від 04.11.16 р. у справі № 810/1553/16. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/62539114>
11. Ухвала Київського апеляційного адміністративного суду від 22.12.16 р. у справі № 810/1553/16. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/63586037>
12. Постанова Верховного Суду від 06.02.20 р. у справі № 826/8691/16. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87516354>

13. Постанова Харківського окружного адміністративного суду від 16.11.17 р. у справі № 820/4294/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/70414031>
14. Постанова Харківського апеляційного адміністративного суду від 02.02.18 р. у справі № 820/2312/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/72001244>
15. Постанова Верховного Суду від 15.05.18 р. у справі № 820/2312/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/74028729>
16. Порядок застосування адміністративного арешту майна платника податків: Наказ Міністерства фінансів від 14.07.17 р. № 632. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/>
17. Збірник правових позицій Верховного Суду та висновків членів Науково-консультативної ради з оподаткування та публічної фінансової політики: зб. / упоряд.: Верховний Суд України. Київ, 2022. 261 с. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/zbirnyk_01_0_07_2022_1.pdf
18. Рішення Львівського окружного адміністративного суду від 21.12.21 р. у справі № 380/9147/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102252894>
19. Постанова Восьмого апеляційного адміністративного суду від 12.05.22 р. у справі № 380/9147/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104282339>
20. Постанова Верховного Суду України від 18.10.22 р. у справі № 380/9147/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106815000>
21. Про правотворчу діяльність: Закон України від 24.08.23 р. № 3354-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#Text>

Дата першого надходження рукопису до видання: 13.11.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 11.12.2025

Дата публікації: 30.12.2025

Крупко Я. М.,

кандидат юридичних наук, доцент,
начальник кафедри адміністративного та конституційного права
Пенітенціарної академії України
ORCID: 0000-0002-1578-2303

СТРУКТУРА ПРАВОВОГО СТАТУСУ ОРГАНІВ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ (НА ПРИКЛАДІ ДЕРЖАВНОЇ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ)

Анотація. У статті здійснено комплексний теоретико-правовий аналіз структури правового статусу органів виконавчої влади на прикладі Державної кримінально-виконавчої служби України. Досліджено конституційні засади, нормативно-правові елементи, інституційну організацію, процедурні режими та фінансово-правові механізми, що формують специфіку функціонування цього органу в системі виконавчої влади.

Акцентовано увагу на багаторівневому характері правового статусу Державної кримінально-виконавчої служби України, який поєднує централізовану модель управління, внутрішню службу автономію та спеціальний порядок відповідальності персоналу. Показано, що інституційна підпорядкованість органам юстиції визначає зовнішні межі її діяльності, тоді як особливий режим виконання покарань зумовлює підвищені вимоги до нормативної визначеності повноважень і гарантій дотримання людських прав у місцях несвободи.

Окрему увагу приділено фінансовому забезпеченню, фінансовому контролю та регулюванню бюджетних процедур, які відіграють ключову роль у забезпеченні безпеки, належних умов тримання осіб, позбавлених волі, та прозорості управлінських рішень.

З'ясовано, що особливості діяльності Державної кримінально-виконавчої служби України у надзвичайних і воєнних умовах актуалізують питання балансу між потребами публічної безпеки та обов'язком держави дотримуватися міжнародних стандартів поводження з ув'язненими. Особливості діяльності цього органу у мирний та воєнний час виявляють низку системних викликів – від надмірної залежності від підзаконного регулювання до ризиків зловживання дискрецією та недостатності фінансового забезпечення.

На основі аналізу вітчизняної доктрини встановлено фрагментарність опрацювання цієї проблематики та окреслено потребу у подальшому концептуальному розвитку підходів до розуміння правового статусу органів виконавчої влади у сфері виконання покарань. Результати дослідження спрямовані на удосконалення теоретичних засад і нормативного забезпечення діяльності Державної кримінально-виконавчої служби України відповідно до вимог правовладдя та сучасних викликів.

Key words: *верховенство права, виконавча влада, Державна кримінально-виконавча служба України, орган державної виконавчої влади, права людини, правовий статус, публічні фінанси, фінансовий контроль, фінансово-правове регулювання.*

Krupko Ya. M. Executive agencies' legal status structure (on the example of the State Penitentiary Service of Ukraine)

Abstract. The comprehensive theoretical and legal analysis of the executive agencies' legal status structure using the example of the State Penitentiary Service of Ukraine. The constitutional principles, regulatory and legal elements, institutional organization, procedural regimes and financial and legal mechanisms forming the specifics of the functioning of this agency in the executive system are studied in the article.

The article focuses on the multi-level nature of the legal status of the State Penitentiary Service of Ukraine, which combines a centralized management model, internal service autonomy and a special procedure for personnel responsibility. It is shown that institutional subordination to the justice bodies determines the external boundaries of its activities, while the special regime for the execution of sentences determines increased requirements for the regulatory certainty of powers and guarantees of compliance with human rights in places of deprivation of liberty.

Particular attention is paid to financial support, financial control and regulation of budget procedures, which play a key role in ensuring security, proper conditions of detention of persons deprived of their liberty, and transparency of management decisions.

It was found that the State Penitentiary Service of Ukraine activities' peculiarities in emergency and wartime conditions actualize the issue of the balance between the necessities of public security and the state's obligation to comply with international standards for the treatment of prisoners. The peculiarities of the activities of this agency in peacetime and wartime reveal a number of systemic challenges – from excessive dependence on secondary legislation to the risks of discretion abuse and insufficient financial support.

Based on the analysis of the domestic doctrine, the fragmentation of the treatment of this issue was established and the urgency for further conceptual development of approaches to understanding the legal status of executive authorities in the field of execution of sentences was outlined. The results of the study are aimed at improving the theoretical foundations and regulatory support for the activities of the State Penitentiary Service of Ukraine in accordance with the requirements of the rule of law and modern challenges.

Key words: *rule of law, executive power, State Penitentiary Service of Ukraine, state executive body, human rights, legal status, public finances, financial control, financial and legal regulation.*

Постановка проблеми. Формування впорядкованої, збалансованої системи публічної влади неможливе без глибокого теоретичного та прикладного осмислення правового статусу органів виконавчої влади. На тлі трансформаційних процесів у державному управлінні, євроінтеграційних зобов'язань України та посиленої уваги до дотримання стандартів людських прав, вивчення структури правового статусу органів виконавчої влади набуває особливого практичного значення. Означене стосується передусім тих інституцій, чиї рішення прямо впливають на особисті права і свободи громадян – зокрема Державної кримінально-виконавчої служби України (далі – ДКВС), яка реалізує повноваження у сфері виконання покарань, забезпечення режиму та ресоціалізації осіб, взятих під варту.

Наукова актуальність визначається наявністю теоретичних прогалин у доктрині: питання внутрішньої структури правового статусу (зміст прав і обов'язків, межі компетенції, механізми контролю та підзвітності), їхніх джерел і взаємозв'язку з конституційними принципами правовладдя та захисту людських прав досі потребують систематизації й критичного осмислення. Практична значимість дослідження проявляється у необхідності обґрунтування нормативних та організаційних рішень для підвищення ефективності діяльності кримінально-виконавчої служби, забезпечення належного процесуального та адміністративного контролю, мінімізації ризиків зловживань та порушень людських прав у місцях несвободи.

Особливо важливо дослідити правовий статус ДКВС України в контексті імплементації міжнародних стандартів, адміністративно-правової відповідальності, а також

у взаємодії з іншими суб'єктами публічної влади – з огляду на потребу гармонізації національного законодавства та практики з європейськими підходами. Отже, дослідження сприятиме подальшому напрацюванню науково обґрунтованих рекомендацій щодо вдосконалення нормативно-правового регулювання, організаційно-правових механізмів та практики здійснення повноважень ДКВС, що має прямий вплив на зміцнення правовладдя та захист людських прав у кримінально-виконавчій сфері.

Мета дослідження – теоретико-правове обґрунтування структури правового статусу органів виконавчої влади на прикладі Державної кримінально-виконавчої служби України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання правового статусу органів державної виконавчої влади в умовах надзвичайних чи воєнних станів загалом розглядаються у працях українських дослідників, проте переважно йдеться про ці органи загалом, натомість правовий статус такого органу як ДКВС залишається недостатньо розробленим.

У вітчизняній юридичній доктрині основний дослідницький інтерес традиційно сконцентровано на конституційно-правових підвалинах правового статусу та механізмів функціонування органів виконавчої влади (Авер'янов В., Пухтецька А. [1, с. 110-117]; Фрицький Ю. [2, с. 69-79]; Шемшученко Ю. [3, с. 3-6]), адміністративно-правовому статусі суб'єктів публічної адміністрації (Орел О. [4, с. 190-198]; Примаков К. [5, с. 83-86]; Радишевська О. [6, с. 56-58]), а також на теоретичних і нормативних аспектах фінансового контролю в структурі їхньої компетенції (Колпакова А. [7, с. 9-18]; Пасічник В. [8, с. 107-113]).

Питання особливостей діяльності органів виконавчої влади в умовах кризових або воєнних ситуацій розглядалися переважно фрагментарно – у рамках ширшої проблематики державного управління в екстраординарних (надзвичайних) режимах (Завгородня Ю., Кучук А. [9, с. 41-45; 10]; Пекарчук В. [11, с. 17-21]).

З огляду на викладене, комплексний аналіз структури правового статусу ДКВС України залишається актуальним як з теоретичного, так і з практичного погляду. Він дозволяє сформулювати цілісне уявлення про взаємозв'язок її компетенції, організаційної побудови, процедурних механізмів та системи контролю, що є необхідним для забезпечення ефективності діяльності цієї служби і дотримання стандартів людських прав у місцях несвободи.

Виклад основного матеріалу. Правовий статус органу виконавчої влади становить системний комплекс правових характеристик, що визначають його місце в системі публічної влади, обсяг і межі компетенції, інституційну організацію, процесуальні механізми прийняття рішень та способи його публічно-правової взаємодії з іншими суб'єктами. У структурному вимірі він складається з декількох взаємопов'язаних елементів: нормативної основи, інституційної побудови, компетенції, процедурних режимів діяльності, механізмів внутрішнього та зовнішнього контролю, а також гарантій дотримання людських прав у процесі реалізації владних повноважень.

Аналіз структури правового статусу ДКВС дає можливість продемонструвати характерні особливості спеціалізованого органу, діяльність якого спрямована на управління найбільш чутливою сферою державної влади – сферою обмеження свободи людини.

1. Нормативна основа та її багаторівневий характер. Нормативне закріплення правового статусу ДКВС має багаторівневу структуру, що охоплює конституційні приписи, положення законів, підзаконні акти та акти внутрішнього характеру. Така багатовимірність нормативного регулювання є типовою для органів виконавчої влади, але у сфері виконання покарань вона набуває особливої гостроти через потребу детального регламентування режимних обмежень.

Конституційний рівень встановлює базові принципи правовладдя, людської гідності, заборони жорстокого чи такого, що принижує гідність, поводження. Вказані положення визначають імперативні межі діяльності органів, що здійснюють обмеження свободи, і слугують фундаментом для подальшого формування правового статусу ДКВС.

Законодавчий рівень складається насамперед із законів, що регулюють виконання кримінальних покарань, адміністративну діяльність органів виконавчої влади, процедури державної служби та порядок організації спеціальних установ. Саме на цьому рівні визначається коло завдань ДКВС, загальні контури її компетенції та інституційної організації [12].

Підзаконні акти деталізують процедури, режими, стандарти внутрішнього порядку, порядок застосування заходів безпеки, діяльність персоналу та інші процедурні параметри. У цьому полягає одна з центральних проблем: широке використання підзаконного регулювання створює ризики надмірної дискреції адміністрації, що може суперечити вимогам правовладдя та принципу передбачуваності правового регулювання. У науковій літературі неодноразово підкреслюється необхідність чіткого розмежування сфери підзаконного нормотворення та недопущення делегування питань, що стосуються обмежень людських прав.

Відтак, нормативна основа правового статусу ДКВС є неоднорідною, що вимагає доктринального осмислення та систематизації.

2. Інституційна структура як елемент правового статусу. Інституційний компонент правового статусу визначає організаційну архітектуру ДКВС, систему її органів, компетентні зв'язки та внутрішню ієрархію. ДКВС поєднує ознаки органу виконавчої влади та спеціалізованої служби з воєнізованими функціями, що відрізняє її від більшості суб'єктів публічної адміністрації.

Структура служби включає центральний орган виконавчої влади, територіальні органи, установи виконання покарань, слідчі ізолятори, навчальні установи та інші спеціалізовані підрозділи. Так, відповідно до чинного законодавства «Структура, штати

територіальних органів управління, підрозділів кримінально-виконавчої інспекції, установ виконання покарань, слідчих ізоляторів, воєнізованих формувань, навчальних закладів, закладів охорони здоров'я та положення про них затверджуються центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань» [12].

Така організаційна багаторівневість дозволяє забезпечувати централізоване управління, але водночас створює складні вертикалі підпорядкування та ризику надмірної концентрації владних повноважень.

Інституційна підпорядкованість ДКВС центральним органам виконавчої влади у сфері юстиції формує зовнішні контури її статусу та визначає характер урядового контролю. Водночас наявність власних правил внутрішньої служби, спеціального персоналу та окремих елементів службової дисципліни зближує її з моделлю силового органу, що має важливі юридичні наслідки для регулювання діяльності персоналу та процедури відповідальності.

3. Компетенція та межі повноважень. Компетенція ДКВС є центральним елементом її правового статусу, оскільки визначає зміст та межі втручання в сферу людських прав. На нашу думку, компетенційна структура включає:

- регулятивні повноваження щодо організації виконання покарань;
- владно-управлінські повноваження щодо адміністративного керівництва персоналом та установами;
- державні примусові повноваження, пов'язані з підтриманням режиму, безпеки та порядку;
- процедурні повноваження, які стосуються прийняття індивідуальних адміністративних рішень;
- повноваження спеціального характеру, що реалізуються у воєнний стан або інші екстраординарні режими.

У контексті людських прав ключовим є питання пропорційності втручання та відповідності обмежень імперативним міжнародним стандартам. Компетенція органів ДКВС за своєю природою передбачає можливість обмеження свободи пересування, контактів, приватності, доступу до інформації, але

будь-яке таке обмеження має бути законним, обґрунтованим, необхідним і здійсненим у спосіб, сумісний із людською гідністю.

У науковому плані важливо наголосити, що компетенційна модель ДКВС має дуалістичний характер: з одного боку, вона виконує завдання державного управління, з іншого – здійснює безпосереднє застосування режимних заходів дисциплінарного та безпекового характеру. Така подвійність потребує розроблення чітких юридичних критеріїв для розмежування управлінських та примусових повноважень.

4. Процедурні режими діяльності. Процедури становлять функціональне ядро правового статусу органів виконавчої влади. Для ДКВС процедурний аспект має особливе значення, адже саме через процедури реалізуються обмеження прав і свобод осіб, узятих під варту. На нашу думку, основні процедурні режими включають:

- порядок ухвалення адміністративних рішень;
- процедури застосування заходів безпеки та дисциплінарних стягнень;
- режимні заходи, пов'язані з охороною та забезпеченням порядку;
- процедури медичного забезпечення, побачень, листування, доступу до інформації;
- особливі процедури воєнного стану або надзвичайних режимів.

Слід наголосити, що процедурне регулювання повинно відповідати вимогам прозорості, передбачуваності, наявності ефективних внутрішніх і зовнішніх механізмів оскарження. У практичній площині проблемою залишається надмірна казуїстичність підзаконних процедур і відсутність достатньої судової практики щодо їхнього тлумачення.

5. Механізми контролю та підзвітності. Наголосимо, що контроль у структурі правового статусу ДКВС має комплексний характер і включає:

- внутрішній управлінський контроль, спрямований на перевірку законності адміністративних рішень та діяльності персоналу;
- парламентський контроль, реалізований через уповноваженого з прав людини та інші інститути;

– судовий контроль, який має ключове значення для перевірки законності обмежень прав і свобод;

– міжнародний контроль, зокрема за лінією європейських інституцій.

З огляду на особливості діяльності ДКВС саме зовнішній контроль має компенсаторну функцію щодо потенційних зловживань дискрецією. Судовий контроль відіграє центральну роль у забезпеченні захисту прав осіб, позбавлених волі, а також у формуванні практики тлумачення нормативних актів, що визначають повноваження ДКВС.

І у цьому контексті відзначимо важливість фінансового забезпечення ДКВС, оскільки саме належний рівень ресурсного фінансування визначає можливість реального виконання покладених завдань, дотримання стандартів поведінки з особами, позбавленими волі, та забезпечення безпеки в установах. Фінансово-правове регулювання у сфері виконання покарань має комплексний характер і охоплює планування бюджетних видатків, порядок їх розподілу, спеціальні процедури закупівель, контроль за цільовим використанням коштів та відповідальність за порушення фінансової дисципліни. Значення фінансового контролю у структурі правового статусу ДКВС є доволі важливим, оскільки він забезпечує прозорість діяльності органу, мінімізує ризики зловживань, дозволяє оцінити ефективність управлінських рішень і виступає умовою реалізації правовладдя у сфері, де обмеження свободи поєднується з обов'язком держави гарантувати гідні умови тримання.

6. Особливості правового статусу у воєнний стан. Умови воєнного стану зумовлюють специфічну трансформацію правового статусу органів виконавчої влади. Для ДКВС це означає розширення компетенцій у сфері

забезпечення безпеки, можливість введення додаткових режимних обмежень, зміни у структурі підпорядкування, залучення персоналу до заходів оборонного характеру.

Проте навіть у таких умовах правовий статус ДКВС не може виходити за межі загальних принципів правовладдя, пропорційності та заборони нелюдського поводження. Особливу наукову увагу привертає питання співвідношення правових режимів мирного та воєнного часу, зокрема допустимості делегування частини владних повноважень військовим адміністраціям або іншим спеціальним органам.

Висновки. Узагальнюючи викладене, слід зазначити, що правовий статус ДКВС є складним багаторівневим утворенням, у якому взаємодіють конституційні засади, нормативні приписи, інституційні механізми, процедурні режими та системи контролю, що спільно визначають межі і характер втручання держави у сферу обмеження свободи людини. Його аналіз демонструє, що ефективність функціонування ДКВС безпосередньо залежить від узгодженості цих елементів, рівня їх правової визначеності та відповідності стандартам правовладдя і міжнародним вимогам у сфері поведінки з особами, позбавленими волі. Водночас особливості діяльності цього органу у мирний та воєнний час виявляють низку системних викликів – від надмірної залежності від підзаконного регулювання до ризиків зловживання дискрецією та недостатності фінансового забезпечення, – що потребують подальшого доктринального осмислення та нормативного коригування з метою забезпечення належного балансу між потребами публічної безпеки та повагою до фундаментальних людських прав. Саме вказані напрями і мають стати предметом подальших досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Авер'янов В. Б., Пухтецька, А. А. Удосконалення організації та діяльності системи органів виконавчої влади з урахуванням європейських принципів і стандартів. *Часопис Київського університету права*. 2010. № 4. С. 110-117. URL <https://nasplib.isofts.kiev.ua/handle/123456789/23648>
2. Фрицький, Ю. О. Проблеми правового регулювання виконавчої влади та системи її органів в Україні. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2010. № 3. С. 69-78. URL https://scholar.google.com/scholar?cluster=7436564986615729340&hl=uk&as_sdt=0,5

3. Шемшученко Ю. Концептуальні проблеми регіональної політики і децентралізації влади в Україні в контексті євроінтеграційних процесів. *Віче*. 2015. № 12. С. 3-6. URL http://nbuv.gov.ua/UJRN/viche_2015_12_2

4. Орел О. В. Належне урядування як основа успішної реалізації державної євроінтеграційної політики України. *Економіка, управління та адміністрування*. 2025. № 1 (111). С. 190-198. DOI [https://doi.org/10.26642/ema-2025-1\(111\)-190-198](https://doi.org/10.26642/ema-2025-1(111)-190-198)

5. Примаков К. Інструменти у функціонуванні публічної адміністрації: концептуальний аналіз. Актуальні проблеми державотворення, правотворення та правозастосування: мат-ли Всеукр. наук.-практ. семінару (ДДУВС, 09.12.2022). Дніпро, 2022. С. 83-86. URL <https://er.dduvs.edu.ua/handle/123456789/15308>

6. Радишевська О.Р. Концепція належного врядування: практика ЄСПЛ та Верховного Суду. *Юридична Україна*. 2019. № 12. С. 56-58. URL <https://jur-ukraine.com/konczepczyia-nalezhnogo-vryaduvannya-praktyka-yespl-ta-verhovnogo-sudu/>

7. Колпакова А. Державний фінансовий контроль на сучасному етапі: огляд концептуальних засад. *International Science Journal of Management, Economics & Finance*. 2023. № 2(1). С. 9-18. URL <https://isg-journal.com/isjmef/article/download/263/139>

8. Пасічник В. М. Державний фінансовий контроль як чинник забезпечення національної безпеки України. *Публічне управління та митне адміністрування*. 2023. № 3. С. 107-113. DOI <https://doi.org/10.32782/2310-9653-2023-3.16>

9. Завгородня Ю.С., Кучук А.М. Публічне управління в умовах правовладдя: методологічні засади. *Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом. Політичні науки та публічне управління*. 2023. Вип. 5 (71). С. 41-45. DOI [https://doi.org/10.32689/2523-4625-2023-5\(71\)-5](https://doi.org/10.32689/2523-4625-2023-5(71)-5)

10. Кучук А. М. Реформування публічного управління в умовах воєнного часу: аксіологічний аспект. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: право, публічне управління та адміністрування*. 2024. № 12. DOI <https://doi.org/10.54929/2786-5746-2024-12-02-09>

11. Кучук А.М., Пекарчук В.М. Статус органів публічної влади в екстраординарних умовах: теоретико-правовий вимір. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2024. № 5. С. 17-21. DOI <https://doi.org/10.32782/ruuv.v5.2024.3>

12. Про Державну кримінально-виконавчу службу України. Закон України від 23 червня 2005 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 30. Ст.409.

Дата першого надходження рукопису до видання: 22.11.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 19.12.2025

Дата публікації: 30.12.2025

УДК 349.42:342.7:[631.47:355.4](477)
DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2025.4.16>

Кузьменко О. В.,

доктор юридичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України,
завідувач кафедри публічного та міжнародного права
Юридичного інституту
Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана
ORCID: 0000-0002-0830-766X

Кожура Л. О.,

доктор юридичних наук, професор, директор
Юридичного інституту
Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана
ORCID: 0000-0003-4100-9530

Замрига А. В.,

кандидат економічних наук, доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри публічного та міжнародного права
Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана
ORCID: 0000-0001-8919-6633

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ РИНКУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ В УКРАЇНІ

Анотація. У статті здійснено комплексний аналіз адміністративно-правового регулювання ринку сільськогосподарських земель в Україні, який набув особливого значення після скасування багаторічного мораторію на їх відчуження. Розкрито історичні та правові передумови земельної реформи, особливості формування сучасної нормативної бази, що визначає правила функціонування ринку, а також роль держави у забезпеченні балансу між економічною свободою учасників ринку та захистом стратегічного ресурсу держави.

У роботі охарактеризовано систему державних органів, які здійснюють регулювання ринку земель. Детально проаналізовано повноваження Кабінету Міністрів України у формуванні політики, компетенцію Міністерства аграрної політики та продовольства у координації галузі, а також функціональні завдання Держгеокадастру в частині ведення кадастру та контролю за дотриманням земельного законодавства. Описано адміністративні процедури, що забезпечують правомірність обігу земель: реєстраційні дії, процедури землеустрою, погодження документації, цифрові сервіси та механізми земельних торгів.

У статті виокремлено головні проблеми, які стримують ефективно застосування адміністративно-правових механізмів. Серед них є фрагментарність нормативної бази, відсутність належної узгодженості між державними реєстрами, недостатня якість кадастрових даних, недосконалість державного контролю та наглядових процедур, а також наявність корупційних ризиків у сфері земельних відносин. Наголошено на викликах, пов'язаних із ризиком надмірної концентрації земель у великих користувачів та загрозами для розвитку малих фермерських господарств.

У завершальній частині сформульовано пропозиції щодо вдосконалення адміністративно-правового механізму регулювання ринку сільськогосподарських земель. Автор обґрунтовує необхідність модернізації інфраструктури кадастру та державних реєстрів, цифровізації процедур контролю та реєстрації, розширення відкритих даних, підвищення рівня прозорості публічного управління та зміцнення відповідальності за порушення земельного законодавства. Зазначається, що комплексне удосконалення адміністративно-правових інструментів є ключовою умовою формування конкурентного, стабільного та орієнтованого на європейські стандарти ринку земель в Україні.

Ключові слова: адміністративне регулювання, ринок сільськогосподарських земель, земельне законодавство, державний контроль, земельний кадастр, органи влади, земельні торги, цифровізація, реєстрація прав, земельні відносини, нормативно-правова база, кадастрові дані, прозорість ринку, публічне управління, земельна реформа.

Kuzmenko O. V., Kozhura L. O., Zamryha A. V. Administrative and legal regulation of the agricultural land market in Ukraine

Abstract. The article presents a comprehensive analysis of the administrative and legal regulation of the agricultural land market in Ukraine, which has gained particular significance following the abolition of the long-term moratorium on the alienation of such land. The study reveals the historical and legal prerequisites of the land reform, outlines the characteristics of the formation of the modern regulatory framework governing the functioning of the market, and examines the role of the state in maintaining a balance between the economic freedom of market participants and the protection of the state's strategic resource.

The paper provides a detailed examination of the system of public authorities responsible for regulating the land market. It analyzes the powers of the Cabinet of Ministers of Ukraine in shaping state policy, the competence of the Ministry of Agrarian Policy and Food in coordinating the sector, as well as the functional responsibilities of the State Service of Ukraine for Geodesy, Cartography and Cadastre (StateGeoCadastre) in maintaining the land cadastre and ensuring compliance with land legislation. The article describes administrative procedures that ensure the legality of land circulation, including registration actions, land management procedures, approval of documentation, digital services, and the mechanisms of land auctions.

The analysis identifies key problems that hinder the effective implementation of administrative and legal mechanisms. Among them are the fragmentation of the regulatory framework, insufficient interoperability among state registers, inadequate quality of cadastral data, shortcomings in state control and supervisory procedures, and the presence of corruption risks within the sphere of land relations. The article also highlights challenges associated with the potential excessive concentration of land in the hands of large market players and the risks this poses to the development of small farming enterprises.

The concluding section formulates proposals for improving the administrative and legal regulation of the agricultural land market. The author substantiates the need to modernize the infrastructure of the land cadastre and state registers, digitalize control and registration procedures, expand the availability of open data, enhance the transparency of public administration, and strengthen liability for violations of land legislation. It is emphasized that the comprehensive improvement of administrative and legal instruments is a key prerequisite for the formation of a competitive, stable, and European-standard-oriented agricultural land market in Ukraine.

Key words: *administrative regulation, agricultural land market, land legislation, state control, land cadastre, public authorities, land auctions, digitalization, registration of rights, land relations, regulatory framework, cadastral data, market transparency, public administration, land reform.*

Постановка проблеми. Відкриття ринку сільськогосподарських земель в Україні відбулося в умовах складної трансформації земельної політики та триваючої повномасштабної війни, яка суттєво вплинула на систему публічного управління земельними ресурсами. Війна спричинила масові руйнування, мінування та тимчасову окупацію значної частини земель, що ускладнює реалізацію прав власників і повноцінне функціонування ринку. Наявні адміністративно-правові механізми регулювання земельних відносин виявилися частково неготовими до нових викликів, зокрема до забезпечення обліку, охорони та відновлення земель у зоні бойових дій. Значні проблеми виникають також у сфері ведення державного земельного кадастру, де війна поглибила питання точності, доступності та безпеки даних. Крім того, загострилися питання державного контролю та моніторингу використання земель, що потребує оперативної адаптації адміністративних інструментів. Усе це обумовлює необхідність ґрунтовного наукового аналізу адміністративно-правового

регулювання ринку земель в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми функціонування та розвитку ринку земель сільськогосподарського призначення відображено у значному масиві наукових праць українських дослідників. Вагомий внесок у формування теоретичних засад земельних відносин здійснили такі вчені, як В. Андрійчук, Ю. Білик, П. Гайдуцький, В. Галушко, Д. Добряк, А. Даниленко, В. Заяць, Т. Зінчук, О. Камінецька, Т. Коваленко, І. Костяшкін, П. Кулініч, Т. Лісова, Ю. Лупенко, В. Малоокий, А. Мартин, М. Мартинюк, В. Месель-Веселяк, Л. Новиковський, В. Носік, Л. Пендзей, Б. Пасхавер, П. Саблук, Т. Саркісова, В. Сидор, В. Станіславський, Т. Степаненко, А. Третяк, В. Уркевич, В. Єрмоленко, О. Онищенко, А. Петренко, Т. Стефанюк, В. Юрчишин. Наукові напрацювання цих авторів охоплюють питання земельної реформ, державного управління земельними ресурсами, механізмів обігу земель та удосконалення правового регулювання у сфері аграрного землекористування.

Дослідження вітчизняних учених зосереджені також на оцінці ефективності інституційного забезпечення ринку земель, проблемах кадастрової системи, питаннях охорони й раціонального використання земель, а також на пошуку оптимальної моделі поєднання ринкових механізмів із державним контролем. Значна увага приділяється вивченню соціально-економічних наслідків відкриття ринку земель, зокрема його впливу на розвиток фермерства, структуру землеволодіння та інвестиційну активність аграрного сектору.

Серед зарубіжних досліджень, присвячених регулюванню обігу сільськогосподарських земель, варто виділити праці M. Noichl, R. Levesque, V. Bruns, K.-H. Goetz, Y. Brahic, S. Agofroy, J. Babin, M. Casassus, A. Takacs. У цих роботах проаналізовано моделі регулювання земельних ринків у країнах ЄС, механізми державного контролю за концентрацією земель, інструменти охорони ґрунтів, вимоги до прозорості угод та цифровізації земельного адміністрування.

Хоча наукові праці містять багатогранний аналіз теоретичних і практичних аспектів функціонування ринку сільськогосподарських земель, поза увагою дослідників довгий час залишалися питання трансформації адміністративно-правового регулювання в умовах воєнного стану. Зокрема, потребують комплексного вивчення проблеми управління земельними ресурсами на територіях, що зазнали руйнувань, мінування чи окупації, а також оцінка змін у законодавчій базі, які були запроваджені для забезпечення обороноздатності держави та підтримки аграрного виробництва в умовах війни. Сучасні реалії формують новий дослідницький запит, на який наука земельного й адміністративного права має реагувати, розробляючи концептуальні підходи до регулювання земельних відносин у воєнний та післявоєнний періоди.

Метою статті є комплексне дослідження адміністративно-правового регулювання ринку земель сільськогосподарського призначення в Україні в умовах дії воєнного стану, з урахуванням трансформації державної політики у сфері земельних відносин, особливостей нормативно-правових змін, специфіки

управління земельними ресурсами в умовах збройної агресії та викликів, пов'язаних із мінуванням, руйнуванням територій та обмеженням доступу до земель. Стаття спрямована на виявлення ключових проблем, визначення актуальних тенденцій та формування науково обґрунтованих пропозицій щодо удосконалення адміністративно-правових механізмів регулювання ринку сільськогосподарських земель у воєнний і післявоєнний періоди.

Виклад основного матеріалу. Земельні відносини в Україні мають особливий правовий статус, оскільки пов'язані з управлінням базовим національним ресурсом, від якого залежить продовольча безпека, інвестиційна стабільність та соціально-економічний розвиток держави. Після проголошення незалежності у 1991 році Україна успадкувала від радянської системи жорстко централізовану модель земельного фонду, що потребувала принципового оновлення. У 1992–2001 роках відбувалося паювання земель колективної форми власності, однак остаточне формування приватної власності на землю супроводжувалося значними правовими прогалинами. Саме з метою недопущення масової спекуляції та втрати сільськогосподарських угідь державою у 2001 році було запроваджено тимчасовий мораторій на їх відчуження, який згідно з первинною ідеєю мав діяти лише до завершення розбудови інституційної та кадастрової інфраструктури.

Подальший розвиток законодавства засвідчив, що за відсутності повноцінного ринку землі тимчасовий мораторій став фактично довготривалим регуляторним інструментом, який неодноразово продовжувався у 2005, 2007, 2011, 2015 та 2018 роках. Причинами його пролонгації були як політичні чинники (відсутність консенсусу щодо моделі майбутнього ринку, побоювання соціальної напруги), так і економічні обставини, зокрема недостатня прозорість кадастрових даних, нерозвинутість фінансових інструментів підтримки фермерства та ризики надмірної концентрації земель. Хоча така модель обігу земель була покликана забезпечити охорону сільськогосподарського фонду, у перспективі вона створювала суттєві бар'єри для

модернізації аграрного сектору, стримувала залучення капіталу, обмежувала можливості власників реалізовувати конституційне право на розпорядження майном та сприяла поширенню тінювих схем користування земельними ділянками.

Необхідність перегляду правового режиму стала очевидною після 2014 року, коли перед державою постало завдання прискорити економічне відновлення, підвищити конкурентоспроможність аграрної галузі та забезпечити прозорість земельних відносин в умовах євроінтеграційних процесів. У цих умовах формування відкритого ринку сільськогосподарських земель розглядалося як інструмент переходу земель до ефективніших власників, здатних забезпечити раціональне використання та інвестиційну привабливість земельного ресурсу [1]. Водночас діяльність міжнародних фінансових інституцій, зокрема Світового банку, Європейського банку реконструкції та розвитку та Міжнародного валютного фонду, послідовно акцентувала на необхідності формування в Україні цивілізованого ринку земель як ключової передумови сталого економічного розвитку та інтеграції у глобальні економічні процеси.

Сукупність цих факторів обумовила необхідність трансформації, яка матеріалізувалася в ухваленні у 2020 році Закону України № 552-ІХ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обігу земель сільськогосподарського призначення» [2], що відкрив ринок земель сільськогосподарського призначення та заклав фундамент нової правової моделі регулювання земельних відносин. Цим законом було визначено базові умови функціонування ринку: поетапне відкриття доступу до купівлі земель для громадян та юридичних осіб, встановлення граничних площ концентрації земель у власності, запровадження пріоритету прозорих фінансових операцій та обмежень щодо участі нерезидентів.

Поряд із цим суттєву роль відіграли зміни до Земельного кодексу України [3], Закону України «Про Державний земельний кадастр» [4], Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно» [5], а також прийняття низки підзаконних актів,

спрямованих на цифровізацію земельних процедур [6]. У результаті було розбудовано нову адміністративну інфраструктуру ринку, засновану на відкритості кадастрових даних, автоматизованому контролі за правочинами, підвищенні відповідальності суб'єктів державної реєстрації та запровадженні принципів сервісної моделі публічного управління.

Запуск ринку створив передумови для активізації інвестиційної діяльності, зміцнення інституту фермерства, підвищення економічної ефективності землекористування та поступового формування конкурентного ринкового середовища. Одночасно він актуалізував потребу в удосконаленні механізмів адміністративного контролю за цільовим використанням земель, запобіганні тінізації ринку та забезпеченні екологічної стійкості аграрного виробництва. На перший план вийшли питання контролю за концентрацією земель, моніторингу угод, запобігання зловживанням у сфері орендних відносин та підвищення прозорості діяльності землевпорядних органів.

Однак відкриття ринку та формування нової системи регулювання збіглися з безпрецедентними викликами, пов'язаними зі збройною агресією російської федерації проти України, розпочатою у 2014 році та ескальованою до повномасштабної фази у 2022 році. Воєнні дії призвели до масштабних руйнувань інфраструктури, замінування значних територій, втрати доступу до земель на тимчасово окупованих територіях, що суттєво трансформувало пріоритети державної політики у сфері земельних відносин. У відповідь держава була змушена адаптувати нормативне регулювання, запровадивши спеціальні правові режими щодо земель оборони, земель на деокупованих територіях, порядку проведення земельних торгів, управління землями державної та комунальної власності в умовах воєнного стану.

Воєнний контекст актуалізував необхідність комплексного переосмислення ролі держави як гаранта цілісності та збереження земельного фонду. Держава отримала розширені адміністративні повноваження щодо вилучення земель для потреб оборони, встановлення обмежень у здійсненні правочинів,

тимчасового управління землями, що знаходяться у зоні бойових дій або на територіях із невизначеним правовим статусом. Це зумовило появу нових інструментів публічного управління, спрямованих на забезпечення безпеки, відновлення пошкоджених земель, розмінування, кадастрове оновлення та оцінку втрат агровиробництва.

У цих умовах адміністративно-правове регулювання ринку земель набуло стратегічного значення, оскільки саме воно визначило механізми відновлення земельних ресурсів у післявоєнний період, забезпечення продовольчої безпеки, захист прав власників і землекористувачів, а також формування нової моделі сталого землекористування, яка відповідатиме європейським стандартам та потребам реконструкції держави.

У сучасних умовах функціонування ринку сільськогосподарських земель формується комплекс проблем, які мають як нормативно-правовий, так і інституційний характер. Насамперед йдеться про неповноту правового регулювання в частині обігу земель на територіях із невизначеним або зміненим правовим режимом, зокрема тимчасово окупованих територіях, районах активних бойових дій та зонах з особливими режимами безпеки. Відсутність чітких правових механізмів щодо проведення реєстраційних дій на таких територіях ускладнює підтвердження та набуття прав власності, створює прогалини у здійсненні державного контролю, а також породжує колізії між нормами земельного, цивільного та адміністративного законодавства. Додатковою проблемою є фактична недоступність частини первинної документації, що регулює земельні відносини, зокрема матеріалів інвентаризації, проєктів землеустрою та документів, які підтверджують правовий статус земельних ділянок.

Значним викликом залишається недостатній рівень цифровізації публічного управління земельними відносинами. Попри активний розвиток державних геоінформаційних систем, наявні платформи досі не забезпечують повної інтеграції кадастрових, реєстраційних, екологічних та планувальних даних. Унаслідок цього виникають розбіжності між фактичним станом земельних угідь і відомос-

тями Державного земельного кадастру, що призводить до спотворення інформації про межі, цільове призначення та класифікацію земель. Наявні технічні та технологічні прогалини ускладнюють оперативне оновлення картографічних матеріалів, особливо щодо земель, які зазнали руйнувань або забруднення внаслідок воєнних дій.

Недостатня цифрова інтеграція та обмежена доступність актуальних даних створюють передумови для зловживань, зокрема подвійної реєстрації прав, незаконного відчуження земель, маніпуляцій із встановленням меж, а також корупційних ризиків у процесі прийняття адміністративних рішень. Усе це унеможливорює ефективне функціонування системи державного нагляду у сфері землекористування, знижує якість управлінських рішень і перешкоджає формуванню прозорого та передбачуваного ринку земель.

Проблемним є й питання забезпечення належного державного нагляду за дотриманням вимог щодо раціонального використання земель, особливо на територіях, які зазнали бойових пошкоджень або забруднення. Відсутність комплексної системи післявоєнного моніторингу та оцінки стану ґрунтів ускладнює визначення пріоритетності відновлювальних заходів і перешкоджає формуванню ефективних механізмів компенсації втрат. Додаткові ризики породжує і нерівномірність доступу суб'єктів ринку до фінансових ресурсів, що може сприяти концентрації земель у вузького кола економічно потужних учасників.

Додатковим викликом залишається нерівномірний доступ суб'єктів ринку до фінансових ресурсів, кредитних програм, державної підтримки та інвестиційних можливостей, що створює сприятливі умови для концентрації земельних ділянок у невеликій групі економічно потужних власників. Така ситуація призводить до зростання соціальної та економічної нерівності в аграрному секторі, зменшення кількості конкурентних виробників та обмеження розвитку малих і середніх фермерських господарств, які є традиційним джерелом продовольчої безпеки та збереження локальних агроєкосистем. Нерівність у доступі до фінансування також ускладнює модернізацію технологічного парку, впрова-

дження ресурсозберігаючих технологій і підвищення продуктивності земель, що негативно впливає на загальну ефективність землекористування. У результаті формується ризик концентрації ресурсів та ринкової влади в руках обмеженого кола учасників, що підриває принципи рівноправності, прозорості та стабільності ринку земель, а також створює передумови для соціально-економічної напруги у сільських громадах[7].

У контексті зазначених проблем особливу увагу викликає питання зміни цільового призначення земель сільськогосподарського призначення, зокрема особливо цінних ділянок. Вилучення таких земель із сільськогосподарського обороту для використання у несільськогосподарських цілях створює ризики втрати родючих ґрунтів, погіршення екологічного стану територій та порушення стратегічних інтересів держави. Особливо цінні землі включають найродючіші чорноземи Європи, унікальні природні території та землі, пов'язані з історичною пам'яттю та культурною спадщиною, оцінити грошову вартість яких у більшості випадків неможливо. Саме тому держава повинна забезпечити надійні правові механізми, що регламентують зміну цільового призначення таких земель і встановлюють чіткі критерії допустимості їх вилучення з аграрного обороту.

Крім того, проблема контролю за масштабами вилучення земель сільськогосподарського призначення залишається гострою. Нині рішення про зміну цільового призначення часто приймаються на місцевому рівні без належної містобудівної документації та аналізу наслідків для регіональної продовольчої безпеки і економічної стабільності. Це призводить до хаотичної забудови, фрагментації угідь та зростання ризиків зловживань у сфері земельних відносин.

Не менш актуальним є питання вилучення земель лісового фонду для цілей, не пов'язаних із веденням лісового господарства. Хоча чинна державна цільова програма «Масштабне заліснення України», затверджена Указом Президента України № 228/2021, спрямована на збереження, охорону та відтворення лісів, наявність правових механізмів, що дозволяють вилучення лісових ділянок, підриває ефективність цієї політики та загрожує порушенню екологічної рівноваги[8].

Сукупність цих питань підкреслює необхідність удосконалення нормативно-правового механізму, який би забезпечував реальне дотримання конституційного положення статті 14 Конституції України щодо охорони та раціонального використання земельного фонду, а також формування стабільного і прозорого ринку земель, що відповідає стратегічним інтересам держави та потребам аграрного сектора.

Висновки. Адміністративно-правове регулювання ринку сільськогосподарських земель в Україні потребує системного вдосконалення з урахуванням сучасних економічних, соціальних та воєнних викликів. Ключовими завданнями є підвищення прозорості обігу земель, цифровізація реєстрів, контроль за концентрацією земельних ресурсів та забезпечення рівного доступу до фінансових та інституційних інструментів для всіх учасників ринку. Забезпечення балансу між економічною ефективністю, правами власників та стратегічною охороною земельного фонду є передумовою формування стабільного, конкурентного та сталого ринку земель, здатного відповідати потребам післявоєнної відбудови та інтеграції України в європейський правовий і економічний простір.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Артюшин В., Кобець М., Пугачов М. Проблеми становлення та функціонування ринку земель сільськогосподарського призначення в Україні / За ред. Марчина С. К.: Аналітично-дорадчий центр Блакитної стрічки ПРООН 2007. 60 с.
2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обігу земель сільськогосподарського призначення Закон України від 31 березня 2020 р. № 552-IX // Відомості Верховної Ради України 2020. № 29. Ст. 201.
3. Земельний кодекс України Закон України від 25 жовтня 2001 р. № 2768-III // Відомості Верховної Ради України 2002. № 3–4. Ст. 27.

4. Про Державний земельний кадастр Закон України від 7 липня 2011 р. № 3613-VI // Відомості Верховної Ради України 2012. № 8. Ст. 61.

5. Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень Закон України від 1 липня 2004 р. № 1952-IV // Відомості Верховної Ради України 2004. № 51. Ст. 553.

6. Деякі питання функціонування Державного земельного кадастру Постанова Кабінету Міністрів України від 17 жовтня 2012 р. № 1051 // Офіційний вісник України 2012. № 81. Ст. 3273.(Офіційний вісник України 2012. № 89. Ст. 3598. 2016. № 25. Ст. 992. 2017. № 9. Ст. 280. 2018. № 72. Ст. 2429. 2020. № 4. Ст. 198. № 84. Ст. 2714. 2021. № 65. Ст. 4117. 2022. № 4. Ст. 191. № 80. Ст. 4845. 2023. № 19. Ст. 1089. № 65. Ст. 3708. 2024. № 26. Ст. 1658. № 75. Ст. 4432. 2025. № 11. Ст. 877.)

7. Особливості використання особливо цінних земель / Головне управління Держгеокадастру у Сумській області. Стаття. 2017. Червень. Режим доступу: <http://surl.li/rdrbb>.

8. Про деякі заходи щодо збереження та відтворення лісів Указ Президента України від 23 березня 2021 р. № 228/2021 // Офіційне інтернет-представництво Президента України. Режим доступу: <https://www.president.gov.ua/documents/2282021-38337>.

Дата першого надходження рукопису до видання: 25.11.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 22.12.2025

Дата публікації: 30.12.2025

УДК 342.92

DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2025.4.17>**Маркін С. І.,**кандидат юридичних наук, доцент, адвокат
ORCID: 0009-0008-0410-1702**Пустовий О. О.,**кандидат юридичних наук, капітан поліції,
старший викладач кафедри кримінології та інформаційних технологій
Національної академії внутрішніх справ
ORCID: 0000-0002-5590-411

ЗНАЧЕННЯ ЗДІЙСНЕННЯ ІСТОРИКО-ПРАВОВОГО АНАЛІЗУ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА В УКРАЇНІ

Анотація. У статті здійснено комплексний історико-правовий аналіз становлення та розвитку системи адміністративного судочинства в Україні в контексті трансформації публічної влади та формування правової держави. Показано, що витoki адміністративної юстиції на українських землях пов'язані з правовими традиціями Австро-Угорщини та Російської імперії, однак інституційне оформлення спеціалізованих адміністративних судів стало можливим лише після проголошення незалежності України. Особливу увагу приділено ролі Конституції України 1996 року, ухваленню Кодексу адміністративного судочинства України 2005 року та судовій реформі 2016–2017 років, які забезпечили нормативну цілісність, організаційну самостійність і функціональну ефективність адміністративних судів. На основі аналізу положень Конституції України, Закону «Про судоустрій і статус суддів» та КАС України обґрунтовано розуміння адміністративного суду як особливого суб'єкта публічного права, наділеного специфічною компетенцією у сфері розгляду публічно-правових спорів і здійснення судового контролю за публічною адміністрацією. Встановлено, що історико-правовий аналіз системи адміністративного судочинства в Україні потребує врахування концептуальних засад, що впливали на формування нормативної моделі адміністративної юстиції, а також доктринальних підходів до розуміння правового статусу адміністративного суду як суб'єкта права. Узагальнено доктринальні підходи українських учених (В.Б. Авер'янова, В.І. Шишкіна, І.Б. Коліушка, Р.О. Куйбіди, Т.О. Коломоєць, В.М. Бевзенка, М.І. Смоковича, О.Є. Міщенко та ін.), які стали теоретичним підґрунтям інституціоналізації адміністративної юстиції. Зроблено висновок, що історико-правова еволюція адміністративного судочинства в Україні характеризується послідовною інституціоналізацією, розширенням гарантій незалежності суду, розвитком процесуальних форм та наближенням до європейських стандартів захисту прав людини, що набуває особливого значення в умовах євроінтеграційних процесів і сучасних викликів публічному управлінню.

Ключові слова: адміністративне судочинство; адміністративний суд; адміністративна юстиція; історико-правовий аналіз; публічно-правові спори; правовий статус суду; судовий контроль.

Markin S. I., Pustovyi O. O. The importance of conducting a historical and legal analysis of the development of the administrative justice system in Ukraine

Abstract. The article provides a comprehensive historical and legal analysis of the formation and development of the administrative justice system in Ukraine in the context of the transformation of public authority and the formation of a legal state. It is shown that the origins of administrative justice in Ukrainian lands are associated with the legal traditions of the Austro-Hungarian Empire and the Russian Empire, however, the institutionalization of specialized administrative courts became possible only after the declaration of independence of Ukraine. Particular attention is paid to the role of the Constitution of Ukraine of 1996, the adoption of the Code of Administrative Justice of Ukraine of 2005 and the judicial reform of 2016–2017, which ensured the regulatory integrity, organizational independence and functional efficiency of administrative courts. Based on the analysis of the provisions of the Constitution of Ukraine, the Law “On the Judiciary and the Status of Judges” and the CAS of Ukraine, the understanding of the administrative court as a special subject of public law, endowed with specific competence in the field of consideration of public-law disputes and the exercise of judicial control over public administration, is substantiated. It is established that the historical and legal analysis of the system of administrative justice in Ukraine requires taking into account the conceptual principles that influenced the

formation of the normative model of administrative justice, as well as doctrinal approaches to understanding the legal status of the administrative court as a subject of law. The doctrinal approaches of Ukrainian scholars (V.B. Averyanov, V.I. Shyshkin, I.B. Koliushka, R.O. Kuybida, T.O. Kolomojets, V.M. Bevzenko, M.I. Smokovich, O.E. Mishchenko, etc.), which became the theoretical basis for the institutionalization of administrative justice, are summarized. It is concluded that the historical and legal evolution of administrative justice in Ukraine is characterized by consistent institutionalization, expansion of guarantees of court independence, development of procedural forms and approximation to European standards of human rights protection, which is of particular importance in the context of European integration processes and modern challenges to public administration.

Key words: *administrative justice; administrative court; administrative justice; historical and legal analysis; public law disputes; legal status of the court; judicial control.*

Актуальність теми зумовлена трансформацією публічної влади в Україні, посиленням вимог до прозорості та підзвітності органів державної влади і місцевого самоврядування, а також потребою забезпечення ефективного судового контролю за їх діяльністю в умовах євроінтеграційних процесів і воєнного стану. Адміністративні суди виступають ключовим інструментом захисту прав людини у публічно-правовій сфері, а тому історико-правовий аналіз їх становлення й розвитку дозволяє виявити як досягнення, так і системні проблеми функціонування механізму адміністративної юстиції, зокрема в частині гарантій незалежності суду, доступу до правосуддя та цифровізації процесуальних процедур. Особливої ваги проблема набуває в умовах триваючих реформ і євроінтеграції, коли зростають очікування щодо якості правосуддя та довіри до суду.

Стан наукової розробки проблеми свідчить про значний інтерес української доктрини до питань адміністративного судочинства. Ідеї створення та інституціоналізації адміністративної юстиції ґрунтовно досліджували В.Б. Авер'янов, В.І. Шишкін, І.Б. Коліушко, Р.О. Куйбіда, О.М. Бандурка, В.К. Колпаков, Т.О. Коломоєць, В.М. Бевзенко, М.І. Смокович, О.Є. Міщенко та інші. Окремі аспекти правового статусу адміністративних судів і їх місця в системі публічної влади розкривалися у працях Ю.С. Шемшученка, Н.М. Пархоменко, а також у дослідженнях, присвячених юрисдикції, процесуальним формам і організаційно-правовому забезпеченню діяльності судів. Водночас комплексне історико-правове дослідження адміністративного суду як особливого суб'єкта публічного права, здатного ефективно реагувати на сучасні виклики, залишається недостатньо розробленим, що й зумовлює вибір теми.

Метою наукової статті є встановлення значення здійснення історико-правового аналізу розвитку системи адміністративного судочинства в Україні.

Виклад основного матеріалу. Історико-правовий аналіз системи адміністративного судочинства в Україні дає змогу простежити ключові етапи становлення та розвитку спеціалізованого судового механізму, призначеного для вирішення публічно-правових спорів і забезпечення контролю за діяльністю суб'єктів владних повноважень. Еволюція адміністративної юстиції в Україні тісно пов'язана з трансформаціями державного управління, зростанням ролі прав людини у правовій системі та потребою у створенні ефективних інструментів захисту від можливих зловживань публічної влади.

Перші історичні передумови розвитку адміністративного судочинства на українських територіях закладалися під впливом правових традицій Австро-Угорщини й Російської імперії. У цих системах існували окремі форми оскарження рішень адміністрації, однак вони не забезпечували повноцінного, незалежного та спеціалізованого судового контролю. Лише після проголошення незалежності України виникли реальні передумови для формування національної моделі адміністративної юстиції, що базується на європейських принципах верховенства права та поділу державної влади.

Конституція України 1996 року визначила організаційні засади функціонування судової влади та окреслила можливість створення спеціалізованих судів для розгляду публічно-правових спорів. Вирішальним етапом у становленні адміністративної юстиції стало ухвалення Кодексу адміністративного судочинства України у 2005 році, який системно врегулював процедури розгляду справ та

визначив юрисдикцію адміністративних судів. Саме з цього моменту адміністративне судочинство набуло інституційної завершеності й операційної ефективності.

Подальші реформи, насамперед судова реформа 2016–2017 років, сприяли підвищенню незалежності суддів, удосконаленню процесуальних інструментів та впровадженню цифрових технологій у судову практику. Значний внесок у формування наукового підґрунтя адміністративного судочинства зробили такі дослідники, як В. Б. Авер'янов, О. М. Бандурка, В. Е. Беляєвич, Д. Н. Бахрар, Ю. П. Битяк, О. Т. Боннер, Г. Бребан, І. М. Винокурова, Ю. В. Георгієвський, І. П. Голосніченко, І. А. Дьомін, П. В. Квіткін, С. В. Ківалов, І. Б. Коліушко, А. М. Колодій, О. Ф. Константиї, М. В. Косюта, В. В. Кривенко, Р. О. Куйбіда, І. Є. Марочкін, О. Є. Міщенко, А. О. Неугодніков, А. Ю. Осадчий, Ю. С. Педько, Ю. Є. Полянський, Д. М. Притика, П. М. Рабінович, Н. Г. Саліщева, О. Г. Свида, М. І. Смокович, Є. В. Чаку, Н. В. Шевцова, І. В. Шруб та інші.

Отже, розвиток адміністративного судочинства в Україні відбувався шляхом поступової інституціоналізації, нормативного вдосконалення та гармонізації із європейськими правовими стандартами, що зумовило створення сучасної, ефективної системи захисту прав у сфері публічно-правових відносин.

Історико-правовий аналіз системи адміністративного судочинства в Україні дає можливість простежити послідовні етапи становлення цього інституту, визначити його концептуальні засади та виявити закономірності розвитку в контексті формування правової держави. Адміністративні суди в Україні виступають ключовою ланкою у механізмі судового контролю за публічною владою, забезпечуючи захист прав особи у відносинах з органами виконавчої влади та місцевого самоврядування. Їх поява та розвиток стали відповіддю на потребу у створенні спеціалізованого судового механізму для вирішення публічно-правових спорів, що традиційно відзначається як ознака зрілої правової системи.

Історичні корені адміністративної юстиції на українських землях формувалися під впливом правових систем Австро-Угорщини та

Російської імперії, де існували окремі форми адміністративного оскарження, однак вони не набули вигляду самостійної гілки правосуддя. Лише зі здобуттям незалежності та початком демократичних реформ постала потреба у створенні повноцінної системи адміністративного судочинства. Конституція України 1996 року закріпила засади діяльності судової влади і передбачила можливість спеціалізації судів, що стало теоретичною основою для побудови адміністративних судів.

Вагомий внесок у наукове обґрунтування ідеї адміністративної юстиції здійснили такі дослідники, як В.Б. Авер'янов, В.І. Шишкін, І.Б. Коліушко, Р.О. Куйбіда, О.М. Бандурка, М.М. Тищенко, В.К. Колпаков, Т.О. Коломоєць, А.О. Селіванов, В.М. Бевзенко та інші. На етапі до прийняття Кодексу адміністративного судочинства України (КАС України) їхні праці були спрямовані на визначення сутності адміністративної юстиції, окреслення її функцій та меж юрисдикції. Значними є напрацювання Ю.В. Георгієвського (2004), В.А. Сьоміної (2005), А.В. Руденка (2006), О.В. Кузьменко (2006), у яких досліджувались питання сутності, процесуальної природи та організаційних засад адміністративного судочинства.

Прийняття КАС України у 2005 році стало переломним моментом, оскільки нормативно закріпило процедури розгляду публічно-правових спорів, визначило юрисдикцію адміністративних судів та сформувало структурну модель адміністративної юстиції. Це спричинило нову хвилю наукових досліджень, спрямованих на аналіз ефективності функціонування новостворених судів та удосконалення законодавчого регулювання. Зокрема, дисертаційні роботи П.В. Вовка (2009), І.В. Шруб (2009), А.Л. Борка (2009), М.І. Смоковича (2010), Р.О. Кукурудза (2010), О.В. Музи (2010), С.О. Бондаря (2010), О.В. Бачун (2010), О.М. Собоного (2010), О.Є. Міщенка (2011) були присвячені питанням організаційно-правового забезпечення діяльності адміністративних судів, проблемам юрисдикції, теорії і практиці апеляції, ролі судді та особливостям судочинства в умовах реформ.

Подальша модернізація системи адміністративного судочинства відбулася в рам-

ках судової реформи 2016–2017 років, яка сприяла підвищенню незалежності суддів, удосконаленню процесуальних механізмів, запровадженню електронного правосуддя та узгодженню національного законодавства зі стандартами Європейського суду з прав людини. На цій основі адміністративне судочинство в Україні поступово набуло рис сучасної європейської моделі, орієнтованої на забезпечення ефективного судового захисту та верховенства права.

Отже, історико-правовий розвиток адміністративного судочинства в Україні свідчить про його поступову інституціоналізацію, нормативне вдосконалення та концептуальне наближення до європейських стандартів, що забезпечує підвищення якості правосуддя та ефективність захисту прав людини у сфері публічно-правових відносин.

Історико-правовий аналіз системи адміністративного судочинства в Україні дає змогу виявити закономірності формування спеціалізованого механізму судового контролю за публічною адміністрацією та його місце у структурі судової влади. Адміністративні суди стали відповіддю на об'єктивну потребу захисту прав фізичних і юридичних осіб у публічно-правових відносинах, що є однією з ключових ознак правової держави.

На доктринальному рівні становлення адміністративної юстиції ґрунтується на напрацюваннях таких учених, як В.І. Шишкін, В.Б. Авер'янов, І.Б. Коліушко, А.О. Селіванов, Р.О. Куйбіда, М.М. Тищенко, О.М. Бандурка, Т.О. Коломоець, В.К. Колпаков, В.М. Бевзенко тощо. Вони обґрунтували необхідність виокремлення адміністративного судочинства як самостійної підсистеми судової влади, здатної забезпечити ефективний контроль за суб'єктами владних повноважень. Важливий внесок у розроблення теоретичних засад адміністративної юстиції зробили також В.А. Сьоміна, Ю.В. Георгієвський, А.В. Руденко, О.В. Кузьменко, які досліджували сутність, функції та процесуальну природу адміністративного судочинства.

Прийняття Кодексу адміністративного судочинства України стало етапом інституційного оформлення системи адміністративних судів, що зумовило нову хвилю наукових

досліджень, присвячених питанням організаційно-правового забезпечення та практики його застосування. Зокрема, П.В. Вовк, А.Л. Борко, С.О. Бондар, І.В. Шруб, Р.О. Кукурудз, О.М. Собоєвий, О.В. Муза, О.В. Бачун, М.І. Смокович, О.Є. Міщенко аналізували проблеми юрисдикції, захисту прав у судах різних інстанцій, статус суб'єктів адміністративного процесу та особливості здійснення правосуддя в умовах реформ.

Концептуальне осмислення розвитку адміністративного судочинства пов'язане також із категорією правового статусу, що у працях Ю.С. Шемшученка та Н.М. Пархоменко визначається як сукупність закріплених у законодавстві прав та обов'язків суб'єкта [1, с. 624; 2, с. 48]. Це дає підстави розглядати адміністративний суд не лише як орган правосуддя, а й як самостійного суб'єкта публічного права з чітко визначеною компетенцією та особливим місцем у механізмі забезпечення верховенства права.

Історико-правовий аналіз системи адміністративного судочинства в Україні потребує урахування не лише інституційного розвитку адміністративних судів, а й еволюції уявлень про їх правовий статус як суб'єктів публічного права. В адміністративно-правовій доктрині суб'єктами права визнаються фізичні та юридичні особи, поведінка яких регулюється нормами права за наявності правоздатності й дієздатності; суб'єкт права при цьому розглядається як необхідний елемент правовідносин [3, с. 162]. У площині адміністративного права суб'єкт адміністративного права визначається як зовнішньо відокремлений, персоніфікований, наділений адміністративною правосуб'єктністю учасник суспільних відносин [4, с. 415].

Подальший розвиток системи адміністративного судочинства пов'язаний із уточненням змісту правового статусу адміністративного суду як особливого суб'єкта публічної влади. У науковій літературі, зокрема в працях Ю.С. Шемшученка та Н.М. Пархоменко, правовий статус трактується як сукупність прав і обов'язків суб'єкта, закріплених у Конституції, законах та інших нормативно-правових актах.

Таким чином, історико-правова еволюція адміністративного судочинства в Україні відо-

бражає поступове переходження від загального розуміння суб'єктності до концептуалізації адміністративного суду як самостійного суб'єкта адміністративного права з особливою компетенцією та функціями у механізмі забезпечення верховенства права.

Історико-правовий аналіз системи адміністративного судочинства в Україні потребує врахування ключових характеристик, що визначають правову природу адміністративного суду як суб'єкта права та учасника публічно-правових відносин. З огляду на загальні теоретичні положення, суб'єкт права повинен володіти правосуб'єктністю, бути зовнішньо відокремленим та персоніфікованим, а його поведінка має регулюватися нормами права [3, с. 164; 4, с. 417; 5]. Саме ці ознаки становлять основу для розуміння місця адміністративних судів у правовій системі.

Однією з найважливіших характерних рис адміністративного судочинства є нормативна регламентація діяльності адміністративних судів та їх правового статусу. Тривалий час в Україні відсутня була цілісна модель адміністративної юстиції, а урегулювання публічно-правових спорів здійснювалося в межах загальної судової юрисдикції. Ситуація змінилася з ухваленням Кодексу адміністративного судочинства України, який забезпечив комплексне правове регулювання процесуальної діяльності адміністративних судів та заклав основи їх інституційної самостійності.

Питання правового статусу адміністративного суду, натомість, регулюються нормами конституційного та спеціального законодавства, зокрема положеннями Конституції України щодо здійснення правосуддя та Законом України «Про судоустрій і статус суддів». У цих актах визначено організаційні засади функціонування судів, гарантії незалежності суддів, їх компетенцію та межі повноважень.

Таким чином, історико-правовий розвиток адміністративного судочинства в Україні демонструє поступову інституціоналізацію та нормативне закріплення його процесуальної і статусної природи, що забезпечує ефективне функціонування системи контролю за публічною адміністрацією.

Висновки. Історико-правовий аналіз системи адміністративного судочинства в Україні передбачає дослідження нормативного підґрунтя, яке визначає правовий статус адміністративного суду та регулює його діяльність у публічно-правовій сфері. Правова основа функціонування адміністративних судів охоплює як матеріальні, так і процесуальні норми, що забезпечують їх ідентифікацію як суб'єктів права та визначають механізм здійснення правосуддя. Матеріальні норми, зокрема положення ч. 3 ст. 21 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», безпосередньо визначають адміністративний суд як елемент судової системи, наділений спеціальною компетенцією. Конституція України, використовуючи відсилкові конструкції, закладає загальні засади організації правосуддя та передбачає необхідність деталізації правового статусу судів у спеціальному законодавстві.

Розвиток адміністративного судочинства супроводжувався формуванням процесуальних норм, що були кодифіковані у Кодексі адміністративного судочинства України. Саме він уперше визначив комплексний порядок розгляду публічно-правових спорів та процесуальні повноваження судів. Таким чином, історико-правова еволюція адміністративної юстиції в Україні полягає у послідовному формуванні нормативної системи, що забезпечує ефективний судовий контроль за діяльністю.

Історико-правовий аналіз системи адміністративного судочинства в Україні потребує врахування концептуальних засад, що впливали на формування нормативної моделі адміністративної юстиції, а також доктринальних підходів до розуміння правового статусу адміністративного суду як суб'єкта права. Розвиток адміністративного судочинства в національному правопорядку невід'ємно пов'язаний із загальноєвропейською тенденцією до розмежування сфер публічної влади та створення спеціалізованих механізмів судового контролю. Саме тому українська модель адміністративної юстиції розвивалася шляхом поступового виокремлення адміністративних судів як самостійної інституційної структури, що реалізує особливий вид правосуддя у сфері публічно-правових відносин.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Юридична енциклопедія: в 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко [та ін.]; Київ: «Українська енциклопедія», 1998. Т. 5: П-С. 2003. 736 с.
2. Головченко В.В. Юридична термінологія: довідник / В.В. Головченко, В.С. Ковальський. Київ: Юрінком Інтер, 1998. 224 с.
3. Адміністративне право України: словник термінів / за заг. ред. Т.О. Коломоєць, В.К. Колпакова. Київ: Ін Юре, 2014. 520 с.
4. Головченко В.В. Юридична термінологія: довідник / В.В. Головченко, В.С. Ковальський. Київ: Юрінком Інтер, 1998. 224 с.
5. Лєгеца Ю. О. Оскарження результатів діяльності суб'єктів публічного управління сферою використання природних ресурсів. Jurnalul juridic national: teorie și practică. 2016. № 5. С. 59–64.

Дата першого надходження рукопису до видання: 16.11.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 12.12.2025

Дата публікації: 30.12.2025

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2025.4.18>

Мацелюх І. А.,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри службового та медичного права
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
ORCID: 0000-0003-3706-6428

Берlach А. І.,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри службового та медичного права
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
ORCID: 0000-0003-0986-4764

ТРАНСФОРМАЦІЯ ЗАКОНОДАВЧИХ ПРІОРИТЕТІВ У СФЕРІ РЕАБІЛІТАЦІЇ ВЕТЕРАНІВ США: ВІД КОМПЕНСАТОРНОЇ МОДЕЛІ ДО КОМПЛЕКСНОЇ СИСТЕМИ ВІДНОВЛЕННЯ

Анотація. Стаття присвячена аналізу трансформації законодавчих пріоритетів у сфері медичної та психологічної реабілітації військовослужбовців і ветеранів у Сполучених Штатах Америки протягом періоду від середини ХХ століття до сучасності. На відміну від традиційних хронологічних оглядів нормативних актів, дослідження застосовує проблемно-аналітичний підхід, спрямований на виявлення причинно-наслідкових зв'язків між змінами характеру збройних конфліктів, суспільними викликами та законодавчими відповідями.

Основна увага приділяється трьом ключовим векторам трансформації американського законодавства. По-перше, аналізується еволюція пріоритетів від виключно соматичних ушкоджень до визнання психічного здоров'я як рівноцінної, а часом і домінуючої проблеми реабілітації. Показано, як зміна характеру воєнних конфліктів від масштабних міждержавних воєн до затяжних антитерористичних операцій детермінувала законодавчі інновації у сфері психологічної підтримки ветеранів. По-друге, досліджується перехід від уніфікованих стандартизованих підходів до персоналізованих стратегій реабілітації, що відображає ширші тенденції розвитку пацієнтоцентричної медицини. По-третє, аналізується процес подолання фрагментарності правового регулювання через кодифікацію норм, створення міжвідомчих координаційних механізмів та розробку спільних клінічних стандартів.

Дослідження демонструє, що американське законодавство розвивалося переважно реактивно, як серія відповідей на гострі соціальні кризи, що має як позитивні наслідки (чутливість до суспільних настроїв), так і негативні (запізнілість втручання). Критичний аналіз виявляє значні обмеження законодавчих інтервенцій: попри масштабні фінансові вливання та численні програми, проблеми психічного здоров'я ветеранів залишаються далекими від повного вирішення.

Стаття спростовує поширене уявлення про американську модель як зразок для механічного копіювання, натомість пропонує розглядати її як приклад еволюції через постійне зіткнення із викликами. Для інших держав важливим є не пряме запозичення законодавчих рішень, а засвоєння загальних принципів: комплексності підходу, визнання психічного здоров'я пріоритетом, персоналізації втручання та міжвідомчої координації.

Ключові слова: реабілітація ветеранів, охорона здоров'я, законодавче регулювання, психічне здоров'я, військовослужбовці, посттравматичний стресовий розлад, Департамент у справах ветеранів США, Національні акти обороноздатності, Кодекс законів про ветеранів США.

Matseliukh I. A., Berlach A. I. Transformation of legislative priorities in the sphere of U.S. veterans rehabilitation: from a compensatory model to a comprehensive recovery system

Abstract. This article analyzes the transformation of legislative priorities in the field of medical and psychological rehabilitation of military personnel and veterans in the United States from the mid-20th century to the present. Unlike traditional chronological reviews of regulatory acts, the study employs a problem-analytical

approach aimed at identifying causal relationships between changes in the nature of armed conflicts, societal challenges, and legislative responses.

Primary attention is devoted to three key vectors of transformation in American legislation. First, the evolution of priorities from exclusively somatic injuries to the recognition of mental health as an equivalent, and sometimes dominant, rehabilitation concern is analyzed. The study demonstrates how the changing nature of military conflicts – from large-scale interstate wars to protracted counterterrorism operations – determined legislative innovations in the sphere of psychological support for veterans. Second, the transition from unified standardized approaches to personalized rehabilitation strategies is examined, reflecting broader trends in the development of patient-centered medicine. Third, the process of overcoming fragmentation in legal regulation through codification of norms, creation of interagency coordination mechanisms, and development of joint clinical standards is analyzed.

The research demonstrates that American legislation developed predominantly reactively, as a series of responses to acute social crises, which has both positive consequences (sensitivity to public sentiment) and negative ones (delayed interventions). Critical analysis reveals significant limitations of legislative interventions: despite massive financial investments and numerous programs, veterans' mental health problems remain far from fully resolved.

The article refutes the widespread perception of the American model as a template for mechanical replication, instead proposing to view it as an example of evolution through constant confrontation with challenges. For other nations, what matters is not direct borrowing of legislative solutions, but adoption of general principles: comprehensiveness of approach, recognition of mental health as a priority, personalization of interventions, and interagency coordination.

Key words: *veteran rehabilitation, healthcare, legislative regulation, mental health, military personnel, post-traumatic stress disorder, U.S. Department of Veterans Affairs, National Defense Authorization Acts, U.S. Veterans Benefits Code.*

Сучасні збройні конфлікти характеризуються якісно новими викликами для систем медичної та психологічної реабілітації військовослужбовців. Якщо у минулому столітті домінуючою проблемою залишалося лікування фізичних поранень та протезування, то затяжні антитерористичні операції початку XXI століття актуалізували питання психічного здоров'я, черепно-мозкових травм від вибухових пристроїв, а також довгострокових наслідків хронічного бойового стресу. Ця трансформація змушує держави переосмислювати традиційні підходи до підтримки ветеранів і шукати нові правові механізми, здатні адекватно реагувати на змінний характер воєнних загроз.

У цьому контексті американський досвід набуває особливого значення не стільки через масштаби фінансування чи розгалуженість інфраструктури, скільки завдяки здатності законодавчої системи еволюціонувати разом із викликами. За вісім десятиліть Сполучені Штати пройшли шлях від компенсаторної моделі підтримки ветеранів, орієнтованої переважно на економічні виплати та базове медичне обслуговування, до комплексної системи відновлення, яка інтегрує медичні, психологічні, соціальні та навіть духовні аспекти реабілітації. Ця еволюція не була

лінійною чи безпроблемною вона відбувалася через болісні суспільні дискусії, трагічні події та помилки, які змушували законодавця переглядати усталені підходи.

Аналіз американського законодавства у сфері реабілітації ветеранів дозволяє виявити не просто перелік нормативних актів, а логіку трансформації державних пріоритетів під впливом зовнішніх та внутрішніх факторів. Кожен значний законодавчий акт з'являвся як відповідь на конкретну суспільну проблему: високий рівень безробіття серед демобілізованих після Другої світової, масові протести ветеранів В'єтнаму проти їхньої стигматизації, епідемія самогубств серед учасників операцій в Іраку та Афганістані. Саме тому вивчення американського досвіду має здійснюватися не через призму механічного каталогізування законів, а через аналіз причинно-наслідкових зв'язків між суспільними викликами та законодавчими відповідями.

Водночас важливо уникати некритичної ідеалізації американської моделі. Попри очевидні досягнення, система реабілітації у США продовжує стикатися з серйозними проблемами: бюрократичними перешкодами в доступі до послуг, нерівномірністю географічного покриття, стигматизацією психічних

розладів у військовому середовищі, високими показниками суїцидів навіть за наявності численних превентивних програм. Тому науковий інтерес становить не лише аналіз законодавчих приписів, але й розуміння меж їхньої ефективності, а також факторів, які перешкоджають повній реалізації декларованих цілей.

Особливої актуальності набуває дослідження механізмів адаптації законодавства до нових реалій. На відміну від статичних правових систем, американська модель демонструє значну динамічність завдяки комбінації різних законодавчих інструментів: фундаментальних актів, які закладають довгострокові принципи; спеціалізованих законів, що адресують конкретні проблеми; та щорічних бюджетних документів, які дозволяють оперативно коригувати пріоритети фінансування. Розуміння того, як ці інструменти взаємодіють між собою та яким чином забезпечується баланс між стабільністю правового регулювання та гнучкістю у реагуванні на нові виклики, становить важливе завдання для порівняльно-правових досліджень.

Нарешті, актуальність теми пов'язана з необхідністю осмислення філософії, що лежить в основі американського підходу до підтримки ветеранів. На відміну від моделей, які розглядають ветеранів як пасивних реципієнтів державної допомоги, американська система поступово рухається до партнерської парадигми, де ветеран виступає активним учасником власного процесу реабілітації, а держава створює умови для його самореалізації. Означена філософська трансформація знаходить своє відображення у законодавчих текстах і заслуговує на окремий аналіз як потенційна модель для інших країн.

Метою цього дослідження є критичний аналіз трансформації законодавчих пріоритетів у сфері медичної та психологічної реабілітації ветеранів у Сполучених Штатах Америки через виявлення причинно-наслідкових зв'язків між змінами характеру збройних конфліктів, суспільними викликами та законодавчими відповідями. Дослідження спрямоване на розкриття логіки еволюції американської моделі від компенсаторного підходу до комп-

лексної системи відновлення, визначення ключових поворотних моментів у розвитку законодавства, аналіз механізмів адаптації правових норм до нових реалій, а також на критичне осмислення як досягнень, так і обмежень американського досвіду для його потенційного використання в компаративних дослідженнях.

Трансформація пріоритетів у законодавстві про реабілітацію ветеранів найяскравіше проявляється через зміщення акцентів від виключно соматичних ушкоджень до визнання психічного здоров'я як рівноцінної, а часом і домінуючої проблеми. Ця еволюція не була результатом абстрактного наукового прогресу вона стала наслідком болісного усвідомлення масштабів психологічних травм, які залишали сучасні війни.

Закон про адаптацію військовослужбовців 1944 року, підписаний Президентом Франкліном Д. Рузвельтом, відображав реалії своєї епохи [1]. Друга світова війна породжувала переважно видимі ушкодження: ампутації, осколкові поранення, опіки. Законодавець реагував на це створенням мережі спеціалізованих медичних установ, програмами протезування та системою економічної підтримки для забезпечення базових матеріальних потреб [2, с. 19]. Психологічні наслідки війни, хоча й існували, розглядалися радше як індивідуальна слабкість, ніж як системна медична проблема, що потребує спеціалізованого втручання.

В'єтнамська війна стала першим болісним викликом цій парадигмі. Характер партизанського конфлікту, відсутність чітких фронтових ліній, морально-етичні дилеми, пов'язані з характером бойових дій, та вороже ставлення частини американського суспільства до самої війни породили масштабну хвилю психологічних травм серед ветеранів. Проте законодавча реакція виявилася запізнілою проблема залишалася значною мірою невидимою для політичного істеблішменту протягом десятиліття після завершення конфлікту. Лише поступово, під тиском ветеранських організацій та внаслідок накопичення емпіричних даних про масштаби проблеми, почалося формування спеціалізованих програм психологічної підтримки.

Справжній переломний момент настав після початку операцій в Іраку та Афганістані. Тривалість конфліктів, множинні ротації одних і тих самих військовослужбовців, широке застосування противником саморобних вибухових пристроїв, що спричиняли черепно-мозкові травми, призвели до безпрецедентного зростання випадків посттравматичного стресового розладу. Епідемія самогубств серед ветеранів перетворилася на національний скандал, який не міг більше ігноруватися. Статистика була красномовною: рівень суїцидів серед ветеранів значно перевищував загальнонаціональні показники, що свідчило про системну неспроможність існуючих механізмів підтримки.

Законодавча відповідь на цей виклик виявилася багаторівневою. Національний акт обороноздатності 2010 року визначив фінансування наукових досліджень і клінічних програм саме у сфері лікування посттравматичного стресового розладу та черепно-мозкових травм, фактично визнаючи їх пріоритетними напрямами медичної реабілітації. Документ 2014 року пішов далі, зробивши акцент на питаннях психологічного здоров'я та профілактики самогубств [3, с. 751-752]. Це був не просто розподіл бюджетних коштів це була зміна парадигми, визнання того, що невидимі рани війни вимагають не меншої уваги, ніж фізичні ушкодження.

Кульмінацією цієї еволюції став Закон про реформу психічного здоров'я 2016 року як частина масштабного законодавчого пакета «Закон про лікування у XXI столітті». Створення Міжвідомчого комітету з питань тяжких психічних розладів символізувало інституційне визнання психічного здоров'я як самостійної сфери державної політики, що потребує координованих міжвідомчих дій [4, с. 2]. Закон не просто збільшував фінансування він змінював філософію підходу, вводячи вимоги доказової медицини, підзвітності програм та систематичного моніторингу результатів [5].

Закон імені командира Джона Скотта Хеннона 2019 року продовжив цю логіку, запровадивши інноваційні підходи до психологічної підтримки, включно з терапією за допомогою тварин [6]. Включення альтернативних методів лікування до федерального законодавства

свідчило про готовність експериментувати та виходити за межі традиційної медикаментозної психіатрії. Це рішення базувалося на зростаючому масиві емпіричних доказів ефективності таких підходів, особливо для ветеранів, які не реагували на стандартну терапію.

Таким чином, за вісім десятиліть американське законодавство пройшло шлях від майже повного ігнорування психологічних наслідків війни до визнання психічного здоров'я одним із центральних пріоритетів реабілітаційної політики. Ця трансформація не була результатом лінійного прогресу вона відбувалася через кризи, суспільні скандали та тиск ветеранських організацій. Кожен значний законодавчий акт у цій сфері з'являвся як реакція на конкретну соціальну проблему, масштаби якої досягали рівня, неприйняттого для суспільної свідомості.

Паралельно зі зміною медичних пріоритетів відбувалася не менш важлива трансформація філософії реабілітаційного втручання. Якщо ранні законодавчі акти виходили з припущення про однорідність ветеранів як соціальної групи та передбачали уніфіковані механізми підтримки, то сучасне законодавство рухається до визнання унікальності кожного індивідуального випадку та необхідності персоналізованих стратегій відновлення.

Закон 1944 року, при всій своїй прогресивності, базувався на стандартизованому підході: кожен ветеран, який відповідав визначеним критеріям, отримував доступ до ідентичного пакету послуг освітні програми, житлові кредити, медичне обслуговування. Така модель була логічною для свого часу, коли масштаби демобілізації вимагали швидких та адміністративно простих рішень. Стандартизація дозволяла ефективно обробляти мільйони звернень і запобігала корупційним ризикам через чіткість критеріїв відбору. Проте вона не враховувала індивідуальних відмінностей у характері травм, життєвих обставинах та особистих потребах конкретних військовослужбовців.

Перші спроби відходу від жорсткої уніфікації з'явилися значно пізніше, проте справжній прорив стався з прийняттям Акту про поранених військових у складі Національного акта обороноздатності 2008 року [7]. Запро-

вадження індивідуальних планів реабілітації стало концептуальною революцією: законодавець визнав, що не існує універсального шляху відновлення, придатного для всіх ветеранів. Кожен випадок потребує ретельної оцінки медичних, психологічних, соціальних та економічних факторів, на основі якої формується персоналізована стратегія втручання.

Особливого значення набув інститут кейс-менеджменту персонального супроводу ветерана протягом усього процесу реабілітації. Призначення координатора, відповідального за узгодження дій різних спеціалістів та установ, вирішувало критичну проблему фрагментації послуг. До цього ветерани часто опинялися у ситуації, коли різні відомства надавали окремі види допомоги без належної координації, що призводило до дублювання зусиль, прогалин у покритті потреб та надмірного бюрократичного навантаження на самих ветеранів. Кейс-менеджер стає своєрідним адвокатом інтересів ветерана всередині системи, що особливо важливо для осіб з тяжкими травмами, які фізично або психологічно не здатні самостійно навігувати складну бюрократичну машину.

Логічним розвитком ідеї персоналізації стала концепція інтегративної моделі допомоги, орієнтованої на цілісне бачення ветерана як особистості, відома як Whole Health Model. Ця модель, впроваджена Департаментом у справах ветеранів, передбачає зміщення акценту з виключно медичних процедур на комплексне задоволення потреб і цінностей конкретного пацієнта [8]. Міждисциплінарна команда, що включає лікарів, психологів, соціальних працівників, капеланів та інших спеціалістів, спільно з ветераном формує план, який поєднує традиційні медичні втручання, заходи самопомоги, реабілітаційні практики та турботу про духовне благополуччя.

Критично важливим аспектом цієї моделі є зміна ролі самого ветерана: з пасивного реципієнта медичних послуг він перетворюється на активного учасника власного процесу відновлення. Законодавство все більше наголошує на необхідності врахування преференцій пацієнта, його життєвих цінностей

та довгострокових цілей при плануванні реабілітаційних заходів. Це відображає ширшу тенденцію в сучасній медицині до пацієнтоцентричних підходів, які визнають автономію особи та її право на участь у прийнятті рішень щодо власного здоров'я.

Включення альтернативних методів терапії до законодавчо регульованих та фінансованих програм також свідчить про персоналізацію підходів. Закон імені командира Джона Скотта Хеннона 2019 року легітимізував використання терапії за допомогою тварин, визнаючи, що традиційні методи психотерапії не є однаково ефективними для всіх ветеранів. Для деяких осіб взаємодія зі спеціально навченими собаками виявляється більш результативною, ніж стандартне медикаментозне лікування чи когнітивно-поведінкова терапія. Законодавче закріплення права на доступ до таких програм розширює спектр доступних опцій і дозволяє підбирати методи відповідно до індивідуальних особливостей конкретного ветерана.

Водночас персоналізація породжує нові виклики для правового регулювання. Індивідуалізовані плани реабілітації значно складніші в адмініструванні, вимагають вищої кваліфікації персоналу та породжують ризики суб'єктивізму в прийнятті рішень. Законодавець намагається балансувати між гнучкістю, необхідною для врахування індивідуальних потреб, та чіткістю критеріїв, потрібною для запобігання дискримінації та забезпечення справедливого доступу до ресурсів. Цей баланс залишається предметом постійного коригування через щорічні законодавчі оновлення та зміни у відомчих регуляціях.

Третім важливим вектором трансформації законодавства стало подолання фрагментарності правового регулювання та формування цілісної системи норм. На ранніх етапах розвитку законодавства про ветеранів різні аспекти їхньої підтримки регулювалися розрізненими нормативними актами, що створювало прогалини, дублювання та ускладнювало практичне застосування норм.

Кодекс законів про ветеранів США (Title 38 United States Code) став відповіддю на потребу в систематизації правового масиву [9]. Цей документ не просто консолідував

існуючі норми він створив єдину понятійну систему, усунув суперечності між різними актами та встановив ієрархію правових джерел. Кодекс виконує функцію правової інфраструктури, на якій будуються всі подальші законодавчі ініціативи у сфері підтримки ветеранів.

Проте системність забезпечується не лише через кодифікацію матеріальних норм. Створення Міжвідомчого комітету з питань тяжких психічних розладів у 2016 році стало спробою інституційно забезпечити координацію між різними відомствами, які беруть участь у наданні послуг ветеранам. До цього моменту Міністерство оборони, Департамент у справах ветеранів, агенції охорони здоров'я та соціального забезпечення часто діяли автономно, що призводило до неефективного використання ресурсів і створювало бар'єри для ветеранів, які потребували послуг від кількох відомств одночасно.

Розробка спільних клінічних настанов для Міністерства оборони та Департаменту у справах ветеранів стала іншим важливим кроком до системності. Уніфіковані протоколи лікування посттравматичного стресового розладу, черепно-мозкових травм та інших поширених патологій дозволили забезпечити безперервність медичної допомоги при переході військовослужбовця з активної служби до статусу ветерана [10]. До впровадження єдиних стандартів зміна відомчої підпорядкованості часто супроводжувалася зміною підходів до лікування, що негативно позначалося на результатах терапії.

Національні акти обороноздатності відіграють особливу роль у підтриманні системності через забезпечення сталості фінансування [11]. Щорічний характер цих документів дозволяє регулярно переглядати пріоритети та обсяги фінансування, водночас зберігаючи базові програми, які довели свою ефективність. Така модель поєднує передбачуваність довгострокового планування з гнучкістю короткострокових коригувань.

Таким чином, проведений аналіз трансформації законодавчих пріоритетів у сфері медичної та психологічної реабілітації ветеранів у Сполучених Штатах дозволяє сформулювати низку принципових висновків щодо

логіки розвитку американської моделі правового регулювання та факторів, які детермінували її еволюцію.

По-перше, американське законодавство у сфері реабілітації ветеранів розвивалося не як результат систематичного стратегічного планування, а переважно як серія реактивних відповідей на гострі соціальні кризи. Кожен значний законодавчий акт з'являвся після того, як масштаби проблеми досягали рівня, неприйняттого для суспільної свідомості: масове безробіття демобілізованих після Другої світової, стигматизація ветеранів В'єтнаму, епідемія самогубств серед учасників операцій на Близькому Сході. Ця реактивність має двоякі наслідки. З одного боку, вона свідчить про чутливість політичної системи до суспільних настроїв та здатність законодавця оперативно реагувати на виклики. З іншого боку, така модель неминуче призводить до запізнілих втручань, коли проблема вже набула критичних масштабів і спричинила значні людські втрати.

По-друге, центральною тенденцією розвитку законодавства є зміщення пріоритетів від фізичних травм до психологічних, що відображає трансформацію самого характеру сучасних воєнних конфліктів. Якщо у середині XX століття домінували масштабні міждержавні війни з чіткими фронтовими лініями та переважно соматичними ушкодженнями, то затяжні антитерористичні операції початку XXI століття породили якісно інший профіль травматизації. Психічні розлади, спричинені хронічним стресом, множинними ротаціями та морально-етичними дилемами нового типу воєн, стали домінуючою медичною проблемою. Законодавча відповідь на цей виклик виявилася поетапною: від повного ігнорування через часткове визнання до формування спеціалізованих інституційних механізмів та масштабних програм фінансування. Проте навіть сьогодні рівень самогубств серед ветеранів залишається неприйнятно високим, що свідчить про те, що законодавчі рішення самі по собі не гарантують вирішення проблеми.

По-третє, американська модель демонструє еволюцію від уніфікованих стандартизованих підходів до персоналізованих стратегій

реабілітації. Ця трансформація узгоджується із загальносвітовими тенденціями розвитку медицини, де пацієнтоцентричні підходи поступово витісняють патерналістські моделі. Запровадження індивідуальних планів реабілітації, інституту кейс-менеджменту та концепції Whole Health Model відображає визнання того факту, що не існує універсального шляху відновлення, придатного для всіх ветеранів. Водночас персоналізація породжує нові виклики для правового регулювання: як забезпечити баланс між гнучкістю, необхідною для врахування індивідуальних потреб, та чіткістю критеріїв, потрібною для запобігання дискримінації? Американське законодавство продовжує шукати відповідь на це питання через постійне коригування норм та відомчих регуляцій.

По-четверте, критично важливим досягненням стало подолання фрагментарності правового регулювання через кодифікацію норм, створення міжвідомчих координаційних механізмів та розробку спільних клінічних стандартів. Системність забезпечує не лише ефективність використання ресурсів, але й доступність послуг для ветеранів, які більше не мусять самостійно навігувати між різними відомствами з суперечливими вимогами та процедурами. Проте досягнення системності залишається процесом незавершеним: бюрократичні бар'єри, міжвідомчі конфлікти та нерівномірність географічного покриття продовжують створювати проблеми для значної частини ветеранів.

По-п'яте, унікальною особливістю американської моделі є використання щорічних Національних актів обороноздатності як інструменту постійного оновлення правових норм та пріоритетів фінансування. Така практика забезпечує динамічність законодавства та його здатність швидко адаптуватися до нових реалій, проте водночас породжує ризики нестабільності окремих програм, які можуть втратити фінансування внаслідок зміни політичних пріоритетів. Баланс між стабільністю фундаментальних принципів, закріплених у базових законодавчих актах, та гнучкістю щорічних коригувань становить одну з сильних сторін американської системи.

По-шосте, включення альтернативних методів терапії до законодавчо регульованих програм свідчить про готовність системи до експериментів та визнання обмежень традиційної медицини. Терапія за допомогою тварин, медитаційні практики, арт-терапія та інші нетрадиційні підходи отримали легітимацію не через ідеологічні преференції законодавця, а завдяки накопиченню емпіричних доказів їхньої ефективності для певних категорій пацієнтів. Це відображає ширшу тенденцію до доказово-орієнтованої політики, коли законодавчі рішення базуються на результатах наукових досліджень, а не на традиціях чи інтуїтивних припущеннях.

По-сьоме, критичний аналіз американського досвіду виявляє значні обмеження законодавчих інтервенцій. Попри масштабні фінансові вливання, розгалужену інфраструктуру та численні програми, проблеми психічного здоров'я ветеранів залишаються далекими від вирішення. Це ставить під сумнів поширене припущення про те, що достатнє фінансування та правильне законодавство автоматично забезпечують ефективність системи. Стигматизація психічних розладів у військовому середовищі, культурні бар'єри у зверненні за допомогою, недостатня кваліфікація частини персоналу та складність самих патологій створюють перешкоди, які неможливо подолати виключно правовими засобами.

Узагальнюючи, американську модель законодавчого регулювання реабілітації ветеранів слід розглядати не як зразок для механічного копіювання, а як приклад еволюції, яка відбувається через постійне зіткнення із викликами та помилками. Сильними сторонами системи є її динамічність, здатність до адаптації, готовність експериментувати та визнавати обмеження існуючих підходів. Водночас слабкості реактивності замість проактивності, залежність від політичних циклів, неповне подолання бюрократичних бар'єрів нагадують про те, що навіть найбільш розвинені правові системи не можуть гарантувати повного вирішення складних соціально-медичних проблем.

Для інших держав, які розглядають можливість запозичення елементів американського

досвіду, критично важливим є розуміння контексту, в якому функціонує ця система. Федеративний устрій, значна економічна потужність, розвинене громадянське суспільство, традиції благодійництва та специфічна культура відношення до військової служби створюють унікальне середовище, в якому американська модель виявляється відносно ефективною. Перенесення окремих законодавчих рішень

без урахування цих контекстуальних факторів може виявитися непродуктивним. Натомість доцільним є засвоєння загальних принципів: необхідності комплексного підходу до реабілітації, визнання психічного здоров'я як рівноцінного пріоритету, персоналізації втручання, міжвідомчої координації та готовності до постійних коригувань на основі емпіричних даних про ефективність програм.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. National Archives. Servicemen's Readjustment Act (1944). <https://www.archives.gov/milestone-documents/servicemens-readjustment-act#:~:text=Signed%20into%20law%20by%20President,WWII%20and%20later%20military%20conflicts>
2. Базаєва М. Витоки новітньої структури та інституціоналізації державної політики щодо ветеранів у США. Актуальні питання суспільних наук та історії медицини. Спільний українсько-румунський науковий журнал. 2022. № 1 (33). С. 14-20. <http://e-apsnim.bsmu.edu.ua/article/view/263326>
3. Congress.GOV. H.R.3304 – National Defense Authorization Act for Fiscal Year 2014. URL: <https://www.congress.gov/bill/113th-congress/house-bill/3304/text>
4. Interdepartmental Serious Mental Illness Coordinating Committee. The Way Forward: Federal Action for a System That Works for All People Living With SMI and SED and Their Families and Caregivers. 2017, URL: https://nbcc.org/Assets/GovernmentAffairs/ISMICC_Final_Report.pdf,
5. American Psychological Association. Comprehensive mental health reform. URL: Comprehensive mental health reform
6. Commander John Scott Hannon Veterans Mental Health Care Improvement Act of 2019. URL: <https://www.congress.gov/bill/116th-congress/senate-bill/785/all-info>
7. Wounded Warrior Act. URL: https://www.law.cornell.edu/topn/wounded_warrior_act
8. US Department of Veterans` Affairs. What is Whole Health? URL: <https://www.va.gov/wholehealth/>
9. U.S. Code: Title 38. Veterans' Benefits. URL: <https://www.law.cornell.edu/uscode/text/38>
10. US Department of Veterans` Affairs. VA/DOD Clinical Practice Guidelines. URL: <https://www.healthquality.va.gov/guidelines/mh/ptsd/>
11. House Armed Services Committee. History of the NDAA. URL: <https://armedservices.house.gov/ndaa/history-ndaa.htm>

Дата першого надходження рукопису до видання: 19.11.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 15.12.2025

Дата публікації: 30.12.2025

Пилип'як В. В.,

аспірант кафедри адміністративного та інформаційного права
Навчально-наукового інституту права, психології та інноваційної
освіти Національного університету «Львівська політехніка»

ORCID: 0009-0000-8556-7660

ПУБЛІЧНІ ФІНАНСИ ТА ЕЛЕКТРОННЕ УРЯДУВАННЯ: ПРАВОВИЙ СТАТУС БЮДЖЕТНИХ УСТАНОВ У ЦИФРОВІЙ ЕКОНОМІЦІ

Анотація. У статті проаналізовано вплив цифрової економіки та електронного урядування на публічні фінанси, зокрема на правовий статус бюджетних установ. Обґрунтовано актуальність дослідження трансформації діяльності бюджетних установ в умовах діджиталізації публічного управління, що зумовлена загальною тенденцією переходу державних інституцій до використання інноваційних цифрових інструментів. Визначено, що бюджетні установи як юридичні особи публічного права, котрі повністю утримуються за рахунок державного або місцевих бюджетів, повинні адаптувати свою діяльність до вимог цифрової економіки та нових підходів до управління фінансовими ресурсами. Досліджено сучасний стан нормативно-правового забезпечення електронного урядування у сфері публічних фінансів: упровадження системи відкритих даних про бюджетні видатки, розвиток електронних інформаційних ресурсів у бюджетному процесі, цифрових платформ моніторингу та контролю, а також реалізацію державної Стратегії цифровізації управління державними фінансами. Особливу увагу приділено змінам функцій бюджетних установ під впливом цифрових технологій – автоматизації бюджетних операцій, удосконаленню процедур планування й виконання бюджетів, запровадженню електронного документообігу, смарт-контрактів та використанню інших інтелектуальних цифрових рішень. Встановлено, що цифрове урядування підвищує прозорість та ефективність управління публічними фінансами, водночас загострює питання правового регулювання нових цифрових інструментів (зокрема цифрових активів, електронних сервісів та реєстрів) у бюджетній сфері. Зроблено висновок про необхідність оновлення правового статусу бюджетних установ з урахуванням цифрової трансформації: законодавчого закріплення їхніх прав та обов'язків в умовах електронного урядування, забезпечення належного рівня кібербезпеки, захисту даних та подальшої інтеграції до європейського цифрового простору. Перспективи подальших досліджень убачаються у розробці конкретних пропозицій щодо вдосконалення фінансово-правового регулювання діяльності бюджетних установ у цифровій економіці, а також у визначенні оптимальної моделі їх функціонування в умовах інтенсивного технологічного розвитку.

Ключові слова: публічні фінанси; електронне урядування; цифрова економіка; бюджетні установи; правовий статус; цифровізація; електронні послуги; відкриті дані; смарт-контракти.

Pylyp'yak V. V. Public finances and e-government: legal status of budgetary institutions in the digital economy

Abstract. The article analyzes the impact of the digital economy and e-government on public finances, particularly on the legal status of budgetary institutions. The relevance of studying the transformation of budgetary institutions in the context of the digitalization of public administration is substantiated, emphasizing the growing role of innovative digital tools in modern governance. It is determined that budgetary institutions, as legal entities of public law fully financed from state or local budgets, must adapt their operational practices to the requirements of the digital economy and the evolving mechanisms of public financial management. The article examines the current state of the regulatory framework for e-government in the field of public finance, including the introduction of open data systems on budget expenditures, the use of electronic information resources in the budget process, and the implementation of the national Strategy for Digitalization of Public Finance Management. Particular attention is given to changes in the functions of budgetary institutions under the influence of digital technologies: automation of budget operations, improvement of planning and execution procedures, the introduction of electronic document management, smart contracts, and other intelligent digital solutions that enhance institutional efficiency. It is established that digital governance increases transparency and effectiveness in managing public finances while raising important issues concerning the legal regulation of emerging digital instruments (such as digital assets and electronic services) within the budgetary sphere. The

study concludes that the legal status of budgetary institutions must be updated in view of digital transformation, including the legislative consolidation of their rights and obligations under e-government, ensuring cybersecurity, data protection, and further integration into the European digital space. Future research prospects include developing specific proposals for improving the financial and legal regulation of budgetary institutions in the digital economy and identifying the most effective model for their functioning under conditions of rapid technological development.

Key words: *public finances; e-governance; digital economy; budgetary institutions; legal status; digitalization; electronic services; open data; smart contracts.*

Вступ. Сучасний етап розвитку держави характеризується активною цифровізацією публічної сфери, зокрема впровадженням технологій електронного урядування у фінансову систему. Актуальність теми зумовлена необхідністю адаптації діяльності бюджетних установ до викликів цифрової економіки. Бюджетні установи, згідно з Бюджетним кодексом України, це органи чи організації, створені державними органами або органами місцевого самоврядування, що повністю утримуються за рахунок державного чи місцевого бюджету та мають статус неприбуткових організацій [1]. Традиційно такі установи діяли в умовах паперового документообігу і бюрократичних процедур. Нині ж, в умовах розвитку електронного урядування, постає проблема оновлення їх правового статусу та функцій: перехід до електронних форм надання публічних послуг, використання цифрових платформ для управління бюджетними коштами, забезпечення прозорості та підзвітності через відкриті дані тощо. Важливо визначити, наскільки чинна правова база дозволяє бюджетним установам ефективно діяти в цифровому середовищі та які зміни необхідні для усунення правових прогалин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання впровадження електронного урядування у сфері публічних фінансів та цифрової трансформації бюджетної системи розглядалися в працях низки науковців. Зокрема, Д. І. Попов, О. С. Котуха, М. М. Олашин (2023) дослідили цифровізацію бюджетної системи України та наголосили на зростанні відкритості діяльності органів влади завдяки переведенню бюджетного процесу в електронну форму. О. С. Смирний (2024) проаналізував вплив цифровізації на бюджетну систему України, відзначивши актуальні проблеми фінансового права, що виникають у процесі діджиталізації бюджетних відносин. У сфері

фінансово-правового регулювання цифрових технологій варто відзначити роботу Т. А. Латковської та А. Д. Гриба (2022), присвячену запровадженню інформаційних технологій у фінансово-правову сферу та їхньому впливу на правову культуру. Зарубіжні дослідники також приділяють увагу даній тематиці. Зокрема, К. Efthalitsidou та ін. (2025) встановили позитивний зв'язок між розвитком цифрового урядування і фіскальною ефективністю: країни з вищим рівнем цифрової зрілості урядових послуг демонструють вищу ефективність використання публічних фінансів. Таким чином, наукові напрацювання свідчать про необхідність комплексного правового осмислення трансформації публічних фінансів у цифрову добу.

Метою статті є визначення впливу електронного урядування на правовий статус бюджетних установ у цифровій економіці та обґрунтування напрямів удосконалення нормативно-правового регулювання діяльності бюджетних установ з урахуванням цифровізації публічних фінансів.

Виклад основного матеріалу. Запровадження електронного урядування у сфері публічних фінансів України відбувається протягом останнього десятиріччя шляхом створення електронних ресурсів і правових механізмів для цифрової взаємодії громадян, бізнесу та держави. Важливим кроком стало впровадження системи відкритих даних про публічні фінанси. Прийняття Закону України «Про відкритість використання публічних коштів» 2015 року зобов'язало розпорядників бюджетних коштів оприлюднювати детальну інформацію про витрати бюджету у відкритому доступі [2]. На виконання цього Закону створено єдиний державний веб-портал «E-Data», що об'єднав бази даних про використання коштів платників податків (портал Spending.gov.ua), про держав-

ний бюджет (портал Openbudget.gov.ua) та про проєкти міжнародної допомоги. Таким чином, бюджетні установи отримали нові зобов'язання щодо прозорості: тепер суспільство має інструменти контролю за їх фінансовою діяльністю онлайн.

Не менш важливим аспектом цифровізації є перехід бюджетних процедур в електронний формат. Затверджено низку нормативних актів, які регулюють використання інформаційних технологій у бюджетному процесі. Зокрема, ще у 2012 році Уряд визначив порядок використання коштів державного бюджету за програмою «Електронне урядування», що започаткувало фінансування відповідних IT-рішень [3]. Надалі, з розвитком цифрової інфраструктури, виникла потреба у стратегічному плануванні цифрової трансформації фінансової системи. Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17 листопада 2021 р. № 1467-р було схвалено Стратегію цифрового розвитку, цифрових трансформацій і цифровізації системи управління державними фінансами до 2025 року та затверджено план заходів щодо її реалізації [4]. Ця Стратегія передбачала комплексне впровадження сучасних IT-рішень у всі ланки управління державними фінансами – від планування бюджету до контролю за його виконанням. Зокрема, ставилося завдання оптимізувати обмін даними між державними реєстрами, автоматизувати казначейське обслуговування та розвинути системи електронного документообігу у фінансових органах. У 2025 році строк реалізації Стратегії було продовжено до 2030 року [5], що свідчить про довгострокову державну політику на підтримку цифровізації публічних фінансів.

Цифрова економіка вимагає перегляду традиційних підходів до функціонування бюджетних установ. Одним із ключових питань є забезпечення юридичної сили електронних документів та рішень, що приймаються в електронному форматі. В Україні створено правові передумови для цього – діють закони про електронні документи та електронні довірчі послуги (електронний підпис), які дозволяють бюджетним установам юридично значимо оформлювати документообіг в цифровій формі. Наприклад, наказом Міністер-

ства фінансів № 333 від 12.03.2012 р. впроваджено електронну систему казначейського обслуговування бюджетів [6], що дозволило проводити платежі та облік бюджетних коштів онлайн. Нині практично вся звітність бюджетних установ може подаватися в електронному вигляді, що значно спрощує і прискорює комунікацію з Держказначейством та іншими органами. Однак поряд із цим виникають і нові виклики, зокрема необхідність захисту інформації та запобігання кіберзагрозам у фінансовій сфері. Законодавство у сфері кібербезпеки та захисту інформації набуває все більшого значення для бюджетних установ, які оперують чутливими фінансовими даними.

Важливою зміною правового статусу бюджетних установ у цифровій економіці є розширення їх функцій та відповідальності. Традиційно керівник бюджетної установи, як розпорядник бюджетних коштів, ніс відповідальність за отримання асигнувань та виконання кошторису. У цифровому середовищі керівник не лише відповідає за фінанси, але й зобов'язаний забезпечити належне функціонування інформаційних систем установи, впровадження електронних сервісів для громадян, дотримання стандартів захисту даних. З'являються нові аспекти відповідальності – наприклад, за несвоєчасне оприлюднення даних на порталі публічних фінансів чи порушення порядку електронного закупівельного процесу. Таким чином, правовий статус бюджетних установ доповнюється нормами інформаційного права та законодавства про відкриті дані.

На рівні матеріального фінансового права цифровізація породжує нові об'єкти та явища, які потребують правового регулювання. За оцінками дослідників, «предметом цифровізації в бюджетній сфері нині є створення нового об'єкта бюджетних правовідносин – цифрових активів; цифровізація процесів прийняття рішень у бюджетній сфері як переведення більшості стадій бюджетного процесу в електронний формат, не обмежуючись касовим обслуговуванням рахунків бюджетів» [3]. Інакше кажучи, можливим стає використання у бюджетному процесі цифрових фінансових інструментів, наприклад,

токенізованих активів або навіть криптовалюти, що вимагає визначення їх правового статусу в межах бюджетного законодавства. Наразі Бюджетний кодекс України не містить прямих норм щодо цифрових активів, проте у перспективі їх можуть включити до складу доходів чи витрат бюджету (наприклад, у формі цифрових благодійних внесків або цільових фондів). Врядування фінансовими ресурсами також може змінитися: з'являються пропозиції впровадження смарт-контрактів для автоматизації виконання бюджетів [3]. Смарт-контракт у цій сфері – це програма, що автоматично проводить транзакції (перерахування коштів, розподіл асигнувань) при настанні визначених умов. Його використання могло б мінімізувати людський фактор і прискорити освоєння бюджетних коштів, але водночас потребує правового забезпечення достовірності та незмінності таких алгоритмів. Законодавство поки не містить норм про смарт-контракти у публічних фінансах, отже, наукові напрацювання вказують на доцільність розробки відповідних правил.

Ефектом цифровізації є і зміна ролі фінансових органів, що координують діяльність бюджетних установ. Дослідники припускають, що «найближчим наслідком цифровізації може стати зміна суб'єктного складу фінансової, зокрема бюджетної, діяльності, наприклад виключення фінансового органу зі складу осіб, які її здійснюють, або перегляд його функцій чи переведення їх у цифрову форму» [3]. Йдеться про те, що частину функцій, які традиційно виконували, скажімо, органи Державної казначейської служби чи фінансові підрозділи міністерств, можуть перебрати на себе інформаційні системи. Уже сьогодні система «Є-Казна» автоматично обробляє значну кількість операцій, а контрольні функції дедалі більше здійснюються через електронні засоби моніторингу. Правовий статус відповідних органів трансформується: вони з органів, що безпосередньо виконують операції, перетворюються на органи нагляду та управління ІТ-системами. Це потребує оновлення положень про такі органи, посадових інструкцій працівників, введення нових посад ІТ-спеціалістів у структуру фінансових органів. Одночасно постає

питання відповідальності: якщо рішення приймається автоматично системою за заданими параметрами, хто несе юридичну відповідальність у разі помилки – програмісти, керівники чи розпорядники коштів? Чинне законодавство наразі не дає прямих відповідей, тому необхідно закладати принципи розподілу відповідальності при автоматизованому управлінні бюджетними процесами.

Важливо також врахувати міжнародний досвід: країни, що успішно впровадили е-урядування у фінансах, продемонстрували зниження корупції та підвищення довіри до держави завдяки належному правовому регулюванню цифрових процесів [7, с. 78–80]. Зарубіжний досвід підтверджує значні переваги переходу публічних фінансів на електронні рейки. За даними досліджень ЄС, цифрове врядування визнається ключовим чинником підвищення ефективності роботи публічної адміністрації: завдяки оцифруванню послуг та автоматизації процесів уряду знижують адміністративні витрати, підвищують задоволеність громадян і посилюють підзвітність публічних інституцій [8]. У країнах з високим рівнем розвитку електронного уряду (наприклад, Естонія, Данія, Фінляндія) спостерігається і високий рівень ефективності використання бюджетних коштів [8]. Це пояснюється тим, що цифрові рішення мінімізують корупційні ризики, роблять розподіл ресурсів більш обґрунтованим, а контроль – оперативним. Для України імплементація найкращих світових практик є актуальною з огляду на курс на європейську інтеграцію. Вже здійснюються кроки у цьому напрямі: інтеграція національних реєстрів з європейськими системами, взаємне визнання електронних довірчих послуг, участь у міжнародних ініціативах відкритих даних. Важливо забезпечити сумісність українського законодавства у сфері публічних фінансів з правом ЄС, зокрема імплементувати норми про електронні публічні закупівлі, електронний аудит, цифрові валюти центрального банку тощо, які вплинуть на діяльність бюджетних установ.

Висновки. Розвиток електронного урядування докорінно змінює умови функціонування бюджетних установ, висуваючи нові вимоги до їх правового статусу. Проведене

дослідження дозволяє зробити низку висновків. По-перше, бюджетні установи залишаються базовими ланками системи публічних фінансів, їхній юридичний статус як неприбуткових організацій, що утримуються коштом бюджету, зберігається. Водночас зміни форм і методів їх діяльності під впливом цифрових технологій вимагають деталізації та оновлення законодавства. По-друге, впровадження електронного урядування підвищує прозорість, підзвітність та ефективність використання бюджетних коштів. Завдяки відкритим даним громадськість отримує інструменти контролю, а автоматизація операцій знижує ризик помилок і зловживань. Це позитивно позначається на фінансовій дисципліні та довірі до публічних інституцій. По-третє, цифровізація приводить до появи нових об'єктів правового регулювання (цифрові активи, електронні сервіси, смарт-контракти) та модифікації суб'єктного складу бюджетного процесу. Відтак виникає необхідність у правовій ідентифікації та нормативному закріпленні цих нових явищ. Законодавець має визначити, як вписати цифрові інструменти в існуючу бюджетну систему – чи шляхом внесення змін до Бюджетного кодексу, чи шляхом ухвалення окремих законів про цифрові фінанси.

Подальші зміни правового статусу бюджетних установ мають відбуватися комплексно. Необхідно розробити та впровадити стандарти електронної взаємодії для усіх рівнів бюджетної системи – від головних розпорядників коштів до одержувачів. Це включає єдині вимоги до електронного документообігу, захисту інформації, користування державними електронними системами. Важливим напрямом є підвищення цифрової

компетентності персоналу бюджетних установ: закони та підзаконні акти повинні закріпити вимоги до володіння ІКТ для керівників і бухгалтерів, порядок їх навчання та атестації. Крім того, слід переглянути положення про відповідальність: запровадити норми про відповідальність за кібербезпеку в установі, за достовірність оприлюднених фінансових даних, за належне функціонування електронних сервісів.

Перспективи подальших наукових пошуків у цьому напрямі полягають у деталізації правових механізмів інтеграції новітніх цифрових технологій у бюджетний процес. Зокрема, потребують дослідження питання правового статусу штучного інтелекту в ухваленні фінансових рішень, можливості використання технології блокчейн для відстеження бюджетних транзакцій, впровадження національної цифрової валюти (е-гривні) у систему розрахунків бюджетних установ. Такі дослідження будуть основою для формування пропозицій щодо модернізації фінансового законодавства. Загальний висновок полягає в тому, що цифрова економіка відкриває нові можливості для підвищення ефективності публічних фінансів, але реалізація цих можливостей потребує випереджального розвитку правового поля. Бюджетні установи мають отримати чітко окреслені повноваження і обов'язки в цифровому середовищі, а держава – забезпечити необхідні ресурси та регуляторні умови для їх повноцінного функціонування в умовах електронного урядування. Тільки за таких умов цифровізація приведе до очікуваних позитивних результатів у сфері публічних фінансів, сприяючи прозорості, підзвітності та інноваційному розвитку державного управління.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Бюджетний кодекс України Кодекс України; Закон, Кодекс від 08.07.2010 № 2456-VI.URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text>
2. Про відкритість використання публічних коштів Закон України від 11.02.2015 № 183-VIII.URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/183-19#Text>
3. Попов Д. І., Котуха О. С., Олашин М. М. Цифровізація бюджетної системи України як інструмент підвищення публічності органів державної влади // Проблеми сучасних трансформацій. 2023. № 7. С. 139–143
4. Про схвалення Стратегії здійснення цифрового розвитку, цифрових трансформацій і цифровізації системи управління державними фінансами на період до 2030 року та [...] Розпорядження Кабінету Міністрів України; Стратегія, План, Заходи, Перелік від 17.11.2021 № 1467-р.URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1467-2021-%D1%80#Text>

5. Цифровізацію управління державними фінансами продовжено до 2030 р. LexInform: Правові та юридичні новини, юридична практика, коментарі. 14.05.2025. URL: <https://lexinform.com.ua/zakonodavstvo/tsyvrovizatsiyu-upravlinnya-derzhavnymu-finansamy-prodovzheno-do-2030-r/> (дата звернення: 27.10.2025).

6. Про затвердження Інструкції щодо застосування економічної класифікації видатків бюджету та Інструкції щодо застосування класифікації кредитування бюджету Мінфін України; Наказ, Інструкція від 12.03.2012 № 333. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0456-12#Text>

7. Качула С.В. Роль електронного уряду в управлінні публічними фінансами. Проблеми сучасних трансформацій. 2025. № 20. С. 70–79.

8. Efthalitsidou K., Spinthiropoulos K., Vittas G., Sariannidis N. Digital Governance, Democracy and Public Funding Efficiency in the EU-27: Comparative Insights with Emphasis on Greece // Information (MDPI). 2025. Vol. 16, No. 9. P. 795.

Дата першого надходження рукопису до видання: 21.11.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 18.12.2025

Дата публікації: 30.12.2025

УДК 342.9(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2025.4.20>

Ричка Д. О.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри публічного управління та права
ННІ Придніпровська державна академія будівництва та архітектури
Українського державного університету науки та технології
ORCID: 0009-0001-0207-907X

КІБЕРСИЛИ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ: НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОЕКТУ ЗАКОНУ УКРАЇНИ «ПРО КІБЕРСИЛИ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ» У ПОРІВНЯННІ З МОДЕЛЯМИ НАТО

Анотація. Стаття присвячена комплексному аналізу проекту Закону України «Про Кіберсили Збройних Сил України», яким передбачається формування окремого військового компонента для ведення операцій у кіберпросторі та електромагнітному спектрі. Мета дослідження – оцінити правові засади, інституційний дизайн і передбачувані повноваження Кіберсил, а також вплив запропонованих норм на права людини та відповідність підходам НАТО. Методологія поєднує нормативно-правовий аналіз, інституційне порівняння з моделями NATO Cyberspace Operations Centre (СуОС) при SHAPE, NATO Integrated Cyber Defence Centre (NICC), доктриною AJP-3.20, а також огляд спроможнісних рамок NCI Agency/NCSC і навчально-дослідницького контуру CCDCOE. Результати свідчать, що законопроект відповідає тенденції інституціоналізації кібероборони та створює передумови для оперативної сумісності з НАТО, зокрема через централізоване командування, акцент на кіберстримуванні та можливість контрактного залучення цивільних фахівців (кіберрезерв). Водночас ідентифіковано ризики дублювання мандатів із вже існуючими у ЗСУ Військами зв'язку та кібербезпеки, недостатню деталізацію міжвідомчої взаємодії (Держспецзв'язку/CERT-UA, СБУ, НПУ, НКЦК при РНБО) та прогалини у процесуальних запобіжниках захисту прав людини (приватність і дані, пропорційність технічних заходів, судовий і парламентський контроль). Запропоновано внесення змін до базових оборонних актів для чіткого «розведення» компетенцій; затвердження SOP/порядків обміну даними й спільних операцій; імплементацію risk-based підходів і внутрішніх аудитів відповідності; інституційне «прошивання» інтерфейсів із СуОС/NICC, програмами NCI Agency та участю у вправах Locked Shields. Практична значущість полягає у формуванні дорожньої карти до другого читання, що поєднує вимоги нацбезпеки з гарантіями прав людини та підвищує стійкість і керованість кібероборони, тоді як наукова новизна – у синтезі правового, інституційного й спроможнісного вимірів порівняльного аналізу України та НАТО.

Ключові слова: кібероборона, Кіберсили, ЗСУ, НАТО, СуОС, NICC, AJP-3.20, права людини, кіберрезерв, NCI Agency, CCDCOE.

Rychka D. O. Cyberforces of the armed forces of Ukraine: scientific and practical analysis of the draft law of Ukraine “On cyberforces of the armed forces of Ukraine” in comparison with NATO models

Abstract. The article offers a comprehensive analysis of the Draft Law of Ukraine “On the Cyber Forces of the Armed Forces of Ukraine,” which envisages the establishment of a distinct military component tasked with conducting operations in cyberspace and across the electromagnetic spectrum. The study aims to assess the legal foundations, institutional design, and anticipated powers of the Cyber Forces, as well as the implications of the proposed norms for human rights and their alignment with NATO approaches. Methodologically, it combines doctrinal legal analysis with an institutional comparison against the NATO Cyberspace Operations Centre (СуОС) at SHAPE, the NATO Integrated Cyber Defence Centre (NICC), the AJP-3.20 doctrine, and a review of the capability frameworks of the NCI Agency/NCSC alongside the training-and-research ecosystem of the CCDCOE.

The findings indicate that the draft law accords with the broader trend toward the institutionalisation of cyber defence and creates preconditions for operational interoperability with NATO—inter alia through centralised command, an emphasis on cyber deterrence, and the possibility of contracting civilian experts (a cyber reserve). At the same time, the analysis identifies risks of mandate duplication with the Armed Forces' existing Signal and Cyber Security Troops, insufficient specification of inter-agency coordination (involving the State

Service of Special Communications and Information Protection of Ukraine – SSSCIP/CERT-UA, the Security Service of Ukraine – SBU, the National Police of Ukraine – NPU, and the National Cybersecurity Coordination Center – NCCC at the NSDC), and gaps in procedural safeguards for human rights (privacy and data protection, proportionality of technical measures, and judicial as well as parliamentary oversight).

The article proposes amendments to core defence statutes to delineate competences clearly; the adoption of standard operating procedures (SOPs) and protocols for data-sharing and joint operations; the implementation of risk-based approaches and internal compliance audits; and the institutional embedding of interfaces with CyOC/NICC, NCI Agency programmes, and participation in “Locked Shields” exercises. The practical significance lies in outlining a roadmap for the second reading that reconciles national-security requirements with human-rights guarantees while enhancing the resilience and governance of cyber defence. The scholarly contribution consists in synthesising legal, institutional, and capability dimensions within a comparative Ukraine–NATO perspective.

Key words: *cyber defence, Cyber Forces, Armed Forces of Ukraine (AFU), NATO, CyOC, NICC, AJP-3.20, human rights, cyber reserve, NCI Agency, CCDCOE.*

Вступ. 9 жовтня 2025 р. Верховна Рада України ухвалила у першому читанні проект Закону України «Про Кіберсили Збройних Сил України». За це рішення проголосували 255 народних депутатів. Вказаний документ отримав статус «прийнято за основу з доопрацюванням». Це відповідає стратегічній потребі України у веденні оборони в кіберпросторі та інтеграції і гармонізації зі стандартами НАТО.

Водночас у чинній структурі Збройних сил України вже існує окремий рід військ – Війська зв'язку та кібербезпеки, що породжує питання про необхідність розмежування повноважень та дублювання функцій і необхідність коригування базових законів.

1. Методологія та джерельна база. Дослідження спирається на: (1) офіційні матеріали Верховної Ради України (картка законопроекту, оперативна інформація засідання, пресповідомлення), (2) публікації провідних національних ЗМІ про перебіг голосування, (3) доктринальні та інституційні документи НАТО (офіційні сторінки з кібероборони, СуОС при SHAPE, рішення щодо NICC, доктрина AJP-3.20), (4) чинне українське кіберзаконодавство (Закон України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України»).

2. Нормативний та інституційний контекст в Україні. Українська національна система кібербезпеки визначена Законом «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України», який фіксує ролі Держспецзв'язку (включно з CERT-UA), Служби безпеки України, Національної поліції України, Міністерства оборони України та Національного координаційного центру кібербезпеки при РНБО.

Законопроект № 12349 «Про Кіберсили Збройних Сил України» розвиває саме військову складову цієї системи через створення спеціалізованої структури – Кіберсил.

Паралельно вже існуючі в складі Збройних сил України Війська зв'язку та кібербезпеки, мають закріплені завдання із забезпечення зв'язку, функціонування інформаційних систем, систем бойового управління та участі в національній системі кібербезпеки (включно з кіберобороною). Це потребує точного «розведення» повноважень із новими Кіберсилами.

3. Короткий зміст законопроекту № 12349 «Про Кіберсили Збройних Сил України» визначає правовий статус і засади діяльності Кіберсил, як органу військового управління у складі Збройних сил України, відповідального за кібероборону України, захист суверенітету та територіальної цілісності в кіберпросторі. Кіберсили підпорядковуються Головнокомандувачу Збройних сил України, загальне політичне спрямування здійснює Президент, як Верховний Головнокомандувач.

Передбачено можливість залучення цивільного компонента (кіберрезервістів) на договірній основі для виконання завдань кіберстримування та операцій у кіберпросторі.

4. Порівняння з моделями НАТО. Архітектура управління та планування NATO Cyberspace Operations Centre (СуОС) при SHAPE (м. Монс, Бельгія) забезпечує ситуаційну обізнаність, планування і координацію кібероперацій у системі об'єднаного командування, включно з інтеграцією суверенних

кіберефектів держав-членів. Це «вузол», який зводить цифровий простір до рівня спільного оперативного планування поруч із суходолом, морем та повітрям.

NATO Integrated Cyber Defence Centre (NICC), погоджений у липні 2024 р., розміщено при SHAPE, покликаний посилити захист власних мереж НАТО, об'єднати цивільний і військовий персонал та підвищити стійкість за рахунок сучасних технологій.

AJP-3.20 Allied Joint Doctrine for Cyberspace Operations – базова доктрина НАТО з планування, виконання та оцінки кібероперацій у складі спільних операцій; підтверджує вимогу щодо дотримання міжнародного права.

Висновок для України. Модель Кіберсил доцільно будувати, як оперативно-командний центр у військовій вертикалі з чітким інтерфейсом до національних кіберсуб'єктів (Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України та функціонуючу у її складі CERT-UA, Служба безпеки України, тощо), за аналогією із СуОС/NICC як «вузлів» інтегрованого планування.

5. Сили, спроможності та підтримка. NCI Agency / NATO Cyber Security Centre (NCSC) забезпечують цілодобовий захист мереж НАТО, розвиток кіберспроможностей, оборонні кібероперації та сервісну підтримку C4ISR – інституційний аналог «тилового» компонента для стійкої кібероборони.

CCDCOE (м. Таллінн Естонія) – багатонаціональний центр передового досвіду, що надає навчання, дослідження і вправи (включно з «Locked Shields» – це щорічні навчання з кіберзахисту, які організовується Центром передового досвіду спільного кіберзахисту НАТО в Таллінні з 2010 року. Формат зазвичай такий, що червона команда імітує ворожу атаку, а сині команди із країн-учасниць імітують свою координацію та захист від цього), розвиває спільні підходи та правові позиції. Україні як учаснику та партнеру доцільно синхронізувати підготовку кадрів Кіберсил із програмами CCDCOE.

6. Політико-правові рамки. НАТО з 2016 р. визнає кіберпростір окремим простором для операцій; істотний кібернапад може досягти порогу впровадження статті 5 Північноатлан-

тичного договору (встановлює принцип колективної оборони, згідно з яким збройний напад на одну державу-члена НАТО розглядається як напад на усіх. Це означає, що у разі нападу всі інші члени зобов'язані надати допомогу, включно із застосуванням збройної сили, для відновлення безпеки в регіоні. Рішення про конкретні заходи приймаються спільно, хоча кожна країна самостійно визначає свій внесок).

Це задає стандарт стримування або/та відповіді, релевантний для планування Кіберсил.

7. Аналітичний розділ: переваги та недоліки сторони законопроекту.

7.1. Перевагами є інституціоналізація кібероборони та сумісність із НАТО. Окремий військовий орган для кібероперацій і кіберстримування є вкрай необхідна відповідь на сучасну війну й шлях до оперативної сумісності з СуОС/NICC. Пряма підпорядкованість Головнокомандувачу Збройних сил України підвищує керованість і швидкість прийняття рішень при виникненні кризових ситуацій. Також слід визначити за позитивне рішення той факт, що планується контрактне залучення висококваліфікованих спеціалістів, що розширює кадрову базу, знижує час та матеріальні витрати, пов'язані із навчанням.

7.2 Як недоліки, необхідно відмітити ті факти, що функції Військ зв'язку та кібербезпеки частково перетинаються із завданнями Кіберсил і без змін до базових актів і чіткого розмежування повноважень, можливі дублювання і втрати керованості. Крім того, виходячи з тексту вказаного проекту вбачається недостатня деталізація міжвідомчої координації. Потрібні формалізовані протоколи взаємодії з Державною службою спеціального зв'язку та захисту інформації, спецпідрозділів Служби безпеки України, Національної поліції України та Національним координаційним центром кібербезпеки при РНБО України (обмін даними, спільні операції, розмежування повноважень).

Відкриті матеріали першого читання не розкривають бюджет, чисельність, етапність розгортання, що ускладнює оцінку здійсненості. (Цей висновок зроблений на підставі публічних оглядів і картки законопроекту.)

7.3 Вплив на права людини. Операції Кіберсил можуть у певних випадках стосуватися обробки персональних даних або тимчасового технічного впливу на мережі поза суто військовим контуром. Для мінімізації ризиків необґрунтованого втручання слід прямо відсилати до сфер дії Кримінально-процесуального законодавства України та спецзаконів (оперативно-розшукові, контррозвідувальні заходи), встановити судовий та парламентський контроль, вимоги до зберігання та знищення даних і внутрішній моніторинг, передбачити інші дії, для синхронізації з Законом України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України».

За умови контрдій інформаційно-технічним операціям ворога важливо уникати «надмірного впливу» на законну комунікацію цивільних осіб, рамки мандату Кіберсил мають бути чітко відмежовані від діяльності інших органів та демонструвати пропорційність (стандарту НАТО/AJP-3.20 вимагають дотримання міжнародного права).

7.3 До повноважень майбутніх Кіберсил входить підготовка й проведення військових кібероперацій, кіберстримування, захист військових інформаційно-телекомунікаційних технологій та автоматизованих систем управління, операції у спектрі, формування й використання кіберрезерву, взаємодія з партнерами та НАТО.

Головнокомандувач Збройних сил України та Президент України будуть здійснювати безпосереднє військове керівництво Кіберсилами; загальне політичне спрямування – у відповідності до чинних оборонних норм.

Інші суб'єкти нацсистеми кібербезпеки: Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України та функціонуючу у її складі CERT-UA, Служба безпеки України, Національна поліція України, Національний координаційний центр кібербезпеки при РНБО України – зберігають власні повноваження. Необхідні письмово закріплені межі компетенцій (оперативні протоколи, обмін даними, чітко встановлені юрисдикції) для уникнення дублювань.

Ключовими ризиками реалізації, на наш погляд може стати кадровий дефіцит, який неодмінно виникне у зв'язку з конкуренцією з приватним сектором, ресурсні (фінансові та апаратні) обмеження воєнного часу, затримки з нормативним перерозподілом повноважень.

8. Рекомендації до другого читання. Необхідно внести зміни до законів, що визначають роди військ та органи військового управління, закріпивши місце Кіберсил, а також чітко розмежування повноважень із Військами зв'язку та кібербезпеки.

Слід затвердити порядок взаємодії Кіберсил Збройних сил України із Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації, Служби безпеки України, Національної поліції (обмін даними, спільні операції, реагування на інциденти, юрисдикції).

Необхідно передбачити судовий або парламентський контроль у разі виникнення питання, щодо додержання прав людини, затвердити правила обробки, збереження, знищення даних, внутрішні аудити відповідності (у т.ч. на кшталт risk-based підходів НАТО/AJP-3.20).

Крім того, більш чітко передбачити оперативну сумісність з НАТО: інституційно передбачити взаємодію із СуОС/NICSS, програмами NCI Agency та навчальним контуром CCDCOE (сертифікації, SOP, участь у Locked Shields).

Висновки. Законопроект № 12349 є своєчасним кроком з огляду на характер сучасної війни та стандарту НАТО. Його перевага – у створенні чіткої військової вертикалі для кібероборони і можливості залучення кіберрезерву; недоліки – потенційні колізії з уже існуючими інститутами та недостатня деталізація процедурних запобіжників. За умови доопрацювання до другого читання у напрямі узгодженості мандатів, міжвідомчої координації й гарантій прав людини, Кіберсили можуть стати центральним елементом української кібероборони, сумісним із архітектурою СуОС/NICSS та доктриною AJP-3.20.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Проект Закону України «Про Кіберсили Збройних Сил України» : картка законопроекту № 12349 від 19.12.2024 [Електронний ресурс]. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/45453> (дата звернення: 12.10.2025). itd.rada.gov.ua
2. Верховна Рада України. Кіберсили Збройних Сил України (пресповідомлення) [Електронний ресурс]. 09.10.2025. URL: <https://www.rada.gov.ua/print/266780.html> (дата звернення: 12.10.2025). Верховна Рада України
3. Оперативна інформація засідання ВРУ (щодо результатів голосування) [Електронний ресурс]. 09.10.2025. URL: <https://www.rada.gov.ua/meeting/faxiv/show/8598.html> (дата звернення: 12.10.2025). Верховна Рада України
4. Суспільне. Рада в першому читанні ухвалила законопроект № 12349 про створення Кіберсил ЗСУ [Електронний ресурс]. 09.10.2025. URL: <https://suspilne.media/1134650-rada-pidtrimala-stvorennia-kibersil-zsu/> (дата звернення: 12.10.2025). Суспільне | Новини
5. LIGA.net. Rada adopts draft law on cyber forces of the Armed Forces as a basis [Електронний ресурс]. 09.10.2025. URL: <https://news.liga.net/en/politics/news/rada-adopts-draft-law-on-cyber-forces-of-the-armed-forces-as-a-basis> (дата звернення: 12.10.2025). LIGA.net
6. Укрінформ. Рада підтримала створення Кіберсил ЗСУ [Електронний ресурс]. 09.10.2025. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/4045455-rada-pidtrimala-stvorennia-kibersil-zsu.html> (дата звернення: 12.10.2025). Укрінформ
7. Міноборони України. Війська зв'язку та кібербезпеки – окремий рід військ ЗСУ [Електронний ресурс]. URL: <https://mod.gov.ua/pro-nas/vijska-zv-yazku-ta-kiberbezpeki> (дата звернення: 12.10.2025). mod.gov.ua
8. Закон України № 2163-VIII «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» від 05.10.2017 [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-viii> (дата звернення: 12.10.2025). Законодавство України
9. NATO. Cyber defence – офіційна сторінка теми [Електронний ресурс]. Оновл. 30.07.2024. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_78170.htm (дата звернення: 12.10.2025). NATO
10. SHAPE (ACO). Cyber Defence / Cyberspace Operations Centre (CyOC) [Електронний ресурс]. URL: <https://shape.nato.int/about/aco-capabilities2/cyber-defence> (дата звернення: 12.10.2025). shape.nato.int
11. NATO. Allies agree new NATO Integrated Cyber Defence Centre (NICC) [Електронний ресурс]. 10.07.2024. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/news_227647.htm (дата звернення: 12.10.2025). NATO
12. GOV.UK / UK MoD. Allied Joint Doctrine for Cyberspace Operations (AJP-3.20) [Електронний ресурс]. Оновл. 17.03.2023. URL: <https://www.gov.uk/government/publications/allied-joint-doctrine-for-cyberspace-operations-ajp-320> (дата звернення: 12.10.2025). GOV.UK
13. NCI Agency – офіційний сайт (місія, кіберспроможності) [Електронний ресурс]. URL: <https://www.ncia.nato.int/> (дата звернення: 12.10.2025). ncia.nato.int
14. CCDCOE – About us (місія та напрями) [Електронний ресурс]. URL: <https://ccdcoe.org/about-us/> (дата звернення: 12.10.2025). ccdcoe.org

Дата першого надходження рукопису до видання: 12.11.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 10.12.2025

Дата публікації: 30.12.2025

Руденко М. М.,кандидат юридичних наук, доцент
Київського університету інтелектуальної власності та права
ORCID: 0009-0008-8983-8470

АДМІНІСТРАТИВНИЙ КОНТРОЛЬ (НАГЛЯД) У ДІЯЛЬНОСТІ МВС УКРАЇНИ

Анотація. В статті на основі теорії адміністративного права та діючого законодавства розкрити місце і роль адміністративного контролю (нагляду) у діяльності МВС України. Доведено, що контроль у діяльності МВС України є важливою і невід'ємною складовою для забезпечення ефективності законності у діяльності підрозділів та посадових осіб центрального апарату, Національної поліції, Державної прикордонної служби України, Національної гвардії, служби цивільного захисту МВС України. Основне призначення контролю полягає в перевірці та обліку того, як контрольовані об'єкти в даному випадку, як зовнішні та внутрішні виконують покладені на них завдання та адміністративні обов'язки. Національна поліція здійснює контроль за безпекою дорожнього руху та дотриманням учасниками правил дорожнього руху, за дотриманням вимог законів та інших нормативно-правових актів у різних сферах, включаючи опіку та піклування над дітьми, зберігання і використання зброї, спеціальних засобів, режиму радіаційної безпеки та інші. Функцію контролю за дотриманням порядку виходу домашніх тварин у громадських місцях та здійснює заходи для запобігання жорстокого поводження з тваринами. Вона здійснює адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі. Одночасно щодо підрозділів та посадових осіб Національної поліції здійснюється громадський контроль. Державна служба України з надзвичайних ситуацій забезпечує контроль за готовністю авіаційних сил та засобів пошуку і рятування до проведення пошуково-рятувальних операцій. Вона виконує державний нагляд і контроль у сфері пожежної та техногенної безпеки, а також за додержанням вимог під час будівництва об'єктів. Контролює стан навколишнього природного середовища, санітарно-гігієнічну та епідемічну ситуацію. Відповідає за створення та використання матеріальних резервів для запобігання та ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій. Державна прикордонна служба України виконує контрольні функції щодо охорони державного кордону. Це включає в себе виявлення та протидію незаконним перетинанням кордону осіб, транспортних засобів, та переміщенню через кордон незаконних вантажів. Контроль за дотриманням прикордонного режиму. Здійснює протидію незаконній міграції та торгівлі людьми. Забезпечує безпеку та контроль за рухом зброї та інших особливо небезпечних матеріалів та речовин.

Ключові слова: адміністративний нагляд, адміністративні обов'язки, адміністративні органи, безпека дорожнього руху, безпека, державна прикордонна служба України, завдання, законність, національна поліція, незаконна міграція, публічне адміністрування, служба цивільного захисту.

Rudenko M. M. Administrative control (surveillance) in the activities of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine

Abstract. The article, based on the theory of administrative law and current legislation, reveals the place and role of administrative control (supervision) in the activities of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine. It has been proven that control over the activities of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine is an important and integral component for ensuring the effectiveness of legality in the activities of units and officials of the central apparatus, the National Police, the State Border Service of Ukraine, the National Guard, and the Civil Protection Service of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine. The main purpose of control is to check and record how controlled objects in this case, how external and internal perform the tasks and administrative duties assigned to them. The National Police monitors traffic safety and compliance by participants with traffic rules, compliance with the requirements of laws and other regulatory acts in various areas, including custody and care of children, storage and use of weapons, special equipment, radiation safety regime, and others. The function of monitoring compliance with the procedure for walking pets in public places and takes measures to prevent animal cruelty. It carries out administrative supervision of persons released from places of deprivation of liberty. At the same time, the units and officials of the National Police are subject to public control. The State Service of Ukraine for Emergency Situations provides control over the readiness of aviation forces and means of search and rescue for conducting search and rescue operations. It performs state supervision and control in the field

of fire and man-made safety, as well as compliance with requirements during the construction of facilities. Monitors the state of the natural environment, sanitary-hygienic and epidemic situation. Responsible for the creation and use of material reserves for the prevention and elimination of the consequences of emergency situations. The State Border Service of Ukraine performs control functions regarding the protection of the state border. This includes detecting and countering the illegal crossing of the border by persons, vehicles, and the movement of illegal goods across the border. Control over compliance with the border regime. Fights against illegal migration and human trafficking. Ensures safety and control over the movement of weapons and other particularly dangerous materials and substances.

Key words: *administrative bodies, administrative duties, administrative supervision, civil protection service, illegal migration, legality, national police, public administration, road safety, security, state border service of Ukraine, task.*

Вступ. Адміністративний контроль та нагляд у діяльності Міністерства внутрішніх справ України відіграє провідну і невід'ємну роль у забезпеченні законності та ефективності діяльності правоохоронного органу. Його основна мета полягає в тому, щоб гарантувати виконання законів, забезпечити охорону прав і свобод громадян, а також підтримувати внутрішню дисципліну в системі МВС України.

Крім того, до вагомих напрямків адміністративного контролю у діяльності МВС України відноситься забезпечення дорожнього руху, захист дітей та тварин від жорстокого поводження, нагляд за особами, які звільнені з місць позбавлення волі, а також система прикордонного контролю та контролю який здійснюють служби цивільного захисту.

Загалом, адміністративний контроль у діяльності МВС України є важливим елементом для забезпечення законності, ефективності та взаємодії з громадськістю та одним з напрямком діяльності МВС України. Він сприяє підвищенню довіри до правоохоронних органів та забезпечує їхню відповідальність перед громадянами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

До проблеми адміністративного контролю в аспекті адміністративно-правового забезпечення організації та діяльності МВС звертались вчені правники О. Бандурка, В. Басс, С. Берлач, О. Баклан, І. Волкова, В. Галушко, П. Діхтєвський, О. Дніпров, С. Домусчі, А. Іванишук, Р. Ієрінг, О. Єщук, С. Ківалов, В. Колпаков, Я. Кондратьєв, С. Константінов, С. Короєд, М. Корнієнко, В. Курило, І. Куценко, Д. Лазарєв, М. Мандель, Є. Мойсеєв, В. Олєфір, В. Опришко, Підберезних, Ю. Римаренко, С. Сливка, С. Стеценко, І Ткаченко, Л. Шапенко, В. Шкарупа та ін. Проте, безпосе-

редньо суспільні відносини сфери предмету нашої роботи вони не аналізували. Їх наукові пошуки були зосереджені на більш загальних, спеціальних чи суміжних викликах.

Мета статті полягає в тому, щоб на основі теорії адміністративного права та діючого законодавства розкрити місце і роль адміністративного контролю (нагляду) у діяльності МВС України.

Виклад основного матеріалу. Згідно з словником української мови контроль це перевірка, облік діяльності кого-, чого-небудь, нагляд за кимось, чимось. Установа або організація, що здійснює нагляд за ким-, чим-небудь або перевіряє його [1].

До доктринальному рівні С. Ківалов визначає, що у теорії адміністративного права виокремлено наступні специфікації використання терміну «контроль»: як функція публічного адміністрування, функція конкретного владного суб'єкта, специфічна діяльність, система спостережень та перевірок та засіб забезпечення законності. Кожна із вказаних дефініцій використання терміну «контроль» є вірною, при цьому, відмінність між ними проявляється у виборі поняття, яке детермінується через ознаку контролю. Метою здійснення контролю, який здійснюють суб'єкти публічної адміністрації є: набуття об'єктивної інформації про стан дотримання законності у сфері; дослідження набутої інформації на предмет виявлення і припинення фактів порушень чинного законодавства, встановлення причин та умов, що сприяють їх вчиненню; порівняння досягнутих результатів з попередніми та очікуваними; недопущення нових порушень і шкідливих наслідків; виявлення осіб винних у порушенні належного стану суспільних відносин тощо. До ознак контролю, що здійснюється суб'єктами публічної адмі-

ністрації можна віднести наступні: публічно-владний характер, що забезпечується здійсненням контролю від імені та в інтересах держави на підставі застосування публічно-владних повноважень, якими наділені суб'єкти законом; законність, що виражено у нормативному закріпленні правомочності суб'єктів здійснювати діяльність, змістом якої є контроль; об'єктивність, що має вияв у незалежності та неупередженості суб'єктів при здійсненні діяльності, яку спрямовано на досягнення мети контролю; всесторонність, яка забезпечується оцінкою за діяльністю контрольованого суб'єкта із позиції законності, доцільності, ефективності; забезпечення можливості втручання контролюючого суб'єкта у діяльність контрольованого тощо [2].

О. Єщук доводить, комплексним самостійним інструментом публічного адміністрування є контроль – вид діяльності, що полягає в тому, що суб'єкт публічної адміністрації здійснює перевірку й облік того, як контрольований об'єкт виконує покладені на нього завдання та реалізує свої функції. Основне призначення контролю полягає у виявленні невідповідності його об'єкта певним правомірним оціночним критеріям для подальшого застосування адекватних заходів реагування [3].

Відповідно до Закону України від 5 квітня 2007 р. № 877 «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» під державним контролем розуміється діяльність уповноважених законом центральних органів виконавчої влади, їх територіальних органів, органів місцевого самоврядування, інших органів у межах повноважень, передбачених законом, щодо запобігання та виявлення порушень вимог законодавства суб'єктами господарювання та забезпечення інтересів суспільства, зокрема якості продукції, робіт і послуг, прийнятого рівня небезпеки для населення, навколишнього природного середовища [4].

Проте, в аналізованій нами сфері дія вище профільного публічного контрольованого Закону України від 5 квітня 2007 р. № 877 має опосередковане значення. Головними для предмету нашого аналізу є норми Закону України

«Про Національну поліцію». Згідно з яким основними повноваження поліції є регулювання дорожнього руху та здійснення контролю за дотриманням Правил дорожнього руху його учасниками та за правомірністю експлуатації транспортних засобів на вулично-дорожній мережі; контроль за дотриманням вимог законів та інших нормативно-правових актів щодо опіки, піклування над дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, вживає заходів щодо запобігання дитячій бездоглядності, правопорушенням серед дітей, а також соціального патронажу щодо дітей, які відбували покарання у виді позбавлення волі; контроль за дотриманням фізичними та юридичними особами спеціальних правил та порядку зберігання і використання зброї, спеціальних засобів індивідуального захисту та активної оборони, боєприпасів, вибухових речовин і матеріалів, інших предметів, матеріалів та речовин, на які поширюється дозвільна система органів внутрішніх справ; за дотриманням вимог режиму радіаційної безпеки у спеціально визначеній зоні радіоактивного забруднення. З іншої сторони існує законодавчо визначений інститут громадського контролю за діяльністю поліції. Однак під час дії воєнного стану громадський контроль за діяльністю поліції не здійснюється. Одночасно національна поліція здійснюють нагляд за дотриманням порядку виходу домашніх тварин (собак) у громадських місцях, за дотриманням вимог у сфері захисту тварин від жорстокого поводження та вживають відповідних заходів у разі порушення законодавства у цій сфері. Здійснює адміністративний нагляд відповідно до Закону [5] України «Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі», як система тимчасових примусових профілактичних заходів спостереження і контролю за поведінкою окремих осіб, звільнених з місць позбавлення волі, що здійснюються органами Національної поліції, що встановлюється з метою запобігання вчиненню кримінальних правопорушень окремими особами, звільненими з місць позбавлення волі, і здійснення виховного впливу на них [6].

Отже, Національна поліція як невід'ємний

відокремлений підрозділ тебе з України здійснює контроль за безпекою дорожнього руху та дотриманням учасниками правил дорожнього руху. Поліція здійснює контроль за дотриманням вимог законів та інших нормативно-правових актів у різних сферах, включаючи опіку та піклування над дітьми, зберігання і використання зброї, спеціальних засобів, режиму радіаційної безпеки та інші. Виконує функцію контролю за дотриманням порядку виходу домашніх тварин у громадських місцях та здійснює заходи для запобігання жорстокого поводження з тваринами та здійснює адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі. Одночасно щодо підрозділів та посадових осіб Національної поліції здійснюється громадський контроль.

В межах забезпечення виконання принципу зв'язаності адміністративних органів законом здійснюється громадський та інший контроль за діяльністю підрозділів та посадових осіб МВС України. Що має гарантії, що дії правоохоронців відповідають чинному законодавству та захищають права та свободи громадян. Це може включати перевірку правильності застосування сили, додержання процедур у проведенні слідства та забезпечення справедливості. Також до одного з видів внутрішнього контролю слід віднести заходи спрямовані на забезпечення високого рівня професійної етики та дисципліни серед працівників МВС. Важливо відстежувати, чи виконують правоохоронці свої обов'язки відповідно до етичних норм та правил служби. Адміністративний контроль також має на меті оцінку ефективності діяльності МВС. Це включає аналіз результативності роботи, виявлення недоліків та вдосконалення внутрішніх процесів для оптимізації роботи правоохоронного органу. Включає в себе засоби для забезпечення взаємодії з громадськістю, в тому числі відгуки, петиції та механізми звернень громадян. Це дозволяє підтримувати відкритість та довіру між правоохоронцями і громадою. Елементами адміністративного контролю також може включати фінансовий нагляд, щоб переконатися в ефективному використанні бюджетних коштів та уникненні корупційних ризиків.

Окремим рядком слід відзначити Державну службу України з надзвичайних ситуацій, яка є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра внутрішніх справ і який реалізує державну політику у сфері цивільного захисту, захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій та запобігання їх виникненню, ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій, рятувальної справи, гасіння пожеж, пожежної та техногенної безпеки, діяльності аварійно-рятувальних служб, а також гідрометеорологічної діяльності [7]. Так вона згідно з положеннями Кодексу цивільного захисту України здійснює контроль за готовністю авіаційних сил та засобів пошуку і рятування до проведення пошуку і рятування, за організацією пошуково-рятувального забезпечення польотів повітряних суден авіації центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій незалежно від форми власності; забезпечує організацію навчання з питань цивільного захисту посадових осіб центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування і суб'єктів господарювання, забезпечує організацію розроблення програм з навчання населення діям у надзвичайних ситуаціях, розглядає та затверджує їх, забезпечує організацію та контроль за їх виконанням; здійснює державний нагляд (контроль) у сфері пожежної та техногенної безпеки щодо виявлення та запобігання порушенням вимог законодавства суб'єктами; здійснює державний нагляд (контроль) за додержанням вимог пожежної та техногенної безпеки під час проведення робіт з будівництва будинків, будівель і споруд, крім об'єктів будівництва класу СС1; забезпечує контроль за створенням та використанням матеріальних резервів для запобігання та ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій центральними та місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування та суб'єктами господарювання; контроль за станом навколишнього природного середовища, санітарно-гігієнічною та епідемічною ситуацією, за місцями захоронення біологічних матеріалів, зараже-

них активними формами бактерій [8].

Отже, Державна служба України з надзвичайних ситуацій (ДСНС), як одночасно, центральний орган виконавчої влади та відокремлений підрозділ МВС України забезпечує контроль за готовністю авіаційних сил та засобів пошуку і рятування до проведення пошуково-рятувальних операцій. Вона організовує навчання посадових осіб та населення з питань цивільного захисту та координує дії служб та організацій у надзвичайних ситуаціях. виконує державний нагляд і контроль у сфері пожежної та техногенної безпеки, а також за додержанням вимог під час будівництва об'єктів. Контролює стан навколишнього природного середовища, санітарно-гігієнічну та епідемічну ситуацію. Відповідає за створення та використання матеріальних резервів для запобігання та ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій.

Вагомі повноваження контроль у сфері забезпечення недоторканності державного кордону має Державна прикордонна служба України, яка здійснює охорону суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні та контроль за реалізацією прав і виконанням зобов'язань у цій зоні інших держав, українських та іноземних юридичних і фізичних осіб, міжнародних організацій; контроль за плаванням і перебуванням українських та іноземних невійськових суден і військових кораблів у прилеглий зоні, територіальному морі та внутрішніх водах України, заходженням іноземних невійськових суден і військових кораблів у внутрішні води і порти України та перебуванням у них. До обов'язки Державної прикордонної служби України, зокрема відноситься: контроль за дотриманням прикордонного режиму; становлення режимних правил у контрольних пунктах в'їзду – виїзду; контроль за дотриманням невійськовими суднами та військовими кораблями встановленого порядку плавання і перебування в територіальному морі та внутрішніх водах України [9].

Окремим рядком слід відзначити Положення Закону України «Про прикордонний контроль», що здійснюється Державною прикордонною службою України, який включає комплекс дій і систему заходів, спрямованих

на встановлення законних підстав для перетинання державного кордону особами, транспортними засобами і переміщення через нього вантажів. Прикордонний контроль здійснюється з метою протидії незаконному переміщенню осіб через державний кордон, незаконній міграції, торгівлі людьми, а також незаконному переміщенню зброї, наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, боєприпасів, вибухових речовин, матеріалів і предметів, заборонених до переміщення через державний кордон [11]. Наприклад, 8 лютого 2024 р. в Закарпатській обл. в смузі прикордонного відділу «Лужанка» Мукачівського прикордонного загону затримали два транспортні засоби, які перевозили 38 чоловіків призовного віку. За послуги організатори незаконного переправлення через державний кордон планували отримавши від 4500 до 8500 доларів США за особу. Щодо виявлення у діях перевізників ознак злочину, передбаченого ст.332 ККУ, прикордонники повідомили співробітників поліції. Стосовно затриманих складено протоколи про адміністративні правопорушення передбачене ст. 204-1 КУпАП «Незаконне перетинання або спроба незаконного перетинання державного кордону України», справи скеровано до суду [11].

Отже, Державна прикордонна служба України, як відокремлений підрозділ МВС України має важливі контрольні функції у сфері забезпечення недоторканності державного кордону та прикордонного контролю. Основні контрольні функції ДПСУ включають: охорона державного кордону, коли вона відповідає за забезпечення недоторканності державного кордону України. Це включає в себе виявлення та протидію незаконним перетинанням кордону осіб, транспортних засобів, та переміщенню через кордон незаконних вантажів. Контроль за дотриманням прикордонного режиму, шляхом встановлення та здійснення контролю за прикордонним режимом, що включає режим в'їзду-виїзду, встановлення режимних правил у контрольних пунктах, та інші обмеження для забезпечення безпеки держави. Контроль за рухом невійськових та військових суден. Протидія незаконній міграції та торгівлі людьми. Забезпечення безпеки

та контроль за рухом зброї та інших особливо небезпечних матеріалів та речовин.

Висновки. Контроль у діяльності МВС України є важливою і невід'ємною складовою для забезпечення ефективності законності діяльності підрозділів та посадових осіб центрального апарату, Національної поліції, Дер-

жавної прикордонної служби України, Національної гвардії, служби цивільного захисту. Основне призначення контролю полягає в перевірці та обліку того, як контрольовані об'єкти в даному випадку, як зовнішні та внутрішні виконують покладені на них завдання та адміністративні обов'язки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Контроль. Словник UA. 2024. <https://slovnuk.ua/index.php?swrd=%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%82%D1%80%D0%BE%D0%BB%D1%8C>
2. Ківалов С. Контроль як напрям діяльності суб'єктів публічної адміністрації. Національний університет Одеська юридична Академія. 2022. <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/%83% %97.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
3. Єщук О. Контроль і нагляд. Галушко В., Стеценко С., Берлач А., Буханевич О., Ситников О. та ін. Адміністративне право та адміністративний процес України в умовах воєнного стану: колективна монографія / за заг. ред. В. Фелика, В. Курила. Київ: «Видавництво Людмила», 2023. С. 339.
4. Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності. Закон України від 5 квітня 2007 р. № 877.
5. Про Національну поліцію. Закон України від 2 липня 2015 р. № 580-VIII. Відомості Верховної Ради. 2015. № 40-41. ст. 379.
6. Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі. Закон України від 1 грудня 1994 р. № 264. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/264/94-%D0%B2%D1%80#Text>
7. Положення про Державну службу України з надзвичайних ситуацій. Затверджене Постановою Кабінету Міністрів України від 16 грудня 2015р. № 1052. Верховна Рада України. 2024. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1052-2015-%D0%BF#Text>
8. Кодекс цивільного захисту України. Відомості Верховної Ради. 2013. № 34-35. ст.458.
9. Про Державну прикордонну службу України. Закон України від 3 квітня 2003 р. № 661-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 27. ст.208.
10. Про прикордонний контроль. Закон України від 5 листопада 2009р. № 1710-VI. Відомості Верховної Ради України. 2010. № 6. ст. 46.
11. Прикордонники затримали рекордну групу чоловіків-порушників. Державна прикордонна служба України. 2024. <https://dpsu.gov.ua/ua/news/%20VIDEO%20-Prikordonniki-zatrimali-rekordnu-grupu-cholovikiv-porushnikov/>

Дата першого надходження рукопису до видання: 16.11.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 11.12.2025

Дата публікації: 30.12.2025

Черненко О. В.,
керівник групи DevOps інженерів,
аспірант кафедри публічного та приватного права
Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана
ORCID 0009-0004-1267-0834

ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА ЩОДО УПРАВЛІННЯ ПОБУТОВИМИ ВІДХОДАМИ

Анотація. Розкрито питання державної політики щодо управління побутовими відходами.

У статті розглядається державна політика щодо управління побутовими відходами в Україні, зокрема принципи, поняття та особливості цієї політики в контексті забезпечення екологічної безпеки та сталого розвитку. Система управління побутовими відходами є важливим елементом екологічної політики держави, оскільки її ефективне функціонування безпосередньо впливає на якість життя населення, здоров'я громадян та стан навколишнього середовища.

Принципами державної політики управління побутовими відходами в Україні є: 1) зменшення утворення відходів – сприяння мінімізації обсягів відходів через впровадження ефективних технологій, стимулювання переробки та використання вторинних ресурсів; 2) роздільного збирання та переробки – відокремлення різних типів відходів для їх подальшої переробки з метою зменшення обсягів відходів, що підлягають захороненню; відповідальності виробників – підприємства зобов'язані брати участь у системах збору та переробки відходів, що виникають у процесі виробництва та споживання їхньої продукції; інтегрованого управління відходами – забезпечення комплексного підходу до вирішення проблеми побутових відходів, включаючи всю ланку: від утворення до остаточного знищення або переробки.

Поняття управління побутовими відходами включає організацію збору, транспортування, обробки, переробки та утилізації відходів, що утворюються в побуті, у відповідності до нормативних вимог та екологічних стандартів. Зміст цього процесу також включає моніторинг та контроль за діяльністю підприємств, що займаються обробкою та утилізацією відходів, а також управління ризиками, пов'язаними з забрудненням навколишнього середовища.

Особливості державної політики в Україні щодо управління побутовими відходами зумовлені численними викликами, зокрема: 1) відсутністю єдиної ефективної системи збору та утилізації відходів у всіх регіонах країни; 2) низьким рівнем переробки відходів та залежністю від методів захоронення; 3) проблемами з фінансуванням інфраструктури управління відходами та недостатнім рівнем екологічної освіти серед громадян; 4) забезпечення сталого розвитку, охорони довкілля та сприяння активному залученню громадян до переробки відходів; 5) впровадження новітніх технологій, вдосконалення законодавчої бази та забезпечити необхідних фінансових ресурсів для реалізації державної політики.

Ключові слова: побутові відходи, державна політика, сортування відходів, переробка відходів, управління відходами, забруднення навколишнього природного середовища.

Chernenko O. V. State policy on household waste management

Abstract. The issue of state policy on household waste management is revealed.

The article examines the state policy on household waste management in Ukraine, in particular the principles, concepts and features of this policy in the context of ensuring environmental safety and sustainable development. The household waste management system is an important element of the state's environmental policy, since its effective functioning directly affects the quality of life of the population, the health of citizens and the state of the environment.

The principles of household waste management in Ukraine are based on such basic principles as: 1) waste reduction – promoting waste minimization through the implementation of effective technologies, stimulating recycling and the use of secondary resources; 2) separate collection and recycling – separation of different types of waste for their further processing in order to reduce the volume of waste to be disposed of; producer responsibility – enterprises are obliged to participate in systems for the collection and processing of waste arising in the process of production and consumption of their products; integrated waste management – ensuring a comprehensive approach to solving the problem of household waste, including the entire chain: from generation to final destruction or recycling.

The concept of household waste management includes the organization of collection, transportation, processing, recycling and disposal of waste generated in everyday life, in accordance with regulatory requirements and environmental standards. The content of this process also includes monitoring and control over the activities of enterprises engaged in waste processing and disposal, as well as management of risks associated with environmental pollution.

The features of state policy in Ukraine regarding household waste management are due to numerous challenges, in particular: 1) the lack of a single effective system of waste collection and disposal in all regions of the country; 2) low level of waste recycling and dependence on landfill methods; 3) problems with financing waste management infrastructure and insufficient level of environmental education among citizens; 4) ensuring sustainable development, environmental protection and promoting active involvement of citizens in waste recycling; 5) introducing new technologies, improving the legislative framework and providing the necessary financial resources for the implementation of state policy.

Key words: household waste, state policy, waste sorting, waste recycling, waste management, environmental pollution.

Постановка проблеми. Управління побутовими відходами є однією з ключових проблем сучасної екологічної політики в Україні. Збільшення обсягів побутових відходів, невідповідність існуючої інфраструктури їх обробки та утилізації, а також недостатній рівень громадської свідомості щодо важливості правильного поводження з відходами стали викликами для державної політики в цій сфері. В умовах глобалізації та євроінтеграції Україні необхідно привести національне законодавство та практики управління відходами у відповідність до європейських стандартів.

Однією з головних проблем є відсутність єдиної та ефективної системи управління побутовими відходами, яка б забезпечувала переробку відходів на рівні всіх регіонів країни. Низький рівень переробки, висока залежність від методів захоронення відходів та обмежена екологічна освіта серед населення створюють загрози для навколишнього середовища та здоров'я громадян.

Водночас, відсутність чітких правових механізмів контролю за дотриманням стандартів поводження з відходами, недостатній розвиток інфраструктури переробки та утилізації, а також дефіцит фінансування для покращення цієї сфери залишають проблему управління відходами на порядку денному державної політики. Для ефективного вирішення цього питання необхідно вдосконалити правові норми, забезпечити належний контроль за їх виконанням, а також впроваджувати сучасні технології, що дозволяють зменшити негативний вплив на довкілля та суспільство.

Таким чином, постає потреба в реформуванні національної системи управління

побутовими відходами, зокрема шляхом адаптації національного законодавства до європейських стандартів, забезпечення стійкого фінансування та стимулювання активної участі громадян у переробці та утилізації відходів.

Метою статті є розкриття державної політики щодо управління побутовими відходами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Причини утворення відходів, їх значення для екологічної політики держави були предметом дослідження А. Г. Бикова, Г. П. Виговської, А. К. Кузіна, Н. Р. Малишевої, Ю. М. Маковецької, В. С. Міщенко, В. М. Петрини, В. В. Петрова, Г. П. Серова, М. О. Фролова, Ю. С. Шемшученка, М. В. Шульги та ін. Проблемам управління відходами і ресурсозбереження присвячено праці О. І. Бондара, Л. О. Бондара, Л. І. Васильєвої, А. Е. Воробйова, І. В. Вепренцева, З. В. Гуцайлук, О. А. Новікова, А. Д. Трусова та ін.

Виклад основного матеріалу. Управління побутовими відходами є критично важливим елементом сучасної екологічної політики будь-якої країни, оскільки воно безпосередньо впливає на стан навколишнього середовища, здоров'я населення та економічну стабільність. У контексті України проблема управління побутовими відходами набуває особливої актуальності, враховуючи зростання обсягів утворення відходів, обмежену інфраструктуру для їх переробки та утилізації, а також низьку свідомість населення щодо необхідності правильного поводження з відходами.

Актуальність цієї проблеми зростає на фоні глобальних викликів, таких як зміни клімату,

забруднення навколишнього середовища та зростання тиску на природні ресурси. Без ефективної системи управління побутовими відходами неможливо досягти сталого розвитку, а також забезпечити належний рівень екологічної безпеки для майбутніх поколінь.

Державна політика в цій сфері має стратегічне значення для збереження природних ресурсів, покращення якості життя громадян та стимулювання економічного розвитку через інвестиції в зелені технології. Вона також є необхідною умовою для виконання міжнародних зобов'язань, зокрема в контексті євроінтеграційних процесів, де одним із важливих напрямів є гармонізація національного законодавства з європейськими стандартами у сфері управління відходами.

Управління відходами впливає не лише на екологічну ситуацію в країні, але й на здоров'я населення, адже неправильне поводження з відходами може призвести до забруднення ґрунтів, водних ресурсів та повітря, що, в свою чергу, має серйозні наслідки для здоров'я людей. Тому важливість державної політики щодо управління побутовими відходами полягає не лише в забезпеченні екологічної стабільності, але й у забезпеченні здорового та безпечного середовища для громадян.

Крім того, розв'язання цієї проблеми є стратегічним напрямом для підвищення енергетичної та ресурсної ефективності, що дозволяє зменшити навантаження на природні ресурси, підвищити ефективність використання вторинних матеріалів та знизити витрати на утилізацію відходів.

Таким чином, розробка та впровадження ефективної державної політики в сфері управління побутовими відходами є не тільки важливою, а й надзвичайно актуальною для забезпечення сталого розвитку країни, підвищення якості життя її громадян та збереження природного середовища.

Поняття державної політики можна акцентувати увагу на позиції В.І. Андріяша, який визначає державну політику як оптимальний синтез об'єктивних тенденцій суспільного розвитку і суб'єктивних суджень людей про власні інтереси в суспільстві [1].

Більш ґрунтовну теоретичну конструкцію наводять автори підручника «Державна полі-

тика», які під державною політикою розуміють сукупність ціннісних цілей, державно-управлінських заходів, рішень і дій, порядок реалізації державно-політичних рішень (поставлених державною владою цілей) і системи державного управління розвитком країни. Державна політика конструюється для реалізації і зовсім не констатується постфактум [2, с. 8].

В Енциклопедії державного управління державна політика визначається як напрям дій або утримання від них, обраний органами державної влади для вирішення певної проблеми або сукупності взаємопов'язаних проблем [3, с. 122].

В.Є. Романов, О.М. Рудік, Т.М. Брус, вважають, що державна політика – це відносно стабільна, організована та цілеспрямована діяльність уряду стосовно певної проблеми або предмета розгляду, яка здійснюється ним безпосередньо або опосередковано через уповноважених агентів і впливає на життя суспільства [1, с. 54; 4, с. 12].

В.В. Тертички, який зазначає, що державна політика – відносно стабільна, організована й цілеспрямована діяльність / бездіяльність державних інституцій, здійснювана ними безпосередньо чи опосередковано щодо певної проблеми або сукупності проблем, яка впливає на життя суспільства [1, с. 54; 5, с. 82-82].

Державна політика в певній сфері, на думку вчених, – система взаємопов'язаних, послідовних управлінських впливів, які об'єднані єдиною метою, об'єктом і принципами діяльності [1, с. 55; 6, с. 77]. Державна політика не є інструкцією з управлінської діяльності, це загальна концепція, що визначає напрями розвитку, способи їх досягнення тощо.

О.С. Кучеренко вважає, що в змісті державної політики переважають три концепції:

1) плюралістична (акцентує увагу на процесі формування та здійснення державної політики в сучасному демократичному суспільстві як мультирівневої конкуренції між впливовими суспільно-політичними групами та об'єднаннями);

2) суспільного вибору (розглядає соціально-політично орієнтованого індивіда як основного носія соціальної активності, а тому

на здійснення державної політики значною мірою впливають політичні та державні діячі вищих щаблів управління, що діють на основі вибору раціонального соціального інтересу);

3) детерміністська (становлення та функціонування державної політики визначаються економічними відносинами та відповідним способом виробництва) [1, с. 55].

Саме ці концепції О.С. Кучеренко покладає в основу розробки концептуальних засад формування та здійснення державної політики в Україні. На нашу думку, концепції що визначають державну політику не можуть складати її сутність.

О.В. Рябічко вважає, що державна політика – це пропонований курс діяльності уряду для задоволення потреб чи використання можливостей, сформульований із зазначенням очікуваних результатів та їх впливу на наявний стан справ і конкретне розв'язання проблем [1, с. 55; 7, с. 74].

Отже, **державна політика щодо управління побутовими відходами** – це сукупність державних стратегій, цілей, управлінських заходів і рішень, спрямованих на організацію ефективного збору, обробки, утилізації, переробки та захоронення побутових відходів, з урахуванням економічних, екологічних та соціальних аспектів.

На нашу думку, елементами державної політики щодо управління побутовими відходами є: нормативно-правова база, визначення ролі органів влади, регулювання тарифів та зборів, стимулювання інвестицій у розвиток інфраструктури переробки відходів, а також забезпечення сталого розвитку у сфері поводження з відходами.

Основна мета такої політики полягає в зменшенні негативного впливу відходів на навколишнє середовище, забезпеченні безпеки населення та сприянні економічному розвитку через впровадження інноваційних технологій у галузі утилізації та переробки відходів.

Управління побутовими відходами в контексті державної політики передбачає інтеграцію принципів сталого розвитку, ефективного використання ресурсів і мінімізації екологічних ризиків. Це охоплює впровадження заходів з підвищення екологічної свідомості насе-

лення, розвитку технологій для переробки відходів, зниження їхнього обсягу та впливу на природу, а також контролю за дотриманням норм і стандартів в сфері поводження з відходами.

Ст.3 Закону України «Про управління побутовими відходами» визначено, що основними принципами державної політики у сфері запобігання утворенню та управління відходами є:

1) запобігання – утворювач або власник відходів вживає заходів для запобігання утворенню відходів, а також для уникнення, зменшення або усунення негативного впливу відходів на здоров'я людей та навколишнє природне середовище;

2) «забруднювач платить» – утворювач або власник відходів покриває витрати на запобігання утворенню відходів, їх збирання, перевезення та оброблення, включаючи витрати на створення та утримання об'єктів оброблення відходів;

3) територіальної наближеності – оброблення відходів здійснюється на найближчій споруді або установці з оброблення відходів, або в місці захоронення відходів, враховуючи їх екологічну та економічну ефективність, відповідно до регіональних та місцевих планів управління відходами;

4) формування конкурентного середовища у сфері управління відходами – суб'єкти господарювання, органи державної влади та органи місцевого самоврядування зобов'язані сприяти розвитку конкуренції та не повинні вчиняти будь-яких неправомірних дій, які можуть мати негативний вплив на конкуренцію у сфері управління відходами [8].

Стратегія базується на таких принципах: ієрархії поводження з відходами, який передбачає дії стосовно поводження з відходами у такій послідовності: – запобігання утворенню відходів з метою оптимізації процесів проектування видобутку ресурсів, виробництва товарів (екодизайн) та утворення відходів; – підготовку до повторного використання – створення цілої галузі для проведення перевірки, очистки чи визначення придатності продуктів або їх компонентів для повторного їх використання без попередньої обробки; – перероблення відходів – утиліза-

ція з поверненням у виробничий цикл різних матеріалів, що містяться у відходах; – інші види утилізації відходів, у тому числі енергетична утилізація, – використання відходів як вторинних енергетичних ресурсів; – видалення відходів – захоронення їх у спеціально обладнаних місцях/об'єктах та знищення (знешкодження) на установках, що відповідають екологічним нормативам, лише у разі відсутності можливості виконати попередні ступені ієрархії;

переходу до економіки замкненого циклу, який передбачає, що обсяг продуктів, матеріалів і ресурсів використовується в економіці якомога довше і утворення відходів мінімізується;

наближеності, який передбачає для зменшення потенційних ризиків від забруднення відходами їх перероблення якомога ближче до джерел утворення;

попередженості, який за наявності доказів екологічного ризику слід вжити відповідних запобіжних заходів;

спільної відповідальності, участі органів державної влади, органів місцевого самоврядування, суб'єктів господарювання, а також громадськості під час прийняття рішень щодо досягнення цілей екологічної політики;

розширеної відповідальності виробника, який передбачає відповідальність виробників та імпортерів продукції за прийняття повернутої продукції та відходів, що лишилися після її використання, а також подальше управління відходами;

самодостатності, який передбачає створення інтегрованої адекватної мережі об'єктів з утилізації і видалення відходів, що дасть змогу державі чи регіону забезпечити самостійну утилізацію та видалення власних відходів [9].

На нашу думку, вищезазначені принципи державної політики управління побутовими відходами варто доповнити наступними:

1) зменшення утворення відходів – сприяння мінімізації обсягів відходів через впровадження ефективних технологій, стимулювання переробки та використання вторинних ресурсів;

2) роздільного збирання та переробки – відокремлення різних типів відходів для їх подальшої переробки з метою зменшення обсягів відходів, що підлягають захороненню;

3) відповідальності виробників – підприємства зобов'язані брати участь у системах збору та переробки відходів, що виникають у процесі виробництва та споживання їхньої продукції;

4) інтегрованого управління відходами – забезпечення комплексного підходу до вирішення проблеми побутових відходів, включаючи всю ланку: від утворення до остаточного знищення або переробки.

Згідно з концепціями, що визначають державну політику, у сфері управління побутовими відходами держава здійснює керування через механізми правового регулювання, що можуть базуватись на плюралістичній моделі (врахування інтересів різних груп у суспільстві), концепції суспільного вибору (залучення громадськості та бізнесу до управління відходами), а також детерміністській концепції, що визначає важливість економічних відносин та способів виробництва у сфері управління відходами.

Таким чином, державна політика щодо управління побутовими відходами є важливим інструментом реалізації екологічної безпеки, економічного розвитку та соціальної стабільності, орієнтуючись на досягнення сталих результатів у сфері екології та ресурсозбереження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Андріяш В. І. Державна політика: концептуальні аспекти визначення. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2013. № 9. С. 53-68. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=626>.
2. Державна політика: підручник / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України; ред. кол.: Ю. В. Ковбасюк (голова), К. О. Ващенко (заст. голови), Ю. П. Сурмін (заст. голови) [та ін.]. К.: НАДУ, 2014. 448 с.
3. Енциклопедія державного управління: у 8 т. Т. 4: Галузеве управління / наук. – ред. кол.: М. М. Іжа (співголова), В. Г. Бодров (співголова) [та ін.]. К.: НАДУ, 2011.
4. Романов В.Є. Державна політика: аналіз та механізми її впровадження / В. Є. Романов, О. М. Рудік, Т. М. Брус. Дніпропетр.: ДРІДУ НАДУ, 2003. 72 с.

5. Тертичка В.В. Державна політика: аналіз та здійснення в Україні. К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2002. 750 с.

6. Кучеренко О.С. Державна політика: аналіз сучасних політологічних концепцій. Актуальні проблеми реформування державного управління в Україні: мат. наук.-практ. конф. К.: Вид-во УАДУ, 1997. С. 279–281.

7. Рябічко О. В. Державна політика регулювання підприємницької діяльності: механізми формування. Актуальні проблеми державного управління. 2011. № 1 (39). С. 72-76.

8. Про управління відходами: Закон України від 20 червня 2022 року № 2320-ІХ. Відомості Верховної Ради, 2023. № 17. Ст.75.

9. Про схвалення Національної стратегії управління відходами в Україні до 2030 року: затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 8 листопада 2017 р. № 820-р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/820-2017-%D1%80#Text>

Дата першого надходження рукопису до видання: 23.11.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 17.12.2025

Дата публікації: 30.12.2025

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНОЛОГІЯ

УДК 344.131:343.322"364"

DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2025.4.23>**Дрозд О. Ю.,**

доктор юридичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України,
професор кафедри поліцейської діяльності
Національної академії внутрішніх справ
ORCID: 0000-0002-4514-6594

**ПОНЯТТЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ КОЛАБОРАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
В УМОВАХ ПОВНОМАСШТАБНОЇ ВІЙСЬКОВОЇ АГРЕСІЇ**

Анотація. Актуальність статті полягає в тому, що у реаліях сьогодення проблема колабораційної діяльності в Україні набуває особливої актуальності через її безпосередній вплив на національну безпеку, функціонування державних інституцій та суспільну стійкість у період збройної агресії. Колабораціонізм створює додаткові ризики для ефективного управління на окупованих і прифронтових територіях, оскільки сприяє формуванню сприятливого середовища для діяльності зовнішнього противника, полегшує доступ до інформації та ресурсів і підриває здатність держави контролювати власний простір. Її наслідки ускладнюють процеси деокупації та післявоєнної реінтеграції, адже суспільство опиняється перед необхідністю одночасно вирішувати задачі відновлення, правової оцінки співпраці з окупаційними структурами та подолання внутрішніх соціальних розломів. У статті на підставі аналізу поглядів учених розкрито співвідношення понять «колабораціонізм» та «колабораційна діяльність». З'ясовано, що перша категорія є більш широкою та включає другу. Запропоновано авторське визначення колабораційної діяльності в Україні. Сформульовано авторське бачення щодо особливостей колабораційної діяльності в умовах повномасштабної військової агресії. Доведено, що колабораційна діяльність – це умисна, мотивована та системна взаємодія фізичних та/або юридичних осіб з окупаційними структурами (зокрема військами), яка виявляється у формах підтримки, сприяння або легітимізації зовнішньої владної присутності та спрямована на послаблення суверенітету, обороноздатності та інституційної стійкості держави. Зауважено, що вказана діяльність не лише забезпечує ворогу доступ до ресурсів, інформації чи управлінських механізмів, а й трансформує соціальне середовище, зменшуючи потенціал громад до колективного спротиву, підриваючи суспільну довіру та ускладнюючи процеси деокупації та подальшої реінтеграції. Наголошено, що широкому значенні колабораційна діяльність – це форма вияву внутрішньої «ерозії» державності, за якої люди або групи осіб, замість захисту власного суспільства, державного суверенітету й територіальної цілісності, стають каналом впливу зовнішньої сили та інструментом реалізації її воєнних чи політичних цілей.

Ключові слова: колабораціонізм, колаборанти, колабораційна діяльність, військова агресія, воєнний стан.

Drozd O. Yu. The concept and features of collaborative activity in conditions of full-scale military aggression

Abstract. The relevance of the article lies in the fact that in today's realities, the problem of collaborationism in Ukraine is becoming particularly relevant due to its direct impact on national security, the functioning of state institutions and social stability during the period of armed aggression. Collaborationism creates additional risks for effective governance in occupied and frontline territories, as it contributes to the formation of a favorable environment for the activities of an external enemy, facilitates access to information and resources and undermines the ability of the state to control its own space. Its consequences complicate the processes of de-occupation and post-war reintegration, as society finds itself faced with the need to simultaneously solve the tasks of restoration, legal assessment of cooperation with occupation structures and overcoming internal social faults. The article, based on the analysis of the scientific views of scientists, reveals the relationship between the concepts of collaborationism and collaborative activity, on the basis of which it is noted that the

first category is broader and includes the second. The author's definition of collaborative activity in Ukraine is proposed. The author's vision of the features of collaborative activity in conditions of full-scale military aggression is formulated. It is proved that collaboration is a deliberate, motivated and systematic interaction of individuals and/or legal entities with occupation structures (including troops), which manifests itself in the forms of support, assistance or legitimization of external power presence and is aimed at weakening the sovereignty, defense capability and institutional stability of the State. It is noted that these activities not only provide the enemy with access to resources, information or governance mechanisms, but also transform the social environment, reducing the potential of communities to collective resistance, undermining public trust and complicating the processes of de-occupation and further reintegration. It is emphasized that in a broad sense, collaborative activity is a form of manifestation of the internal "erosion" of statehood, in which people or groups of people, instead of protecting their own society, state sovereignty and territorial integrity, become a channel of influence for an external force and a tool for implementing its military or political goals.

Key words: *collaborationism, collaborators, collaborative activity, military aggression, martial law.*

Вступ. У реаліях сьогодення проблема колабораційної діяльності в Україні набуває особливої актуальності через її безпосередній вплив на національну безпеку, функціонування державних інституцій та суспільну стійкість у період збройної агресії. Колабораціонізм створює додаткові ризики для ефективного управління на окупованих і прифронтових територіях, оскільки сприяє формуванню сприятливого середовища для діяльності зовнішнього противника, полегшує доступ до інформації та ресурсів і підриває здатність держави контролювати власний простір. Її наслідки ускладнюють процеси деокупації та післявоєнної реінтеграції, адже суспільство опиняється перед необхідністю одночасно вирішувати задачі відновлення, правової оцінки співпраці з окупаційними структурами та подолання внутрішніх соціальних розломів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі проблемні питання, присвячені колабораційній діяльності в Україні, у своїх наукових працях розглядали: А. Антошук, І. Вигівський, В. Дрозд, Р. Дударець, Т. Зелькіна, В. Кікінчук, А. Мосейко, Р. Недов, О. Старенький, О. Таран, О. Чуваков, А. Швед та багато інших. Проте, попри значний теоретичний доробок, а також з огляду на динамічні соціальні, політичні та безпекові зміни, у науковій літературі недостатньо опрацьованими залишаються низка теоретичних аспектів колабораційної діяльності.

Саме тому **метою статті** є визначення поняття колабораційної діяльності та встановлення причин її виникнення.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні в Україні існує понад 9000 криміналь-

них справ і понад 4000 вироків за статтею, що стосується колабораціонізму. Майже всі вони оголошені вже під час повномасштабної війни після змін у законодавстві. До повномасштабного вторгнення 2022 року було порушено лише дві кримінальні справи щодо колабораціонізму, адже на той час юридичні засади в цій сфері правопорушень були не цілком сформовані. Крім того, не було чіткого розуміння, які саме дії кваліфікувати як колабораціонізм, а також які особи мають нести відповідальність за цією статтею. Навесні 2022 року було ухвалено зміни до Кримінального кодексу України. Вони встановили сім кваліфікаційних ознак, які визначають осіб як колаборантів і передбачають кримінальне переслідування [1], що й зумовило зростання кількості справ щодо колабораціонізму та колабораційної діяльності.

Почати найбільш доцільно з характеристики категорії «колабораціонізм». В енциклопедичних джерелах зазначено, що колабораціонізм (від франц. *collaboration* – співпраця, співробітництво) – це усвідомлене добровільне та зумисне співробітництво з ворогом у його інтересах і на шкоду своїй державі та її союзникам [2; 3]. К. О. Долгорученко стверджує, що колабораціонізм як феномен війни – це складне суспільно-психологічне явище добровільної, зокрема ідейно вмотивованої співпраці з ворогом у політичній, військовій, економічній, соціокультурній сферах життя, результатом якої є підриг національної безпеки України, створення загрози державному суверенітету, територіальній цілісності, конституційного ладу та іншим національним інтересам держави. Колаборація, підкреслює автор, – це завжди умисна

діяльність на шкоду власному народу й державі. Таким чином, узагальнює згаданий вище автор, сьогодні врегулювання правових відносин на окупованих територіях України та зонах бойових дій неможливе без відновлення справедливості й обмеження низки прав осіб, причетних до колабораціонізму, що можливо вирішити виключно законом [4]. Т. С. Батраченко вказує, що сучасне поняття колабораціонізму є змістовним соціально-психологічним та етичним явищем-феноменом, що охоплює деякі із форм державної зради-співробітництва населення з окупаційною владою, її представниками, країною-агресором через різноманітні дії у військовій, економічній, політичній, інформаційній та інших сферах життєдіяльності. Загальною метою колабораційної діяльності є завдання значної шкоди державному суверенітету, територіальній цілісності та безпеці країни. Провівши аналіз, можна виокремити основні риси та загальні ознаки колабораціонізму, зокрема це: 1) наявність суб'єктів колабораційної діяльності, а саме: а) «колаборантів», тобто громадянина чи групу громадян, що співпрацюють з державою-агресором й завдають шкоди державному суверенітету країни, громадянами якої вони є; б) країну/представників країни-агресора з якою відбувається безпосередня співпраця; 2) чітко виражений характер завдання шкоди державному суверенітету й територіальній цілісності через різноманітні форми здійснення колабораціонізму [5].

Згідно з усталеною міжнародною практикою, акцентують увагу С. В. Сьомін та В. В. Комашко, нині прийнято виокремлювати такі типи колабораціонізму: 1) воєнний колабораціонізм – сприяння противнику зі зброєю в руках (служба у військових формуваннях, поліцейських структурах, а також в органах розвідки та контррозвідки); 2) економічний колабораціонізм – співробітництво в будь-яких галузях економіки та національного господарства; 3) культурний (духовний) колабораціонізм – співробітництво з окупантами в духовній сфері (різноманітна психологічна підтримка окупанта, поширення серед населення вірнопідданських настроїв, пропаганда винятковості окремої

нації, на кшталт «арійської раси», «руського міра» тощо); 4) побутовий колабораціонізм – пов'язаний з розбудовою на окупованих територіях дружніх взаємовідносин між загарбниками й населенням; 5) політико-адміністративний колабораціонізм – будь-яке співробітництво в окупаційних органах влади [6].

Таким чином, колабораціонізм – це широке соціально-політичне явище, яке в загальному вигляді описує власне факт співпраці з окупантом або ворожою владою, а також погляди, мотивації та моделі поведінки, що стоять за такою співпрацею. Зазначений термін має історико-політичний зміст і використовується для аналізу суспільних процесів, моральних дилем, форм лояльності чи зради. Що ж стосується колабораційної діяльності, то вказана категорія має більш вузький зміст. Своєю чергою колабораційна діяльність – це більш конкретизоване юридичне поняття, яке фіксує обсяг дій, що прямо визначений законом як кримінально караний.

Г. В. Муляр та О. С. Ховпун вказують, що колабораційна діяльність – це усвідомлене співробітництво громадян з окупаційною адміністрацією, яке спрямоване проти української державності, шляхом різної взаємодії: передача матеріальних ресурсів, пропаганда, заперечення збройної агресії проти України, добровільне зайняття посад у незаконних органах влади. Можна виокремити такі ознаки колабораційної діяльності, що відрізняють її від державної зради: публічне заперечення громадянином України здійснення збройної агресії проти України; колабораційні дії вчиняються винною особою в умовах здійснення окупації; злочинні дії вчиняються на користь окупаційної адміністрації та держави-агресора; добровільний перехід державних службовців України на бік окупаційної адміністрації [7].

У Кримінальному кодексі України зазначено, що колабораційна діяльність передбачає:

1) публічне заперечення громадянином України здійснення збройної агресії проти України, встановлення та утвердження тимчасової окупації частини території України або публічні заклики громадянином України

до підтримки рішень та/або дій держави-агресора, збройних формувань та/або окупаційної адміністрації держави-агресора, до співпраці з державою-агресором, збройними формуваннями та/або окупаційною адміністрацією держави-агресора, до невизнання поширення державного суверенітету України на тимчасово окуповані території;

2) добровільне зайняття громадянином України посади, не пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території, у тому числі в окупаційній адміністрації держави-агресора;

3) здійснення громадянином України пропаганди в закладах освіти незалежно від типів і форм власності з метою сприяння здійсненню збройної агресії проти України, встановленню та утвердженню тимчасової окупації частини території України, уникненню відповідальності за здійснення державою-агресором збройної агресії проти України, а також дії громадян України, спрямовані на впровадження стандартів освіти держави-агресора в закладах освіти;

4) передача матеріальних ресурсів незаконним збройним чи воєнізованим формуванням, створеним на тимчасово окупованій території, та/або збройним чи воєнізованим формуванням держави-агресора, та/або провадження господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором, незаконними органами влади, створеними на тимчасово окупованій території, зокрема окупаційною адміністрацією держави-агресора;

5) добровільне зайняття громадянином України посади, пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території, у тому числі в окупаційній адміністрації держави-агресора, або добровільне обрання до таких органів, а також участь в організації та проведенні незаконних виборів та/або референдумів на тимчасово окупованій території або публічні заклики до проведення таких незаконних виборів та/або референдумів на тимчасово окупованій території;

6) організація та проведення заходів політичного характеру, здійснення інформаційної діяльності в співпраці з державою-агресором та/або його окупаційною адміністрацією, спрямованих на підтримку держави-агресора, її окупаційної адміністрації чи збройних формувань та/або на уникнення нею відповідальності за збройну агресію проти України, за відсутності ознак державної зради, активна участь у таких заходах;

7) добровільне зайняття громадянином України посади в незаконних судових або правоохоронних органах, створених на тимчасово окупованій території, а також добровільна участь громадянина України в незаконних збройних чи воєнізованих формуваннях, створених на тимчасово окупованій території, та/або в збройних формуваннях держави-агресора чи надання таким формуванням допомоги у веденні бойових дій проти Збройних Сил України та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, добровольчих формувань, що були утворені або самоорганізувалися для захисту незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України [8].

Таким чином, проведений у роботі аналіз дає змогу дійти висновку, що колабораційна діяльність – це умисна, мотивована та системна взаємодія фізичних та/або юридичних осіб з окупаційними структурами (зокрема військами), яка виявляється у формах підтримки, сприяння або легітимізації зовнішньої владної присутності та спрямована на послаблення суверенітету, обороноздатності та інституційної стійкості держави. Така діяльність не лише забезпечує ворогу доступ до ресурсів, інформації чи управлінських механізмів, а й трансформує соціальне середовище, зменшуючи потенціал громад до колективного спротиву, підриваючи суспільну довіру та ускладнюючи процеси деокупації та подальшої реінтеграції.

Відтак, можна говорити про те, що колабораційна діяльність не лише охоплює передачу якоїсь інформації, вона є комплексним негативним феноменом, у якому поєднуються: політична, інформаційна й адміністративна підтримка ворога; сприяння встановленню та утриманню окупаційного режиму; участь

у створенні штучних «альтернативних» владних, культурних чи освітніх структур, покликанних легітимізувати присутність агресора; дії, що свідомо деморалізують населення або розкладають обороноздатність зсередини. Зазначене вище дає змогу стверджувати, що в широкому значенні колабораційна діяльність – це форма вияву внутрішньої «ерозії» державності, за якої люди або групи осіб, замість захисту власного суспільства, державного суверенітету й територіальної цілісності, стають каналом впливу зовнішньої сили та інструментом реалізації її воєнних чи політичних цілей.

Висновки. Підбиваючи підсумки, слід зазначити, що ключовими особливостями колабораційної діяльності в умовах воєнного стану є такі:

– вона посилює окупаційний режим, оскільки забезпечує йому місцеву опору, без якої зовнішня агресія не може ефективно функціонувати та підтримувати порядок на захоплених територіях;

– руйнує довіру всередині суспільства, формує атмосферу підозри й нестабільності, що послаблює здатність громад до самоорганізації та опору;

– створює небезпеку інформаційного викривлення: пропагандистські меседжі, передані «своїми», мають значно більший вплив на населення, ніж зовнішня пропаганда;

– поглиблює правовий та адміністративний хаос на окупованих територіях, адже місцеві зрадники допомагають відтворювати штучні органи влади, які замінюють законні інституції;

– ускладнює процеси деокупації та повернення нормального життя, оскільки після звільнення громадам доводиться долати наслідки дезінформації, зламаних зв'язків і дій тих, хто співпрацював з ворогом;

– створює ризики втрати або витоку важливої інформації, що може прямо впливати на безпеку військових, цивільних і критичної інфраструктури.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Тюнькін М. На сьогодні відкрито понад 9000 кримінальних справ щодо колабораціонізму. *Громадське радіо*. URL: <https://hromadske.radio/news/2025/04/04/na-sohodni-vidkryto-ponad-9000-kryminalnykh-sprav-shchodo-kolaboratsionizmu>.
2. Колабораціонізм. *Енциклопедії сучасної України*. URL: <https://esu.com.ua/article-4446>.
3. Колабораційна діяльність як кримінальне явище: аналіт. огляд / Л. М. Добробог, В. С. Березняк, А. В. Макашов, Ю. О. Ткач. Дніпро : ДДУВС, 2023. 42 с.
4. Долгорученко К. О. Колабораціонізм як феномен війни та наукове поняття в межах історико-правових досліджень. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія : Юриспруденція. 2022. Вип. 56. С. 16–19.
5. Батраченко Т. С. Колабораційна діяльність в умовах війни: поняття та кримінальна відповідальність за протиправні дії. *Baltija Publishing*. URL: <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/322/8759/18360-1?inline=1>.
6. Сьомін С. В., Комашко В. В. Сучасна парадигма колабораціонізму в умовах російського вторгнення в Україну: історико-правовий аналіз. *Право та державне управління*. 2023. № 4. С. 194–201. URL: http://pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/4_2023/28.pdf.
7. Муляр Г. В., Ховпун О. С. Новели кримінального законодавства: колабораційна діяльність. *Наукові записки*. Серія : Право. 2022. № 13. URL: <https://pravo.cusu.edu.ua/index./view/231/221>.
8. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/conv#Text>.

Дата першого надходження рукопису до видання: 17.11.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 15.12.2025

Дата публікації: 30.12.2025

Климович В. А.,

здобувач ступеня доктора філософії

Київського університету інтелектуальної власності та права

ORCID: 0009-0002-1802-7167

**СУБ'ЄКТИВНА СТОРОНА КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ,
ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТ. 245 КК УКРАЇНИ
«ЗНИЩЕННЯ АБО ПОШКОДЖЕННЯ ОБ'ЄКТІВ РОСЛИННОГО СВІТУ»**

Анотація. Стаття присвячена аналізу суб'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого ст. 245 Кримінального кодексу України, яка встановлює відповідальність за знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу вогнем чи іншим загальнонебезпечним способом. Визначено, що відсутність у диспозиції статті чіткого нормативного закріплення форми вини створює істотні труднощі для правозастосування, зокрема під час кваліфікації діянь, їх розмежування з адміністративними проступками та індивідуалізації покарання. Розкрито інтелектуальні та вольові ознаки умислу прямого та непрямого, а також кримінальної протиправної самовпевненості й недбалості. Показано, що поєднання умисних і необережних діянь у межах однієї кримінально-правової норми призводить до нівелювання відмінностей між різними формами вини та знижує ефективність кримінально-правового регулювання. У статті наведено аргументи щодо необхідності врахування різного ступеня суспільної небезпеки умисного і необережного знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу. Звернено увагу на зарубіжний досвід, зокрема законодавство Іспанії, Польщі, Естонії та Латвії, де умисні й необережні форми знищення рослинного світу розмежовано на окремі склади кримінальних правопорушень. Обґрунтовано доцільність передбачення у Кримінальному кодексі України два види кримінального правопорушення з різними санкціями: 1) умисне знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу, вчинене способом підпалу чи іншим загальнонебезпечним способом; 2) необережне знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу вогнем чи іншим загальнонебезпечним способом. Доведено, що такий підхід сприятиме підвищенню правової визначеності, точнішому відображенню ступеня суспільної небезпечності діяння, дотриманню принципу справедливості та зміцненню ефективності кримінально-правової охорони довкілля.

Ключові слова: кримінальні правопорушення проти довкілля, склад кримінального правопорушення, об'єкти рослинного світу, суб'єктивна сторона, кримінальна відповідальність.

Klymovych V. A. The subjective element of the criminal offense provided for in article 245 of the Criminal code of Ukraine “Destruction or damage of objects of the plant world”

Abstract. The article examines the subjective element of the criminal offense defined in Article 245 of the Criminal Code of Ukraine, which establishes liability for the destruction or damage of objects of the plant world by fire or other generally dangerous means. It is determined that the absence of a clearly defined form of guilt in the disposition of the article creates significant difficulties for law enforcement, particularly in the qualification of acts, their differentiation from administrative offenses, and the individualization of punishment. The paper reveals the intellectual and volitional features of direct and indirect intent, as well as criminal recklessness and negligence. It is shown that combining intentional and negligent acts within a single criminal-law provision leads to the blurring of distinctions between different forms of guilt and reduces the effectiveness of criminal-law regulation. The article presents arguments supporting the need to account for the differing degrees of social danger inherent in intentional and negligent destruction or damage of plant-world objects. Attention is drawn to foreign experience, particularly the legislation of Spain, Poland, Estonia, and Latvia, where intentional and negligent forms of destruction of vegetation are separated into distinct criminal offenses. The study substantiates the expediency of introducing into the Criminal Code of Ukraine two types of criminal offenses with different sanctions: (1) intentional destruction or damage of plant-world objects committed by arson or other generally dangerous means; and (2) negligent destruction or damage of plant-world objects by fire or other generally dangerous means. It is proven that such an approach would enhance legal certainty, more accurately reflect the degree of social danger of the act, ensure compliance with the principle of justice, and strengthen the effectiveness of criminal-law protection of the environment.

Key words: environmental criminal offenses, elements of a criminal offense, objects of the plant world, subjective element, criminal liability.

Вступ. Склад кримінального правопорушення становить цілісну та взаємопов'язану систему елементів, що включає об'єкт, об'єктивну сторону, суб'єкта та суб'єктивну сторону. Кожен з цих елементів має власні юридично значущі ознаки, які у конкретному випадку проявляються індивідуально, залежно від особливостей діяння та його наслідків. Кримінальне правопорушення характеризується наявністю нерозривного зв'язку між зовнішньо сприйманою подією та внутрішніми психічними процесами, які супроводжують її вчинення. Суб'єктивна сторона складу кримінального правопорушення визначається як внутрішня сторона суспільно небезпечного діяння, що охоплює психологічний зміст дії чи бездіяльності особи, котра вчиняє кримінальне правопорушення, та її ставлення до наслідків.

У кримінально-правовій теорії до юридичних ознак, які розкривають зміст суб'єктивної сторони, відносять вину, мотив, мету вчинення діяння, а також емоційний стан фізичної осудної особи. Вина при цьому визнається обов'язковою ознакою кримінального правопорушення, тоді як мотив, мета та емоційний стан належать до факультативних і підлягають установленню лише тоді, коли на них є пряма вказівка у диспозиції відповідної статті Кримінального кодексу України та їх урахування має значення для кваліфікації.

У ст. 245 Кримінального кодексу України (далі – КК України) передбачено відповідальність за знищення або пошкодження лісових масивів, зелених насаджень навколо населених пунктів, вздовж залізниць, а також стерні, сухих дикоростучих трав, рослинності або її залишків на землях сільськогосподарського призначення вогнем чи іншим загальнонебезпечним способом [1]. Дефініцією даної статті не визначено форму вини знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу.

Питання кримінально-правової охорони об'єктів рослинного світу знайшла відображення у наукових працях С.Б. Гавриша, О.О. Дудорова, В.К. Матвійчука, І.І. Митрофанова, Р. О. Мовчана, Є. О. Письменського, А.М. Притули та інших науковців. Загалом проблематика суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, передбаче-

ного ст. 245 КК України, залишається актуальною та потребує подальшого наукового осмислення з метою удосконалення кримінальної відповідальності за знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу.

Виклад основного матеріалу. Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення традиційно визначається як внутрішній психічний зміст суспільно небезпечного діяння, що відображає інтелектуальні та вольові процеси особи під час його вчинення. Суб'єктивна сторона відображає внутрішні процеси, які відбуваються у психіці осудної особи під час вчинення нею суспільно небезпечного діяння. Це психічна діяльність особи, що характеризує ставлення її свідомості і волі до вчинюваного нею суспільно небезпечного діяння (дії або бездіяльності) і до його наслідків.

Вина як обов'язкова і криміноутворюючою ознака усіх складів кримінальних правопорушень відповідно до ст. 23 КК України є психічним ставленням особи до вчинюваної дії чи бездіяльності, передбаченої КК України, та її наслідків, вираженим у формі умислу або необережності.

У ст. 245 КК України не визначено форму вини знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу. Більшість науковців досліджуючи проблематику кримінальної відповідальності за даною статтею КК України приримуються думки, що суб'єктивна сторона злочину, передбаченого ст. 245 КК України, характеризується як умисною (прямий або непрямий умисел), так і необережною формою вини [2, с. 58; 3, с. 433; 4, с. 72; 5, с. 833; 6, с. 437].

Прямим є умисел, за якого особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння, передбачала його суспільно небезпечні наслідки і бажала їх настання, тим часом як під непрямим умислом треба розуміти такий умисел, за якого особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння, передбачала його суспільно небезпечні наслідки і хоча не бажала, але свідомо припускала їх настання (ч. 2 і ч. 3 ст. 24 КК України).

Знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу може бути вчинена як з прямим,

так і непрямим умислом. Інтелектуальний момент при прямому і непрямому умислі збігається лише щодо усвідомлення суспільної небезпечності діяння і передбачення у загальних рисах настання суспільно небезпечних наслідків. Усвідомлення винною особою суспільної небезпеки свого діяння передбачає щоб особа хоча б у загальних рисах розуміла, що вчинюване нею діяння має антисоціальний характер і здатне за своїми фактичними властивостями спричинити шкоду відносинам, що охороняються законом, тобто посягати на певний об'єкт кримінально-правової охорони.

Характер передбачення може відрізнятися. Прямий умисел характеризується чітким усвідомленням особою, які діяння вона вчиняє, які наслідки повинні настати, і бажає їх настання. При цьому особа передбачає неминучість настання суспільно небезпечних наслідків, а саме бажання переходить у вольовий акт, коли до знання мети приєднується установка на її реалізацію, впевненість і спрямованість на її досягнення. При непрямому умислі зміст передбачення зводиться до того, що особа передбачає можливість, а не неминучість настання суспільно небезпечних наслідків.

Р. В. Вереша справедливо відмічає, що незважаючи на те, що в законодавчих визначеннях форм вини інтелектуальний момент займає перше місце, це не дає підстав вважати усвідомлення безпеки вчинюваних дій або бездіяльності більш важливим порівняно з іншими елементами вини, а також що воно (усвідомлення) однозначно зумовлює і передбачення небезпечних наслідків та є основою цього передбачення. Ба більше: про усвідомлення особою суспільної значущості свого діяння можна стверджувати лише тоді, коли вона передбачає його наслідки [7, с. 67-68].

При інтелектуальному моменті прямого умислу суб'єкт складу кримінального правопорушення передбачає неминучість настання суспільно небезпечних наслідків вчиненого ним діяння, а при інтелектуальному моменті непрямого умислу – тільки реальну можливість настання таких наслідків.

Усвідомлення особою фактичного характеру діяння, що посягає на об'єкти рослин-

ного світу, характеризується усвідомленням об'єктивних ознак складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 245 КК України (об'єкта і об'єктивної сторони). Під час вчинення даного кримінального правопорушення винна особа усвідомлює, що своїми діяннями вона завдає шкоди довкіллю вогнем чи іншим загально-небезпечним способом.

Відмінність між прямим і непрямим умислом також відображається й у вольовому моменті. За прямого умислу особа бажає настання суспільно небезпечних наслідків, за непрямого – не бажає, але свідомо припускає їх настання.

Щодо необережного знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу вогнем чи іншим загальнонебезпечним способом, то дане діяння може бути вчинене у вигляді кримінальної протиправної самовпевненості, якщо особа передбачала можливість настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння (дії або бездіяльності), але легковажно розраховувала на їх відвернення (ч. 2 ст. 25 КК України), або кримінальної протиправною недбалості, якщо особа не передбачала можливості настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння (дії або бездіяльності), хоча повинна була і могла їх передбачити (ч. 3 ст. 25 КК України).

При диференціації непрямого умислу і недбалості слід враховувати інтелектуальний момент. Так спалювання сухої рослинності поруч із лісовими масивами або уздовж залізничних смуг, де передбачити розвиток події не є складно, відповідно винний не міг не розуміти ризиків, а отже, його байдужість до наслідків формує саме непрямий умисел, а не кримінальну протиправну недбалість.

При знищенні або пошкодженні лісових масивів, зелених насаджень, рослинності, стерні чи сухих дикоростучих трав зміст вини утворює не умисел або необережність взагалі, а умисел або необережність, які наповнені реальним змістом, специфічним для даного злочину. Психічне ставлення до використання джерела вогню чи іншого загальнонебезпечного способу істотним чином впливає на характеристику ступеня суспільної безпеки і має завжди відобразитися в усвідомленні винної особи.

Передусім варто зазначити, що умисна форма вини є домінуючою для знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу. Проте найбільш проблемною формою вини є необережність при кваліфікації діянь за ст. 245 КК України, які пов'язані зі спалюванням сухої рослинності, недотриманням правил пожежної безпеки, неправильним використанням відкритого вогню, коли потрібно довести, що особа не мала наміру знищувати рослинність, але її поведінка була настільки необачною, що загоряння й поширення вогню було об'єктивно прогнозованим, тобто, що вона могла й повинна була передбачити можливі шкідливі наслідки.

Слід відмітити, що ч. 2 ст. 245 КК України передбачено кваліфіковані наслідки – загибель людей, масова загибель тварин або інші тяжкі наслідки. В даному випадку ставлення винної особи до кваліфікованих наслідків може бути тільки необережним. Якщо ж умислом винної особи охоплювалося настання наслідків у вигляді загибелі людей, то тоді дії винного необхідно кваліфікувати за сукупністю злочинів: ч. 2 ст. 245 і п. 5 ч. 2 ст. 115 або ч. 2 ст. 121 КК України.

За ст. 245 КК України кваліфікуються різні за суспільної небезпекою дії осіб, зокрема: необережне діяння у вигляді викидання недопалка, внаслідок чого знищено лісовий масив; умисний підпал сухої трави, що призвів до лісової пожежі; умисний підпал з метою приховати незаконну порубку дерев або чагарників чи знищення лісосмуги для подальшої незаконної забудови.

Варіант, коли за однією статтею КК можна кваліфікувати як умисні, так і необережні діяння, формально виглядає універсальним підходом. С.Б. Гавриш говорячи про можливість вчинення злочину проти довкілля як умисно, так і з необережності зазначає, що «...це відображає один із принципів нашого кримінального законодавства, на якому переважно вибудована концепція відповідальності за умисні та необережні злочини, принцип парифікації (прирівнювання, порівнювання) умислу та необережності ... Що стосується злочинів проти довкілля, особливо у сфері екобезпеки, де можуть настати тяжкі й особливо тяжкі невідворотні наслідки,

збереження паритету форм вини цілком обгрунтовано... у деяких випадках необережне вчинення злочинів проти довкілля не менш, а може, й більш соціально небезпечно за умисне, де суб'єкт, передбачаючи наслідки і бажаючи їх чи свідомо допускаючи, певною мірою їх контролює [8, с. 366].

В.К. Матвійчук досліджуючи суб'єктивну сторону злочинів проти навколишнього природного середовища, звертає увагу на те, що деякі вчені безумовно беруть до уваги існуюче уявлення про підвищену небезпеку умислу порівняно з необережністю, а це не завжди виправдано у відповідних злочинах [9, с. 224].

З іншої сторони О.О. Дудоров, Р.О. Мовчан, Є.О. Письменський відмічають, що така «багатогранність» є не перевагою, а недоліком аналізованої кримінально-правової заборони, що породжує низку негативних наслідків, головними з яких є: ... по-перше, неможливість використання форми вини для розмежування суміжних складів кримінальних та адміністративних правопорушень, по-друге, це наявна уніфікація відповідальності за вчинювані з будь-якою формою вини прояви знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу, інакше кажучи ... коли форма вини фактично не впливає на кваліфікацію [10, с. 326-327].

Нівелювання відмінностей між умислом і необережністю у дефініції ст. 245 КК України суперечить основним принципам кримінального права, оскільки ступінь суспільної небезпеки різних форм вини не є однаковою. Умисне знищення рослинності – це свідоме посягання на довкілля. Натомість необережне діяння – це форма нехтування обов'язком передбачити та запобігти шкоді. Їхня суспільна небезпека різна, отже – різним має бути й кримінально-правове реагування відповідно до принципу справедливості. За умисне кримінальне правопорушення має передбачатися суворіше покарання порівняно з необережним. Ю.А. Пономаренко одним з основних принципів пеналізації відмічає відповідність (співмірність) між ступенем суспільної небезпечності злочину та ступенем суворості покарань, що встановлюються за його вчинення, а одним з основних пра-

вил пеналізації – неможливість об'єднання в одній санкції покарань за злочини різної суспільної небезпечності [11, с. 669].

Слід відміти, що кримінальне законодавство європейських країн розрізняє знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу, лісів в результаті необережного поводження з вогнем чи іншим джерелом підвищеної небезпеки, і знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу, вчинене способом підпалу, вибуху чи іншим загальнонебезпечним способом (ст. ст. 352-358 КК Іспанії, § 1 та § 4 ст. 181 КК Польщі, ст. ст. 304-305 КК Естонії, ст. ст. 107-108.КК Латвії).

На підставі принципу справедливості та з врахуванням різного ступеня суспільної небезпеки умисного та необережного знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу вогнем чи інших загальнонебезпечним способом доцільно диференціювати дані діяння залежно від форми вини. Виправданою в даній ситуації є законодавча техніка запропонована робочою групою з питань розвитку кримінального права Комісії з питань правової реформи, утвореною Указом Президента України № 584/2019 від 7 серпня 2019 року, у ст. 2.4.1 проєкту нового Кримінального кодексу України: якщо в статті Спеціальної частини цього Кодексу форма вини не вказана, то за вчинення передбаченого нею кримінального правопорушення особа підлягає кримінальній відповідальності лише за наявності умислу (ч.3); особа підлягає кримінальній відповідальності за кримінальне правопорушення, вчинене з необережності,

лише в передбачених у статтях Спеціальної частини цього Кодексу випадках спричинення нею значної, тяжкої чи особливо тяжкої шкоди (ч.4) [12].

Отже, при визначенні складу кримінального правопорушення потрібно враховувати, що умисел та необережність мають різну кримінально-правову природу, умисні та необережні діяння різняться за ступенем суспільної небезпеки. Тому передбачення спільної санкції для умисного та необережного знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу (ч. 1 ст. 245 КК України) створює правову невизначеність, належно не відображає оцінку небезпечності діяння, не сприяє індивідуалізації покарання та негативно впливає на ефективність охорони довкілля.

Висновки. Вбачається за доцільне передбачити Кримінальному кодексі України два види кримінальних правопорушень з різними санкціями: 1) умисне знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу, вчинене способом підпалу чи іншим загальнонебезпечним способом; 2) необережне знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу вогнем чи іншим загальнонебезпечним способом. Дана диференційована модель умисного і необережного знищення або пошкодження об'єктів дозволить відобразити реальний ступінь небезпеки відповідних діянь, сприятиме розмежуванню кримінальної й адміністративної відповідальності та забезпечить дотримання принципу справедливості у кримінальному праві.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Кримінальний кодекс України: Кодекс України, Закон від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 25.11.2025).
2. Шульга А.М. Злочини проти довкілля. Питання кваліфікації: науково-практичне видання. Х.: Ніка-Нова, 2012. 192 с.
3. Злочини проти довкілля: кримінально-правова характеристика: практичний посібник / О. О. Дудоров, Д. В. Каменський, В. М. Комарницький, М. В. Комарницький, Р. О. Мовчан. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2014. 615 с.
4. Митрофанов І. І., Притула А. М. Злочини проти довкілля : навч. посіб. Суми : Університетська книга, 2010. 205 с.
5. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України/ за ред. М. І. Мельника, М. І. Хаврюка. 10-те вид., переробл. та допов. Київ : ВД «Дакар», 2018. 1358с.
6. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. І за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-те вид., допов. Харків : Право, 2013. Т. 2 : Особлива частина / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. 2013. 1040 с

7. Вереша Р. В. Суб'єктивні ознаки складу корупційного правопорушення (злочину). Часопис цивільного і кримінального судочинства. 2015. № 4. С. 66-72. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chcks_2015_4_6 (дата звернення: 25.11.2025).

8. Гавриш С. Б. Кримінально-правова охорона довкілля в Україні: проблеми теорії, застосування і розвитку кримінального законодавства. Київ: Ін-т законодавства Верховної Ради України, 2002. 634с.

9. Матвійчук В. К. Теоретичні та прикладні проблеми кримінально-правової охорони навколишнього природного середовища: монографія. Київ: Національна академія управління, 2011. 368 с.

10. Дудоров О. О., Мовчан Р. О., Письменський Є. О. Кримінально-правова охорона лісу в Україні: монографія. Київ: Норма права, 2023. 520 с.

11. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Харків: Право, 2016. Т. 17: Кримінальне право / редкол. : В. Я. Тацій (голова), В. І. Борисов (заст. голови) та ін.; Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. 2017. 1064 с.

12. Текст проєкту нового Кримінального кодексу України. Draft of the new Criminal Code of Ukraine. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/criminal-code> (дата звернення: 25.11.2025).

Дата першого надходження рукопису до видання: 11.11.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 09.12.2025

Дата публікації: 30.12.2025

Мороз Ю. А.,кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільного права та процесу
Державного податкового університету
ORCID: 0000-0003-3873-9751

УХИЛЕННЯ ВІД СПЛАТИ ПОДАТКІВ І ЗБОРІВ ЯК ПІДҐРУНТЯ КРИМІНОЛОГІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАПОБІГАННЯ ПРАВОПОРУШЕННЯМ

Анотація. У статті здійснено комплексне кримінологічне дослідження ухилення від сплати податків і зборів як одного з ключових проявів економічної злочинності, що негативно впливає на стабільність державних фінансів, функціонування бюджетної системи та рівень економічної безпеки. Наголошено, що податкові правопорушення мають високий рівень латентності, характеризуються використанням складних схем приховування доходів, взаємопов'язані з корупційними практиками, відмиванням коштів та тінізацією економіки. Окреслено, що сфера оподаткування є одним із ключових елементів фінансової системи держави, що забезпечує наповнення бюджету, стабільність макроекономічних процесів, фінансування соціальної та оборонної політики, а також підтримання довіри громадян до інститутів влади. Вона виступає не лише джерелом фінансового забезпечення державних потреб, а й індикатором ефективності державного управління, рівня правосвідомості суспільства та якості економічних відносин між державою і платниками податків.

Особливу увагу приділено обґрунтуванню того, що саме кримінологічний підхід дозволяє сформулювати цілісну систему запобігання податковим правопорушенням. На основі аналізу виділено основні напрями побудови такої системи: вдосконалення нормативно-правового регулювання оподаткування та кримінальної відповідальності; розвиток інструментів фінансового моніторингу та цифровізації податкового контролю. У результаті зроблено висновок, що кримінологічне забезпечення запобігання ухиленню від сплати податків і зборів повинно мати комплексний, багаторівневий характер і включати зміни в законодавстві, інтеграцію сучасних електронних систем контролю, посилення міжвідомчої взаємодії та розвиток соціальної відповідальності платників податків. Реалізація таких заходів сприятиме зниженню рівня податкової злочинності, зменшенню тінізації економіки та зміцненню фінансової стабільності держави.

Ключові слова: кримінальні правопорушення, оподаткування, податки, податкові правопорушення, ухилення від сплати податків, збори, економічна злочинність, фінансова система, податкова система, бюджет, запобігання.

Moroz Yu. A. Tax evasion as a basis for criminal protection of offences

Abstract. The article presents a comprehensive criminological study of tax evasion as one of the key manifestations of economic crime, which negatively affects the stability of public finances, the functioning of the budget system and the level of economic security. It is emphasized that tax offenses have a high level of latency, are characterized by the use of complex schemes for concealing income, are interconnected with corruption practices, money laundering and the shadow economy. It is outlined that the sphere of taxation is one of the key elements of the state's financial system, which ensures the budget, the stability of macroeconomic processes, the financing of social and defense policies, as well as maintaining citizens' trust in government institutions. It is not only a source of financial support for state needs, but also an indicator of the effectiveness of public administration, the level of legal awareness of society and the quality of economic relations between the state and taxpayers.

Particular attention is paid to the justification of the fact that it is the criminological approach that allows you to form a holistic system for preventing tax offenses. Based on the analysis, the main directions for building such a system are identified: improving the regulatory and legal regulation of taxation and criminal liability; developing financial monitoring tools and digitalization of tax control. As a result, it is concluded that criminological support for preventing tax and fee evasion should be comprehensive, multi-level and include changes in legislation, integration of modern electronic control systems, strengthening interdepartmental interaction and developing social responsibility of taxpayers. The implementation of such measures will contribute to reducing the level of tax crime, reducing the shadow economy and strengthening the financial stability of the state.

Key words: criminal offenses, taxation, taxes, tax offenses, tax evasion, fees, economic crime, financial system, tax system, budget, prevention.

Постановка проблеми. У сучасних умовах розвитку економіки України питання забезпечення ефективного функціонування податкової системи набуває особливої ваги, оскільки стабільність бюджетних надходжень безпосередньо впливає на соціально-економічний розвиток держави, обороноздатність та фінансову безпеку. Водночас ухилення від сплати податків і зборів залишається одним із найбільш поширених та латентних проявів економічної злочинності.

Масштаби цього явища зумовлюють суттєві втрати державного бюджету, перешкоджають реалізації державної фіскальної політики, сприяють тінізації економіки та створюють умови для поширення корупції, легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, та інших соціально небезпечних проявів. Попри наявність кримінально-правових норм, спрямованих на протидію податковим кримінальним правопорушенням, рівень їх виявлення та документування залишається недостатнім, а механізми податкового контролю – недосконалими. Це зумовлює необхідність переосмислення існуючих підходів до запобігання ухиленню від сплати обов'язкових платежів та формування ефективної кримінологічної моделі протидії таким правопорушенням.

Мета дослідження. Визначення кримінологічних засад запобігання ухиленню від сплати податків і зборів, а також обґрунтування необхідності формування комплексної системи превентивних заходів протидії цьому явищу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями ухилення від сплати податків, зборів як основ формування кримінологічних заходів запобігання займалися такі науковці, а саме: С. О. Баранов, В. М. Геєць, О. М. Джужа, О. В. Клименко, В. В. Лисенко, Є. А. Старинець, Д. М. Тичина, Т. Л. Томнюк та інші. Роботи цих та інших авторів мають фундаментально-прикладний характер і слугують основою для наукового пошуку.

Виклад основного матеріалу. Економічна безпека держави виступає базовим елементом національної безпеки, оскільки визначає її спроможність забезпечувати сталий розвиток, соціальну стабільність і захист

стратегічних інтересів у фінансово-господарській сфері. Саме вона формує економічний фундамент життєдіяльності суспільства, гарантує збалансованість ринкових механізмів, стабільність фінансової системи та створює передумови для розвитку соціально орієнтованої ринкової економіки. Рівень економічної безпеки безпосередньо залежить від ефективності податкової системи, адже справляння податків і зборів є головним джерелом формування доходної частини бюджету, забезпечення фінансування соціальних програм, оборонного сектору, науки, освіти та медицини [1, с. 98-99].

Відповідно до Стратегії економічної безпеки України на період до 2025 року, до основних викликів і загроз у сфері фінансової безпеки держави віднесено: низький рівень бюджетної дисципліни та фінансової відповідальності учасників бюджетного процесу; недостатню інституційну спроможність головних розпорядників бюджетних коштів здійснювати середньо- і довгострокове планування діяльності; обмеженість зв'язків між бюджетним прогнозуванням і пріоритетними напрямками соціально-економічного розвитку держави [2]. Суттєвим дестабілізуючим чинником залишається високий рівень тінізації економіки, який ускладнює повноцінне формування доходної частини бюджету та сприяє поширенню схем ухилення від сплати податків. Значні втрати фіскальних надходжень обумовлені поширенням практики «сірого» імпорту, контрабанди, використанням офшорних і низькоподаткових юрисдикцій для розмивання бази оподаткування та виведення капіталів за межі держави. Додатковим ризиком виступає непослідовність і фрагментарність правового регулювання у податковій сфері, що створює підґрунтя для маніпуляцій законодавчими нормами, формування корупційно зумовлених схем мінімізації оподаткування та ускладнює реалізацію державної політики фінансової безпеки.

Водночас сучасний стан української економіки характеризується глибокими диспропорціями та системною тінізацією фінансових процесів. Значна частина економічної активності перемістилася у тіньовий сектор, що спричинило масове ухилення від сплати

податків, фіктивне підприємництво, незаконне бюджетне відшкодування ПДВ, створення схем мінімізації податкових зобов'язань. Такі процеси не лише підривають фінансову стабільність держави, а й деформують податкову мораль суспільства, формуючи толерантність до протиправної поведінки у сфері оподаткування [3, с. 106-107].

Проблема ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) має комплексний, системоутворюючий характер. Вона є не лише правовим чи економічним феноменом, але й кримінологічним явищем, що відображає рівень довіри громадян до держави, ефективність її фіскальної політики та рівень контролю за фінансовими потоками. Саме вчинення податкових кримінальних правопорушень віддзеркалює кризові тенденції у взаєминах між державою і бізнесом, де суб'єкти господарювання часто сприймають податкові обов'язки не як громадянську відповідальність, а як надмірний адміністративний тиск. Ухилення від сплати податків є не лише правопорушенням, що завдає прямої шкоди бюджету, а й детермінантою формування системних кримінологічних заходів запобігання, спрямованих на забезпечення прозорості фіскальних процесів, розвиток аналітичних механізмів виявлення ухилення, підвищення рівня податкової культури та відновлення довіри між державою і платниками податків [4, с. 152-153].

У цьому контексті ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) виступає однією з найбільш небезпечних загроз економічній безпеці держави, адже воно підриває фінансову основу державності, спричиняє дефіцит бюджету, дестабілізує соціальну сферу та знижує рівень довіри до владних інститутів. Таким чином, забезпечення економічної безпеки України неможливе без системного запобігання ухиленню від сплати податків, удосконалення механізмів податкового контролю та розроблення кримінологічно вивірених заходів запобігання, які мають бути спрямовані на зниження рівня латентності податкових злочинів, підвищення прозорості фінансових потоків і формування у суспільстві високого рівня податкової правосвідомості як складової економічної культури.

Як зазначають О. М. Джу́жа та Д. М. Тичина, ухилення від сплати податків має складну економіко-правову природу, оскільки охоплює як матеріальні дії (фіктивні операції, підроблення документів), так і поведінкові аспекти (свідоме ігнорування обов'язку сплати податків, використання службового становища для прикриття протиправної діяльності). Його латентність обумовлена високим рівнем професійної підготовки правопорушників, складністю виявлення фіктивних транзакцій та наявністю корупційних зв'язків між представниками бізнесу й посадовими особами контролюючих органів [5, с. 110-111].

У кримінологічному аспекті ухилення від сплати податків є системною детермінантою, що формує *тіньову економіку*, де фінансові потоки відводяться від державного контролю, а незаконно отримані доходи легалізуються через офшорні юрисдикції або фіктивні структури. Така практика підриває не лише фіскальну спроможність держави, а й економічну довіру між бізнесом і владою, створюючи ґрунт для подальшої криміналізації господарських процесів.

Варто підкреслити, що ефективно запобігання ухиленню від сплати податків потребує багаторівневого підходу, який поєднує: кримінально-правові заходи – невідворотність покарання, удосконалення кваліфікації складів злочинів у сфері оподаткування; організаційно-аналітичні заходи – посилення податкової аналітики та фінансового моніторингу; соціально-правові заходи – формування податкової культури, підвищення прозорості адміністрування, зменшення корупційних ризиків у діяльності податкових органів.

Не вдаючись до детального аналізу наукових дискусій, погодимося з позицією Є. А. Старинець, яка під податковими кримінальними правопорушеннями пропонує розуміти суспільно небезпечні діяння у формі дії або бездіяльності, що посягають на суспільні відносини у сфері формування державних бюджетів різних рівнів і пов'язані з несплатою податків чи зборів (обов'язкових платежів), за які Кримінальним кодексом України передбачено кримінальну відповідальність. Таке тлумачення відображає сутність податкових кримінальних правопорушень як посягань на

фінансові інтереси держави, що безпосередньо впливають на її економічну безпеку та спроможність виконувати соціальні функції [6, с. 123-124].

Водночас у юридичній науці відсутня єдність підходів до визначення поняття «ухилення від сплати податків», що пояснюється різною інтерпретацією межі між легальними і протиправними формами зменшення податкових зобов'язань. Так, С. О. Баранов визначає ухилення від сплати податків як незаконні способи зменшення платниками податку зобов'язань за податками. Водночас учений слушно зазначає, що не кожен випадок зменшення податкових зобов'язань є злочином у розумінні ст. 212 КК України, оскільки такі дії можуть бути наслідком недбалості, помилки в обліку або неоднозначного тлумачення податкового законодавства [7, с. 104].

Більш точним і змістовним, на нашу думку, є визначення, запропоноване Т.Л. Томнюк, відповідно до якого ухилення від сплати податків – це протиправні дії щодо зменшення податкових зобов'язань, які можуть мати наслідком юридичну відповідальність різних видів за порушення податкового законодавства. Такий підхід комплексно охоплює як кримінально карані форми ухилення, так і інші види правопорушень у сфері оподаткування, що не досягають рівня суспільної небезпеки, властивої злочину. Отже, протиправні дії, пов'язані з ухиленням від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів), становлять податкові правопорушення, за які може наставати фінансова, адміністративна або кримінальна відповідальність залежно від форми вини, ступеня суспільної небезпеки та наслідків. Такий підхід дозволяє диференціювати реагування держави на податкові порушення, поєднуючи превентивні та каральні заходи, що є важливим елементом формування кримінологічної стратегії запобігання ухиленню від сплати податків [8, с. 280].

На нашу думку, з урахуванням диспозиції ст. 212 КК України та узагальнень кримінально-правової доктрини, можна сформулювати поняття «ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів)» – це умисне суспільно небезпечне діяння платника податків, зборів або його службової особи,

яке полягає у невиконанні встановленого законом податкового зобов'язання у значному розмірі, що може проявлятися у: неподанні податкової звітності до контролюючого органу у визначені строки; включенні до податкової звітності завідомо неправдивих відомостей; повідомленні завідомо неправдивих даних з метою незаконного отримання бюджетного відшкодування, зарахування його сум у рахунок майбутніх платежів, погашення податкового боргу або повернення раніше сплачених сум, – внаслідок чого державі заподіюється істотна шкода у вигляді ненадходження коштів до бюджетів чи державних цільових фондів.

Можна виокремити кілька груп детермінантів, що зумовлюють ухилення від сплати податків, а саме: **соціально-економічні** (надмірне податкове навантаження, нестабільність економіки, тінізація ринку); **правові** (прогалини законодавства, складність адміністрування податків, низький рівень юридичної визначеності); **організаційні** (недостатня ефективність контролю, обмежені ресурси податкових органів); **психологічні** (низький рівень податкової культури, толерантність суспільства до податкових правопорушень).

Водночас, як наголошують вчені, суспільна небезпека податкових кримінальних правопорушень обумовлена не лише обсягами завданих державі збитків, а й деструктивним впливом на економічну систему загалом (В.В. Лисенко) [9, с. 136-137]. Податки виконують багатофункціональну роль у суспільстві, виступаючи основним інструментом вартісного розподілу й перерозподілу доходів, що забезпечує функціонування всіх секторів економіки (О.В. Клименко) [10, с. 62-63]. На практичному рівні вони реалізують низку ключових функцій: фіскальну – наповнення бюджетів усіх рівнів і державних цільових фондів; розподільну (соціальну) – перерозподіл доходів на користь соціально вразливих верств населення; контрольну – моніторинг фінансових потоків і виявлення порушень у сфері господарської діяльності; регулюючу – стимулювання або обмеження окремих напрямів економічної активності; заохочувальну – підтримку інвестицій, інновацій та добросовісного підприємництва.

Порушення цих функцій через ухилення від сплати податків призводить до розбалансування економічних процесів, посилення тінізації, зростання дефіциту бюджету й, як наслідок, до загрози фінансовій і національній безпеці держави. Отже, ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) слід розглядати не лише як кримінальне правопорушення, а як системну кримінологічну детермінанту, що визначає необхідність розроблення спеціальної методики запобігання податковій злочинності. Така методика має поєднувати правові, організаційні, аналітичні й виховні заходи, спрямовані на формування культури добровільної сплати податків, зниження латентності економічних правопорушень та підвищення ефективності державної фінансової політики [3, с. 174-175].

У контексті ст. 212 КК України ухилення від сплати податків охоплює лише ті обов'язкові платежі, що справляються відповідно до встановленого законом порядку оподаткування. Отже, основним безпосереднім об'єктом таких діянь є законний порядок оподаткування, що гарантує наповнення державних і місцевих бюджетів, а також стабільність податкової системи. Таким чином, безпосереднім об'єктом ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) є суспільні відносини, які забезпечують легітимне функціонування системи оподаткування України, тобто дотримання встановленого законом порядку справляння податків і зборів, який виступає передумовою фінансової спроможності держави та реалізації її соціально-економічних функцій.

Порядок нарахування, обчислення та внесення до бюджетів податків і зборів різних рівнів регламентується нормами ПК України, який визначає єдині засади податкового адміністрування, повноваження контролюючих органів та юридичні обов'язки платників податків. Предметом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 212 КК України, виступають податки, збори (обов'язкові платежі), тобто встановлені законом фінансові зобов'язання, які забезпечують формування доходної частини державного та місцевих бюджетів.

Таким чином, ухилення від сплати податків слід розглядати не просто як незаконне привласнення чи несплату певної суми, а як порушення встановленого законом механізму справляння податків, який є елементом системи державного управління фінансовими потоками.

З позицій кримінології, подібні посягання виступають системним джерелом тінізації економіки. Вони не лише зменшують податкові надходження, а й створюють умови для формування кримінального капіталу, який може використовуватись для корупційних, легалізаційних або інших протиправних операцій. У цьому аспекті ухилення від сплати податків становить ланку фінансово-кримінального циклу, що починається з ухилення, продовжується легалізацією «тіньових» доходів і завершується впливом на політичні та економічні процеси через тіньовий фінансовий обіг.

З огляду на це, формування кримінологічних заходів запобігання ухиленню від сплати податків має бути спрямоване не лише на виявлення та притягнення до відповідальності винних осіб, а й на усунення структурних чинників, що сприяють виникненню таких діянь. До них належать: недосконалість податкового законодавства (наявність прогалів, колізій та частих змін, що створюють можливості для зловживань); низький рівень фінансової культури та правової обізнаності платників податків; недостатня ефективність системи податкового контролю і відсутність належної міжвідомчої координації між податковими, фінансовими та правоохоронними органами; високий рівень корупції у сфері адміністрування податків і зборів; економічна нестабільність і зростання тіньового сектору, що підштовхують суб'єктів господарювання до ухилення від офіційної сплати.

Слід зазначити, що використання кримінологічних даних дозволяє визначити напрями удосконалення превентивної діяльності. Формування заходів запобігання має ґрунтуватися на таких підходах: 1. **нормативно-правове забезпечення** (чіткість формулювання складів злочинів у сфері оподаткування; узгодженість податкового та кримінального законодавства; регулювання механізмів електро-

ного контролю та обміну інформацією); 2. **економічні та фінансові заходи** (оптимізація податкового навантаження; стимулювання добровільної сплати податків; розвиток прозорих фінансових сервісів; цифровізація обліку й контролю); 3. **організаційно-управлінські заходи** (взаємодія податкових, правоохоронних та судових органів; розвиток інформаційно-аналітичних систем виявлення ризикових операцій); 4. **соціально-психологічні заходи** (формування податкової культури; популяризація відповідальної підприємницької діяльності; просвітницькі програми для бізнесу та населення; підвищення довіри до державних органів через прозорість використання бюджетних коштів) [11, с. 7-9].

Таким чином, ухилення від сплати податків слід розглядати не лише як правову, а й кримінологічну проблему, що поєднує у собі економічні, соціальні та морально-правові аспекти, а розроблення заходів запобігання потребує комплексної стратегії, що охоплює вдосконалення податкової політики, підвищення прозорості фінансових операцій, розвиток аналітичних інструментів ризик-орієнтованого моніторингу та посилення кримінально-правових гарантій захисту фінансової безпеки держави.

Висновки. Суспільна небезпека ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) полягає насамперед у підриві фінансової основи державності, оскільки внаслідок умисного невиконання податкових зобов'язань утворюється дефіцит бюджетів різних рівнів, що дестабілізує систему державних фінансів. Невиконання обов'язку зі сплати податків не лише послаблює економічний потенціал держави, а й створює ланцюговий ефект соціально-правових деформацій: недофінансування соціальної сфери, зниження якості державних послуг, поглиблення тінізації економіки, поширення корупційних практик та фінансування нових кримінальних правопорушень за рахунок «тіньових» коштів. Відтак, ухилення від сплати податків виступає не просто проявом фінансової недисциплінованості, а структурним чинником криміногенного середовища, який формує економічні передумови злочинності, підриває засади податкової справедливості та створює нерів-

ність між законослухняними платниками і тими, хто уникає виконання свого обов'язку перед державою.

Ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) – це умисне суспільно небезпечне діяння платника податків, зборів або його службової особи, яке полягає у невиконанні встановленого законом податкового зобов'язання у значному розмірі, що може проявлятися у: неподанні податкової звітності до контролюючого органу у визначені строки; включенні до податкової звітності завідомо неправдивих відомостей; повідомленні завідомо неправдивих даних з метою незаконного отримання бюджетного відшкодування, зарахування його сум у рахунков майбутніх платежів, погашення податкового боргу або повернення раніше сплачених сум, – внаслідок чого державі заподіюється істотна шкода у вигляді ненадходження коштів до бюджетів чи державних цільових фондів.

Можна виокремити кілька груп детермінантів, що зумовлюють ухилення від сплати податків, а саме: **соціально-економічні** (надмірне податкове навантаження, нестабільність економіки, тінізація ринку); **правові** (прогалини законодавства, складність адміністрування податків, низький рівень юридичної визначеності); **організаційні** (недостатня ефективність контролю, обмежені ресурси податкових органів); **психологічні** (низький рівень податкової культури, толерантність суспільства до податкових правопорушень).

Підсумовуючи слід наголосити, що ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) є системним соціально-економічним і кримінально-правовим феноменом, що безпосередньо підриває фінансову стабільність держави, деформує механізми публічного управління та породжує корупційні ризики у сфері фіскальної політики. Його кримінологічна природа полягає у свідомому ухиленні платників від виконання обов'язку сплати податків, що поєднує в собі економічну вигоду, зловживання правовими прогалинами та організаційно-фінансову змову з метою мінімізації податкового тиску. Таке кримінальне протиправне діяння передбачене ст. 212 КК України слід розглядати не

лише як окремих вид кримінального правопорушення у сфері господарської діяльності, а як ключовий чинник криміногенної деградації фінансової системи, що визначає напрями модернізації державної податкової політики та потребує розроблення науково

обґрунтованої системи кримінологічного запобігання, зорієнтованої на зменшення рівня латентності, мінімізацію умов для вчинення таких правопорушень і підвищення ефективності правозастосовної діяльності у сфері фіскальної безпеки України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Фінансові розслідування у сфері протидії легалізації злочинних доходів в Україні : метод. реком. / С. С. Чернявський, О. Є. Користін, В. А. Некрасов та ін. К. : Нац. акад. внутр. справ, 2017. 164 с.
2. Стратегія економічної безпеки України на період до 2025 року: Указ Президента України від 11.08.2021 р. № 347/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2021#Text>
3. Податкове право : підручник / за ред. Д. О. Гетманцева та М. П. Кучерявенка. Х. : Право, 2025. 488 с.
4. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернея. 2-ге вид., перероб. і допов. К.: Юрінком Інтер, 2018. 1104 с.
5. Джужа О. М., Тичина Д. М. Економічна злочинність в Україні: детермінація та протидія в умовах воєнного стану. *Правовий часопис Донбасу*. 2024. № 1. С. 109–115
6. Старинець Є. А. Кримінальна відповідальність за ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) : дис... докт. філос.: 081 – Право. Одеса, 2021. 317 с.
7. Баранов С.О. Ухилення від сплати податків як основний чинник тіньової економіки. *Інвестиції: практика та досвід*. 2016. № 12. С. 102–106.
8. Томнюк Т. Л. Ухилення від оподаткування: сутність, методи реалізації та економічні наслідки. *Сталий розвиток економіки*. 2011. Вип. 3. С. 279–282.
9. Лисенко В. В. Криміналістичне забезпечення діяльності податкової міліції: теорія та практика: монографія. К. : Логос, 2004. 324 с.
10. Клименко О. В. Предмет злочинного посягання у кримінальних провадженнях щодо легалізації (відмивання) майна, одержаного внаслідок ухилення від сплати податків. *Правові новели*. 2022. № 16 (315). С. 61–68.
11. Геєць В. М. До питання теорії і практики політики соціальної якості в повоєнній Україні. *Економіка України*. 2023. № 4 (737). С. 3–22.

Дата першого надходження рукопису до видання: 23.11.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 18.12.2025

Дата публікації: 30.12.2025

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС, КРИМІНАЛІСТИКА

УДК 342.721

DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2025.4.26>**Коваль Г. С.,**

здобувач кафедри кримінального процесу та криміналістики

Одеського державного університету внутрішніх справ

ORCID: 0009-0006-5047-1013

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ОСНОВИ СТАТУСУ ОСОБИ, ЗНИКЛОЇ БЕЗВІСТИ ЗА ОСОБЛИВИХ ОБСТАВИН

Анотація. У статті аналізуються особливості правового статусу особи, зниклої безвісти за особливих обставин. Правовий статус особи, зниклої безвісти, характеризується захистом її прав і майна, а також зобов'язанням держави розшукувати її. Зникла особа зберігає свої права, гарантовані Конституцією та законами, а її родичі мають право на інформацію про розшук та долю зниклого. Статус набувається з моменту внесення відомостей до Єдиного реєстру осіб, зниклих безвісти.

Встановлено, що особою, зникла безвісти за особливих обставин вважається особа, яка зникла безвісти у зв'язку із збройним конфліктом, воєнними діями, тимчасовою окупацією частини території України, надзвичайними ситуаціями природного чи техногенного характеру. Особа набуває статусу такої, що зникла безвісти за особливих обставин, з моменту внесення про неї відомостей, що містяться у заяві про факт зникнення, до Єдиного реєстру осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, у порядку, передбаченому цим Законом, та вважається такою, що зникла безвісти за особливих обставин, з моменту подання заявником заяви про факт зникнення особи. Визначено, що особа вважається зниклою безвісти за особливих обставин до моменту припинення її розшуку.

З'ясовано, що заява про розшук особи, зниклої безвісти за особливих обставин, подається до відповідного територіального органу Національної поліції України. Заява про розшук особи, зниклої безвісти за особливих обставин, може бути подана родичем такої особи, представником військового формування, органом державної влади, органом місцевого самоврядування, громадським об'єднанням або будь-якою іншою особою, якій стало відомо про зникнення. Надання особі статусу зниклої безвісти за особливих обставин відповідно до цього Закону не позбавляє її родичів або інших осіб права звернення до суду із заявою про визнання такої особи безвісно відсутньою чи оголошення її померлою.

Зауважується, що на підставі зібраної інформації відбувається побудова слідчих версій та формується план наступних слідчих дій, які спрямовані на розшук особи чи встановлення місця знаходження трупу такої особи. Встановлено, що складність пошуку зниклих осіб, зниклих за особливих обставин, часто пов'язана з активністю обстрілів місця зникнення особи, активних бойових дій тощо.

Ключові слова: особа, зникла безвісти, особа, зникла безвісти за особливих обставин, правовий статус особи, зниклої безвісти, розшук особи, збройний конфлікт, слідча версія.

Koval H. S. Organizational and legal basis of the status of a person who has disappeared under special circumstances

Abstract. The article analyzes the peculiarities of the legal status of a person who disappeared under special circumstances. The legal status of a missing person is characterized by the protection of his rights and property, as well as the obligation of the state to search for him. A disappeared person retains his rights guaranteed by the Constitution and laws, and his relatives have the right to information about the search and fate of the disappeared person. The status is acquired from the moment of entering information into the Unified Register of Missing Persons.

It has been established that a person who has disappeared under special circumstances is considered a person who has disappeared in connection with an armed conflict, military operations, temporary occupation of part of the territory of Ukraine, emergency situations of a natural or man-made nature. A person acquires the status of one who disappeared under special circumstances, from the moment the information contained in the statement about the fact of disappearance is entered into the Unified Register of Persons Missing under

Special Circumstances, in the manner provided for by this Law, and is considered to have disappeared under special circumstances, from the moment the applicant submits a statement about the fact of the person's disappearance. It was determined that the person is considered missing under special circumstances until the moment of termination of his search.

It was found that an application to search for a person who disappeared under special circumstances is submitted to the relevant territorial body of the National Police of Ukraine. An application to search for a person who has disappeared under special circumstances may be submitted by a relative of such person, a representative of a military formation, a State authority, a local self-government body, a public association or any other person who has become aware of the disappearance. Granting a person the status of a missing person under special circumstances in accordance with this Law does not deprive his relatives or other persons of the right to apply to the court with an application to recognize such a person as missing or to declare him dead.

It is noted that on the basis of the collected information, investigative versions are built and a plan of subsequent investigative actions is formed, which are aimed at searching for a person or establishing the location of the corpse of such a person. It has been established that the difficulty of finding missing persons who have disappeared under special circumstances is often related to the activity of shelling the place where the person disappeared, active hostilities, etc.

Key words: *person, missing person, person, missing under special circumstances, legal status of person, missing person, search for person, armed conflict, investigative version.*

Постановка проблеми. Фундаментальні соціально-політичні та економічні перетворення, переоцінка соціальних та особистих цінностей, заміна моральних та ідеологічних норм життя внаслідок повномасштабного вторгнення до нашої країни свідчить про об'єктивну необхідність вирішення проблем боротьби з цим явищем зникнення особи безвісти та розробку єдиної комплексної системи для виявлення та розшуку таких людей правоохоронними органами.

Основну роль у виявленні та розшуку зниклих безвісти відіграють органи національної поліції. Водночас у роботі поліції залишається низка невирішених проблем щодо необхідності зміни та вдосконалення правового, слідчого та судово-медичного забезпечення розшуку, в цілому, та розшуку різних категорій громадян, зокрема. Відтак, на сьогоднішній день залишаються невирішеними відповідне правове регулювання обшуку, проведення всіх оперативно-розшукових заходів та якісне та об'єктивне розслідування цієї категорії справ. Перш за все, ця проблема найбільш помітна в практиці розшуку зниклих безвісти, якій бракує цілісної системи її реалізації під час дії особливого стану в Україні, що додатково утворює обрану тему як актуальну, своєчасну та практично значиму.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вітчизняними науковцями чимало проведено наукових досліджень в частині аналізу проблематики правового статусу особи, зниклої безвісти, серед яких варто вказати

роботи Д. Бойчук, В. Гожій-Демиденко, О. Зайчук, В. Журавського, О. Іляшко, Н. Камінської, А. Кличкова, І. Колошко, О. Мазурок, М. Перепелиці, Л. Фесечко та інші. Питання розслідування насильницьких кримінальних правопорушень досліджували Ю. П. Алєнін, Л. І. Аркуша, В. Д. Басай, В. В. Бірюков, Т. В. І. Галаган, В. Я. Горбачевський, В. А. Журавель, В. П. Захаров, А. В. Іщенко, О. А. Кириченко, Н. І. Клименко, В. П. Колмаков, В. О. Коновалова, І. В. Лисенко, В. Г. Лукашевич, Є. Д. Лук'янчиков, М. А. Погорецький, О. С. Саїнчин, В. В. Тіщенко, Л. Д. Удалова, С. С. Чернявський, Ю. М. Черноус, В. Ю. Шепітько та інші. Водночас питання розслідування зникнення осіб безвісти за особливих обставин є малодослідженими та такими, що викликають значний інтерес в сучасних реаліях українського буття.

Метою даної статті є вивчення організаційно-правових особливостей статусу особи, зниклої безвісти за особливих обставин.

Виклад основного матеріалу. Правовий статус осіб, які зникли безвісти в умовах воєнних дій визначається з урахуванням спеціального Закону України «Про правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин» [1], який відносить воєнні дії до «особливих обставин».

Першочергово необхідно з'ясувати зміст поняття «правовий статус особи». Розглянемо детальніше.

Так, у науковій літературі знаходимо позицію, згідно якого правовий статус особи ста-

новить «систему закріплених у нормативно-правових актах і гарантованих державою прав, свобод, обов'язків, відповідальності, відповідно до яких індивід як суб'єкт права (тобто такий, що має правосуб'єктність) координує свою поведінку в суспільстві» [2, с. 377].

У свою чергу, визначається, що «основи правового статусу є комплексним державно-правовим інститутом, складовою якого є права, свободи та обов'язки громадян, правовий статус особи співпадає з її громадянством та визначається окремими особливостями соціального статусу, який існує в кожний конкретний історичний період розвитку суспільства і держави» [3, с. 128].

Також, цікавим є зауваження з приводу того, що «поняття «правовий статус» і «правове становище» етимологічно та по суті збігаються, відображають основні сторони юридичного буття індивіда – інтереси, потреби, мотиви, всі форми взаємин з державою» [4, с. 75].

На думку В.В. Макарчук аналізоване поняття «в сучасних умовах соціально-політичного та економічного розвитку держави, на думку вченого, дане поняття набрало свого широкого використання з іншими правовими категоріями (правовим режимом, правовим становищем та ін.)» [5, с. 21].

Звернемося до дослідження поняття особи, яка зникла безвісти за особливих обставин. Так, в першу чергу, це є певний правовий статус такої особи.

Першочергово варто відмітити, що чинним законодавством передбачено окремо поняття «зникла безвісти особа» та «особа, зникла безвісти за особливих обставин». Взагалі, зникла безвісти особа – це будь-яка фізична особа, стосовно якої відсутні відомості про її місцезнаходження на момент подання відповідної заяви про її розшук [6, с. 114].

Нормативно чітко сформовано перелік суб'єктів, які можуть бути заявником у таких випадках. Так, згідно ст. 18 вказаного Закону України заяву про зникнення особи може бути подано «родичем зниклої особи, представником військового формування, органом державної влади, органом місцевого самоврядування, об'єднанням громадян або будь-якою іншою особою, якій стало відомо про

зникнення, Комісією з питань осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, якщо вищезазначені особи звернулися до неї з повідомленням про зникнення особи» [1].

Разом з тим, маємо окрему категорію зниклих безвісти осіб, якими є зниклі безвісти за особливих обставин. Особа не зникає сама по собі, лише під дією певних факторів, наприклад, збройний конфлікт, воєнні дії, тимчасова окупація частини території України, надзвичайна ситуація природного чи техногенного характеру. Саме тому, вважаємо, що правовий статус особи, які зникла за особливих обставин є спеціальним правовим статусом, що може включати в себе не лише цивільно-правові, але й процесуально-правові складові.

З точки зору, організаційних моментів, особа вважається такою, що зникла за особливих обставин з моменту, коли щодо неї здійснено відповідний запис в Єдиному реєстрі осіб, зниклих безвісти за особливих обставин та буде перебувати й цьому статусі до тих пір, поки не буде зупинено розшук щодо неї (наприклад, шляхом винесення постанови про визнання трупа особою, яку розшукували).

Звісно, при визначенні статусу особи, яка зникла безвісти за особливих обставин слід також взяти до уваги той спектр прав та обов'язків, який зазнає змін внаслідок цього. Так, обсяг прав осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, передбачено статтею 5 Закону України «Про правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин» де вказано, що така особа має всі права, гарантовані Конституцією та законами України [7].

У разі набуття статусу особи, яка зникла безвісти за особливих обставин обсяг цивільної правоздатності такої особи не змінюється та залишається в такою, якою передбачено нормативними положеннями цивільного законодавства (ЦК України) [8]. Обсяг цивільної правоздатності фізичної особи передбачено статтею 26 ЦК України, що означає: усі фізичні особи є рівними у здатності мати цивільні майнові і немайнові права і здатності мати обов'язки як учасника цивільних правовідносин. Тобто набуття зазначеного правового статусу не впливає на обсяг цивільної

правоздатності таких осіб.

Варто також взяти до уваги, що відповідно до чинного законодавства, за особами, зниклими безвісти за особливих обставин, зберігається місце роботи, займана посада, середньомісячний заробіток, а також гарантії, визначені Законом України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» та іншими актами законодавства України [9].

Окремо слід звернути увагу на те, що у міжнародних договорах, ратифікованих Україною, не міститься чіткого поняття «особи, зниклої безвісти», однак Міжнародна конвенція про захист усіх осіб від насильницьких зникнень 2006 року має посилання на визначення того, що зникнення особи може бути пов'язане із «арештом, затриманням, викладенням чи позбавленням волі в будь-якій іншій формі представниками держави чи особами або групами осіб» [10], а також встановлює обов'язки держав-учасниць перед зниклими особами у сфері соціального захисту, забезпечення прав власності такої особи та її прав в контексті сімейного права.

Так, як було визначено попередньо, відповідним суб'єктом має бути здійснено подання заяви, в тому числі, до правоохоронних органів щодо повідомлення про зникнення особи, за фактом чого, в переважній більшості, вносяться відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань та відкривається відповідне кримінальне провадження. І саме на цьому етапі важливого значення набуває підстава, умови, обставини, керуючись якими заявник вважає ту чи іншу особу зниклою безвісти, що має дуже важливе значення для кримінального провадження. Якщо, наприклад, підставою для такої заяви є відповідне сповіщення родині від територіального центру комплектування та соціальної підтримки, то в такому документі відразу зазначено дату та місце, а також обставини зникнення особи. А якщо особа зникла за інших обставин, то такі обставини встановити складніше, навіть, якщо мало місце зникнення в прифронтовій зоні чи зоні бойових дій, що може свідчити про вчинення щодо такої особи воєнного кримінального правопорушення.

З цього приводу в науковій літературі

надається визначення щодо осіб, зниклих безвісти внаслідок збройного конфлікту, як таких осіб, «чиї сім'ї не мають відомостей про них після їхнього зникнення під час збройного конфлікту або ситуації насильства всередині країни» [11, 403].

Сьогодні однозначно не вирішеним є питання строку відсутності відомостей про зниклу безвісти особу, адже досить часто така інформація відсутня тижнями перш, ніж заявник звертається з цього приводу до відповідних органів.

Задачею правоохоронних органів є встановлення місця знаходження безвісти зниклої особи. Досить часто сам факт зникнення особи є очевидним, однак обставини такого зникнення залишаються до кінця невідомими, особливо якщо мова йде про зниклих осіб в районах бойових дій щодо яких залишається відкритим питання настання смерті чи потраплення у ворожий полон. Відповідно, на момент початку досудового розслідування необхідно встановити такі дані, які з одного боку підтверджують безвісне зникнення особи, а з іншого – вказують жертвою яких обставин вона стала та що важливо, дозволяють встановити місце події.

Відповідні службові особи слідчих органів, які отримали заяву про зникнення особи за особливих обставин, відразу вивчають обставини, що передували зникненню. Якщо подія мала місце під час виконання відповідного бойового завдання по захисту Батьківщини, слідчим мають бути скеровані відповідні запити до військової частини чи керівництва підрозділу, службовцем якого була зникла особа, з метою отримання вихідних даних, результатів службового розслідування, пояснень свідків та їх дані тощо.

Висновки. Саме на підставі зібраної інформації відбувається побудова слідчих версій та формується план наступних слідчих дій, які спрямовані на розшук особи чи встановлення місця знаходження трупу такої особи. На превеликий жаль, дуже велика кількість осіб зниклих військовослужбовців щодо яких на підставі даних службових розслідувань та показів свідків, стає відомо про загибель такої людини, однак саме тіло залишається на полі бою і через активність бойо-

вих зіткнень, обстрілів тощо, стає неможливим його відповідна евакуація. За таких умов, статус особи залишається як зникла безвісти особа і триватиме або до моменту, коли все

ж тіло вдасться забрати та передати на поховання або ж зі спливом відповідних строків таку особу буде визнано померлою у судовому порядку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Про правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин : Закон України від 12.07.2018 р. № 2505-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2505-19#Text>
2. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: Підручник. Харків: Консул, 2001. 656 с
3. Історична наука: термінологічний і понятійний довідник : Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Голов. ред. В. М. Литвин. К.: Вища школа, 2002. 430 с.
4. Загородня Н.В. Адміністративно-правовий статус громадян України. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція. 2018. № 33. С. 75-77
5. Макарук В.В. Поняття «правовий статус особи» в теоретично-правовій літературі. Право. № 3. 2015. С. 18-22.
6. Перепелиця М., Бойчук Д. Особливості набуття правового статусу особи, зниклої безвісти. Актуальні проблеми правознавства. 2019. Вип 3 (19). С. 113–120.
7. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#n4233>
8. Цивільний кодекс України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, №№ 40-44, ст.356. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
9. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей : Закон України від 20 грудня 1991 року № 2011-XII. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992, № 15, ст.190. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#top>
10. Міжнародна конвенція про захист усіх осіб від насильницьких зникнень. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text
11. Фесечко Л. І. Пошук осіб, зниклих безвісти внаслідок збройного конфлікту. Актуальні проблеми політики. 2009. Вип. 37. С. 401–410. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/325>

Дата першого надходження рукопису до видання: 14.11.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 10.12.2025

Дата публікації: 30.12.2025

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 341.24

DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2025.4.27>

Голубєва В. О.,

кандидат юридичних наук, професор,
професор кафедри міжнародного, цивільного та комерційного права
Державного торговельно-економічного університету
ORCID: 0000-0003-3903-3451

Головко Є. М.,

здобувачка ступеня магістра за спеціальністю «Міжнародне право»
Державного торговельно-економічного університету
ORCID: 0009-0000-1008-0567

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ СПІВВІДНОШЕННЯ МЕХАНІЗМУ КОРИГУВАННЯ ВУГЛЕЦЕВИХ ВИКИДІВ НА КОРДОНІ ЄС (СВАМ) З ПРИНЦИПАМИ МІЖНАРОДНОЇ ТОРГІВЛІ

Анотація. Стаття присвячена питанням відповідності Механізму коригування вуглецевих викидів на кордоні ЄС (СВАМ), запровадженого Регламентом (ЄС) 2023/956, принципам міжнародної торгівлі, закріпленим в ГАТТ 1994 р. Досліджується співвідношення СВАМ з режимом найбільшого сприяння (ст. I), національним режимом (ст. III), свободою транзиту (ст. V) та вимогами прозорості й послідовного адміністрування (ст. X). Особливу увагу приділено ризикам дискримінації, що можуть виникати через особливості «Моніторингу, звітності, верифікації» (MRV), застосування значень за замовчуванням, критеріїв визнання іноземних систем ціноутворення на вуглецеві викиди та доступу до акредитованих верифікаторів. Аналізується вплив процесів і методів виробництва (PPMs) на встановлення «подібності» товарів відповідно до ст. I та III ГАТТ. На основі практики ОВС СОТ (European Communities – Asbestos (WT/DS135/AB/R), European Communities – Seal Products (WT/DS400/AB/R), Brazil – Retreaded Tyres (WT/DS332/AB/R), European Union – Biodiesel (WT/DS473/AB/R)) показано, що формальна нейтральність правил не виключає їх фактичного диференційованого впливу. Обґрунтовано, що прозорість, технологічна нейтральність і процедурна послідовність MRV становлять самостійні критерії оцінки правомірності СВАМ за ст. X. Також розглянуто застосування двоступеневого тесту ст. XX ГАТТ, зокрема критеріїв необхідності, пропорційності та відсутності свавільної або необґрунтованої дискримінації. Підкреслено, що результат розгляду справи *Russia – European Union (CBAM) (WT/DS639/1)* матиме системне значення для оцінки міжнародної легітимності СВАМ і подальшої еволюції глобальних підходів до поєднання екологічної та торговельної політики.

Ключові слова: СВАМ, Механізм коригування вуглецевих викидів на кордоні, ГАТТ, режим найбільшого сприяння (РНС), Європейська системи торгівлі квотами на викиди (EU ETS), Орган врегулювання спорів СОТ (ОВС СОТ), «Моніторинг, звітність, верифікація» (MRV), значення за замовчуванням.

Holubieva V. O., Holovko Ye. M. International legal aspects of the relationship of the EU Carbon Border Adjustment Mechanism with the principles of international trade

Abstract. The article examines the compliance of the EU Carbon Border Adjustment Mechanism (CBAM), introduced by Regulation (EU) 2023/956, with the core principles of international trade under the GATT 1994. It analyses the relationship between CBAM and the Most-Favoured-Nation treatment (Article I), National Treatment (Article III), freedom of transit (Article V), as well as the transparency and due-process requirements enshrined in Article X. Special attention is given to the risks of discrimination arising from the design and implementation of «Monitoring, Reporting and Verification» procedures (MRV), the use of default values, the criteria for recognising foreign carbon-pricing systems, and access to accredited verifiers. The article assesses the relevance of process and production methods (PPMs) for determining “like products” under Articles I and

III of the GATT. Drawing on WTO dispute settlement jurisprudence (European Communities – Asbestos (WT/DS135/AB/R), European Communities – Seal Products (WT/DS400/AB/R), Brazil – Retreaded Tyres (WT/DS332/AB/R), European Union – Biodiesel (WT/DS473/AB/R)), it demonstrates that formal regulatory neutrality does not preclude differentiated de facto effects. It is argued that transparency, technological neutrality and procedural consistency within MRV constitute autonomous criteria for assessing CBAM's lawfulness under Article X. The article further evaluates the application of the two-tier test under Article XX GATT, including the necessity, proportionality and non-arbitrary/non-unjustifiable discrimination requirements. It is emphasised that the outcome of the dispute russia – European Union (CBAM) (WT/DS639/1) will be of systemic importance for determining the international legitimacy of CBAM and for the future evolution of global approaches integrating environmental and trade policies.

Key words: CBAM, Carbon Border Adjustment Mechanism, GATT, Most-Favoured-Nation (MFN) regime, non-discrimination, EU Emissions Trading System (EU ETS), WTO Dispute Settlement Body (DSB), «Monitoring, Reporting and Verification» (MRV), default values.

Постановка проблеми. Добігає кінця перехідний період (01.01.2023 р. – 31.12.2025 р.) дії Механізму коригування вуглецевих викидів на кордоні (CBAM, Carbon Border Adjustment Mechanism, далі – СВАМ або Механізм), відповідно почала формуватися певна практика його застосування, а отже можна звернути увагу на деякі її особливості. Дана сфера вимагає окремої уваги з різних причин, зокрема:

– внаслідок набуття Україною статусу країни-кандидата на членство в ЄС у 2022 році [8], а отже подальшої адаптації національного законодавства до права ЄС, зокрема в контексті політики щодо зміни клімату ЄС [29; 9, п. к ст. 338, ст. 361, ст. 365], яка зобов'язує держави-члени досягнути кліматичної нейтральності [25; 5] і частиною якої є СВАМ;

– необхідності формування і розвитку сталих економічних зв'язків з Євросоюзом, у т.ч. зацікавленості українських товаровиробників цементу, добрив, алюмінієвих виробів, продукції чорної металургії (які потрапляють під дію СВАМ, у першу чергу) в імпорті товарів на митну територію ЄС;

– потреби в розумінні відповідності положень СВАМ та практики його застосування міжнародним зобов'язанням і співвідношення їх з принципами міжнародної торгівлі, закріпленими в міжнародних угодах системи СОТ, а саме ГАТТ [1], тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Публікації щодо Механізму коригування вуглецевих викидів на кордоні ЄС (СВАМ) в Україні, здебільшого носять або інформаційний характер або висвітлюють погляди практиків та економістів на його вплив на виробників і певні товарні ринки. Дослідження

СВАМ вітчизняними юристами (В Поєднок [6], А. Гордієнко [2], І. Максимова [23], О. Кадук [20] та ін.) здебільшого відбувається в контексті кліматичної політики. В зарубіжній науковій літературі значна увага приділяється окрім кліматичних аспектів, ще й відповідності положень СВАМ нормам СОТ. Наприклад, Б. Лім., К. Хонг, Дж. Юн, Дж. -І. Чанг, І Чонг аналізують ризики порушення принципу недискримінації ГАТТ [22], а Л. Дюрель звертає увагу на вплив коригування вуглецевих викидів на кордоні на розуміння і тлумачення норм СОТ [13]. Вважаємо що доцільно звернути увагу на співвідношення і відповідність положень Регламенту (ЄС) 2023/956 [26] вимогам ст. I, III, V, X і XX ГАТТ [1] з теоретичної і практичної точок зору, зокрема щодо процедур «Моніторингу, звітності, верифікації» (MRV) і визнання еквівалентності іноземних механізмів ціноутворення на вуглецеві викиди, значень за замовчуванням, тощо.

Виклад основного матеріалу. Механізм коригування вуглецевих викидів на кордоні (СВАМ), запроваджено Регламентом (ЄС) 2023/956 Європейського парламенту та Ради ЄС від 10.05.2023 р [26]. По суті СВАМ є елементом Європейської системи торгівлі квотами на викиди (EU Emissions Trading System, далі – EU ETS), запровадженою Директивою 2003/87/ЄС [3], і схожий на систему торгівлі квотами на викидами парникових газів в ЄС. Крім того, ефективність системи торгівлі квотами парникових газів у ЄС забезпечується на міжнародному і національному рівнях обов'язковими моніторингом, звітністю про викиди та верифікацією («Моніторинг, звітність, верифікація», «Monitoring, Reporting and Verification», далі – MRV), основа яких

була закладена в Рамковій Конвенції ООН зі зміни клімату 1992 р. [7].

До речі, внаслідок відсутності офіційного перекладу на українську мову, різні автори по різному йменують СВAM, наприклад: Механізм регулювання викидів вуглецю на кордонах, Механізм коригування вуглецю на кордоні, Механізм вуглецевого коригування на кордоні, Механізм транскордонного вуглецевого коригування, Механізм вуглецевого коригування імпорту, Механізм прикордонного вуглецевого коригування та ін.

Можна погодитися, що «прикордонне вуглецеве коригування є одним із найбільш суперечливих елементів ЄЗК (Європейського зеленого курсу) з точки зору відповідності правилам СОТ, а також зміцнення партнерства ЄС з іншими країнами» [4, с. 29]. Оскільки СВAM розповсюджується на виробників та імпортерів товарів саме з третіх країн, спонукаючи і заохочуючи їх фінансово до зменшення вуглецевих викидів, саме ця обставина зумовлює необхідність оцінки Механізму на відповідність принципам міжнародної торгівлі, закріпленим в Генеральній угоді з тарифів та торгівлі 1994 р. (далі – ГАТТ), зокрема: – ст. I (режим найбільшого сприяння, далі – РНС), – ст. III (національний режим), – ст. X (прозорість і належна процедура), ст. V (свобода транзиту) [1].

Порівняння СВAM і ст. I ГАТТ полягає перед усім у визначенні, чи запроваджує Механізм відмінності у режимі доступу на митну територію ЄС між товарами, походженням з усіх третіх країн, і як це співвідноситься з зобов'язанням застосовувати однакового сприятливі умови імпорту товарів походженням з держав-членів СОТ і «ще м'якшими» винятками. Тобто, чи застосовується СВAM до імпорту певних товарів з усіх країн, що не є членами ЄС (що відповідає змісту РНС) і чи передбачає певні винятки і надання пільгових умов (аналогічні виняткам з РНС). Попри декларативно рівне застосування Регламенту (ЄС) 2023/956 [26] до всіх третіх країн, по суті не усуває ризику фактичного порушення РНС щодо імпортерів із окремих держав. А саме [26]: – п. (16) Преамбули «Цей Регламент повинен застосовуватися до товарів, імпортованих на митну територію Союзу

з третіх країн, за винятком випадків, коли їхнє виробництво вже підпадало під дію EU ETS шляхом її застосування до третіх країн або територій або під дію системи ціноутворення на викиди вуглецю, яка повністю пов'язана з EU ETS»; – п. 1 ст. 9 «... Зменшення може бути заявлено лише за умови, що ціна на вуглець була фактично сплачена в країні походження. У такому випадку враховується будь-яка знижка або інша форма компенсації, доступна в цій країні, яка призвела б до зниження цієї ціни на вуглець». Такі положення, хоча й сформульовані нейтрально, потенційно створюють «диференційований ефект» для окремих груп держав, що може розглядатися як ризик недотримання принципу РНС.

Ризик порушення РНС виникає у випадках, коли MRV або процедура визнання іноземних механізмів ціноутворення на вуглецеві викиди створюють непропорційний процедурний чи фінансовий тягар для імпортерів з окремих держав. А саме, при виробництві тих чи інших видів товарів відбуваються відповідні викиди парникових газів, ці викиди фактично включаються до складової конкретного товару (вбудовані/включені викиди, embedded emissions). На митну територію ЄС можуть ввозитися товари визначених категорій з однаковим рівнем компенсації вартості викидів парникових газів (у т.ч. вуглецевих викидів) незалежно від країни походження товару, відповідно до ціни EU ETS. Якщо виробник товару з третьої країни надасть належним чином оформлену (верифіковану) інформацію, про фактичний обсяг вбудованих викидів або що певна компенсація за викиди парникових газів вже була сплачена у країні походження товару, тоді сума зобов'язань щодо сплати за механізмом СВAM може бути скоригована. Якщо така інформація відсутня, то при імпорті товарів до ЄС розрахунки проводяться на підставі значень за замовчуванням (default values).

Відмінності у доступі до отримання даних щодо фактичних та верифікованих викидів, різний рівень адміністративної та технічної спроможності компетентних органів, а також обмежений доступ до акредитованих верифікаторів, можуть призводити до застосування показників, вищих за значення за замовчу-

вання (default values) або за фактичні обсяги викидів, що відповідно збільшує вартість імпортованих товарів. Такий непрямий вплив на конкурентні умови є «менш сприятливими» у розумінні ст. I ГАТТ, оскільки значення за замовчуванням застосовуються переважно у випадках, коли імпортери не можуть надати верифіковані дані. Відповідно відсутність рівного доступу до процедур їх підтвердження опосередковано породжує дискримінаційний ефект. У практиці Органу врегулювання спорів СОТ (далі – ОВС СОТ) подібні ситуації визнавалися такими, що порушують ст. I ГАТТ, навіть за відсутності дискримінаційної наміри (*European Communities – Measures Prohibiting the Importation and Marketing of Seal Products, 2014* [15]).

Додатковою складністю є те, що СВМ диференціює товари за процесами та методами виробництва (process and production methods, PPMs), тоді як у контексті ст. I та III ГАТТ “подібність” (like products) традиційно визначається на основі фізичних характеристик, кінцевого використання, споживчих уподобань споживачів та тарифної класифікації. Саме тому питання ролі PPMs у визначенні подібності товарів неодноразово опосередковано виникало в практиці ОВС СОТ (наприклад, *European Communities – Asbestos, 2001* [14]). Аналогічно розрізняється “product-related” (що впливають на фізичні характеристики товару) та “non-product-related” (які не змінюють властивостей товару) PPMs. Останні викликають найбільші сумніви з точки зору сумісності з нормами ГАТТ (*European Union – Biodiesel (Argentina), 2016* [17]).

Варто окремо підкреслити, що MRV, закріплена у ст. 7 та Додатку IV Регламенту (ЄС) 2023/956 [26], зобов’язує імпортерів декларувати вбудовані викиди, тобто базується на характеристиках виробництва, а не фізичних властивостях товару. Це фактично наближає СВМ до категорії “non-product-related PPMs”, що підвищує ризики порушення РНС, оскільки MRV може не забезпечувати «технологічної нейтральності» й не враховувати індивідуальних виробничих параметрів. У певних випадках це потенційно може розглядатися як «засіб свавільної чи невиправданої дискриміна-

ції між країнами, де переважають однакові умови» (абз. 1 ст. XX ГАТТ).

Імпортери з країн, в яких недостатньо розвинена система моніторингу та верифікації викидів (MRV), зазвичай стикаються з застосуванням показників вищих ніж значення за замовчуванням, і як наслідок -- фінансовими витратами, що створює нерівні умови за ознакою походження товару і не відповідає суті РНС (ст. I ГАТТ). Це стосується і процедури визнання еквівалентності іноземних механізмів ціноутворення на вуглецеві викиди, як аспекту недискримінаційного адміністрування, спрямованого на запобігання непропорційному регуляторному навантаженню на імпортовані товари. Подібні ситуації у практиці ОВС СОТ вже кваліфікувалися як менш сприятливі умови навіть при формальній нейтральності випадків (а саме, *Brazil – Measures Affecting Imports of Retreaded Tyres, 2007* [11]).

Сукупність перелічених вище факторів свідчить, що відповідність СВМ ст. I ГАТТ залежить не від «нейтральності його формувань», а від здатності забезпечити рівні умови конкуренції при визначенні вбудованих викидів для товарів різного походження з різних країн. За відсутності технологічно нейтральної та процедурно послідовної методології MRV, а також прозорої системи визнання еквівалентних національних механізмів, СВМ може спричинити фактичне погіршення конкурентоспроможності товарів походженням з деяких держав, що становитиме порушення ст. I ГАТТ незалежно від декларованої екологічної мети.

Окремої уваги потребує перевірка СВМ на відповідність ст. III:4 ГАТТ (національний режим), а саме, чи передбачає Механізм для імпортованих товарів не менш сприятливі конкурентні умови на внутрішньому ринку ЄС порівняно з подібними товарами національного походження. Зокрема у справі *Japan – Taxes on Alcoholic Beverages, 1996* наголошується не на формальній рівності адміністративних вимог, а на фактичному їх впливі на обіг товарів на митній території ЄС [19]. У цьому контексті Європейський Союз аргументує відповідність між СВМ і принципом національного режиму доктриною «адміністративної / регуляторної симетрії» в Європейській

системі торгівлі квотами на викиди (EU ETS). Акцентується увага на тому, що відбувається вирівнювання прав національних товаровиробників (з держав-членів ЄС) та імпортерів з третіх країн. А саме, забезпечується еквівалентність адміністративного навантаження на національні та імпортовані товари внаслідок того, що внутрішні виробники зобов'язані купувати у компетентних органів квоти на викиди парникових газів, тоді як імпортери, починаючи з 01.01.2026 р. – сертифікати СВМ в електронному форматі, що є еквівалентом однієї тони вбудованих викидів у товари, кількість яких визначається на підставі декларації СВМ. Така аргументація ЄС ґрунтується на презумпції, що фінансове навантаження СВМ є співставним / еквівалентним, таким що не створює будь-яких переваг, як для товарів національного походження, так й імпортованих, а отже відповідає принципу національного режиму (ст. III ГАТТ). Разом із тим, у практиці ОВС СОТ підкреслюється, що навіть адміністративні заходи, запроваджені для досягнення визначених регуляторних цілей, повинні застосовуватися таким чином, щоб не створювати прихованих конкурентних переваг для національних товаровиробників. У справі *European Communities – Measures Affecting Asbestos and Asbestos-Containing Products, 2001* [14] було підтверджено, що оцінка «подібності» товарів залежить не лише від їх фізичних характеристик, але й від умов конкуренції на ринку, що робить *de facto* вплив регулювання вирішальним елементом.

СВМ застосовується виключно до товарів, випущених у вільний обіг на митній території Європейського Союзу, і не поширюється на товари, що перебувають у режимі митного транзиту або призначені для реекспорту. Таким чином, положення СВМ не змінюють умов транзиту товарів через територію ЄС у розумінні ст. V ГАТТ. Водночас потенційний ризик порушення принципу свободи транзиту може виникати у випадках: – необхідності додаткових документів для митного оформлення; – застосування перевірок або тимчасового складування для підтвердження митного статусу товарів, тощо. Зазначені обставини опосередковано впливають на швидкість транзитного переміщення товарів або ство-

рюють необґрунтовані і «непотрібні затримки чи обмеження», згідно зі ст. V:3 ГАТТ.

Особливої уваги потребують ситуації переведення товарів із митного режиму транзиту у вільний обіг на внутрішньому ринку, оскільки додаткові процедурні формальності можуть породжувати побічні адміністративні затримки. Відповідно до висновків ОВС СОТ у справі *russia – Measures Concerning Traffic in Transit, 2019*, будь-які заходи, що впливають на транзит, повинні бути необхідними, пропорційними, об'єктивно обґрунтованими та застосовуватися на недискримінаційній основі [28]. Тобто, за умови, що митні органи ЄС не запроваджують додаткових адміністративних формальностей поза межами перевірки митного статусу товару, СВМ не створює правового ризику порушення принципу свободи транзиту в контексті ст. V ГАТТ. Натомість будь-які побічні затримки повинні мати чітке процедурне обґрунтування та відповідати критеріям необхідності й пропорційності.

Згідно зі ст. X ГАТТ закріплено для держав-членів СОТ обов'язок своєчасної публікації, прозорості та передбачуваності процедур, пов'язаних з імпортними операціями. Застосування СВМ передбачає детальну і систему процедуру моніторингу, звітності та верифікації (MRV), у т.ч. порядок визначення «значень за замовчуванням», «вбудованих викидів» для товарів, щодо яких імпортер не може надати верифіковані дані, тощо. Як наслідок, Європейський Союз має забезпечити відповідне своєчасне оприлюднення методологічних оновлень, прозорість алгоритмів розрахунку і доступність критеріїв, що застосовуються при визнанні еквівалентності іноземних механізмів ціноутворення на вуглецеві викиди.

Практика ОВС СОТ свідчить, що передбачуваність є однією з ключових умов правової визначеності в міжнародній торгівлі (*Argentina – Import Measures, 2014* [11]). Непрозорість або довільність у формуванні значень за замовчуванням може мати стримуючий ефект для імпортерів, фактично обмежуючи доступ на внутрішній ринок ЄС, що у практиці СОТ вважається порушенням ст. X ГАТТ, незалежно від наявності дискри-

мінаційного наміру. Як зазначено у справі *United States – Sections 301–310 of the Trade Act of 1974, 2000* [32], ст. X ГАТТ спрямована на забезпечення передбачуваності та юридичної визначеності адміністративних процедур, а не на доведення наміру дискримінації. Аналогічний підхід застосовано в рішенні Апеляційного органу у справі *European Communities – Selected Customs Matters, 2006* [16], де непослідовне та неоднакове застосування митних процедур було кваліфіковано як порушення ст. X:3(a) ГАТТ саме через процесуальну довільність, яка може фактично вплинути на умови доступу імпортованих товарів на митну територію ЄС. (Наприклад, це може бути коригування Європейською Комісією значень за замовчуванням вуглецевих викидів, процедури акредитації верифікаторів, тощо).

У справі *European Union – Countervailing Duties on Biodiesel from Indonesia, 2025* [18] було підтверджено високий стандарт доказовості та вимогу послідовного адміністрування технічних коригувань. Відсутність однакового застосування процедур (*uniform application*) усталено кваліфікується як порушення ст. X ГАТТ, навіть за формальної відсутності дискримінаційного наміру, що підкреслює самостійне значення процесуальної передбачуваності, транспарентності нетарифних заходів.

Таким чином, прозорість і передбачуваність процедур MRV є суттєвим елементом при аналізі СВАМ не лише з точки зору національного режиму та режиму найбільшого сприяння, й окремим процесуальним стандартом у розумінні ст. X ГАТТ. Якщо, незважаючи на дотримання вимог ст.ст. I, III, V і X ГАТТ, застосування СВАМ все ж спричиняє обмежувальний ефект для міжнародної торгівлі, оцінка його відповідності вимогам СОТ переноситься у площину ст. XX ГАТТ, яка передбачає винятки для заходів, спрямованих на досягнення «легітимних суспільних цілей», зокрема охорони довкілля.

У практиці ОВС СОТ сформувався дворівневий підхід до перевірки на відповідність положенням ст. XX ГАТТ, який було вперше концептуально застосовано у справі *United States – Standards for Reformulated and Conventional Gasoline, 1996* [33] та подальше

деталізовано у справі *United States – Import Prohibition of Certain Shrimp and Shrimp Products, 1998* [30]. Спочатку оцінюється відповідність запровадження певного заходу, як такого що потрапляє під «загальні винятки», передбачені в ст. XX. У контексті СВАМ найбільш релевантними є: – п. (b), який охоплює заходи «необхідні для захисту життя чи здоров'я людей, тварин та рослин» довкілля; – та п. (g), який дозволяє заходи, спрямовані на «збереження природних ресурсів, які вичерпуються, якщо такі заходи застосовуються разом з обмеженням внутрішнього виробництва чи споживання».

У справі *China – Measures Related to the Exportation of Rare Earths, Tungsten and Molybdenum, 2014* [12] Апеляційний орган СОТ наголосив, що п. (g) ст. XX ГАТТ вимагає узгодженості між внутрішнім і зовнішнім регулюванням, що працює на користь ЄС, який поєднує СВАМ із внутрішньою системою торгівлі квотами на викидами EU ETS. Щодо п. (b) ст. XX ГАТТ, критерій «необхідності» було розтлумачено у справі *Korea – Measures Affecting Imports of Fresh, Chilled and Frozen Beef, 2000* [21], де зазначалося, що держава повинна продемонструвати відсутність менш торговельно-обмежувальних альтернатив, здатних забезпечити співмірний рівень захисту. В контексті СВАМ, це може стосуватися порівняння процедури визнання еквівалентності іноземних механізмів ціноутворення на вуглецеві викиди як «м'якшої» альтернативи використанню «жорстких» значень за замовчуванням для імпортованих товарів з третіх країн.

Другий рівень перевірки відповідності передбачає застосування абз. 1 ст. XX ГАТТ, який забороняє реалізацію заходів у спосіб, що становить довільну чи необґрунтовану дискримінацію між країнами зі схожими умовами або перетворюється на приховане обмеження міжнародної торгівлі. У рішенні *United States – Import Prohibition of Certain Shrimp and Shrimp Products (Article 21.5 – Malaysia), 2001* [31] Апеляційний орган підкреслив, що навіть «екологічно вмотивовані заходи» є неправомірними, якщо механізм визнання еквівалентних адміністративних (регуляторних) систем є непрозорим, непослідовним або надмірно тривалим. У контексті СВАМ ризик

виникає у зв'язку з обмеженим доступом до акредитованих верифікаторів та відсутністю чітко визначених критеріїв взаємного визнання, що потенційно породжує ознаки фактичної дискримінації. Крім того, у справі *Brazil – Measures Affecting Imports of Retreaded Tyres, 2007* [11] Апеляційний орган уточнив, що держава не зобов'язана приймати альтернативи, які забезпечують нижчий рівень захисту, проте повинна належним чином обґрунтувати відмову від альтернатив, що дозволяють досягти співмірного рівня охорони довкілля. Це положення є безпосередньо релевантним для оцінки пропорційності процедур моніторингу, звітності та верифікації (MRV) у СВАМ.

Новітня практика ОВС СОР свідчить про поступове формування одноманітних підходів до оцінки «екологічно мотивованих адміністративних заходів». У справі *Malaysia – European Union, 2024* [24] ОВС СОР підтвердив, що поділ товарів за екологічними параметрами сам по собі не є дискримінацією, якщо базується на науково обґрунтованих критеріях, застосовується послідовно, є технологічно нейтральним та не має ефекту прихованого обмеження міжнародної торгівлі. Також було наголошено на необхідності забезпечення можливості належної верифікації різних виробничих процесів. Відносно положень СВАМ це означає, що підхід MRV щодо визначення вбудованих/включених вуглецевих викидів має ґрунтуватися на об'єктивних технічних параметрах, передбачати прозорі та узгоджені значення за замовчуванням у випадках браку даних і встановлювати чіткі умови для визнання еквівалентних іноземних механізмів ціноутворення на вуглецеві викиди у третіх країнах. Відсутність таких гарантій може *de facto* вважатися дискримінацією, навіть за наявності «обґрунтованої екологічної мети». Додаткові орієнтири сформульовано у справі *European Union – Countervailing Duties on Biodiesel from Indonesia, 2025* [18], де ОВС СОР підкреслив значення процесуальної послідовності, належної доказової бази та узгодженості оцінки фактів для визнання адміністративного заходу правомірним. Тобто, між положеннями ст. X ГАТТ і СВАМ є повна відповідність, щодо вимог своєчасної публікації правил, передба-

чуваності процедур та недопущення свавільності при адмініструванні.

19 травня 2025 року рф ініціювала консультації у справі *russia – European Union (Carbon Border Adjustment Mechanism, 2025)* [27], оскаржуючи положення Регламенту (ЄС) 2023/956 та пов'язаних актів ЄС як таких, що потенційно порушують ст. I (РНС), ст. II (перевищення тарифних зобов'язань), ст. III (національний режим), ст. X (прозорість і належна процедура) та ст. XI (заборона кількісних обмежень) ГАТТ. Скарга також охоплює питання правової визначеності алгоритмів MRV, обґрунтованості значень за замовчуванням і порядку визнання еквівалентних іноземних механізмів ціноутворення на вуглецеві викиди у третіх країнах, що фактично стосується ризику свавільності адміністрування. Оскільки в практиці врегулювання спорів СОР це перша справа, що безпосередньо стосується СВАМ, очевидно що буде проведена правова оцінка, порівняння і тлумачення Механізму на відповідність положенням ГАТТ, зокрема щодо: *de facto* дискримінації, процедурної передбачуваності, технологічної нейтральності методології MRV та відповідності абз. 1 ст. XX ГАТТ. Результат розгляду матиме істотний системний вплив на міжнародну легітимність СВАМ; також це може прискорити або пригальмувати швидкість і невідворотність еволюції регіональних і універсальних підходів до поєднання, взаємодії і взаємовпливу екологічної та економічної сфер на прикладі системи ціноутворення на викиди парникових газів, в. т.ч. вуглецю.

Отже, нова судова практика демонструє посилення стандартів наукової обґрунтованості, технологічної нейтральності та процесуальної послідовності. Очікуване рішення у справі *russia – European Union (CBAM), 2025* [27] визначатиме, чи відповідає MRV, порядок використання значень за замовчуванням і процедур визнання еквівалентних іноземних механізмів ціноутворення на вуглецеві викиди критеріям абз. 1 ст. XX ГАТТ. Таким чином, підтвердження або спростування «міжнародної легітимності» СВАМ відбувається шляхом встановлення його відповідності імперативним вимогам СОР і буде залежати не лише від екологічної мети Механізму, але й від

якості пов'язаних процедур та відсутності *de facto* дискримінаційних наслідків у його сучасному практичному застосуванні.

Висновки. Проведений аналіз свідчить, що однакове за змістом нормативне застосування Регламенту (ЄС) 2023/956 не є достатньою умовою для забезпечення недискримінаційного характеру СВАМ. Попри універсальність його застосування, нерівний доступ до процедур MRV, застосування значень за замовчуванням та непрозорість критеріїв визнання іноземних механізмів ціноутворення на викиди створюють ризики диференційованого фактичного впливу на імпортерів із різних держав. Саме ці елементи можуть зумовлювати потенційне порушення режиму найбільшого сприяння за ст. I ГАТТ, коли імпортовані товари опиняються у менш сприятливих конкурентних умовах через технічні чи процедурні бар'єри, незалежно від відсутності дискримінаційного наміру. У контексті ст. III ГАТТ відповідність СВАМ принципу національного режиму залежить від здатності Європейського Союзу продемонструвати співмірність адміністративного навантаження та фінансових зобов'язань для імпортованих товарів порівняно з внутрішніми виробниками, на яких поширюється EU ETS. Питання балансу між «симетрією» регуляторних вимог та реальними ефектами для імпортованої продукції залишається центральним у визначенні сумісності СВАМ з нормами недискримінації. Оцінка Механізму з погляду ст. X ГАТТ підтверджує, що прозорість, передбачуваність і процедурна послідовність MRV мають самостійне юридичне значення. Будь-які прояви свавільності чи непослідовності, включно з коригуванням значень за замовчуванням або процедурою акредитації верифікаторів,

можуть кваліфікуватися як порушення вимог належного адміністрування незалежно від фактичних торговельних наслідків. Водночас застосування ст. XX ГАТТ демонструє, що екологічно орієнтовані регуляторні заходи можуть визнаватися правомірними лише за умови дотримання двоступеневого тесту: по-перше, відповідності пп. (b) або (g) щодо легітимної екологічної мети та необхідності заходу; по-друге, відсутності довільної чи необґрунтованої дискримінації або прихованих обмежень у способі його застосування. Сучасна практика ОВС СОТ, зокрема у справах *Malaysia – European Union* та *European Union – Biodiesel*, підтверджує тенденцію до підвищення стандартів технологічної нейтральності, доказовості та процедурної узгодженості в оцінці таких заходів.

Положення нормативно-правових актів ЄС, як митної території що є членом СОТ, і учасника / сторони багатьох міжнародних договорів, мають корелюватися з відповідними міжнародними зобов'язаннями в різних сферах, в. т.ч. екологічній і торговельній. Отже, співвідношення і відповідності положень Механізму коригування вуглецевих викидів на кордоні ЄС (СВАМ) сучасним принципам міжнародного торговельного права, в. т.ч. права СОТ, є одним із важливих теоретичних і практичних міжнародно-правових питань поєднання екологічної мети з суто економічними (торговельними) підходами до її досягнення. СВАМ є проявом сучасної тенденції практики комплексного регулювання і визначення меж прийнятності екологічно мотивованих прикордонних коригувань вуглецевих викидів та подальшого розвитку багатосторонніх підходів до «екологізації економіки» і міжнародних організаційно-правових торговельних аспектів кліматичного регулювання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Генеральна угода про тарифи й торгівлю 1994 року : міжнародний договір від 15.04.1994 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/981_003#n8 (дата звернення: 18.11.2025).
2. Гордієнко А.В. Європейські нормативно-правові акти з охорони атмосферного повітря та повітряного простору. *Право та державне управління*. 2024. № 2. С. 269-273. URL: http://pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/2_2024/36.pdf (дата звернення: 18.11.2025).
3. Директива Європейського Парламенту і Ради 2003/87/ЄС від 13 жовтня 2003 року про встановлення системи торгівлі квотами на викиди парникових газів у межах Союзу та внесення змін до Директиви Ради 96/61/ЄС від 13.10.2003 р. № 2003/87/ЄС. Редакція від 08.04.2018. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_012-03#Text (дата звернення 14.11.2025).

4. Європейський зелений курс і кліматична політика України : аналіт. доп. / [С. П. Іванюта, Л. М. Якушенко]; за заг. ред. А. Ю. Сменковського. Київ : НІСД, 2022. 95 с. DOI: <https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2022.12>
5. Закон України «Про основні засади державної кліматичної політики» від 08.10.2024 р. № 3991-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3991-20#Text> (дата звернення 14.11.2025).
6. Поєдинок В. Механізм «справедливого переходу» як складова європейського зеленого курсу. *Економіка та право*. 2024. № 4. С. 52-63. URL: <https://doi.org/10.15407/econlaw.2024.04.052> (дата звернення: 18.11.2025).
7. Рамкова конвенція Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату від 09.05.1992 р., Ріо-де-Жанейро. Ратифікація Україною від 29.10.1996. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_044#Text (дата звернення 14.11.2025).
8. Резолюція (ЄС) Європейського парламенту про статус кандидата для України, Республіки Молдова та Грузії (2022/2716 (RSP)) від 23.06.2022 р. № P9_TA(2022)0249. URL: https://ukraine.europarl.europa.eu/cmsdata/250614/0136_1259089_Resolution_on_granting_candidate_status.pdf (дата звернення 10.11.2025).
9. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27.06.2014 р. Редакція від 14.10.2025. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (дата звернення 30.10.2025).
10. Argentina – Measures Affecting the Importation of Goods. Appellate Body Reports, WT/DS438/AB/R, WT/DS444/AB/R, WT/DS445/AB/R, adopted 15 January 2015. WTO. URL: <https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/SS/directdoc.aspx?filename=q:/WT/DS/438ABR.pdf&Open=True> (дата звернення: 18.11.2025).
11. Brazil – Measures Affecting Imports of Retreaded Tyres. Appellate Body Report, WT/DS332/AB/R, adopted 17 December 2007. WTO. URL: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/332abr_e.pdf (дата звернення: 18.11.2025).
12. China – Measures Related to the Exportation of Rare Earths, Tungsten and Molybdenum. Appellate Body Report, WT/DS431/AB/R, WT/DS432/AB/R, WT/DS433/AB/R, adopted 29 August 2014. WTO. URL: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/431_432_433abr_e.pdf (дата звернення: 18.11.2025).
13. Durel L. Border carbon adjustment compliance and the WTO: the interactional evolution of law. *Journal of International Economic Law*. 2024. Vol. 27. No. 1. P. 18–40. DOI: <https://doi.org/10.1093/jiel/jgae007> (дата звернення: 18.11.2025).
14. European Communities – Measures Affecting Asbestos and Asbestos-Containing Products. Appellate Body Report, WT/DS135/AB/R, adopted 5 April 2001. WTO. URL: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/135abr_e.pdf (дата звернення: 18.11.2025).
15. European Communities – Measures Prohibiting the Importation and Marketing of Seal Products. Appellate Body Report, WT/DS400/AB/R, WT/DS401/AB/R, adopted 18 June 2014. WTO. URL: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/400_401abr_e.pdf (дата звернення: 18.11.2025).
16. European Communities – Selected Customs Matters. Appellate Body Report, WT/DS315/AB/R, adopted 11 December 2006. WTO. URL: <https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/SS/directdoc.aspx?filename=Q:/WT/DS/315ABR.pdf&Open=True> (дата звернення: 18.11.2025).
17. European Union – Anti-Dumping Measures on Biodiesel from Argentina. Appellate Body Report, WT/DS473/AB/R, adopted 26 October 2016. WTO. URL: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/473abr_a_e.pdf (дата звернення: 18.11.2025).
18. European Union – Countervailing Duties on Biodiesel from Indonesia. Panel Report, WT/DS618/R, circulated 2025. WTO. URL: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/618r_e.pdf (дата звернення: 18.11.2025).
19. Japan – Taxes on Alcoholic Beverages. Appellate Body Report, WT/DS8/AB/R, WT/DS10/AB/R, WT/DS11/AB/R, adopted 1 November 1996. WTO. URL: <https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/SS/directdoc.aspx?filename=Q:/WT/DS/8ABR.pdf&Open=True> (дата звернення: 18.11.2025).
20. Kaduk O. Promotion of renewable energy in the EU and Ukraine. *Kyiv-Mohyla Law and Politics Journal*. 2021. No. 7. P. 129–147. DOI: <https://doi.org/10.18523/kmlpj249913.2021-7.129-147> (дата звернення: 18.11.2025).
21. Korea – Measures Affecting Imports of Fresh, Chilled and Frozen Beef. Appellate Body Report, WT/DS161/AB/R, WT/DS169/AB/R, adopted 10 January 2001. WTO. URL: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/161-169abr_e.pdf (дата звернення: 18.11.2025).

22. Lim B., Hong K., Yoon J., Chang J.-I., Cheong I. Pitfalls of the EU's Carbon Border Adjustment Mechanism. *Energies*. 2021. Vol. 14, No. 21. P. 1–18. DOI: <https://doi.org/10.3390/en14217303> (дата звернення: 18.11.2025).
23. Maksymova I. Digitalization-based integration of climate policies of Ukraine and the EU. *Journal of European Economy*. 2023. Vol. 22, No. 1. P. 94–110. DOI: <https://doi.org/10.35774/jee2023.01.093> (дата звернення: 18.11.2025).
24. Malaysia – European Union: Measures Concerning Palm Oil and Palm Oil Biofuels. Panel Report, WT/DS600/R, circulated 5 March 2024. WTO. URL: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/600r_e.pdf (дата звернення: 18.11.2025).
25. Regulation (EU) 2021/1119 of the European Parliament and of the Council of 30 June 2021 establishing the framework for achieving climate neutrality and amending Regulations (EC) No 401/2009 and (EU) 2018/1999. ('European Climate Law'). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32021R1119> (дата звернення 14.11.2025).
26. Regulation (EU) 2023/956 of the European Parliament and of the Council of 10 May 2023 establishing a carbon border adjustment mechanism. Official Journal of the European Union. L 130. 16.05.2023. P. 52–104. URL: <http://data.europa.eu/eli/reg/2023/956/oj> (дата звернення: 18.11.2025).
27. russia – European Union (Carbon Border Adjustment Mechanism). Request for consultations by the russian federation, WT/DS639/1, 19 May 2025. WTO. URL: <https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/SS/directdoc.aspx?filename=Q:/G/L/1573.pdf&Open=True> (дата звернення: 18.11.2025).
28. russia – Measures Concerning Traffic in Transit. Panel Report, WT/DS512/R, adopted 26 April 2019. WTO. URL: <https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/SS/directdoc.aspx?filename=q:/WT/DS/512R.pdf&Open=True> (дата звернення: 18.11.2025).
29. The European Green Deal : Communication of 11.12.2019 No COM(2019) 640 final. URL: https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:b828d165-1c22-11ea-8c1f-01aa75ed71a1.0002.02/DOC_1&format=PDF (дата звернення 14.11.2025).
30. United States – Import Prohibition of Certain Shrimp and Shrimp Products. Appellate Body Report, WT/DS58/AB/R, adopted 6 November 1998. WTO. URL: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/58abr.pdf (дата звернення: 18.11.2025).
31. United States – Import Prohibition of Certain Shrimp and Shrimp Products (Recourse to Article 21.5 of the DSU by Malaysia). Panel Report, WT/DS58/RW, adopted 21 November 2001. WTO. URL: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/58rw_e.pdf (дата звернення: 18.11.2025).
32. United States – Sections 301–310 of the Trade Act of 1974. Panel Report, WT/DS152/R, adopted 27 January 2000. WTO. URL: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/wtds152r.pdf (дата звернення: 18.11.2025).
33. United States – Standards for Reformulated and Conventional Gasoline. Appellate Body Report, WT/DS2/AB/R, adopted 20 May 1996. WTO. URL: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/2-9.pdf (дата звернення: 18.11.2025).

Дата першого надходження рукопису до видання: 21.11.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 17.12.2025

Дата публікації: 30.12.2025

УДК 342.7:368.8 (04)

DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2025.4.28>

Замрига А. В.,

кандидат економічних наук, доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри публічного та міжнародного права
Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана
ORCID: 0000-0001-8919-6633

Мушенко С. І.,

аспірант кафедри публічного та міжнародного права
Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана,
заступник генерального директора з питань програмного забезпечення
ТОВ «Новапей»
ORCID: 0009-0001-7618-8420

МІЖНАРОДНА ПРАКТИКА НАДАННЯ МІЖНАРОДНОЇ ГУМАНІТАРНОЇ ДОПОМОГИ

Анотація. Стаття присвячена аналізу міжнародної практики надання міжнародної гуманітарної допомоги, зокрема правових підстав та основних особливостей цього процесу. Міжнародна гуманітарна допомога є одним із ключових інструментів підтримки осіб та країн, які постраждали від збройних конфліктів, природних катастроф чи інших надзвичайних ситуацій. У статті розглядаються міжнародні правові норми та договори, що визначають порядок надання такої допомоги, зокрема, норми міжнародного гуманітарного права, що закріплені в Женевських конвенціях та Допоміжних протоколах, а також механізми, через які гуманітарна допомога надається державами, міжнародними організаціями та іншими суб'єктами міжнародного права.

Особлива увага приділяється особливостям надання гуманітарної допомоги в контексті міжнародних зобов'язань, зокрема обов'язків держав і організацій дотримуватися принципів нейтральності, безпристрасності, незалежності та універсальності. У статті аналізуються також механізми моніторингу та контролю за використанням гуманітарних ресурсів, а також проблеми, які виникають при наданні гуманітарної допомоги, зокрема питання доступу до постраждалих територій, ефективність координації між державами, міжнародними агентствами та НУО, а також роль приватних осіб і компаній у цьому процесі.

Названо особливості надання міжнародної гуманітарної допомоги: 1) надається відповідно до основних принципів міжнародного гуманітарного права, таких як нейтральність, безпристрасність, незалежність і універсальність. Це означає, що допомога повинна надаватися без дискримінації за національною, расовою чи релігійною ознакою та на засадах рівності для всіх постраждалих осіб, незалежно від їхнього соціального статусу або політичної ситуації; 2) вимагає тісної співпраці між державами, міжнародними організаціями (такими як ООН, Червоний Хрест), неурядовими організаціями (НУО) та приватними компаніями. Кожна зі сторін повинна виконувати свої обов'язки в межах міжнародних угод та протоколів; 3) гуманітарна допомога в умовах війни або збройних конфліктів має свої особливості, зокрема, дотримання Женевських конвенцій, які вимагають захисту цивільних осіб і забезпечення їх доступу до гуманітарної допомоги навіть у разі блокування території ворогуючими сторонами; 4) важливим аспектом надання міжнародної гуманітарної допомоги є механізми контролю та моніторингу, які дозволяють забезпечити ефективність допомоги та уникнути її використання в непризначених цілях. Міжнародні організації, як правило, здійснюють регулярні перевірки, щоб упевнитися, що допомога надходить до тих, хто її дійсно потребує; 5) в умовах конфліктів та криз часто виникають труднощі з доступом до постраждалих територій, особливо якщо вони знаходяться під контролем ворожих сил. Важливими аспектами є гарантування безпеки гуманітарних працівників та забезпечення їх можливості доставляти допомогу до нужденних.

Стверджується, що міжнародна гуманітарна допомога – це сукупність ресурсів та послуг, що надаються державами, міжнародними організаціями, неурядовими організаціями (НУО), а також іншими суб'єктами міжнародного права, з метою пом'якшення гуманітарних наслідків збройних конфліктів, природних катастроф, епідемій або інших надзвичайних ситуацій. Вона включає медичну, продовольчу,

матеріальну допомогу, а також послуги з відновлення житла, інфраструктури та засобів існування для осіб, що опинились у кризовій ситуації.

Ключові слова: міжнародна гуманітарна допомога, міжнародне гуманітарне право, правові підстави, нейтральність, безпристрасність, принципи гуманітарної допомоги, міжнародні організації, збройні конфлікти, права людини.

Zamryha A. V., Mushenok S. I. International humanitarian assistance: international practice of providing humanitarian aid

Abstract. This article is devoted to the analysis of international practice in providing international humanitarian assistance, with a focus on the legal foundations and key features of this process. International humanitarian assistance is one of the key tools for supporting individuals and countries affected by armed conflicts, natural disasters, or other emergency situations. The article examines the international legal norms and agreements that govern the provision of such assistance, including the rules established in the Geneva Conventions and their Additional Protocols, as well as the mechanisms through which humanitarian aid is provided by states, international organizations, and other subjects of international law.

Particular attention is given to the characteristics of providing humanitarian assistance in the context of international obligations, including the duties of states and organizations to adhere to the principles of neutrality, impartiality, independence, and universality. The article also analyzes the mechanisms for monitoring and controlling the use of humanitarian resources, as well as the problems that arise during the provision of humanitarian assistance, including access to affected areas, the effectiveness of coordination between states, international agencies, and NGOs, as well as the role of private individuals and companies in this process.

The article outlines the following features of international humanitarian assistance: 1) it is provided in accordance with the core principles of international humanitarian law, such as neutrality, impartiality, independence, and universality. This means that assistance should be provided without discrimination based on nationality, race, or religion and on the basis of equality for all affected individuals, regardless of their social status or political situation; 2) it requires close cooperation between states, international organizations (such as the UN, Red Cross), non-governmental organizations (NGOs), and private companies. Each party must fulfill its obligations within the framework of international agreements and protocols; 3) humanitarian assistance in the context of war or armed conflicts has its own specifics, especially compliance with the Geneva Conventions, which require the protection of civilians and ensuring their access to humanitarian aid even in cases where the territory is blocked by hostile forces; 4) an important aspect of providing international humanitarian assistance is the monitoring and control mechanisms, which ensure the effectiveness of the aid and prevent its misuse. International organizations typically carry out regular checks to ensure that the aid reaches those who truly need it; 5) in the context of conflicts and crises, difficulties often arise with access to affected areas, especially when they are under the control of hostile forces. Key issues include ensuring the safety of humanitarian workers and enabling them to deliver assistance to those in need.

It is stated that international humanitarian assistance is a set of resources and services provided by states, international organizations, NGOs, and other subjects of international law to mitigate the humanitarian consequences of armed conflicts, natural disasters, epidemics, or other emergency situations. It includes medical, food, and material assistance, as well as services for restoring housing, infrastructure, and livelihoods for individuals who find themselves in a crisis situation.

Key words: international humanitarian assistance, international humanitarian law, legal foundations, neutrality, impartiality, principles of humanitarian aid, international organizations, armed conflicts, human rights.

Постановка проблеми. Міжнародна гуманітарна допомога є ключовим інструментом для реагування на наслідки збройних конфліктів, природних катастроф, епідемій та інших надзвичайних ситуацій, що загрожують життю та благополуччю людства. Вона має критичне значення для полегшення страждань постраждалих осіб, надання їм необхідної медичної, продовольчої, матеріальної допомоги, а також для відновлення основних умов для існування після катастроф. Проте надання гуманітарної допомоги є складним

процесом, що стикається з численними правовими, організаційними та практичними проблемами, які вимагають уважного аналізу та вдосконалення.

Однією з основних проблем є забезпечення дотримання принципів міжнародного гуманітарного права, таких як нейтральність, безпристрасність, незалежність і універсальність. Ці принципи є основою для ефективною допомогою, однак часто виникають ситуації, коли доступ до постраждалих територій обмежений через військові чи політичні фак-

тори, що ускладнює доставку допомоги тим, хто її потребує. Крім того, взаємодія між різними учасниками гуманітарних місій, такими як держави, міжнародні організації, неурядові організації та приватний сектор, потребує чіткої координації та формалізації на міжнародному рівні.

Також важливою проблемою є контроль за використанням гуманітарних ресурсів, щоб уникнути їх неправильного використання чи потрапляння в руки тих, хто може їх використовувати для непризначених цілей, що суперечить меті гуманітарної допомоги. Механізми моніторингу, звітності та оцінки ефективності допомоги є необхідними для забезпечення прозорості процесу та впевненості у тому, що допомога дійсно досягає тих, хто її потребує.

Незважаючи на численні міжнародні зусилля, ці проблеми залишаються актуальними і потребують подальших наукових досліджень, вдосконалення міжнародного законодавства та практики надання гуманітарної допомоги, щоб знизити негативні наслідки глобальних криз та забезпечити ефективний механізм захисту прав людини в умовах надзвичайних ситуацій.

Метою статті є розкриття міжнародної практики надання міжнародної гуманітарної допомоги.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі питання надання міжнародної гуманітарної допомоги були предметом наукових публікацій Н. Коваль, А. Мазур, Ю. Кунєв, Ю. Аракелова, О. Дудоров, Р. Мовчан, Д. Каменський, О. Безпалова, С. Волков, А. Соцької, О. Кузьменко, В. Чорної та ін.

Виклад основного матеріалу. За даними 2025 р. Global Report on Food Crises, понад 295 мільйонів людей у 53 країнах опинились у кризовому рівні продовольчої небезпеки, що на 5 % більше, ніж у 2023 році. Це означає, що потреба у гуманітарній допомозі зростає, але водночас фінансування скорочується, і тому критично важливо, щоб міжнародна спільнота реагувала ефективно, підтримуючи життєво необхідні програми. На фоні збройних конфліктів, таких як війна в Україні, міжнародні організації, включаючи ЄС, надають підтримку біженцям і внутрішньо переміщеним особам (ВПО). Допомога вклю-

чає продовольчі набори, воду, медикаменти, матеріали для тимчасового укриття та психологічну допомогу. За останні роки організації, як UNHCR, надали допомогу більше ніж 5 мільйонам біженців. Важливою частиною цього процесу є створення кризових таборів, забезпечення доступу до освіти та охорони здоров'я.

Можна виокремити наступні міжнародні організації, які в великих обсягах надають міжнародну гуманітарну допомогу постраждалим. Це: UNICEF працює у понад 190 країнах, включаючи Україну. Організація спеціалізується на захисті прав дітей, підтримці сімей і наданні допомоги дітям та сім'ям, які постраждали внаслідок збройних конфліктів, природних катастроф або інших надзвичайних ситуацій. В Україні, зокрема, UNICEF забезпечує багатофункціональну грошову допомогу родинам з дітьми, які опинилися в кризовій ситуації, і підтримує програму розвитку прав дітей, таких як освіта та доступ до медичних послуг. За даними організації, лише в 2022 році UNICEF допоміг понад 6 мільйонам осіб в Україні. UNHCR надає допомогу біженцям, внутрішньо переміщеним особам та безгромадянським особам по всьому світу. В Україні ця організація займається захистом прав вимушених переселенців, надаючи гуманітарну допомогу, що включає тимчасове житло, харчування, медичні послуги та юридичну підтримку. За оцінками UNHCR, на 2023 рік в Україні більше 7 мільйонів людей стали внутрішньо переміщеними особами. Продовольча програма ООН (WFP) надає продовольчу допомогу в кризових ситуаціях. В Україні ця організація зосереджена на забезпеченні постраждалих від війни осіб продуктами харчування, водою та іншими основними потребами. У 2023 році WFP надала допомогу понад 3 мільйонам осіб в Україні, включаючи внутрішньо переміщених осіб та місцевих жителів. Офіс з координації гуманітарних справ ООН (ОСНА) здійснює координацію дій гуманітарних організацій, спрямованих на надання допомоги в умовах криз. В Україні ця організація забезпечує координацію гуманітарної допомоги від міжнародних партнерів, організовує збір коштів та забезпечує ефективне використання гуманітарних

ресурсів. ShelterBox протягом 2023 року організація доставила тисячі наметів, комплектів для виживання та засобів для забезпечення притулку постраждалим від стихійних лих у різних країнах, зокрема в Лівані, Афганістані та Україні. Допомога надається на основі принципів універсальності і безпристрасності, що дозволяє забезпечити ефективно реагування на глобальні гуманітарні кризи.

Останніми роками ОСНА фінансувала понад 300 гуманітарних проектів на загальну суму понад 500 мільйонів доларів. Червоний Хрест надає медичну, соціальну та правову допомогу постраждалим від збройних конфліктів і природних катастроф. В Україні ICRC працює в умовах активних бойових дій, доставляючи медичні засоби, продукти харчування, а також надаючи послуги щодо розмінування та забезпечення правового захисту. З початку війни в Україні Червоний Хрест організував доставку гуманітарних вантажів на території, які є підконтрольними бойовикам, а також доставляє ліки в зони бойових дій.

Неурядові організації, такі як **ACTED**, **NRC (Norwegian Refugee Council)**, **ADRA Ukraine**, а також приватні компанії, відіграють важливу роль у наданні гуманітарної допомоги, зокрема у розподілі їжі, наданні медичних послуг, допомозі з евакуацією і психологічної підтримки для переселенців. Вони працюють разом з міжнародними та національними урядами, щоб забезпечити швидке реагування на гуманітарні потреби. Зокрема, **ADRA Ukraine** активно залучена до забезпечення постраждалих житлом, медичними засобами та базовими потребами в умовах війни.

Відзначимо, що з початком війни в Україні міжнародні організації стали одними з основних постачальників гуманітарної допомоги. Вони забезпечують продовольчими наборами, медичними засобами, фінансовими ресурсами та технічними засобами, а також допомагають внутрішньо переміщеним особам. Це співробітництво допомогло полегшити кризову ситуацію та забезпечити життєво необхідні ресурси для мільйонів людей.

Після катастрофічних землетрусів у Туреччині та північній Сирії міжнародні

гуманітарні організації, зокрема Міжнародний Комітет Червоного Хреста (ICRC), почали негайне надання допомоги. Всього було надано екстрену допомогу близько 10 мільйонам осіб, зокрема надано житло, медичну допомогу, засоби гігієни, питну воду та продукти харчування. Ця допомога була надана відповідно до міжнародного гуманітарного права, включаючи принципи нейтральності та безпристрасності. Програма включала не лише надання матеріальної допомоги, але й підтримку психосоціальної реабілітації постраждалих, зокрема, відновлення інфраструктури на місцях [1]. Так, наприклад, за 2024 рік WFP підтримала приблизно 3,6 мільйона людей у Сирії, які мали продовольчу або харчову нестабільність. При цьому загальна кількість людей, яким потрібна гуманітарна допомога у Сирії, оцінюється у 16,7 мільйона осіб станом на кінець 2024 р. [1]. Це демонструє, наскільки критичною залишається потреба, навіть за участі багатьох організацій, лише частину постраждалих удається охопити. Після катастрофічних землетрусів донорські країни погодилися надати приблизно 7 мільярдів євро на ліквідацію наслідків для Туреччини й Сирії. Зокрема, уряд США оголосив про надання 185 мільйонів доларів на гуманітарну допомогу постраждалим – для закупівлі їжі, теплих речей, медикаментів, організації укриттів. Допомога включала житло, медичне обслуговування, предмети першої необхідності й зимове забезпечення – що є типовою багатомісрною допомогою у відповідь на надзвичайні природні лиха

Ємен постійно переживає гуманітарну кризу через війну, економічний колапс і голод. Міжнародні організації, включаючи ООН, здійснюють щорічні гуманітарні місії, надаючи допомогу мільйонам осіб. У 2023 році допомогу отримали понад 20 мільйонів осіб, включаючи медичні засоби, продукти харчування, воду, а також підтримку відновлення житла. Допомога доставлялася на контрольовані урядом території і території, підконтрольні повстанцям, завдяки дотриманню принципу гуманітарного доступу. Цей випадок підкреслює важливість координації між державами, міжнародними організаціями і НУО [2].

В Африці гуманітарні організації, зокрема World Food Programme (WFP), надають величезну допомогу біженцям і переміщеним особам, що стали жертвами тривалих конфліктів. В 2022 році було доставлено понад 1 мільйон тонн продовольчої допомоги, а також медичні засоби, вода та матеріали для тимчасового житла. Крім того, відновлення водопостачання та інфраструктури стали пріоритетом для міжнародних агентств. Міжнародні організації співпрацюють з урядами та місцевими НУО, щоб забезпечити сталий доступ до допомоги навіть в умовах конфлікту [3]. Наприклад, у випадку тривалої посухи в Сомалі (2021–2023), постраждали мільйони людей: понад 7.8 млн осіб відчули наслідки, більш ніж 1 млн людей переселилися, 724 тисячі – у критичній фазі продовольчої нестабільності. У 2022–2023 роках гуманітарні плани (Humanitarian Response Plan) для Сомалі передбачали допомогу 5–8 млн осіб, з бюджетом понад 1,5–2,6 млрд доларів США, хоча фінансування покриває не весь обсяг потреб. Такі приклади ілюструють, як кліматичні та екологічні кризи у поєднанні з соціально-економічними факторами провокують гуманітарні виклики на континентальному рівні.

Отже, основними особливостями міжнародної гуманітарної допомоги, яку надають міжнародні організації є:

1) нейтральність і безпристрасність, тобто гуманітарна допомога повинна надаватися без дискримінації на основі національності, раси чи релігії. Це є одним із основних принципів, закріплених у міжнародному гуманітарному праві. Усі постраждалі особи, незалежно

від політичної ситуації, повинні отримувати допомогу на рівних засадах;

2) співпраця між державами, міжнародними організаціями та НУО. Важливою характеристикою є координація між урядами, міжнародними організаціями, неурядовими організаціями та приватними компаніями для забезпечення максимального ефекту від гуманітарних дій. Координація допомагає уникнути дублювання зусиль і покращити ефективність наданої допомоги;

3) моніторинг та контроль. Організації, що надають допомогу, здійснюють постійний моніторинг та аудит для забезпечення того, щоб ресурси надавалися постраждалим у найефективніший спосіб і не використовувалися для інших цілей;

4) доступ до постраждалих територій особливо в умовах збройних конфліктів, коли території можуть бути заблоковані, забезпечення гуманітарного доступу до нужденних є важливим завданням для міжнародних організацій.

В цілому, вважаємо, що міжнародна гуманітарна допомога – це сукупність ресурсів та послуг, що надаються державами, міжнародними організаціями, неурядовими організаціями (НУО), а також іншими суб'єктами міжнародного права, з метою пом'якшення гуманітарних наслідків збройних конфліктів, природних катастроф, епідемій або інших надзвичайних ситуацій. Вона включає медичну, продовольчу, матеріальну допомогу, а також послуги з відновлення житла, інфраструктури та засобів існування для осіб, що опинились у кризовій ситуації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Syria and Türkiye: All earthquake victims deserve urgent humanitarian assistance. URL: https://www.icrc.org/en/document/syria-and-turkiye-all-earthquake-victims-deserve-urgent-humanitarian-assistance?utm_source=chatgpt.com
2. Crisis in Yemen: tipping point for international humanitarian action? URL: https://www.icrc.org/en/document/crisis-yemen-tipping-point-international-humanitarian-action?utm_source=chatgpt.com
3. WFP Global Outlook 2026: Hunger rises amid funding cuts, report confirms. URL: <https://www.wfp.org/>

Дата першого надходження рукопису до видання: 18.11.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 15.12.2025

Дата публікації: 30.12.2025

УДК 341

DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2025.4.29>

Павко Я. А.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри публічного та міжнародного права
Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана
ORCID: 0000-0003-2602-9592

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ В КОНТЕКСТІ КЛІМАТИЧНИХ ЗМІН

Анотація. Стаття присвячена вивченню взаємозв'язку між правами людини та зміною клімату, а також з'ясуванню особливостей міжнародно-правового захисту прав людини в контексті кліматичних змін. Проаналізовано міжнародні документи, у яких безпосередньо або опосередковано відображено зв'язок між кліматом та правами людини. Особливу вагу приділено резолюціям Ради ООН з прав людини, які торкаються даної проблематики.

Зазначено, що неможливо досліджувати проблему зміни клімату окремо від проблеми захисту прав людини. Принципи та стандарти у сфері міжнародного права прав людини, які містяться в Загальній декларації прав людини 1948 р. й основних універсальних міжнародних договорах, є фундаментом для управління глобальною кліматичною політикою. Права людини повинні мати пріоритет та їх порушення не можна виправдати будь-якими протиправними діями держав. Міжнародно-правовий захист прав людини в контексті кліматичних змін здійснюється на підставі загального захисту основних прав людини, закріплених у міжнародно-правових актах.

Автором звернено увагу на те, що міжнародні договори у сфері захисту прав людини мають охоплювати питання щодо захисту прав людини в умовах зміни клімату. Зокрема, вони повинні передбачати екологічні права людини.

У сучасній практиці Європейського суду з прав людини забруднення навколишнього середовища розглядається в якості причини порушення основних прав людини згідно з Європейською конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. Міжнародна судова практика ґрунтується на рішеннях, в яких доведено, що негативний вплив зміни клімату, спричинений діяльністю людини, може призвести до порушень таких основних прав людини, як право на життя, право на повагу до приватного і сімейного життя та ін.

Вивчено рішення Європейського суду з прав людини щодо порушень прав людини через неналежне втілення державою кліматичної політики. Автор дійшов висновку, що діяльність Європейського суду з прав людини сприяє розвитку міжнародного права з питань захисту прав людини в контексті зміни клімату. Його рішення відображають нові стандарти відповідальності держав за кліматичні зміни та завдану шкоду довкіллю.

Зауважено, що особливе значення для держав мають консультативні висновки Міжнародного суду ООН, незважаючи на їх юридично необов'язковий характер. Їх положення враховуються при виробленні міжнародно-правових норм у різних сферах, включаючи боротьбу зі зміною клімату. Очікуваний в 2025 році консультативний висновок Міжнародного суду ООН щодо міжнародно-правових зобов'язань держав із забезпечення захисту кліматичної системи та інших компонентів довкілля допоможе Україні визначити, яким чином притягнути рф, як державу-агресора, до міжнародної відповідальності за викиди парникових газів.

Ключові слова: глобальна кліматична політика, захист прав людини, зміна клімату, екологічні права людини, консультативні висновки Міжнародного суду ООН, міжнародна відповідальність держав, міжнародні зобов'язання, міжнародна судова практика, Рада ООН з прав людини, рішення Європейського суду з прав людини.

Pavko Ya. A. Relevant issues of international legal protection of human rights in the context of climate change

Abstract. The article is dedicated to the study of the relationship between human rights and climate change, as well as clarifying the peculiarities of international legal protection of human rights in the context of climate change. International documents are analyzed that directly or indirectly reflect the link between climate and

human rights. Particular attention is paid to the United Nations Human Rights Council resolutions that address this issue.

It is noted that it is impossible to study the problem of climate change separately from the problem of human rights protection. The principles and standards of international human rights law, as contained in the Universal Declaration of Human Rights of 1948 and the main universal international treaties, are the foundation for the governance of global climate policy. Human rights must take precedence and their violation cannot be justified by any illegal actions of states. International legal protection of human rights in the context of climate change is based on the general protection of fundamental human rights enshrined in international legal instruments.

The author draws attention to the fact that international human rights treaties should cover issues related to the protection of human rights in the context of climate change. In particular, they should include environmental human rights.

In the current case law of the European Court of Human Rights, environmental pollution is considered as a cause of violation of fundamental human rights under the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of 1950. International judicial practice is based on decisions that prove that the negative impact of climate change caused by human activity can lead to violations of such fundamental human rights as the right to life, the right to respect for private and family life, etc.

The article examines the judgments of the European Court of Human Rights on human rights violations due to improper implementation of climate policy by the state. The author comes to the conclusion that the activities of the European Court of Human Rights contribute to the development of international law on human rights protection in the context of climate change. Its judgments reflect new standards of state responsibility for climate change and environmental damage.

It is noted that advisory opinions of the International Court of Justice are of particular importance for states, despite their non-binding nature. Their provisions are taken into account when developing international legal norms in various areas, including the fight against climate change. The advisory opinion of the International Court of Justice expected in 2025 on the international legal obligations of states to protect the climate system and other environmental components will help Ukraine determine how to bring Russia, as an aggressor state, to international responsibility for greenhouse gas emissions.

Key words: *global climate policy, human rights protection, climate change, environmental human rights, advisory opinions of the International Court of Justice, international responsibility of states, international obligations, international case law, United Nations Human Rights Council, judgments of the European Court of Human Rights.*

Постановка проблеми. Захист прав людини в умовах кліматичних змін є одним із важливих питань, яке привертає увагу міжнародного співтовариства. Зміна клімату може негативно впливати на реалізацію основних прав людини, закріплених у міжнародно-правових актах та конституції держав. У доповіді Управління Верховного комісара ООН з прав людини щодо взаємозв'язку між зміною клімату та правами людини 2009 року зазначено про наявність іманентного зв'язку між довкіллям і здійсненням таких прав людини, як право на життя, право на здоров'я, право на харчування, право на воду й право на помешкання [1]. Неможливість встановлення причинно-наслідкового зв'язку між викидами парникових газів у відповідній державі та шкодою, завданою людині, створює суттєві перешкоди на шляху кваліфікації наслідків кліматичних змін в якості порушень прав людини.

Повномасштабне вторгнення рф на територію України у лютому 2022 року призвело до поглиблення глобальної кліматичної кризи

у зв'язку із збільшенням викидів парникових газів від застосування державою-агресором військової техніки. За останніми підрахунками Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України унаслідок російсько-української війни в атмосферу потрапило 230 млн тонн діоксиду вуглецю. У свою чергу, сума кліматичних збитків, яких завдала рф, оцінюється у понад 40 млрд євро [2]. Безумовно, кожна держава має нести міжнародну відповідальність за дії, які спричиняють кліматичні зміни, що призводять до порушень прав людини, а особливо права на здорове, чисте та стале довкілля.

Аналіз останніх наукових досліджень і публікацій. Міжнародно-правовому захисту прав людини в умовах зміни клімату присвячені наукові праці С. Білоцького, О. Закаль, Є. Копиці, М. Медведєвої, Я. Павко та ін. Окремі аспекти реалізації та захисту екологічних прав людини досліджуються у наукових публікаціях таких вчених, як Г. Балюк, О. Васильченко, І. Жаровська, Т. Ковальчук,

В. Костицький, А. Гетьман, Н. Малишева, О. Толкаченко, Ю. Шемшученко, О. Шомпол та ін.

Мета даної статті полягає у визначенні взаємозв'язку між правами людини та зміною клімату, а також з'ясуванні особливостей міжнародно-правового захисту прав людини в контексті кліматичних змін у сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. Необхідно зазначити, що загальний взаємозв'язок між правами людини та довкіллям відображено в Декларації Конференції ООН з проблем оточуючого людину середовища 1972 року. Так, згідно з принципом 1 вищевказаного міжнародно-правового акту кожна людина має право на свободу, рівність та сприятливі умови життя у навколишньому середовищі, якість якого дозволяє вести гідне і процвітаюче життя [3].

Зокрема, діяльність Ради ООН з прав людини охоплює питання й захисту прав людини в умовах зміни клімату. З часу її функціонування було прийнято чимало резолюцій з даної проблематики. У резолюції 7/23 2008 року вказано, що зміна клімату створює безпосередню та далекосяжну загрозу для людей і громад в усьому світі та має наслідки для повного здійснення прав людини [4]. У свою чергу, відповідно до резолюції Ради ООН з прав людини 10/4 2009 року пов'язаний зі зміною клімату вплив має ряд наслідків, як прямих, так і непрямих, для ефективної реалізації прав людини, включаючи право на життя, право на достатнє харчування, право на найвищий досяжний рівень здоров'я, право на достатнє житло, право на самовизначення, і зобов'язання з прав людини щодо доступу до питної води і санітарії [5]. Зауважимо, що в 2022 році було прийнято резолюцію 50/9. У ній міститься заклик для держав більш ефективно заохочувати права осіб, які перебувають у вразливому становищі, та їхній доступ до засобів існування, продовольства та харчування, безпечної питної води та санітарних послуг, соціального захисту, медичного обслуговування та ліків, освіти та професійної підготовки, адекватного житла та гідної роботи, «чистої» енергії, науки й техніки, а також забезпечувати, щоб

послуги могли бути адаптовані до надзвичайних і гуманітарних умов (п. 9) [6].

Доцільно підкреслити, що у Рамковій конвенції про зміну клімату 1992 року, прийнятій з метою стабілізації концентрацій парникових газів в атмосфері на такому рівні, який не допускав би небезпечного антропогенного впливу на кліматичну систему, відсутні положення стосовно захисту прав людини від несприятливих наслідків зміни клімату. Незважаючи на це, слід звернути увагу на ст. 3 міжнародного договору, яка закріплює принцип спільної, але диференційованої відповідальності держав. Згідно з ним державам необхідно захищати кліматичну систему на благо нинішнього і майбутніх поколінь людства на основі справедливості й у відповідності з їх спільною, але диференційованою відповідальністю і можливостями. Розвинуті країни повинні відігравати головну роль у боротьбі зі зміною клімату та її негативними наслідками. Варто повною мірою врахувати конкретні потреби й особливі обставини сторін, які є країнами, що розвиваються, особливо тих, що найбільше потерпають від негативних наслідків змін клімату, а також сторін, яким у відповідності з цією конвенцією доведеться нести надмірний чи непосильний тягар країн, що розвиваються [7]. На думку М. Медведєвої, принцип спільної, але диференційованої відповідальності держав є втіленням концепції справедливості. Він полягає у тому, що усі країни тією чи іншою мірою зобов'язані вживати певних заходів щодо запобігання шкоди довкіллю, боротьби із забрудненням навколишнього середовища і поліпшенням стану його компонентів [8, с. 93].

На відміну від Рамкової конвенції про зміну клімату 1992 року, в преамбулі Паризької угоди 2015 року згадується про права людини. У ній зазначено, що зміна клімату є спільною проблемою людства. Державам, вдаючись до дій щодо вирішення проблеми зміни клімату, слід поважати, заохочувати і брати до уваги свої відповідні зобов'язання стосовно прав людини, права на здоров'я, прав корінних народів, місцевих громад, мігрантів, дітей, осіб з обмеженими можливостями, осіб, які знаходяться у вразливих обставинах, та права на розвиток, а також ґендерної

рівності, розширення можливостей для жінок і справедливості між поколіннями [9].

У документі «Розуміння прав людини та зміна клімату», підготовленому Управлінням Верховного комісара ООН з прав людини для 21-ї Конференції сторін Рамкової конвенції зі зміни клімату 2015 року, йдеться про те, що, підхід, заснований на правах людини, має бути інтегрований до будь-яких заходів з адаптації щодо наслідків зміни клімату або пом'якшення їх наслідків, таких як сприяння використанню альтернативних джерел енергії, збереження лісів, розробка проектів посадки дерев, визначення схем переселення та інші. Індивіди та спільноти, які зазнають негативного впливу від зміни клімату, повинні брати рівноправну участь у розробці й виконанні цих проектів. Їм варто мати доступ до належної правової процедури і засобів правового захисту в разі порушення їх прав [10].

Взаємозв'язок між зміною клімату та правами людини не викликає ніяких сумнівів. Неможливо досліджувати проблему зміни клімату окремо від проблеми захисту прав людини. Кліматичні зміни породжують міграцію населення і порушують питання про потребу у захисті прав кожної людини, яка шукає місце зі сприятливими умовами для проживання. Принципи та стандарти у сфері міжнародного права прав людини, закріплені в Загальній декларації прав людини 1948 р. й основних універсальних міжнародних договорах, є фундаментом для управління глобальною кліматичною політикою. Права людини повинні мати пріоритет і не можна виправдати їх порушення будь-якими протиправними діями [11, с. 182–183]. Зокрема, Рада ООН з прав людини, правозахисні механізми (спеціальні процедури, договірні органи з прав людини та Універсальний періодичний огляд) та Управління Верховного комісара ООН з прав людини намагаються привернути увагу до прав людини та зміни клімату за допомогою відповідних резолюцій, доповідей та заходів, а також шляхом адвокації підходу до зміни клімату, заснованого на правах людини [12]. Безумовно, Рада ООН з прав людини вважає за необхідне застосовувати правозахисний підхід не тільки для керівництва кліматичною політикою на універсаль-

ному рівні, але й реалізації заходів, спрямованих на боротьбу зі зміною клімату. Вона виокремлює наступні його складові: дотримання прав людини при розробці кліматичної політики; визначення носіїв прав та їхні права, а також відповідних носіїв обов'язків та їхні зобов'язання; покладення в основу формування кліматичної політики принципів та норм у сфері міжнародно-правового захисту прав людини [12].

Зауважимо, що основні документи у сфері міжнародно-правового захисту прав людини (Загальна декларація з прав людини 1948 р., Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 р., Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права 1966 р.) не забезпечують належного захисту прав людини саме в контексті кліматичних змін. Насамперед, вони не закріплюють екологічні права людини. На сьогодні екологічні права людини відносять до прав «третього покоління»—колективних прав або прав солідарності у зв'язку з тим, що їх носіями є народи, нації, об'єднання індивідів, групи, а не окремі індивіди [8, с. 123]. До речі, О. Закаль пропонує виокремити четверте покоління прав людини—«кліматичні права». З її точки зору, це ті права, які виникають унаслідок наукового прогресу, а також глобальних світових криз і викликів, що постають перед міжнародним співтовариством. До «кліматичних прав» належать наступні: право на безпечне та придатне довкілля; право на здорове та продуктивне життя у гармонії з природою; право на вільний та безперешкодний доступ до інформації про зміни клімату та його наслідки; право кліматичних біженців на притулок; право на участь у формуванні кліматичної стратегії; право на компенсацію унаслідок продажу квот на випуск парникових газів [13, с. 24–25]. Усі «кліматичні права» дослідниця поділяє на три групи: матеріальні; процесуальні (процедурні) права; права, які належать вразливим категоріям осіб. Під матеріальними правами доцільно розуміти такі, як: право на безпечний для життя і здоров'я людини клімат; право на збалансований кліматичний розвиток; право на кліматичну справедливість; право на запобігання антропогенним викидам парникових газів та

іншим кліматично ризикованим проявам господарської діяльності; право на усунення дискримінації у сфері безпечного клімату. До процесуальних (процедурних) «кліматичних прав» варто віднести наступні: право на доступне, зрозуміле та об'єктивне інформування щодо змін клімату; право участі у виробленні політики та у заходах щодо протидії змінам клімату; право на захист безпечного клімату державою; право участі у здійсненні державою заходів із захисту безпечного клімату; право доступу до національних і міжнародних юрисдикційних (у тому числі судових) і неюрисдикційних засобів захисту права на безпечний клімат; право вимагати оцінки впливу господарської діяльності на можливі зміни клімату; право на відшкодування шкоди, заподіяної несприятливими кліматичними змінами та господарською діяльністю, що їх зумовила. У свою чергу, до «кліматичних прав» вразливих категорій осіб належать такі, як: право додержання гендерного балансу у здійсненні заходів, пов'язаних зі зміною клімату; права дітей, зумовлених кліматичними ризиками; права корінних народів реагувати на зміни клімату (включно з правом на вільну, попередню та усвідомлену згоду); права «кліматичних біженців»; право захисників довкілля вимагати додаткового захисту держави від переслідувань, залякувань та насильства [14, с. 202].

В цілому, особливе місце в системі екологічних прав людини посідає право на чисте, здорове і стале довкілля. У ст. 50 Конституції України 1996 року передбачено право кожного на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди. Відповідно цієї до статті кожному гарантується право вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її поширення. Така інформація ніким не може бути засекречена [15]. У 2021 році Рада ООН з прав людини у резолюції 48/13 визнала право людини на чисте, здорове і стале довкілля як право, яке є необхідним для повного здійснення всіх прав людини. Воно пов'язано з іншими правами та діючим міжнародним правом [16]. Зокрема, в 2022 році Генеральна Асамблея ООН

у резолюції 76/300 підтвердила, що право на чисте, здорове і стале довкілля є одним із прав людини [17]. 18 квітня 2024 року Парламентською Асамблеєю Ради Європи (далі – ПАРЕ) було прийнято дві резолюції, які мають сприяти визнанню права на чисте, здорове та стале довкілля на регіональному рівні. Йдеться про резолюцію 2545 «Впровадження права людини на безпечне, чисте, здорове та стале довкілля у межах Процесу Рейк'явіка» та резолюцію 2546 «До стратегій Ради Європи щодо здорових морів та океанів для протидії кліматичній кризі».

На думку І. Жаровської, загалом екологічні права повинні бути захищені на міжнародному рівні, оскільки проблеми з навколишнім середовищем зазвичай не обмежуються кордонами окремої держави. У той же час, первинне забезпечення екологічних прав громадян – це зобов'язання держави. Захист екологічних прав людини має пріоритетне значення для суспільства, держави і людини [18, с. 42–43].

Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року також не закріплює екологічні права людини. Слід нагадати, що в 2021 році ПАРЕ було рекомендовано Комітету міністрів Ради Європи розробити Додатковий протокол до цього міжнародного договору, який би стосувався визнання права на безпечне, чисте, здорове та стале довкілля. Включення цього права до конвенції встановило б чітку відповідальність держав у сфері підтримки належного стану довкілля, сумісного з життям у гідності та доброму здоров'ї і повним користуванням іншими основними правами [19]. У запропонованому проекті Додаткового протоколу під правом на безпечне, чисте, здорове та стале довкілля розуміють право нинішнього та майбутніх поколінь жити у недеградованому, життєздатному та гідному середовищі, яке сприяє здоров'ю, розвитку та добробуту людини. У документі містяться такі загальні принципи, як: принцип відповідальності, справедливості та солідарності між поколіннями; принцип екологічної недискримінації; принципи попередження, перестороги, нерегресії та *in dubio pro natura* [20].

Доцільно зазначити, що С. Білоцький та М. Медведєва досліджують таке явище у міжнародному праві як кліматичне судочинство. З точки зору науковців, його слід розглядати у широкому та вузькому значенні. Згідно з широким підходом кліматичне судочинство – це судові процеси в національних та міжнародних судах, у ході яких позивачі можуть оскаржувати жорстку кліматичну політику держав, вимагати від урядів дотримуватись або посилювати недостатньо жорсткі кліматичні зобов'язання або ж претендують на компенсацію завданої внаслідок кліматичних змін шкоди. У вузькому розумінні воно становить судові процеси в національних та міжнародних судах, у ході яких позивачі оскаржують порушення прав людини в умовах кліматичних змін [21, с. 140]. У цьому зв'язку доречно звернути увагу на міжнародну судову практику щодо порушень прав людини в контексті кліматичних змін.

Попри те, що Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. не передбачає права на безпеку, чисте, здорове та стале довкілля, Європейський суд з прав людини розглядає справи у сфері охорони довкілля. У сучасній практиці Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) забруднення навколишнього середовища тлумачиться в якості причини порушення основних прав людини, закріплених в Європейській конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. У більшості випадків це порушення права на життя (ст. 2), права на справедливий судовий розгляд (ст. 6), права на повагу до приватного і сімейного життя (ст. 8), права на свободу вираження поглядів (ст. 10), права на справедливий засіб правового захисту (ст. 13), права на мирне володіння майном (ст. 1 Протоколу I до конвенції) [22].

Зауважимо, що 9 квітня 2024 року є важливою датою для захисту прав людини в умовах зміни клімату. Вперше ЄСПЛ виніс рішення стосовно порушень прав людини у зв'язку з кліматичними змінами. Це була справа *Verein KlimaSeniorinnen Schweiz and Others v. Switzerland*. Зокрема, в 2020 році Швейцарська асоціація жінок похилого віку, яка веде боротьбу за зменшення викидів парникових

газів, подала заяву до ЄСПЛ проти уряду своєї країни. Також індивідуальні скарги подали чотири члени асоціації, але вони були визнані неприйнятними. У заяві зазначалося, що уряд Швейцарії не вживає достатньо заходів для боротьби зі зміною клімату. Його бездіяльність призводить до погіршення добробуту та умов життя жінок літнього віку, які є членами цієї асоціації. У результаті розгляду справи ЄСПЛ прийняв рішення по суті стосовно заяви від асоціації. У ньому він прийшов до висновку, що дії уряду Швейцарії призвели до порушення ст. 6 та ст. 8 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., тобто права на справедливий суд та права на повагу до приватного і сімейного життя. Уряд Швейцарії не виконав поставлених перед собою цілей щодо зменшення викидів парникових газів [23]. Це перша справа ЄСПЛ, у якій він прямо посилається на концепцію кліматичної нейтральності та визначає конкретні заходи, які держава має вжити на законодавчому, виконавчому та судовому рівнях для досягнення її цілей [21, с. 145].

Крім того, слід звернути увагу на такі кліматичні справи, як *Carême v. France* та *Duarte Agostinho and Others v. Portugal and 32 Other States*. Зокрема, у справі *Carême v. France* Д. Кареме, колишній мешканець та мер муніципалітету Гранд-Сінт у Франції (2001-2019 рр.), звернувся із заявою до ЄСПЛ проти уряду Франції. Він стверджував, що у державі вживається недостатньо заходів для запобігання кліматичним змінам і це порушує його право на життя та на повагу до приватного і сімейного життя, тобто ст. 2 та ст. 8 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. Так, ЄСПЛ вирішив, що заява колишнього мера Гранд-Сінт є непринятною, оскільки він ще з 2019 року переїхав жити до Брюсселя (у зв'язку з обранням його до Європейського парламенту). Таким чином, він втратив статус потерпілого від наслідків зміни клімату у муніципалітеті Гранд-Сінт [23]. У справі *Duarte Agostinho and Others v. Portugal and 32 Other States* 6 португальців подали скаргу в ЄСПЛ проти Португалії та 32 європейських країн, включаючи Україну. Вони зазначили, що дер-

жави-відповідачі не вживали належних заходів для боротьби зі зміною клімату, що спричинило щороку сильну спеку, лісові пожежі у Португалії. Через це у позивачів погіршилося самопочуття та почалися проблеми зі здоров'ям. На їх думку, держави-відповідачі згідно з Європейською конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. порушили їх право на життя (ст. 2), право на заборону катування (ст. 3), право на повагу до приватного і сімейного життя (ст. 8) і право на заборону дискримінації (ст. 14) [23]. Щодо цієї справи ЄСПЛ визнав територіальну юрисдикцію лише щодо Португалії та заперечив можливість визнання екстериторіальної юрисдикції відносно всіх інших держав. Заява була визнана неприйнятною через недотримання відповідних вимог позивачами. Вони одразу подали заяву до ЄСПЛ, не вичерпавши всіх внутрішніх засобів правового захисту [21, с. 145].

В цілому, застосування практики ЄСПЛ має значення для розвитку судової практики держав. Вивчення справ у сфері охорони довкілля, які були розглянуті в ЄСПЛ, сприяє розширенню можливостей для захисту екологічних прав людини за допомогою Конвенції 1950 р. та усуває прогалини, які існують у законодавстві країн [22].

У 2023 році Генеральна Асамблея ООН прийняла резолюцію 77/276, у якій доручила Міжнародному суду ООН підготувати консультативний висновок для держав щодо їх юридичної відповідальності за зміну клімату. Генеральна Асамблея ООН поставила перед Міжнародним Судом ООН наступні питання: які міжнародно-правові зобов'язання мають держави щодо забезпечення захисту кліматичної системи та інших компонентів довкілля від антропогенних викидів парникових газів в інтересах держав і в інтересах нинішнього та майбутніх поколінь; які правові наслідки впливають із цих зобов'язань для держав, якщо вони своїми діями або своєю бездіяльністю заподіяли значної шкоди кліматичній системі та іншим компонентам довкілля, по відношенню до: держав, включно з малими острівними державами, які в силу своїх географічних обставин і рівня розвитку страждають від несприятливих наслідків зміни

клімату або є особливо вразливими до таких наслідків; народів та осіб нинішнього і майбутніх поколінь, які постраждали від несприятливих наслідків зміни клімату [24]. У 2024 року в Міжнародному суді ООН у Гаазі відбулися публічні слухання стосовно даного консультативного висновку. Його винесення очікується в 2025 році. Незважаючи на те, що консультативні висновки Міжнародного суду ООН не мають юридично обов'язкової сили, їх поява може впливати на прийняття майбутніх міжнародно-правових актів у сфері протидії кліматичним змінам. Крім того, вони несуть велику юридичну вагу для тлумачення правових питань та сприяють розвитку міжнародного права [23].

До речі, в 2024 році Міжнародний трибунал ООН з морського права виніс консультативний висновок, у якому підтвердив, що держави мають юридичні зобов'язання щодо захисту океанів і морського біорізноманіття від зміни клімату, спричиненої людською діяльністю. Україна, як сторона Конвенції ООН з морського права 1982 р., повинна враховувати положення цього висновку при формуванні своєї кліматичної політики [25].

Висновки. Таким чином, взаємозв'язок між правами людини та зміною клімату є загальноновизнаною на міжнародному рівні. Це, у свою чергу, підтверджують положення Паризької угоди 2015 р. та резолюцій, прийнятих у межах ООН, особливо Ради ООН з прав людини. Зміна клімату, спричинена людською діяльністю, негативно впливає на реалізацію основних прав людини. Держави, вдаючись до дій у сфері боротьби зі зміною клімату, мають брати до уваги свої відповідні зобов'язання щодо прав людини. У сучасних умовах підхід, який базується на захисті прав людини, повинен бути покладено в основу формування та успішного втілення у життя кліматичної політики кожної держави.

Безперечно, міжнародні договори у сфері захисту прав людини мають охоплювати питання щодо захисту прав людини в контексті зміни клімату. Зокрема, вони повинні закріплювати екологічні права людини. Прийняття Додаткового протоколу про визнання права на безпечне, чисте, здорове та стале довкілля до Європейської конвенції про

захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. є одним із завдань на шляху забезпечення ефективного захисту прав людини від несприятливих наслідків зміни клімату.

Міжнародно-правовий захист прав людини в умовах кліматичних змін здійснюється на підставі загального захисту основних прав людини, закріплених у міжнародно-правових актах. Міжнародна судова практика ґрунтується на рішеннях, в яких доведено, що негативний вплив зміни клімату, спричинений діяльністю людини, може призвести до порушень таких основних прав людини, як право на життя, право на повагу до приватного і сімейного життя та ін.

2024 рік став вирішальним у боротьбі за досягнення кліматичної справедливості. Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ) вперше виніс рішення по суті щодо порушень прав людини через неналежне втілення державою кліматичної політики. В цілому, його рішення відіграють важливу роль в якості актів тлумачення Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод

1950 р. та протоколів до неї у межах кожної зі справ. Завдяки ЄСПЛ з'являються прецеденти, які будуть використовуватися при вирішенні аналогічних справ. Насамперед, така діяльність ЄСПЛ сприяє розвитку міжнародного права із питань захисту прав людини в контексті зміни клімату. Рішення ЄСПЛ відображають нові стандарти відповідальності держав за кліматичні зміни та завдану шкоду довкіллю, а також особливості захисту порушених прав людини в умовах зміни клімату.

Особливе значення для держав мають консультативні висновки Міжнародного суду ООН, попри їх юридично необов'язковий характер. Їх положення враховуються при виробленні міжнародно-правових норм у різних сферах, включаючи боротьбу зі зміною клімату. Очікуваний консультативний висновок від Міжнародного суду ООН стосовно зобов'язань держав за кліматичну кризу допоможе Україні визначити, яким чином притягнути РФ, як державу-агресора, до міжнародної відповідальності за викиди парникових газів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Report of the Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights on the relationship between climate change and human rights (A/HRC/10/61). January 15, 2009. URL: <https://www.refworld.org/reference/themreport/unhrc/2009/en/65384> (date of access: 26.02.2025)
2. Світлана Гринчук: 230 мільйонів тонн CO₂ – викиди парникових газів за три роки повномасштабного вторгнення росії в Україну. 24.02.2025. URL: <https://mepr.gov.ua/svitlana-grynychuk-230-miljoniv-tonn-co-vykydy-parnykovyh-gaziv-za-try-roky-povnomashtabnogo-vtorgnennya-rosiyi-v-ukrayinu/> (дата звернення: 18.03.2025)
3. Декларація Конференції Організації Об'єднаних Націй з проблем оточуючого людину середовища від 16 червня 1972 року. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_454 (дата звернення: 28.02.2025)
4. Resolution 7/23 of the United Nations Human Rights Council «Human rights and climate change». March 28, 2008. URL: https://ap.ohchr.org/documents/e/hrc/resolutions/a_hrc_res_7_23.pdf (date of access: 09.03.2025)
5. Resolution 10/4 of the United Nations Human Rights Council «Human rights and climate change». March 25, 2009. URL: https://ap.ohchr.org/documents/E/HRC/resolutions/A_HRC_RES_10_4.pdf (date of access: 01.03.2025)
6. Resolution 50/9 of the United Nations Human Rights Council «Human rights and climate change». July 7, 2022. URL: <https://docs.un.org/en/A/HRC/RES/50/9> (date of access: 11.03.2025)
7. Рамкова конвенція Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату від 9 травня 1992 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_044#Text (дата звернення: 01.03.2025)
8. Задорожній О. В., Медведєва М. О. Міжнародне право навколишнього середовища: підручник для ВНЗ/ Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ: Видавничий дім «Промінь», 2010. 510 с.
9. Паризька угода від 12 грудня 2015 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_l61#Text (дата звернення: 02.03.2025)
10. Understanding human rights and climate change. URL: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Issues/ClimateChange/COP21.pdf> (date of access: 02.03.2025)

11. Павко Я. А. Взаємозв'язок прав людини та зміни клімату в умовах збройної агресії РФ проти України. Права та свободи людини в умовах особливого періоду: зб. мат. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 5 червня 2023 р.) / ред. кол.: О. В. Кузьменко, Н. В. Павловська, І. О. Рощина, О. Л. Беспаль. Київ: Видавничий центр «Кафедра», 2023. С. 181–183.
12. The impacts of climate change on the effective enjoyment of human rights. OHCHR and climate change. URL: <https://www.ohchr.org/en/climate-change/impacts-climate-change-effective-enjoyment-human-rights> (date of access: 12.03.2025)
13. Закаль О. О. Концепція захисту кліматичних прав людини. Науково-практичний журнал «Екологічне право». 2019. Випуск 4. С. 22–25.
14. Закаль О. О. Захист кліматичних прав людини: питання теорії та практики. Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 Право. Київ: Національний університет біоресурсів і природокористування України, 2023. 273 с.
15. Конституція України від 28 червня 1996 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 06.03.2025)
16. Resolution 48/13 of the United Nations Human Rights Council «The human right to a clean, healthy and sustainable environment». October 8, 2021. URL: file:///C:/Users/User/Downloads/A_HRC_RES_48_13-EN.pdf (date of access: 13.03.2025)
17. Resolution 76/300 of the United Nations General Assembly «The human right to a clean, healthy and sustainable environment». July 28, 2022. URL: <https://docs.un.org/en/A/RES/76/300> (date of access: 13.03.2025)
18. Жаровська І. Захист екологічних прав: теоретичний та практичний характер. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: «Юридичні науки». 2022. № 1. С. 41–46.
19. Парламентська асамблея Ради Європи висунула проєкт Додаткового протоколу до Європейської конвенції з прав людини про право на безпечне, чисте, здорове та стійке довкілля. 09.10.2021. URL: <https://epl.org.ua/announces/parlamentska-asambleya-rady-yevropy-vysunula-proyekt-dodatkovogo-protokolu-do-yeuropejskoji-konventsiji-z-prav-lyudyny-pro-pravo-na-bezpechne-chyste-zdorove-ta-stijke-dovkillya/> (дата звернення: 18.03.2025)
20. Recommendation 2211 (2021) of the Parliamentary Assembly of the Council of Europe «Anchoring the right to a healthy environment: need for enhanced action by the Council of Europe». URL: <https://pace.coe.int/en/files/29501/html> (date of access: 14.03.2025)
21. Медведєва М. О., Білоцький С. Д. Кліматичне судочинство у європейській системі прав людини. Європейські перспективи. 2024. № 3. С. 139–148. URL: https://ep.unesco-socio.in.ua/wp-content/uploads/archive/EP-2024-3/EP_2024_3_139.pdf (дата звернення: 13.03.2025)
22. Питання охорони довкілля в практиці ЄСПЛ та їх вплив на судову практику в Україні. 24.06.2020. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/zmi/959173> (дата звернення: 14.03.2025)
23. Кліматичне правосуддя: найгучніші справи у міжнародних судах у 2024 році. URL: <https://ecoaction.org.ua/klimatychne-pravosuddia-2024.html> (дата звернення: 13.03.2025)
24. Resolution 77/276 of the United Nations General Assembly «Request for an advisory opinion of the International Court of Justice on the obligations of States in respect of climate change». March 29, 2023. URL: <https://docs.un.org/en/A/RES/77/276> (date of access: 16.03.2025)
25. Найгучніші судові справи через зміну клімату та як це стосується України. 14.12.2024. URL: https://24tv.ua/zmina-klimatu-nauguchnishii-sudovi-spravi-tsogo-pitannya_n2705885 (дата звернення: 17.03.2025)

Дата першого надходження рукопису до видання: 12.11.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 10.12.2025

Дата публікації: 30.12.2025

УДК 341.24:654.16(100)»1960/1989»
DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2025.4.30>

Поп-Стасів В. Г.,
аспірант кафедри міжнародного права
Навчально-наукового інституту міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
ORCID: 0009-0008-6185-8576

ПЕРШІ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ СТАНДАРТИ СУПУТНИКОВОГО ЗВ'ЯЗКУ (1960-ТІ – 1980-ТІ РОКИ)

Анотація. Стаття присвячена дослідженню становлення міжнародно-правових стандартів супутникового зв'язку у 1960–1980-х роках – періоду, коли відбувалася інституціоналізація глобального управління космічним сегментом радіочастотного спектра. У роботі проаналізовано ключові міжнародні договори, резолюції та нормативні акти, що заклали правові засади використання штучних супутників Землі для цілей зв'язку. Особливу увагу приділено ролі Міжнародного союзу електрозв'язку (МСЕ) як центральної міжурядової організації, відповідальної за координацію розподілу орбітально-частотних ресурсів. Розкрито взаємозв'язок положень Договору про принципи діяльності держав у дослідженні та використанні космічного простору 1967 р., Конвенції про міжнародну відповідальність за шкоду, завдану космічними об'єктами 1972 р., та Конвенції про реєстрацію космічних об'єктів 1975 р. із регулятивними нормами Радіорегламенту МСЕ. Окремо проаналізовано діяльність міжнародних організацій INTELSAT та INMARSAT, створених під егідою ООН і МСЕ, які запровадили договірно-правові моделі спільного користування супутниковими системами зв'язку. Встановлено, що практика укладення багатосторонніх угод у цій сфері започаткувала концепцію спільної спадщини людства щодо орбітально-частотних ресурсів. У результаті проведеного аналізу зроблено висновок про те, що у 1960–1980-ті роки сформувалися основні принципи сучасного міжнародного режиму супутникового зв'язку – справедливого доступу, ефективного використання радіочастотного спектра, міжнародної координації орбіт, технологічної сумісності та відповідальності держав за діяльність приватних операторів.

Ключові слова: Міжнародний союз електрозв'язку (МСЕ), INTELSAT, INMARSAT, ООН, COPUOS, Радіорегламент, супутниковий зв'язок, міжнародне космічне право.

Pop-Stasiv V. H. First international legal standards of satellite communications (1960s–1980s)

Abstract. The article examines the formation of international legal standards for satellite communications during the 1960s–1980s – a period marked by the institutionalization of global governance over the space segment of the radio-frequency spectrum. The study analyses key international treaties, resolutions and regulatory instruments that established the legal foundations for the use of artificial Earth satellites for communication purposes. Particular attention is devoted to the role of the International Telecommunication Union (ITU) as the central intergovernmental organization responsible for coordinating the allocation of orbital-frequency resources. The article explores the interrelation between the provisions of the 1967 Outer Space Treaty, the 1972 Convention on International Liability for Damage Caused by Space Objects, and the 1975 Convention on Registration of Objects Launched into Outer Space and the regulatory norms of the ITU Radio Regulations. Special consideration is given to the activities of INTELSAT and INMARSAT, international organizations established under the auspices of the United Nations and the ITU, which introduced treaty-based models for the shared use of satellite communication systems. The study concludes that the practice of adopting multilateral agreements in this field laid the groundwork for the concept of the common heritage of humankind with respect to orbital and frequency resources. The analysis demonstrates that during the 1960s–1980s the core principles of the modern international regime governing satellite communications were formed, including equitable access, efficient use of the radio-frequency spectrum, international coordination of orbits, technological interoperability, and state responsibility for the activities of private operators.

Key words: International Telecommunication Union (ITU), INTELSAT, INMARSAT, United Nations, COPUOS, Radio Regulations, satellite communications, international space law.

Постановка проблеми. Супутниковий зв'язок у другій половині ХХ століття став однією з ключових складових глобальної телекомунікаційної інфраструктури та визначальним чинником розвитку міжнародних комунікацій. Проте формування міжнародно-правових стандартів у цій сфері відбувалося нерівномірно, під впливом технічного прогресу, політичних суперечностей і конкуренції між державами та регіональними блоками. Попри значну кількість міжнародних договорів і резолюцій, системна еволюція правового режиму супутникового зв'язку залишалася розпорошеною між секторами космічного та телекомунікаційного права. Недостатньо дослідженими залишаються питання співвідношення норм Міжнародного союзу електрозв'язку (МСЕ) та договорів ООН з космічного права, а також механізми координації розподілу орбітально-частотних ресурсів у контексті розвитку перших супутникових систем зв'язку. Потребує наукового переосмислення й внесок міжурядових організацій – таких як МСЕ, INTELSAT, INMARSAT, COPUOS – у вироблення загально визначених принципів ефективного, справедливого та безпечного використання орбіти і частотного спектра. Актуальність дослідження обумовлена тим, що перші міжнародно-правові стандарти супутникового зв'язку, сформовані в 1960–1980-х рр., залишаються основою сучасного регулювання космічних телекомунікацій. Розуміння історичного контексту їх формування дозволяє краще аналізувати сучасні виклики, такі як регулювання мега-констеляцій супутників (Starlink, OneWeb) та конкуренція за обмежені орбітальні позиції.

Метою статті є комплексний аналіз становлення міжнародно-правових стандартів супутникового зв'язку в 1960–1980-х роках, а також визначення їхнього впливу на сучасну систему глобального управління космічним сегментом радіочастотного спектра, простеживши етапи формування договірно-правової бази супутникового зв'язку, включно з резолюціями Генеральної Асамблеї ООН, міжурядовими угодами INTELSAT (1964 р.) [11], INMARSAT (1976 р.) [25], роллю Міжнародного союзу електрозв'язку (МСЕ), взаємодією між космічним і телекомунікаційним

правом у процесі формування універсальних принципів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження перших міжнародно-правових стандартів супутникового зв'язку були розглянуті у таких наукових працях як: **Книга Макдугала, Ласвелла і Власіча 1963 року** «Закон і громадський порядок у космосі» (хоча і була досить загальною, вона охоплювала питання зв'язку і обґрунтовувала підхід «відкритого неба» в рамках міжнародного права, що вплинуло на політику США); **стаття Джеймса Т. Лайона 1964 року** «Космічні апарати, супутники та право» (McGill Law Journal), в якій розглядалися нові правові питання, такі як юрисдикція над супутниковими передачами; **Роботи Дойла, Демблінга та Аронса (1960-ті роки)** про інституційну структуру глобальної системи супутникового зв'язку – зокрема, Демблінг (колишній радник НАСА) писав про правову еволюцію INTELSAT; **Хаїм Далфен (Канада)** наприкінці 1960-х років написав фундаментальний аналіз міжнародного права у сфері супутникових телекомунікацій, в якому розглянув угоду INTELSAT та роль МСЕ; **професор Андре Мейєр (Франція) та професор Карл-Хайнц Бекштігель (ФРН)** обговорювали участь Європи та регулювання супутників МСЕ в 1970-х роках і деякі з їхніх ідей були враховані при розробці конвенції Eutelsat; статті Стівена Горова про INTELSAT (початок 1970-х років) в *Journal of Space Law* аналізували, як структура INTELSAT може слугувати прецедентом; статті Мартіна А. Ротблата «**Супутниковий зв'язок і розподіл спектру**» (1982, AJIL) було проаналізовано дихотомію «*максимальне використання проти справедливого використання*» у розподілі спектру; у статті **Стівена А. Леві** «**Інституційні перспективи розподілу орбітальних ресурсів**» (1984) було розглянуто МСЕ та системи «спільного користування», такі як INTELSAT, і запропоновано інституційні реформи; у статті Майкла Фінча 1986 року «**Обмежений простір: розподіл ГСО**» було обговорено правові теорії щодо трактування ГСО як обмеженого природного ресурсу; в журналі «*Annals of Air and Space Law*» було опубліковано **статтю Рама Джаку 1982 року про правовий статус ГСО**

(у світлі Боготи), яка часто цитується в дискусіях про суверенітет орбіти; **дисертація Девіда Марріотта**, захищена в 1984 році в Університеті Макгілла, була присвячена «*Міжнародному регулюванню супутникового телекомунікаційного зв'язку після Всесвітньої конференції з радіозв'язку*» і містила огляд результатів конференцій МСЕ 1977–1985 років; в Україні дослідження космічних комунікацій були обмеженими оданк такі вчені, як **О. О. Задорожній, О. М. Григоров, А. В. Пазюк, І.М. Забара** торкалися питань супутникових комунікацій в контексті міжнародного космічного, повітряного або інформаційного права.

Виклад основного матеріалу. Запуск першого штучного супутника Землі «Супутник-1» 4 жовтня 1957 року ознаменував початок космічної ери та поставив перед міжнародним співтовариством нові правові виклики. Як зазначають дослідники космічного права, «освоєння космосу почалося не з практичної потреби, а з геополітичного страху та конкуренції під час Холодної війни, що парадоксально призвело до значного технологічного прогресу й розвитку мирних застосувань космічних технологій» [20, с. 548].

Перший супутниковий радіозв'язок розпочався на початку 1960-х років із запуском таких супутників, як Telstar (1962) та Syncom (1963). Ці технологічні досягнення швидко актуалізували потребу в міжнародно-правовій базі для координації використання космічного простору та радіочастотного спектру. Річард Гілл наголошує, що «телекомунікації з моменту свого виникнення в середині XIX століття підлягали політичній увазі та регулюванню на національному й міжнародному рівнях» [21, с. 1]. Супутниковий зв'язок успадкував цю традицію, але з новими викликами, пов'язаними з використанням космічного простору як спільного ресурсу всього людства. Як зазначає Стівен Дойл, поява супутникових систем зв'язку вимагала інтеграції норм космічного й телекомунікаційного права, адже жодна держава не могла ефективно забезпечити використання орбіти та частот без міжнародної координації [14].

1959 – Створення КОПУОС (ООН). У розпал космічної гонки Генеральна Асамблея

ООН у 1959 році заснувала **Комітет з мирного використання космічного простору (КОПУОС)**. Цей комітет відповідав за сприяння міжнародному співробітництву, рекомендації мирних космічних програм та вивчення **правових проблем**, що виникають у зв'язку з дослідженням космосу. Він став коліскою космічного права, розробивши п'ять договорів та кілька важливих принципів.

Резолюції Організації Об'єднаних Націй. *Перші* міжнародні правові принципи щодо космічного зв'язку з'явилися в резолюціях Генеральної Асамблеї ООН. Зокрема, резолюція **ГА 1721 (XVI)** від 1961 року проголошувала, що «зв'язок за допомогою супутників повинен бути доступний для країн світу якомога швидше на глобальній та недискримінаційній основі» [1]. Цей принцип задав тон для забезпечення відкритого доступу до супутникового зв'язку для всіх країн. Незабаром він був підкріплений **Декларацією правових принципів 1963 року** (резолюція ГА 1962 (XVIII) [25] і, зрештою, закріплений у **Договорі про космос (1967)** [2]. Стаття I Договору про космос передбачає, що космічний простір повинен використовуватися «на благо та в інтересах усіх країн» і бути вільним для дослідження та використання всіма державами на засадах рівності [2]. Ці основоположні норми – свобода використання та користь для всього людства – стали наріжними каменями правового режиму супутникового зв'язку. **У 1966 році Генеральна Асамблея ООН** чітко доручила своєму Комітету з мирного використання космічного простору (COPUOS) вивчити питання космічного зв'язку [2], підкресливши раннє визнання ООН того, що супутникове мовлення та зв'язок потребують міжнародної правової координації.

МСЕ та розподіл частот. Ще до укладення спеціальних договорів про супутники **Міжнародний союз електрозв'язку (МСЕ)** – спеціалізована установа ООН – почав розробляти технічні правила космічного зв'язку. У 1961 році ГА ООН закликала МСЕ подати звіт про потреби космічного зв'язку [3]. МСЕ скликав **Надзвичайну адміністративну радіоконференцію (Женева, 1963 р.)** – першу глобальну конференцію з космічного радіозв'язку. Ця «Космічна

WARC» 1963 року розподілила конкретні діапазони частот (зокрема діапазони 6/4 ГГц) для супутників зв'язку та переглянула Регламент радіозв'язку з метою охоплення космічних послуг [4]. Важливо, що конференція прийняла принципи справедливого доступу: вона **рекомендувала**, щоб усі країни мали інтерес і право на «справедливе і раціональне використання» виділених супутникових діапазонів, і закликала, щоб використання цих діапазонів регулювалося міжнародними угодами, заснованими на справедливості та рівності [4]. Ці ранні резолюції МСЕ передбачили пізніші дебати про розподіл орбітальних ресурсів. Наприкінці 1970-х років занепокоєння щодо справедливості спонукало МСЕ включити до своєї Конституції [24] два принципи: ефективне використання ресурсів спектру/орбіти **та** рівний доступ для всіх країн [5] (пізніше це було відображено в статті 33/44 Конституції МСЕ.) Однак на практиці процедура МСЕ щодо розподілу орбіт/частот супутників залишалася в основному *«хто перший прийшов, той і обслуговується»*, що викликало критику з боку країн, що розвиваються, які вважали, що це надає перевагу космічним державам [5]. Напруга між ефективністю та справедливістю стала центральною правовою проблемою в цей період [5].

Вплив Договору про космос. Хоча Договір про космос не регулює конкретно супутники зв'язку, його принцип невтручання (стаття II) мав прямі наслідки. У 1976 році вісім екваторіальних держав опублікували **Боготську декларацію, в якій вони** всупереч Договору про космос заявили про суверенітет над частинами геостаціонарної орбіти (GSO) над своїми територіями (аргументуючи це тим, що GSO є «природним ресурсом», створеним обертанням Землі) [6]. Це було протестом проти захоплення орбіти розвиненими країнами. Однак міжнародне співтовариство відхилило ці претензії – консенсус полягав у тому, що ГОО є частиною космічного простору, що регулюється принципами *res communis*; виключні претензії порушували заборону Договору про космічний простір на національне привласнення [6]. Натомість справедливість мала бути досягнута через глобальні механізми, а не односторонні пре-

тензії. Наприклад, МСЕ відповіла, підкресливши, що країни, що розвиваються, мають **рівні можливості** для запиту та використання орбітальних слотів відповідно до процедур МСЕ (навіть якщо на практиці подання заявок за принципом «хто перший, той і отримує» призводило до фактичного дисбалансу) [6]. Цей епізод підкреслив ранню еволюцію понять *«спільного надбання»* для орбіт та необхідність формальних механізмів координації.

У 1960–1980-х роках Юридичний підкомітет КОПУОС став форумом для обговорення питань супутникового зв'язку (наприклад, питань щодо відповідальності, реєстрації, координації частот) паралельно з технічною роботою МСЕ. ООН регулярно залучала спеціалізовані агентства: наприклад, **МСЕ** було запрошено подавати щорічні звіти до ООН про прогрес у галузі телекомунікацій у космічному просторі, починаючи з 1962 року [3].

ІМО (Міжнародна морська організація) та **ІКАО (Міжнародна організація цивільної авіації)** також були залучені, коли було визнано застосування супутників для забезпечення безпеки на морі і в повітрі. У 1970-х роках ІМО стала основною організацією з поліпшення супутникового зв'язку в разі надзвичайних ситуацій на морі під впливом кількох гучних морських катастроф, як наслідок була створена **INMARSAT** (зі штаб-квартирою у Великій Британії (Лондон), яка була провідним учасником разом із США, СРСР (який приєднався до INMARSAT попри холодну війну) у 1976 році на основі багатосторонньої *Конвенції про міжнародну морську супутникову організацію* [33], прийнятої під егідою ІМО. Аналогічно, ІКАО вивчала використання супутників для аеронавігації та сигналізації про надзвичайні ситуації, що в кінцевому підсумку дозволило їй скористатися послугами INMARSAT для авіації в 1980-х роках. Розширивши супутникове сполучення навіть на невеликі торгові судна, INMARSAT доповнила загальну систему INTELSAT і стала частиною Глобальної морської системи лиха та безпеки [17]. Тут з'явилися важливі ранні стандарти: INMARSAT отримала мандат обслуговувати *всі* регіони (включно з віддаленими океанами), на **недискримінаційній основі**

та на користь суден усіх країн [17]. У її статуті чітко зазначено про використання «космічного зв'язку в інтересах усіх країн» та в мирних цілях [17].

Варто зазначити, що супутникова система пошуку і рятування **COSPAS-SARSAT** була багатоагенційною ініціативою: розпочата в 1979 році як проект Канади, СРСР, Франції та США, вона почала функціонувати в 1982 році і була офіційно заснована міжурядовою угодою в 1988 році, перетворивши проект на постійну міжнародну організацію. Угода гарантувала, що система надаватиме безкоштовні глобальні послуги SAR (англ. Search and Rescue, SAR) і буде відкритою для участі всіх держав. Вона також офіційно пов'язала COSPAS-SARSAT з IMO та ICAO, які визнали COSPAS-SARSAT елементом глобальної інфраструктури реагування на надзвичайні ситуації. Таким чином, навіть ця дуже специфічна галузь (аварійний зв'язок) мала міжнародну правову базу, засновану на співпраці та гуманітарних цілях.

Наприкінці 1970-х років почали утворюватися регіональні міжурядові супутникові організації: **Eutelsat** в Європі (заснована конвенцією 1977 року), **Arabsat** (утворена в 1976 році Арабською лігою) та **власні відгалуження Intelsat**, такі як **INSAT** (національна система Індії, запущена в 1980-х роках) і **Palapa** (внутрішня система Індонезії). Кожна з них мала власні угоди або національні нормативні акти, але загалом дотримувалася тих самих міжнародних норм – координація через МСЕ, дотримання Договору про космос тощо. Наприклад, Конвенція Eutelsat прямо посилається на принципи недискримінаційного доступу та мирного використання, що відображає формулювання документів INTELSAT [11] (спочатку Eutelsat навіть керувалася аналогічно до INTELSAT з підписантами). Ці регіональні зусилля часто були відповіддю як на технологічні потреби, так і на бажання незалежності від INTELSAT. Після Symphonie західноєвропейські країни колективно об'єдналися в рамках CEPT, щоб створити Eutelsat, яка до 1985 року перебрала на себе певні регіональні послуги від INTELSAT. Юридичне значення полягає в тому, що до кінця 1980-х років модель «єдиної глобальної

системи» еволюціонувала в **множинність систем**, всі з яких були пов'язані між собою міжнародним правом (через структуру МСЕ) і керувалися широкими загальними принципами (справедливий доступ, співпраця, відсутність привласнення космосу).

У 1982 році ГА ООН прийняла «**Принципи, що регулюють використання державами штучних супутників Землі для міжнародного прямого телевізійного мовлення**» (Резолюція 37/92) [23] – перші м'які правові стандарти для супутникового мовлення. Ці принципи вимагали, серед іншого, поваги до суверенітету держав-реципієнтів та міжнародної відповідальності за супутникове мовлення [8]. Вони забезпечували баланс між вільним потоком інформації та культурною та інформаційною автономією держав і були результатом багаторічних дебатів (1969–1982) у КОПУОС та ЮНЕСКО щодо правових наслідків трансляції телевізійних сигналів через кордони.

Оскільки всі супутники використовують радіочастоти і (для багатьох) обмежену **геостаціонарну орбіту**, МСЕ залишалася центральною організацією у встановленні жорстких правових норм і технічних стандартів для супутникового зв'язку. Після піонерської Космічної конференції 1963 року МСЕ постійно оновлювала свої **Радіорегламенти**, щоб відповідати новим послугам (наприклад, фіксовані супутникові послуги, супутники мовлення, морські та авіаційні мобільні супутникові канали зв'язку). У переглянутих версіях **Міжнародної конвенції з телекомунікацій** (наприклад, Монтре 1965, Малага-Торремолінос 1973, Найробі 1982) розподіл орбітальних слотів все більше визнавався міжнародною проблемою. Наприклад, до 1973 року МСЕ почала офіційно визнавати принцип «**справедливого доступу**» для країн до ГСО [4]. З адміністративної точки зору, будь-яка супутникова мережа мала бути зареєстрована в МСЕ для попередньої публікації, координації та реєстрації в Головному міжнародному реєстрі частот – практика, встановлена в 1960-х роках, яка діє і до сьогодні. За цією системою країна, яка пропонує новий супутник («адміністрація»), повинна координувати частоти/слоти з країнами, які можуть бути

зачеплені, через процедури МСЕ, забезпечуючи відсутність шкідливих перешкод. Наприкінці 1970-х років **країни, що розвиваються**, стали висловлювати занепокоєння, що система реєстрації «хто прийшов першим, той і отримав» дозволить космічним державам зайняти всі найкращі позиції ГСО, перш ніж інші країни зможуть запустити супутники [5]. Ці побоювання призвели до дипломатичного тиску з метою гарантування доступу. МСЕ відреагував на це під час двох знакових конференцій: **Всесвітньої адміністративної радіоконференції 1977 року (WARC-77)**, на якій були розроблені *регіональні плани*, що резервували орбітальні слоти/частоти для кожної країни для майбутніх послуг супутникового мовлення, та **WARC-ORB 1985 року** (Конференція з орбітальних слотів), на якій було додатково розглянуто питання розподілу частот для фіксованих супутників. Це були перші спроби «*планів розподілу орбіти*», щоб доповнити систему «хто прийшов першим, той і отримав» гарантованими можливостями для всіх країн [5].

Значна частина раннього права супутникового зв'язку виникла в результаті створення **INTELSAT (Міжнародної організації супутникового зв'язку)** – першого в світі міжурядового супутникового консорціуму. Стимульований успіхом перших телекомунікаційних супутників (наприклад, *Telstar* у 1962 році, *Syncom* у 1963 році), президент США Джон Ф. Кеннеді виступив за створення глобальної супутникової системи, відкритої для всіх країн [1]. США прийняли **Закон про супутниковий зв'язок 1962 року**, яким було створено приватну компанію **Communications Satellite Corporation (Comsat)** і зобов'язано США розвивати «глобальну систему зв'язку» у співпраці з іншими країнами [9]. У серпні 1964 року, після дипломатичних зусиль США, 11 країн (а незабаром їх стало набагато більше), включаючи Велику Британію, Францію, Японію, Канаду тощо підписали **Угоду про встановлення тимчасових домовленостей щодо глобальної комерційної системи супутникового зв'язку** та допоміжну «*Спеціальну угоду*». Ця **Тимчасова угода INTELSAT** [11] створила тимчасову структуру, в якій Comsat (США) мала найбільшу частку власності. До

1969 року в мережі INTELSAT брали участь понад 80 країн [10]. Потім були укладені *остаточні угоди* INTELSAT, які набули чинності в лютому 1973 року, перетворивши INTELSAT на постійну організацію на основі договору з більш справедливим управлінням (частка США була обмежена 40%).

У засновницьких документах INTELSAT прямо згадуються принципи ООН. **Остаточна угода INTELSAT 1971 року** (преамбула) нагадує про мету резолюції ГА 1721, згідно з якою супутниковий зв'язок має бути глобальним і недискримінаційним, і цитує статтю I Договору про космос (користь для всіх країн) як основні принципи [11]. Угода INTELSAT передбачала, що організація «**на глобальній та недискримінаційній основі надаватиме космічний сегмент, необхідний для міжнародних публічних телекомунікацій**» – по суті, єдину світову супутникову систему, доступну для всіх країн [11]. Це було втіленням концепції «*спільна вигода через спільну систему*». Щоб запобігти національній монополізації, угоди INTELSAT містили відому статтю (XIV(d)), яка вимагала схвалення INTELSAT, якщо будь-яка країна-член або її організація прагнула запустити окрему міжнародну супутникову систему, яка могла б істотно вплинути на послуги INTELSAT [12]. Ця стаття мала на меті зберегти INTELSAT як *єдину* глобальну мережу.

Наприкінці 1970-х років INTELSAT мала справді глобальне охоплення – запустила перший у світі комерційний геостационарний супутник (*Early Bird* у 1965 році) і до 1969 року досягла майже глобального покриття (якраз вчасно, щоб транслювати по всьому світу висадку на Місяць корабля «Аполлон-11») [10]. Членство розширилося до понад 100 держав. Кожен член мав призначену телекомунікаційну організацію («підписант»), яка інвестувала в систему та використовувала її, отримуючи натомість пропускну здатність. Спочатку США (через Comsat) мали велику частку інвестицій і, отже, вплив – що відобразило їхнє раннє лідерство – але остаточні угоди надали іншим державам більше права голосу (важливі рішення вимагали голосування кваліфікованою більшістю, що обмежувало простий контроль США) [10].

INTELSAT часто наводять як приклад співпраці під час холодної війни: він був створений частково для того, щоб завоювати серця і уми в деколонізованому світі шляхом поширення комунікаційних технологій [10]. Дійсно, США просували INTELSAT як відкритий консорціум, а не американську монополію, і той факт, що *навіть дуже малі або країни, що розвиваються, могли отримати доступ до супутникових каналів через INTELSAT*, був дипломатичним аргументом на користь цього проекту. Це був яскравий приклад техnodипломатії, який реалізовував принцип «користі для всіх народів». Однак радянський блок **не** приєднався до INTELSAT (переважно з політичних міркувань), що призвело до появи паралельних стандартів.

Але вже в середині 1970-х років підхід INTELSAT як єдиної системи зіткнувся з проблемами. З технологічної точки зору деякі країни хотіли мати власні регіональні або внутрішні супутники. Наприклад, **Франція і Західна Німеччина** співпрацювали над проектом супутника **Symphonie** (запущений у 1974–75 роках) як першим європейським телекомунікаційним супутником поза INTELSAT. Однак через тиск США та правила INTELSAT Symphonie спочатку було **заборонено використовувати для комерційного трафіку** – він не міг здійснювати регулярні міжнародні комунікації, оскільки угода INTELSAT 1964 року зобов'язувала членів (таких як Франція/ФРН) направляти міжнародний трафік через INTELSAT [12]. Це обмеження (Франція мала пообіцяти, що Symphonie буде «експериментальним») викликало обурення та спонукало європейців до пошуку більшої автономії. Одним із прямих наслідків цього стало рішення Європи в 1973 році про розробку власної ракети-носія (Ariane), а пізніше – регіональних супутникових організацій (таких як **Eutelsat** у 1977 році) [12]. Так само **Канада** (член INTELSAT) запустила *Anik* у 1972 році як перший вітчизняний супутник зв'язку, а самі **США** запустили *Westar* у 1974 році для внутрішнього використання – це ознаменувало кінець виключної сфери впливу INTELSAT і показало, що кілька систем можуть співіснувати [12]. На початку 1980-х років INTELSAT конкурувала

з регіональними системами (наприклад, європейською *Eutelsat*, *Arabsat* Арабської ліги) та спеціалізованими супутниками. Цей плюралізм був зрештою врахований шляхом внесення поправок до протоколів INTELSAT, щоб дозволити такі системи, якщо вони не *«шкідливо перешкоджають»* глобальному зв'язку.

Тим не менш, у 1960-80-х роках INTELSAT залишався основою міжнародного телекомунікаційного зв'язку, передаючи все, від трансокеанських телефонних дзвінків до великих прямих трансляцій (Олімпійські ігри, королівські весілля тощо). Його правовий режим – поєднання **договору та операційної угоди** – став зразком для розподілу витрат і вигод глобальної космічної системи. Модель INTELSAT також продемонструвала, як міжнародна організація може володіти супутниками та здавати в оренду їхню пропускну здатність країнам на кооперативній, а не суто комерційній основі [10].

INTELSAT *фактично став* одним із перших міжнародних стандартів: він втілює у життя принципи відкритого доступу (будь-яка країна могла приєднатися та орендувати канали) та недискримінації в ціноутворенні та наданні послуг [11]. **Угоди INTELSAT** та пов'язані з ними документи (які часто цитуються в науковій літературі) є, таким чином, основними джерелами раннього космічного права, що охоплюють все, від технічної координації з МСЄ до домовленостей про відповідальність за запуски. Створення INTELSAT та INMARSAT стало не лише технічним досягненням, а й ключовим етапом формування договірної практики держав у сфері космічних телекомунікацій [14].

Паралельно з INTELSAT, Радянський Союз очолював створення власної багатосторонньої системи. У 1971 році СРСР та вісім інших соціалістичних країн (країни Східної Європи, Куба, Монголія) заснували **INTERSPUTNIK** (Міжнародну організацію космічного зв'язку) як *відповідь Східного блоку* на INTELSAT [13]. *Угода про Інтерсупутник* була підписана в Москві 15 листопада 1971 року і набула чинності в 1972 році. «Інтерсупутник» був не стільки технічним, а політичним проектом – доказом того, що соціалістичні держави спро-

можні співпрацювати та створити подібну розвинену технологію поза західними структурами [15].

Структура організації була суто міжурядовою (на відміну від INTELSAT, вона не мала управління приватними компаніями). До середини 1980-х років «Інтерспутник» розширився до близько 14 членів, включаючи такі країни, як В'єтнам, Лаос, Афганістан та інші країни комуністичної сфери [16]. Хоча вона її надавала міжнародні телекомунікаційні послуги (наприклад, забезпечував зв'язок між столицями Східної Європи та країнами, що розвиваються, дружніми до СРСР), його **масштаби були набагато меншими**, ніж у INTELSAT. Навіть західне дослідження 1980-х років зазначало, що «Інтерспутник» «залишався невеликим» у порівнянні [10]. Однією з причин було те, що багато країн, що не входили до жодного блоку (і навіть країни, що розвивалися і схилялися до СРСР), вирішили використовувати INTELSAT для ширшого зв'язку, оскільки INTELSAT мав набагато більше супутників і глобальне покриття.

У певному сенсі INTELSAT та «Інтерспутник» встановили **паралельні стандарти** у двох геополітичних таборах, аж до періоду після 1990-х років, коли розпад СРСР та економічна ситуація змусила Москву переорієнтуватися, щоб повністю не втратити цей інструмент впливу. Однак з початку повномасштабної агресії Російської Федерації проти України Чехія [26] та Польща [27] оголосили про вихід з цієї організації (*примітка: наразі немає публічних рішень щодо виходу України з «Інтерспутник»*).

По суті, **США та їх союзники (Велика Британія тощо)** виступали за інтегровану глобальну мережу (INTELSAT) та вільний доступ, **СРСР та його блок** прагнули створити незалежну систему (Інтерспутник) та запровадити суворий контроль, тоді як **середні держави, такі як Франція/ФРН**, наполягали на регіональній автономії та технологічній незалежності в рамках співпраці. Всі п'ять згаданих держав відіграли вирішальну роль у формуванні перших правових стандартів –

чи то через угоди (всі вони підписали Договір про космічний простір та угоди INTELSAT), чи то через практику (координація подань через МСЕ, переговори щодо нових принципів на форумах ООН). У цей період їхні спочатку розбіжні підходи повільно зближувалися: наприкінці 1980-х років було досягнуто широкої згоди щодо того, що **ресурси супутникового зв'язку є спільною сферою, яка потребує координації, і що кожна країна повинна мати справедливу можливість скористатися ними**, навіть якщо механізми, що гарантують це, ще розвивалися [6].

Висновки. У 1960–1980-х роках відбулося формування цілісної системи міжнародно-правових стандартів супутникового зв'язку, яка заклала основу сучасного режиму глобального управління орбітально-частотними ресурсами. Центральну роль у цьому процесі відіграв Міжнародний союз електрозв'язку (МСЕ), який забезпечив технічну та правову координацію розподілу частот, а також ООН через КОПУОС, що визначила принципи мирного використання космосу та колективної відповідальності держав.

У цей період сформувалися ключові міжнародні акти – Договір про космос (1967 р.), Угода INTELSAT (1971 р.), Конвенція INMARSAT (1976 р.) і оновлені редакції Радіорегламенту МСЕ, які закріпили принципи справедливого доступу, ефективного використання спектра, технологічної сумісності та недискримінаційного надання послуг. Паралельно відбувалася інституційна диференціація – виникли регіональні системи (EUTELSAT, ARABSAT, INTERSPUTNIK), що розвивалися у межах спільних правових принципів, закладених у документах ООН та МСЕ.

Таким чином, саме у 1960–1980-х роках склалася архітектура міжнародного космічного комунікаційного права. Її характерною рисою стала еволюція від технічної координації до концепції «спільної спадщини людства», яка поєднує ефективність використання орбіти й частот із забезпеченням рівноправного доступу держав до глобального супутникового зв'язку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН 1721 (XVI) «Міжнародне співробітництво в галузі мирного використання космічного простору» (1961). Історичні документи – Офіс історика. URL: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1961-63v06/d41>
2. Договір про принципи, що регулюють діяльність держав у дослідженні та використанні космічного простору (Договір про космос, 1967). Організація Об'єднаних Націй. URL: <https://www.unoosa.org/oosa/en/ourwork/spacelaw/treaties/outerspacetreaty.html>
3. Звіти про телекомунікації та мирне використання космічного простору. Міжнародний союз електрозв'язку (МСЕ). URL: <https://www.itu.int/en/history/pages/PeacefulUsesOfOuterSpace.aspx>
4. Надзвичайна адміністративна радіоконференція МСЕ (Женева, 1963 р.): Заключні акти. Міжнародний союз електрозв'язку (МСЕ). URL: <https://www.itu.int/en/history/Pages/RadioConferences.aspx?conf=4.89>
5. Галеріу, Юлія-Діана. Паперові супутники та вільне використання космічного простору [Електронний ресурс] // Globalex / Нью-Йоркський університет, Школа права. URL: https://www.nyulawglobal.org/globalex/paper_satellites_free_use_outer_space.html
6. Сент-Джон, Д. (Dan St. John). Боготська декларація та цікавий випадок геостаціонарної орбіти [Електронний ресурс] // The Denver Journal of International Law & Policy. URL: <https://djilp.org/the-bogota-declaration-and-the-curious-case-of-geostationary-orbit/>
7. Європейське космічне агентство (ESA). П'ятдесят років UNISPACE [Електронний ресурс] // ESA – About Us. URL: https://www.esa.int/About_Us/50_years_of_ESA/Fifty_years_of_UNISPACE
8. Договори та принципи Організації Об'єднаних Націй щодо космічного простору. Організація Об'єднаних Націй. URL: <https://digitalcommons.unl.edu/spacelawdocs/18/>
9. Сайт NASA. П'ятдесят років супутникового зв'язку: Підписано Закон про супутники зв'язку (серпень 1962). NASA. URL: <https://www.nasa.gov/image-article/august-1962-communications-satellite-act-signed/>
10. МакАскілл, В., Гадшар, Р. Інтелсат як модель міжнародного управління AGI [Електронний ресурс]. – 2025. – URL: <https://www.forethought.org/research/intelsat-as-a-model-for-international-agi-governance>
11. Угоди INTELSAT (Тимчасова угода 1964 р.; Остаточна угода 1971 р.) з додатками. Agreement relating to the International Telecommunications Satellite Organization “INTELSAT”. Done at Washington on 20 August 1971. UN Treaty Series. URL: <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%201220/volume-1220-I-19677-English.pdf>
12. Вейлен, Д. Дж. (Whalen, D. J.) Злет і падіння COMSAT: технології, бізнес і держава у сфері супутникового зв'язку = The Rise and Fall of COMSAT: Technology, Business, and Government in Satellite Communications. – Лондон: Palgrave Macmillan, 2014. – DOI: <https://doi.org/10.1057/9781137396938>
13. Інтерсупутник [Електронний ресурс] // Вікіпедія – вільна енциклопедія. – URL: <https://en.wikipedia.org/wiki/Intersputnik>
14. Дойл, С. Е. (Doyle, S. E.) Міжнародні супутникові комунікації та право [Електронний ресурс] // McGill Law Journal. – URL: <https://lawjournal.mcgill.ca/article/international-satellite-communications-and-the-law/>
15. Еделсон, Б. І. (Edelson, B. I.), Пелтон, Дж. Н. (Pelton, J. N.) Чи можуть Інтелсат та Інтерсупутник співпрацювати? [Електронний ресурс] // Space Policy. – 1989. – Т. 5, № 1. – С. 7–11. – URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/0265964689900246>
16. Даунінг, Дж. Д. Г. (Downing, J. D. H.) Конкуренція та співробітництво в галузі супутникового зв'язку: Радянський Союз [Електронний ресурс]. – Колумбійський інститут телекомунікаційної інформації, 1984. URL: <https://business.columbia.edu/sites/default/files-efs/imce-uploads/CITI/Working%20Papers/Competition%20and%20Cooperation%20in%20Satellite%20Communication%20The%20Soviet%20Union.pdf>
17. Шкрєбтієнко А. Г. Історичні передумови створення INMARSAT // Часопис Київського університету права. 2021. № 1. С. 341–344.
18. Сміт, М. Л. III (Smith, M. L. III). Міжнародне регулювання супутникових телекомунікацій після Всесвітньої адміністративної радіоконференції (Space WARC) [Електронний ресурс]. – Монреаль: Інститут повітряного та космічного права, Університет Макгілла, 1989. URL: <https://escholarship.mcgill.ca/downloads/rr171x844.pdf>
19. Центральне розвідувальне управління США (CIA). Розвідувальний меморандум INTERSPUTNIK [Електронний ресурс]. – 1970-ті рр. URL: <https://www.cia.gov/readingroom/docs/CIA-RDP85T00875R001700030076-4.pdf>

20. Ціглер, П. (Ziegler, P.), Вормбс, Н. (Wormbs, N.) «Інші простори»: формування правової архітектури спільного надбання часів холодної війни та науково-технічного уявлення про космічний простір [Електронний ресурс] // *European Journal of International Law*. – 2019. – Т. 30, № 2. – С. 547–568. URL: <https://academic.oup.com/ejil/article-pdf/30/2/547/28970106/chz024.pdf>

21. Гілл, Р. (Hill, R.) Нові міжнародні правила телекомунікацій та Інтернет: коментар і законодавча історія = *The New International Telecommunication Regulations and the Internet: A Commentary and Legislative History*. – Берлін–Цюрих: Springer-Verlag & Schulthess Juristische Medien AG, 2014. – 350 с.

22. Ротблатт, М. А. (Rothblatt, M. A.) Супутниковий зв'язок і розподіл спектру // *American Journal of International Law*. – 1982. – Т. 76. – С. 56.

23. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН 37/92 (1982) «Принципи використання державами штучних супутників Землі для міжнародного безпосереднього телевізійного мовлення» // Сайт Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_595#Text

24. Конституція МСЕ та Регламент радіозв'язку [Електронний ресурс] // Міжнародний союз електрозв'язку (МСЕ). – Женева, 2024. URL: <https://www.itu.int/hub/publication/r-reg-rr-2024/>

25. Convention on the International Maritime Satellite Organization (INMARSAT) [Електронний ресурс] // International Maritime Organization (IMO). URL: <https://www.imo.org/en/about/conventions/pages/convention-on-the-international-maritime-satellite-organization.aspx>

26. České noviny. (2025, 12 лютого). The Czech Republic will leave the Intersputnik organization based in Moscow. URL: <https://www.ceskenoviny.cz/zpravy/2633449>

27. Rzeczpospolita Polska. (2025, 17 січня). Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 13 marca 2025 r. o utracie mocy obowiązującej w stosunku do Rzeczypospolitej Polskiej Porozumienia o zdolności prawnej, przywilejach i immunitetach Międzynarodowej Organizacji Łączności Kosmicznej „Intersputnik” sporządzonego w Berlinie dnia 20 września 1976 r. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20250000478/O/D20250478.pdf>

Дата першого надходження рукопису до видання: 25.11.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 23.12.2025

Дата публікації: 30.12.2025

Шевцова А. В.,

доктор філософії в галузі права

ORCID: 0009-0002-5334-1215

ФОРМУВАННЯ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ СТАНДАРТІВ ГУМАННОГО ПОВОДЖЕННЯ ІЗ ПОРАНЕНИМИ ПІД ЧАС ВІЙНИ: ГЕНЕЗА ТА ЗНАЧЕННЯ ЖЕНЕВСЬКОЇ КОНВЕНЦІЇ 1864 РОКУ

Анотація. Стаття присвячена історико-правовому аналізу становлення міжнародних гуманітарних норм на прикладі Женевської конвенції 1864 року – першого міжнародного договору, що започаткував правову кодифікацію принципу гуманності у збройних конфліктах. У роботі розглядаються передумови її ухвалення, зокрема вплив битви при Сольферіно 1859 року та діяльність Анрі Дюнан, який ініціював створення Женевського комітету допомоги пораненим, що пізніше трансформувався у Міжнародний комітет Червоного Хреста. Автор простежує, як Конвенція перетворила моральні ідеї співчуття, милосердя й взаємодопомоги на обов'язкові міжнародно-правові норми.

Особливу увагу приділено аналізу змісту окремих статей Конвенції, які визначили базові гуманітарні принципи: нейтралітет шпиталів (ст. 1), захист медичного і духовного персоналу (ст. 2), право цивільного населення на надання допомоги пораненим (ст. 5), недискримінаційність медичної допомоги (ст. 6) та запровадження розпізнавального знака – червоного хреста на білому тлі (ст. 7). Зазначено, що ці норми започаткували концепцію «захищених осіб» і створили основу для подальшого розвитку системи міжнародного гуманітарного права, закріпленої у Женевських конвенціях 1906, 1929 та 1949 років і Додаткових протоколах 1977 року.

У статті підкреслюється, що принципи Конвенції 1864 року залишаються актуальними в умовах сучасної російсько-української війни. Їх реалізація простежується у нормах національного законодавства України, зокрема у статті 438 Кримінального кодексу, а також у діяльності державних і громадських структур, які забезпечують захист поранених, медичного персоналу та цивільних. Автор робить висновок, що Женевська конвенція 1864 року стала історичним переломним моментом, який утвердив у праві принцип людяності, перетворивши гуманізм із моральної категорії на юридичний обов'язок держав. Її положення становлять морально-правовий орієнтир для сучасного світу та мають особливе значення для України у контексті захисту жертв війни.

Ключові слова: Женевська конвенція 1864 року; міжнародне гуманітарне право; Міжнародний комітет Червоного Хреста; нейтралітет медичного персоналу; захист поранених; гуманітарні принципи війни; червоний хрест; гуманність у збройних конфліктах; право війни.

Shevtsova A. V. Formation of international legal standards of humane treatment of the wounded during war: genesis and significance of the Geneva Convention of 1864

Abstract. The article is devoted to the historical and legal analysis of the formation of international humanitarian norms based on the example of the Geneva Convention of 1864 – the first international treaty that initiated the legal codification of the principle of humanity in armed conflicts. The paper examines the prerequisites for its adoption, in particular the impact of the Battle of Solferino in 1859 and the activities of Henry Dunant, who initiated the creation of the Geneva Committee for the Relief of the Wounded, later transformed into the International Committee of the Red Cross. The author traces how the Convention transformed the moral ideas of compassion, mercy, and mutual assistance into binding international legal norms.

Particular attention is paid to the analysis of specific articles of the Convention that defined the basic humanitarian principles: neutrality of hospitals (Art. 1), protection of medical and religious personnel (Art. 2), the right of civilians to assist the wounded (Art. 5), non-discriminatory provision of medical care (Art. 6), and the introduction of the distinctive emblem – the red cross on a white background (Art. 7). It is emphasized that these provisions laid the foundation for the concept of “protected persons” and became the cornerstone for the further development of the system of international humanitarian law, codified in the Geneva Conventions of 1906, 1929, and 1949, as well as in the Additional Protocols of 1977.

The article underlines that the principles of the 1864 Convention remain relevant in the context of the ongoing Russian–Ukrainian war. Their implementation can be traced in the norms of Ukrainian national

legislation, particularly in Article 438 of the Criminal Code, as well as in the activities of governmental and non-governmental organizations that ensure the protection of the wounded, medical personnel, and civilians. The author concludes that the Geneva Convention of 1864 became a historical turning point that affirmed the principle of humanity in law, transforming humanitarianism from a moral notion into a legal obligation of states. Its provisions serve as a moral and legal guideline for the modern world and have particular importance for Ukraine in the context of protecting war victims.

Key words: *Geneva Convention of 1864; international humanitarian law; International Committee of the Red Cross; neutrality of medical personnel; protection of the wounded; humanitarian principles of war; Red Cross; humanity in armed conflicts; law of war.*

Проблематика захисту поранених військовослужбовців і медичного персоналу під час війни є однією з найдавніших у системі міжнародного права. Проте лише у XIX столітті ідея гуманного поводження з постраждалими в умовах бойових дій отримала офіційне юридичне визнання. Саме Женевська конвенція 1864 року заклала основи міжнародно-правового регулювання гуманітарних аспектів збройних конфліктів [1].

У сучасних умовах, коли Україна протистоїть збройній агресії північного сусіда, вивчення генези Женевських принципів набуває особливої ваги, адже саме вони становлять фундамент міжнародного гуманітарного права, до якого апелюють під час розслідувань воєнних злочинів, організації евакуації поранених, захисту медичних працівників та цивільного населення [2]. Отже, історичний аналіз Конвенції 1864 року дозволяє не лише зрозуміти витоки сучасних норм права війни, а й оцінити їхнє практичне значення для сучасної України.

Метою статті є виявлення історико-правових передумов виникнення Женевської конвенції 1864 року, аналіз її основних положень і встановлення її впливу на становлення сучасної системи міжнародного гуманітарного права.

Поштовхом до формування перших гуманітарних норм стала битва при Сольферіно 24 червня 1859 року між австрійськими та франко-сардинськими військами. На полі бою залишилися тисячі поранених без медичної допомоги. Свідком трагедії став швейцарський підприємець Анрі Дюнан, який згодом описав побачене у своїй книзі «Спогад про Сольферіно» (*Un Souvenir de Solferino*, 1862) [3]. Саме ця праця стала моральним і політичним катализатором створення Женевського комітету допомоги пораненим (згодом – Міжнародного

комітету Червоного Хреста, МКЧХ) [2]. За ініціативи комітету у 1863 році в Женеві відбулася перша міжнародна конференція, на якій розробили проєкт конвенції про захист поранених.

Рік по тому, 8–22 серпня 1864 року, Швейцарська федеральна рада скликала дипломатичну конференцію за участі шістнадцяти держав, серед яких Франція, Пруссія, Австрія, Велика Британія, Іспанія, Італія, Нідерланди, Данія, Швеція, Норвегія, Бельгія, Португалія та Сполучені Штати Америки. Її результатом стало підписання Конвенції про поліпшення долі поранених у польових арміях – першого міжнародного договору, що започаткував систему договірної гуманітарного права [1].

Женевська конвенція 1864 року складалася з десяти статей, які вперше в історії міжнародного права кодифікували базові гуманітарні принципи ведення війни. Її структура вирізнялася чіткістю, лаконізмом і водночас надзвичайною інноваційністю для середини XIX століття, адже вона започаткувала правове закріплення моральних ідей милосердя та співчуття як обов'язків держав [1].

Положення статті першої встановлювало, що «карети швидкої допомоги та військові шпиталі визнаються нейтральними і користуються захистом і повагою з боку воюючих сторін, поки вони розміщують поранених та хворих» [1]. Означене формулювання мало революційне значення: уперше міжнародне право проголошувало нейтралітет медичних установ, фактично виокремлюючи їх із логіки воєнного протистояння. Таким чином, шпиталі переставали бути частиною військової інфраструктури та набували особливого гуманітарного статусу. У майбутньому саме ця норма стала фундаментом для розбудови системи міжнародного гуманітарного права, що захищає об'єкти охорони здоров'я в умовах збройних конфліктів [4].

Друга стаття поширювала принцип нейтралітету на медичний і духовний персонал, який «користується таким самим захистом під час виконання службових обов'язків» [1]. Ідея про те, що лікарі, санітари, сестри милосердя, а також військові капелани не можуть бути атаковані чи покарані, закладала підвалини персонального гуманітарного імунітету. Це стало важливим прецедентом у правовому розвитку концепції «захищених осіб», що згодом була розвинена у Конвенціях 1906, 1929 та 1949 років [4;5].

Важливою новелою стала стаття п'ята, яка визнавала право місцевого населення надавати допомогу пораненим без страху покарання або репресій [1]. Вона відкривала шлях до гуманітарної участі цивільних осіб у воєнних конфліктах – явища, що стало основою діяльності добровольчих медичних організацій і, згодом, Міжнародного руху Червоного Хреста [2]. Фактично Конвенція визнала, що гуманність не є виключною прерогативою держав чи армій, а належить до універсальних цінностей, притаманних кожній людині. Тим самим було започатковано правову традицію, за якою допомога пораненим і стражданням інших перестала сприйматися як акт зради чи непокори, а стала морально та юридично виправданим проявом людяності. У цьому контексті стаття 5 стала своєрідним містком між правом і мораллю, між державним обов'язком і громадянським співчуттям.

У подальшому саме ця ідея – участь цивільних у наданні допомоги постраждалим – еволюціонувала у створення мережі добровольчих товариств Червоного Хреста та Червоного Півмісяця, а також заклала підґрунтя для міжнародного правового визнання діяльності гуманітарних організацій. Таким чином, стаття п'ята Конвенції не лише розширила коло «захищених осіб», а й перетворила гуманність на форму активного громадянського вчинку, що зберігає свою актуальність і в сучасних конфліктах, зокрема в умовах російсько-української війни, де волонтерський рух і громадянські ініціативи відіграють ключову роль у порятунку життя людей.

Стаття шоста містила ще одну ключову норму: сторони конфлікту зобов'язувалися «збирати і доглядати за пораненими без будь-

якої різниці» та репатріювати їх після одужання [1]. Відповідний припис означав перше міжнародне закріплення принципу недискримінації у сфері надання медичної допомоги під час війни. Уперше в історії міжнародного права було встановлено, що право на лікування є універсальним і не може залежати від національності, раси, віросповідання, військової належності чи політичних мотивів. Тим самим Конвенція 1864 року утвердила нову філософію війни – ідею, за якою навіть ворог не втрачає свого людського статусу та права на гуманне ставлення. Означений принцип став правовим втіленням морального імперативу рівності всіх перед стражданням і смертю. Він випередив свій час, адже утверджував ідею, що гуманність не знає державних кордонів. Надалі ця норма лягла в основу сучасної концепції міжнародного гуманітарного права, де пріоритетом є не приналежність до певної сторони конфлікту, а факт людських страждань. Із цього моменту право на медичну допомогу набуло статусу фундаментального права людини в умовах війни – права, яке не може бути обмежене навіть воєнною необхідністю. Саме тому стаття 6 Конвенції 1864 року розглядається дослідниками як перший міжнародно-правовий вираз ідеї недискримінаційного гуманізму, що згодом знайшла розвиток у Женевських конвенціях 1949 року та Додаткових протоколах 1977 року [4;5].

У статті сьомій уперше вводився розпізнавальний знак – червоний хрест на білому тлі, покликаний забезпечити візуальне розпізнавання медичних закладів, транспорту й персоналу, що користуються захистом [1;2]. Означений символ став не лише юридичним атрибутом нейтралітету, а й моральним маркером гуманності, відомим у всьому світі. Його прийняття означало появу універсальної мови милосердя – знака, який зрозумілий незалежно від культури, релігії чи політичної системи.

Введення Червоного Хреста стало одним із найсильніших комунікативних рішень міжнародного права, оскільки воно поєднало юридичний зміст із символічним значенням. Цей знак перетворився на візуальний інструмент гуманності, який мав не лише забезпечити юридичний захист, а й викликати

моральну реакцію співчуття навіть у ворога. Саме через універсальність і нейтральність Червоний Хрест став символом глобальної солідарності та співпраці у сфері допомоги постраждалим від війни. У подальшому його образ набув настільки потужного гуманітарного значення, що з нього постала ціла міжнародна система – Міжнародний Рух Червоного Хреста і Червоного Півмісяця. Вона стала живим утіленням тієї самої ідеї, закладеної в Женевській конвенції 1864 року: навіть у розпал воєнних дій людство здатне зберігати моральний компас, виражений у символі, який об'єднує всі нації під спільним знаком гуманності та милосердя.

Узагальнюючи зміст Конвенції, можна стверджувати, що вона перетворила гуманітарні цінності – співчуття, милосердя, взаємодопомогу – із суто моральних імперативів на обов'язкові міжнародно-правові норми [4]. Її положення започаткували формування нової галузі права міжнародного гуманітарного права, що покладає на держави відповідальність за дотримання гуманності навіть під час війни [5].

Конвенція 1864 року була революційною у своєму змісті, адже вперше закріпила принципи, які пізніше стали загальноновизнаними нормами міжнародного права. Приписи Конвенції лягли в основу подальших документів: Женевської конвенції 1906 року, що конкретизувала захист поранених на суходолі; Конвенції 1929 року, яка поширила гуманітарні норми на військовополонених; та Женевських конвенцій 1949 року, що охопили також цивільне населення [4;5].

У науковому сенсі документ започаткував інституціоналізацію гуманності, перетворивши моральну норму на юридичну категорію. Як зазначав Жан Пікте, один із провідних теоретиків Міжнародного комітету Червоного Хреста, саме Конвенція 1864 року «надала людяності силу закону» [6]. Цей вислів має не лише метафоричний, а глибокий правовий і філософський зміст: Конвенція вперше зробила гуманність не предметом моралі чи релігії, а нормою позитивного міжнародного права, обов'язковою для держав. Вона формалізувала ідею, що навіть у найекстремальніших умовах війни існують межі допус-

тимого – межі, встановлені не політичною доцільністю, а загальнолюдськими принципами совісті та співчуття.

Саме в цьому полягає феномен Женевської конвенції 1864 року: вона започаткувала процес, у межах якого гуманність стала юридичною інституцією, підкріпленою механізмами міжнародної відповідальності. Відтак держави вперше були змушені визнавати не лише права переможців, а й права поранених, хворих і беззахисних. Гуманність перестала бути факультативною чеснотою та набула ознак правового обов'язку. Це знаменувало перехід від індивідуальної моральності до колективної юридичної відповідальності, від етичного імперативу до міжнародного стандарту поведінки.

У подальшому ця ідея стала філософським і нормативним підґрунтям для розвитку міжнародного гуманітарного права ХХ століття – зокрема, для Женевських конвенцій 1949 року та Додаткових протоколів 1977 року, які розширили коло захищених осіб, включивши цивільне населення, військовополонених, журналістів, медиків і представників гуманітарних місій [5]. Таким чином, Конвенція 1864 року започаткувала процес юридичного “олюднення” війни, перетворивши принципи співчуття, милосердя та поваги до людської гідності на універсальний стандарт, що стоїть вище політичних чи військових інтересів. Як слушно підкреслював Пікте, гуманність у міжнародному праві не є абстрактною ідеєю, а дієвим критерієм легітимності дій держав у конфлікті. Через цей документ людство вперше встановило, що навіть війна має моральні та правові межі, а захист людини є пріоритетом, який не може бути скасований жодною воєнною необхідністю.

Значення Конвенції 1864 року виходить далеко за межі свого часу. Її принципи – нейтралітет медичного персоналу, захист поранених, використання єдиного символу – стали складовою основоположних документів сучасного міжнародного гуманітарного права: Женевські конвенції 1949 року (чотири основні договори) та Додаткові протоколи 1977 року, які кодифікували правила захисту жертв міжнародних і неміжнародних конфліктів [5].

Україна, як держава-учасниця Женевських конвенцій 1949 року та Додаткових протоколів 1977 року, зобов'язана дотримуватися їхніх положень у національному законодавстві й практиці [7]. Це реалізується через норми Кримінального кодексу України (стаття 438 «Порушення законів та звичаїв війни») [8], а також через діяльність державних і неурядових організацій у сфері медико-гуманітарної допомоги. Україна системно інтегрує принципи міжнародного гуманітарного права у свої правові механізми, зокрема у підготовку військовослужбовців, створення національної системи пошуку, евакуації та лікування поранених, а також у взаємодію з Міжнародним комітетом Червоного Хреста.

Водночас російська федерація, попри формальну участь у Женевських конвенціях, систематично порушує їхні базові норми, що підтверджується численними фактами, задокументованими Організацією Об'єднаних Націй, Міжнародним комітетом Червоного Хреста, Управлінням Верховного комісара ООН з прав людини та міжнародними правозахисними організаціями. Йдеться про навмисні обстріли шпиталів, карет швидкої допомоги та медичних пунктів, напади на медичний і рятувальний персонал, перешкоджання евакуації поранених, використання цивільних об'єктів у військових цілях, тортури й нелюдське поводження з військовополоненими. Такі дії прямо суперечать положенням Женевської конвенції 1864 року та подальших її редакцій, що гарантують нейтралітет медичного персоналу та захист поранених без будь-якої дискримінації. Цілеспрямоване ігнорування цих норм свідчить про відмову Росії визнавати гуманітарні принципи як обов'язкову частину міжнародного правопорядку. В умовах сучасної агресії проти України це не лише підриває фундаментальні засади міжнародного гуманітарного права, але й актуалізує потребу у посиленні механізмів міжнародної відповідальності за воєнні злочини. На противагу цьому, Україна послідовно демонструє відданість принципам гуманності, передбаченим ще Женевською конвенцією 1864 року, утверджуючи цивілізаційний вибір на користь верховенства права, людської гідності та справедливості навіть у найжорстокіших умовах війни.

Таким чином, Женевська конвенція 1864 року стала першим міжнародно-правовим актом, який офіційно закріпив принцип гуманності як обов'язкову норму поведінки держав у збройних конфліктах. Вона започаткувала системне формування міжнародного гуманітарного права, перетворивши моральні імперативи – співчуття, милосердя, захист людського життя – на юридичні категорії, що мають загальнообов'язкову силу. Конвенція визначила нову етичну парадигму війни, у межах якої навіть у стані воєнних дій держави зобов'язані дотримуватися гуманних стандартів поводження з пораненими, хворими, медичним персоналом та цивільними особами.

Аналіз її змісту свідчить, що закладені у ній положення – нейтралітет шпиталів і медичного персоналу, право цивільних на надання допомоги, недискримінаційність медичної опіки, впровадження міжнародного символу Червоного Хреста – стали основоположними принципами для всієї подальшої системи міжнародного гуманітарного права. Саме вони зумовили появу наступних Женевських конвенцій 1906, 1929 та 1949 років і Додаткових протоколів 1977 року, які розширили сферу правового захисту жертв війни.

У ширшому вимірі Конвенція 1864 року символізує цивілізаційний злам – перехід від «права сили» до «права людяності». Її гуманістичний дух і сьогодні залишається актуальним, особливо для України, що веде боротьбу за свою незалежність і водночас дотримується міжнародних гуманітарних стандартів. У сучасних умовах війни принципи, започатковані в Женеві понад півтора століття тому, не втратили своєї цінності: вони продовжують бути морально-правовим орієнтиром, який нагадує, що навіть у найекстремальніших обставинах людська гідність, життя і милосердя мають залишатися непорушними цінностями. Отже, Женевська конвенція 1864 року не лише започаткувала нову галузь міжнародного права, а й утвердила універсальний гуманітарний ідеал, який визначає межі допустимого у війні, формує міжнародну відповідальність держав і слугує фундаментом для сучасного правового та етичного порядку світу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Convention for the Amelioration of the Condition of the Wounded in Armies in the Field. Geneva, 22 August 1864. URL: <https://ihl-databases.icrc.org/ihl/INTRO/120>
2. International Committee of the Red Cross. *The Geneva Conventions and their Additional Protocols*. Geneva: International Committee of the Red Cross, 2010. URL: THE GENEVA CONVENTIONS OF 12 AUGUST 1949
3. Dunant, Henri. *Un souvenir de Solférino*. Genève: Jules-Guillaume Fick, 1862. URL: [Un souvenir de Solférino / par J.-Henry Dunant | Gallica](#)
4. Geneva Conventions of 1906, 1929, 1949. Geneva: International Committee of the Red Cross, 2012. URL: THE GENEVA CONVENTIONS OF 12 AUGUST 1949
5. United Nations Treaty Collection. *Chapter IV. Geneva Conventions and Additional Protocols*. URL: <https://treaties.un.org>
6. Pictet Jean. *Commentary on the Geneva Conventions of 12 August 1949*. Geneva: International Committee of the Red Cross, 1952. URL: [Commentary on the Geneva Conventions of August 12 1949. Volume I, 1952 | International Committee of the Red Cross](#)
7. Закон України «Про міжнародні договори України» від 29 червня 2004 р. № 1906-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15>
8. Кримінальний кодекс України. Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III (стаття 438). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>

Дата першого надходження рукопису до видання: 14.11.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 11.12.2025

Дата публікації: 30.12.2025

НОТАТКИ

КИЇВСЬКИЙ ЧАСОПИС ПРАВА

Випуск 4

Художник обкладинки *А. Юдашкіна*
Верстка *Ю. Семенченко*

Підписано до друку 30.12.2025.
Формат 60×84/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 25,58. Обл.-вид. арк. 20,74
Замовлення № 1225/1014. Наклад 100 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1
Телефон +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.